

UNIVERZITET U BEOGRADU

FILOLOŠKI FAKULTET

RELATIVNA VREMENA U ITALIJANSKOM JEZIKU

mr Saša Moderc

- DOKTORSKA DISERTACIJA -

Beograd, 2002. godine

MENTOR:

Van. prof. dr Gordana Terić

ČLANOVI KOMISIJE:

Prof. dr Ivan Klajn

Prof. dr Momčilo Savić

BEOGRAD, 2002. g.

APSTRAKT

RELATIVNA VREMENA U ITALIJANSKOM JEZIKU

Ovaj rad bavi se problemom semantičke i temporalne vrednosti onih glagolskih Vremena za koje se može reći da su najznačajnija u italijanskom jeziku, kako po frekvenciji, tako i po funkcijama koje obavljaju. Pažnja u radu usredsređena je na: *presente*, *imperfetto*, *passato prossimo*, *passato remoto*, *trapassato prossimo*, dok su druga Vremena predmet samo uzgrednih analiza i uzimaju se u obzir u okviru šire diskusije o upravo navedenim Vremenima. Pomenuta vremena mogu da se odnose na prilično rastegljiv raspon kada je tradicionalno shvaćena temporalna dimenzija u pitanju; *presente*, na primer, može da se upotrebi za iskazivanje radnji koje pripadaju svim trima temporalnim dimenzijama, što predstavlja lingvistički problem koji zavređuje punu pažnju.

U radu autor nastoji da prikaže modalitete upotrebe pomenutih vremena i da objasni razloge i mehanizme takvih upotreba usvajajući kao polazište načelo da glagolska Vremena imaju jedinstveno značenjsko jezgro i načelo da se pojam hronološkog vremena ne bi smeo koristiti u spekulaciji o Vremenima, budući da ni sam nije naučno definisan.

Autor takođe nastoji da prikaže veze koje postoje između raznih Vremena u tekstu.

KLJUČNE REČI: vreme, temporalnost, relativnost, temporalna dimenzija, temporalno izmeštanje, tekst

RELATIVE TENSES IN ITALIAN

ABSTRACT

This work deals with the problem of semantic and temporal value of those tenses for which we can say that they are the most important in the Italian language according to their frequency and their functions. The particular attention in this work is paid to *presente*, *imperfetto*, *passato prossimo*, *passato remoto*, *trapassato prossimo*, while other tenses are subject of occasional and less profound analyses and they are considered in wider discussion about these tenses. These tenses can be related to a rather wide framework when the traditional temporal dimension is concerned. *Presente*, for example, can be used to express actions which belong to all of the three temporal dimensions, which represents a linguistic problem worth of full attention.

In this work the author tries to present ways of the usage of the above mentioned tenses and to explain reasons and mechanisms of these uses taking as initial point the concept that tenses have a homogeneous meaning nucleus and the concept that the chronological time should not be used in a speculation about tenses, because the latter concept is not scientifically defined.

The author also tries to present connections between different tenses in a text.

KEY WORDS: time, tense, temporality, relativity, temporal dimension, temporal dislocation, text.

*Non si può risolvere un problema
sinché si rimane fermi ai presupposti
dai quali è sorto.*

Eugen Drewermann, *Giordano Bruno*

0. Uvod

0.1. Predmet i cilj rada

Predmet ovog rada jeste proučavanje upotrebe glagolskih vremena u italijanskom jeziku, odnosno nekih specifičnih osobina italijanskog glagolskog sistema. U radu ćemo se baviti u prvom redu pitanjima vezanim za **temporalnost**, a uzgredno i **aspektualnim i akcionalnim**¹ problemima kao i, uopšte, semantikom glagolskih Vremena². Posebna pažnja, dakle, biće posvećena problemima koji se odnose na temporalnost glagola, dok će druge komponente semantike glagola biti razmatrane prema potrebi, u slučajevima kada se određen fenomen ne može ili ne želi celovito objasniti samo pomoću pojma temporalnosti.

Osnovni cilj ovog istraživanja jeste pokušaj da se objasni relativna upotreba Vremena, odnosno zašto se radnja izražena određenim Vremenom može smestiti u temporalnu dimenziju koja bitno odudara od one osnovne temporalne dimenzije koja se smatra karakterističnom za dato Vreme. Pomenuta “karakteristična”, tradicionalno prihvaćena temporalna dimenzija često je iskazana i u samom nazivu Vremena: up. niže i belešku br. 5.

Drugim rečima, u ovom radu nastojimo da osvetlimo mehanizme koji omogućavaju da se neko italijansko Vreme, npr. *presente indicativo* (u daljem tekstu: PRES), odnosi ne isključivo

¹ Termin “akcionalnost” odnosi se na “značenjski vidski lik”, kako ga naziva STEVANOVIĆ (1991 : 536-539). Uvodimo ga kako bismo ekonomično preveli italijanski termin “azionalità”; ova imenica izvedena je od prideva “azionale”, čiji bi ekvivalent bio “akcionalni”. Sam termin “azione” ne bismo prevodili kao “akcija”, već bismo zadržali postojeći naziv “(vidski) lik”, u želji da ne uvodimo suviše novih termina ukoliko oni nisu neophodni. Termin “akcija” javljaće se, eventualno, kao sinonim za “radnju”.

² Dalje u radu, umesto neekonomične sintagme “glagolsko vreme”, koristićemo i reč “Vreme” sa velikim početnim slovom. Na taj se način, u izlaganju, “Vreme” kao gramatički element može lako razlikovati od intuitivnog pojma hronološkog “vremena”. I u srpskom jeziku poželjno je da se, makar samo i grafički, taj specifičan tehnički termin razlikuje od pojma hronološkog vremena. To se razlikovanje obično postiže doslednim korišćenjem sintagme “glagolsko vreme”, što kao rešenje odgovara i potrebama usmenog saopštavanja gledišta vezanih za ovu problematiku, ili jednostavno upotrebom izraza “Vreme” sa majuskulom, što u pisanoj verziji zadovoljava kriterijum jasnoće. Budući da je ovaj rad namenjen u prvom redu čitanju, opredelićemo se za ovo potonje rešenje koje je, uostalom, već uvreženo i prihvaćeno u literaturi na italijanskom jeziku. Tu se malim početnim slovom označava hronološko vreme, a velikim glagolsko vreme (tempo : Tempo), odnosno glagolska paradigma.

na dimenziju sadašnjosti, nego i na dimenziju prošlosti³ ili na dimenziju budućnosti. Naravno, ovo ne znači da želimo da impliciramo da se pomenuti PRES nekog glagola može *istovremeno* odnositi i na sadašnjost, i na prošlost i na budućnost, već da se u određenom kontekstu PRES može odnositi na jednu temporalnu dimenziju, a u drugom kontekstu, sa ili bez odgovarajuće odredbe za vreme, taj će se isti PRES odnositi na drugu temporalnu dimenziju.

Okviri problema. Ova pojava u upotrebi Vremena ne predstavlja posebnost italijanskog jezika. Ta je pojava prisutna kako u glagolskom sistemu srpskog jezika (up. STEVANOVIĆ 1991 : 575, STANOJČIĆ - POPOVIĆ 1997 : 375-384), tako i u glagolskim sistemima drugih, detaljno proučenih i opisanih jezika (npr., francuskog, engleskog, španskog⁴, itd...). Treba, u ovom kontekstu, pomenuti i referentnu studiju Ostena Dala (DAHL 1985), koji pitanje Vremena razmatra na opštelingvističkom planu. U našem radu pažnja će biti usredsređena na italijanski jezik, a materijal koji se odnosi na druge jezike biće navođen prema potrebi, kako bi se celovitije ilustrovale analizirane jezičke pojave. Osnove za teorijsku postavku ove studije tražili smo u lingvističkim studijama koje se bave pitanjem upotrebe Vremena, pitanjem aspekta i akcionalnosti i njihovim međusobnim interakcijama. Ta literatura navedena je u bibliografiji na kraju ove studije.

Temporalno izmeštanje Vremenâ. Sposobnost Vremena da upućuje na temporalne dimenzije koje su različite od onih koje se smatraju uobičajenim, van onih okvira koji se smatraju datim, “prirodnim” za predmetno Vreme, možemo nazvati *temporalnim izmeštanjem*⁵.

³ Terminima “prošlost”, “budućnost”, “prošlo vreme” itd., kada se upotrebljavaju u ovom radu, pripisuje se njihovo tradicionalno i prihvaćeno značenje, i onda kada se ističe mogućnost preispitivanja intuitivnih predstava o vremenu i proticanju vremena (navodno, iz budućnosti, pa kroz sadašnjost prema prošlosti). Autor će nastojati da gde god je to moguće zadrži tradicionalne nazive kako ne bi terminološki opteretio ovaj rad.

⁴ Za francuski, npr., up. IMBS (1960). Za španski se kaže: “Todas las gramáticas españolas establecen usos básicos y usos “especiales” de las formas del verbo (...)” (REYES 1990 : 25).

⁵ Intuitivno, ili zbog navike i nekritičnog stava, smatra se da je “prirodni” okvir za *prezent* sadašnjost, sadašnji trenutak (i za sam termin “sadašnjost” oslanjamo se na intuitivnu predstavu); “prirodni” okvir za *perfekt* je ono što u svakodnevnom govoru nazivamo prošlošću, okvir za *futur* je ono što nazivamo budućnošću (faktički, sve tri definicije pomenutih Vremena tautološke su prirode i ne mogu imati suštinsku naučnu težinu. U nedostatku utemeljenijih definicija, lingvistika je primorana da se osloni na ove intuitivne pojmove i na ono što se smatra poznatim predstavama. Dalje u radu nastojaćemo da preispitamo suštinu ovih pojmova). Isto razmišljanje planu važi i za tri italijanska Vremena koja su najbliži ekvivalenti navedenih srpskih: *presente*, *passato prossimo*, *futuro*, ali i za druga Vremena italijanskog glagolskog sistema (kao, npr. *imperfetto*, *futuro anteriore*, *trapassato prossimo*...).

Naravno, čim se govori o temporalnom izmeštanju, onda treba dozvoliti i mogućnost da se govori i o suprotnom pojmu, *temporalnom smeštanju*. Ovaj pojam možemo shvatiti kao tradicionalno prihvaćenu sposobnost glagolskog oblika da u dimenziji vremena (ili, šematski, na zamišljenoj vremenskoj osi) smesti glagolom iskazanu radnju u određeni trenutak ili period odnosno, u samom šematskom prikazu, na određenu tačku ili segment). Za potrebe ovoga rada moraćemo da se opredelimo da, uprkos činjenici da nemamo definiciju vremena, i dalje razmišljamo o kategorijama *prošlosti*, *sadašnjosti* i *budućnosti*. Tehnički, ove tri vremenske sfere nazvaćemo *dimenzijama*, tako da će se u daljem radu pominjati *dimenzija prošlosti*, *dimenzija sadašnjosti* i *dimenzija budućnosti*. Ova trojna podela vremena ne odgovara upotrebi glagolskih Vremena u italijanskom jeziku: naime, može se govoriti o *modalnim* i sl. upotrebama Vremena, ali etiketa *modalna upotreba* prikriva jedno za sada neobjašnjeno obeležje i uspravljuje pozornost prema ovom problemu. Jer, ako se za upućivanje ne dimenziju prošlosti koristi, na primer, *trapassato prossimo* (u daljem tekstu: TRAP), zašto se onda *futuro anteriore* (Vreme dimenzije budućnosti, u daljem tekstu: FUTA) danas gotovo isključivo koristi da bi se upućivalo na nešto što se tradicionalno shvata dimenzijom prošlosti? Odnosno, pitanje koje treba da postavimo jeste šta je jednom i drugom Vremenu zajedničko⁶. Up. i sledeći primer:

(15) “(...) Che ci siano rose e specialmente garofani gialli dovunque!” si disse il principe, che quasi voleva piangere, consolandosi al pensiero che, col sole, e non come ora, con la pioggia, quella povera casa sarebbe stata *divina* E poi, quando **ci fossero stati** dei piccini, ancora meglio. (ORTESE 1993 : 126)

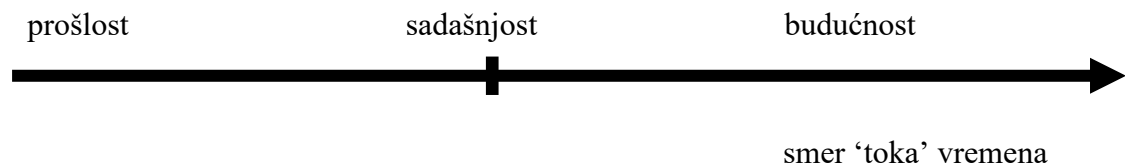
u kojem je TRAP *congiuntivo* upotrebljen za iskazivanje postcedentne radnje u odnosu na temporalnu ravan ovog primera. I FUTA, kao što je rečeno i kao što je poznato, može da se odnosi na dimenziju prošlosti, što se vidi iz sledećeg primera, sasvim uobičajenog kada je reč o upotrebi FUTA:

(16) Allora guardi. Si ricorda il modo un po' buffo con cui si usava fare l'inchino ai primi

⁶ Naime, zdravorazumski je pretpostaviti da dva jezička oblika, da bi upućivala na istu pojavu, treba da poseduju zajedničko semantičko jezgro.

dell'Ottocento? L'avrà visto a teatro. (SALTARIN, www.dadamag.it)⁷

Dakle, svaki trenutak ili period pripadaju ili dimenziji “prošlosti”, ili “sadašnjosti”, ili “budućnosti”. Ove se tri dimenzije, obično, u gotovo svim radovima koji se bave glagolom (ili, drugim rečima, odnosom Vremena i vremena) prikazuju na zamišljenoj vremenskoj osi na sledeći način:

Jedna tačka (vertikalni zarez) na ovoj liniji predstavlja sadašnji trenutak; levo od njega je prošlost, beskonačna ‘u levo’, desno od trenutka sadašnjosti je budućnost, beskonačna ‘u desno’. ‘Tok’ vremena usmeren je s desne na levu stranu papira, ali ne sme se zaboraviti da je ovo samo jedan od mogućih grafičkih prikaza onoga što tradicionalno nazivamo ‘vremenom’; ovo grafičko rešenje zasniva se na danas raširenoj predstavi vremena u savremenoj zapadnoj civilizaciji, ali ne treba mu pripisivati apsolutnu vrednost. Ovaj praktičan model, budući da je već uveliko usvojen, svakako može da posluži kao prepoznatljiva metafora, prilično korisna u procesu učenja i savladavanja glagolskog sistema italijanskog jezika. Ali ona, svojim povratnim dejstvom, navodi govornike na određene zaključke i implikacije, kao na primer da je vreme realno jedna od dimenzija, četvrta (što se i tvrdi u nekim oblastima fizike), da je ono po prirodi ekstenzivno, da “prolazi”, što su sve tvrdnje za koje se ne može reći da postoje naročiti naučni ili logički dokazi. One se zasnivaju na našem verovanju da su stvari upravo onakve kakve smo ih zamislili i kako smo ih u jeziku kodifikovali. Ovde želimo da naglasimo da navedeni šematski prikaz (ili: gramatička ikona) odslikava predstavu o vremenu kakva je uvrežena u evropskoj civilizaciji. Kod drugih civilizacija i naroda vreme se drugačije zamišlja i predstavlja (up. odeljak niže u kojem dajemo pregled o pojmu vremena i poimanju vremena): ako se danas prednost daje ovom

⁷ Uz italijanske tekstove koje smo preuzeli sa internet sajtova ne stoje datumi objavljivanja, tako da nismo u stanju da pružimo taj hronološki podatak; uz to, budući da ti tekstovi nisu štampani na papiru, nije moguće navesti stranicu sa koje je preuzet primer. U bibliografiji na kraju rada biće naznačeni sajtovi sa kojih su preuzeti pojedini tekstovi.

modelu, to je zbog trenutne kulturne i tehnološke superiornosti evropske (i američke) civilizacije. U svakom slučaju, ono što je karakteristično u vezi sa evropskim modelom vremena jeste činjenica da se u njemu insistira na tome da vreme 'teče', ili pak da smo mi ti koji se kreću iz 'prošlosti' prema 'budućnosti' (up. niže); vreme je, takođe, u evropskom modelu, beskonačno (kao, navodno, i vasiona). Ali, kakvog smisla ima govoriti o proticanju i kretanju, o nekakvoj dinamici, kada se kao referencijalni okvir uzima beskonačnost (prošlosti i budućnosti)? Svako kretanje, u takvom sistemu, gotovo da je ravno nuli, infinitezimalno je.

Kako god bilo, sposobnost temporalnog smeštanja, odnosno postavljanja glagolom iskazane radnje na određeno mesto na ovako zamišljenoj vremenskoj osi smatra se jednim od svojstava glagolskog sistema (ali ono nije u istoj meri zastupljeno u svim Vremenima ili načinima⁸) i nekih drugih jezičkih elemenata (naročito priloga i priloških izraza za vreme i, u određenoj meri, nekih predloga⁹ - ali ovi drugi elementi iskaza neće biti sistematski razmatrani u ovom radu).

Nekoliko primera temporalnog izmeštanja Vremena. Sledeći primeri¹⁰ mogu da posluže kao ilustracija za navedene tvrdnje i da ukažu na okvire unutar kojih će se kretati naše istraživanje. Grafički istaknuta Vremena upućuju na temporalnu dimenziju koja nije saobrazna sa njihovim nazivom ili - što je važnije - sa temporalnom vrednošću koju bi ta Vremena, prema definicijama iz gramatika, trebalo da iskazuju:

PRES kao Vreme prošlosti:

- (1) Dalle ringhiere del pianerottolo tutti gli uomini in impermeabile lo prendono di mira. E uno di loro, non si sa chi, ha sparato. (I. Calvino, *Il sentiero dei nidi di ragno*, 116).

⁸ *Infinito presente* je svakako u manjoj meri ovremenjen glagolski oblik nego bilo koje drugo Vreme indikativa; sa druge strane, nedostatak ovremenjenosti ne čini da se italijanskom infinitivu osporava status glagolskog oblika.

⁹ *Dopo* i *prima* u funkciji predloga (*Pasqua viene dopo il Carnevale*) ili priloga (*Dovevi chiamarmi prima*) doprinose temporalnom smeštanju elementa iskaza na koji se odnose. Takvo smeštanje nije apsolutno, već dobija svoju punu, jasnu temporalnu određenost tek u prisustvu konvencionalnih deiktičkih elemenata (poput *datuma*, *časa* i sl.) za koje se tradicionalno smatra da su nedvosmisleni i veoma precizni u određivanju vremena.

¹⁰ Naredni primeri preuzeti su iz studije MORETTI-ORVIETO (1984). Za primere koje smo preuzeli sa drugih mesta navodimo izvor.

PRES kao Vreme budućnosti:

- (2) Facciamo un patto. tutte le sere verremo qui. Io **gioco** coi soldi miei, Tu non **giochi**, tu mi **dai** i numeri. Uscendo **facciamo** a metà della vincita. (M. Bontempelli, *Miracoli*, 126)

Passato prossimo (u daljem tekstu: PPROS) kao Vreme budućnosti:

- (3) "Tra poco - dice l'uomo - **siamo arrivati** davvero" (I. Calvino, *Il sentiero dei nidi di ragno*, 66)

PPROS kao Vreme budućnosti (zamenjuje futuro anteriore):

- (4) Mentre l'apriva disse: "Quando **siete entrati** chiudete la porta (...)" (M. Tobino, *Il clandestino*, 23)

PPROS kao antecedentno Vreme u odnosu na neko drugo Vreme prošlosti:

- (5) Che fa? Dove se ne va, quello stupido? Ma sai che per poco qui non mi faceva nascere... **Hai visto** chi **è stata** qui? (Luigi Pirandello, *La ragione degli altri*)¹¹

Imperfetto (u daljem tekstu: IMP) kao vreme sadašnjosti ("imperfetto di modestia", ili "di cortesia"):

- (6) Perché scappa? Non la *mangio* mica (...). **Volevo** farle una domanda, signorina. (C. Cassola, *La ragazza di Bube*, 34)

¹¹ Budući da je ovaj primer preuzet sa CD-ROMa LIZ 4.0, možemo samo da navedemo ime autora i naslov dela koje sadrži ovaj primer. U svakom slučaju, LIZ 4.0 omogućuje da se svi preuzeti primeri vrlo brzo pronađu i po potrebi sagledaju u okviru šireg konteksta. Šire o LIZ 4.0 vidi belešku 46.

IMP kao Vreme budućnosti:

- (7) B: sì sì come no? vieni domani anzi sai che pensavo? che per la casa_ di andare gio<vedì>? eh venerdì pomeriggio presto # così **veniva** pure XYZ (DE MAURO 1993)¹²

IMP kao antecedentno Vreme u odnosu na neko drugo Vreme prošlosti:

- (8) Quando gli raccontai dov'ero stato lui disse che ne **sapeva**¹³ già qualcosa da gente di Genova (...) (C. Pavese, *La luna e i falò*, 12)

IMP kao postcedentno Vreme u odnosu na neko drugo Vreme prošlosti:

- (9) Il vecchio Balotta andò su tutte le furie, quando seppe che (...) si **sposava**. (N. Ginzburg, *Le voci della sera*, 45)
- (10) Ma se avessi saputo che **venivi** sarei rimasto in bottega (C. Cassola, *Il cacciatore*, 25)

Passato remoto (u daljem tekstu: PREM) kao antecedentno Vreme u odnosu na trapassato prossimo:

- (11) Quanti anni erano passati da quando **c'incontrammo** per la prima volta con Teresa? Una ventina. Ed eccoci nuovamente insieme, nella stessa stanza, senza avere niente da dire. (C. Alvaro, *75 racconti*, 256)

Trapassato prossimo (u daljem tekstu: TRAP) kao postcedentno Vreme u odnosu na drugi TRAP:

¹² Šire o korpusu DE MAURO (1993), vidi belešku 52.

¹³ Glagolu *sapere se*, u ovom primeru, pripisuje vrednost koju inače iskazuje *trapassato prossimo* ne toliko zbog prisustva priloga za vreme *già*, već na temelju logičkog zaključivanja: ako nešto znam, to je zato što sam to nešto u jednom trenutku saznao. Ovakvo tumačenje moguće je zato što *sapere* nije samo durativni glagol, već može biti i rezultativan. Razlika u značenjima ovog glagola očigledna je u kontrastu između *imperfetto* i *passato prossimo/remoto*: up. *sapevo tutto* vs *ho saputo/seppi tutto*.

- (12) **Aveva ricominciato** ad andare dai contadini solo dopo che Andrea era partito. (C. Cassola, *Il cacciatore*, 22)

Ovom nekolicinom primera nisu, naravno, obuhvaćene sve mogućnosti temporalnog dizlociranja glagolskih oblika i samo je delimično ilustrovana temporalna “elastičnost” italijanskih Vremena: za sada je dovoljno, npr., da se podsetimo i irealne uslovne rečenice (*periodo ipotetico della irrealità*) i uloge koju IMP ima u protazi i apodozi kada je reč o govornom jeziku¹⁴, ali sve više i o registru pisanog jezika. Tako, jedna irealna uslovna rečenica mogla bi da glasi (opet uzimamo u razmatranje iskaz sa glagolom *sapere*): “Se lo avessi saputo, sarei venuto”; ovakav se iskaz može pojednostaviti upotrebom IMP, i on tada glasi:

- (13) “Se lo sapevo, venivo”

što zvuči jednostavnije, ali je kao rešenje neuporedivo bremenitije lingvističkim problemima¹⁵.

Pored navedenih primera, postoji još jedan niz problema vezanih za selekciju odgovarajućeg glagolskog oblika u zavisnoj rečenici. Tako, u slučaju iskazâ:

- (14) Ha detto che a) sarebbe venuto
 b) veniva
 c) viene

u [14b] i [14c] ne poštuju se tradicionalna gramatička pravila koja se odnose na iskazivanje

¹⁴ Up. i primer: “Se lo sapevo predevo il Vespino truccato di mio cugino. Allora sì che **ci divertivamo**, cazzo” si rammaricò il Fiamma. (AMMANITI 1999 : 338). Glagol *divertirsi* odnosi se ne toliko na dimenziju prošlosti, koliko na situaciju u kojoj se dvojica mladića upravo nalaze.

¹⁵ Naime, u ovom primeru IMP glagola *sapere* gubi vrednost Vremena indikativa i poprima tzv. “modalnu” vrednost, a glagolski oblici *sapevo* i *venivo* organizuju se u odnos hronološke skvence (shodno iskazu, *prvo je trebalo da nešto [sa]znam, pa onda da dođem*). Potencijalna značenjska dvosmislenost sadržana u obliku konjunktiva *avessi saputo* (ne znamo da li je subjekt *znao* određen podatak ili ga je upravo *saznao*, pa iskazuje svoje žaljenje što to nije ranije saznao) čuva se i u IMP *sapevo*.

“budućnosti u prošlosti”, odnosno na iskazivanje postcedentne radnje u odnosu na drugu radnju iskazanu nekim prošlim Vremenom. Po tim pravilima, ovakva upotreba PRES i IMP smatra se manje prihvatljivom u pisanom jeziku, ali je ona prihvaćena i zastupljena u govornom. Nameće se pitanje zašto je to tako: da li je prosto reč o sintaksičkim dubletima, varijantama bez posebnog značenja, ili pak svaka od navedenih mogućnosti poseduje neku svoju, posebnu semantičku vrednost? Sama činjenica da ovakve varijante postoje, trebalo bi da nas uputi na zaključak da svaka varijanta nosi neko svoje posebno, specijalno značenje. U protivnom, protivrečilo bi se principima jezičke ekonomije, prema kojima se koriste samo oni oblici koji su funkcionalno, semantički, ili na neki drugi način diferencirani od njima sličnih oblika.¹⁶

Neki terminološki problemi. Na osnovu nekoliko gornjih primera vidi se da problema vezanih za razumevanje semantike Vremenâ ima puno. Dodatan problem predstavlja terminologija kojom treba da se služimo u ovom radu. Prvi mogući problem i kamen spoticanja vezan je za tradicionalne nazive italijanskih Vremena; oni su takvi da mogu da navedu na zabunu i na pogrešne zaključke o njihovoj vrednosti i upotrebi. Takvo stanje stvari najbolje ilustruju pridevi **prossimo** i **remoto** koji se koriste u nazivima dva prošla Vremena (PPROS i PREM) i dva pluskvamperfekta (TRAP i trapassato remoto - u daljem tekstu TRAPR), ili pridev **anteriore**, koji se koristi u nazivu *futuro anteriore*.

Pridev ‘prossimo’ ima osnovno značenje “blizak”¹⁷ i odnosi se prvenstveno na trodimenzionalni fizički svet. Pošto glagolska vremena, s obzirom na svoje funkcije, ne upućuju na prostorne relacije (kao: “gore”, “dole”, “levo”, “desno” i sl.; takve relacije su za glagol bitne samo u okviru semantike nekih glagola [up. *salire, scendere*], ali su one ipak sekundarna obeležja koja zavise od primarnih prostornih pojmova GORE i DOLE), ovaj pridev poprima preneseno značenje i navodno određuje temporalnu “udaljenost” radnje glagolskog oblika od nekog trenutka koji je odabran da bude referentna tačka. Glagolsko vreme označeno pridevom ‘prossimo’ (mislimo, u prvom redu, na PPROS) trebalo bi, dakle, da pokriva polje “bliske prošlosti”, vremenske dimenzije koja za govornika poseduje naročit afektivan i psihološki značaj. Pridev ‘remoto’, sa

¹⁶ Npr., oblici relativnog superlativa *il più buono* i *il migliore* opstaju naporedo u italijanskom jeziku upravo zato što se razlikuju po značenju.

¹⁷ Up. leksikografsku odrednicu “prossimo”, u Italijansko-srpskom rečniku Ivana Klajna. Klajn prevodi naziv “passato prossimo” kao “složeni perfekt” (uzimajući, dakle, u obzir morfološke odlike ovog Vremena), ali u zagradi napominje da se ovo Vreme koristi “za blisku prošlost”.

značenjem “dalek”, “davni”¹⁸, trebalo bi da obeleži vremensku dimenziju prošlosti za koju nismo posebno vezani ni na koji način, ni s obzirom na posledice radnje, ni s obzirom na psihološke, ili afektivne faktore. Razlika u upotrebi jednog i drugog prošlog Vremena objašnjavana je na razne načine. Dosta ukorenjeno stanovište jeste da se razlika u upotrebi PREM i PPROS može svesti na kriterijume “vremenske udaljenosti” ili “vremenske blizine” prošle radnje u odnosu na trenutak govorenja. Predlagano je da bi događaji koji su se zbili 24 i više časova pre trenutka govorenja trebalo da se iskažu pomoću PREM, a oni koji su se zbili pre manje od 24 časa sa PPROS¹⁹. Drugi su autori predlagali da se radnje vršene do ponoći prethodnog dana označavaju sa PREM, a one vršene od ponoći (dakle, istog dana kojem pripada i trenutak govorenja) sa PPROS²⁰; ali o odnosu PREM i PPROS vidi opširnije izlaganje u odeljku posvećenom PREM. Izlišno je kazati da jezička praksa apsolutno pobija ovakve predloge, jer su oni očigledno nastali iz želje i potrebe²¹ da se ova oblast italijanskog jezika po svaku cenu normira, makar i “odozgo”, gotovo administrativno. Doduše, sami nazivi ova dva Vremena kao da navode na spekulacije ovakve vrste, na zaključivanje da se njihov međusobni odnos gradi upravo na njihovoj navodnoj većoj, odnosno manjoj temporalnoj udaljenosti od trenutka govorenja²². Deluje, dakle, sasvim prihvatljivo i ugodno da, polazeći od naziva, Vreme koje zovemo PREM (“davnoprošlo svršeno vreme” ili, kod JERNEJA [1982: 136] “aorist” i “davno prošlo vrijeme”) pojmimo kao glagolski oblik koji označava radnje iz “daleke” prošlosti, a drugo, PPROS (“perfekt”) radnje iz “bliže” prošlosti²³.

¹⁸ U rečniku Ivana Klajna, prevod naziva “passato remoto” (u odrednici “remoto”) glasi: “prosti perfekt (označava dalju prošlost)”.

¹⁹ Budući da smo se opredelili da nazive Vremena navodimo u obliku skraćenica, primorani smo da signaliziramo instrumental predlogom *sa*, suprotno sintaksi padeža u srpskom jeziku.

²⁰ Up. npr., FORNACIARI (1881 : 172).

²¹ Kada kažemo “potreba” mislimo na školske gramatike italijanskog jezika namenjene italijanskim učenicima. Ranije se školski sistem Italije nalazio pred zadatkom da se jezički nehomogenoj populaciji Italije ponude lako usvojiva pravila, što je dovodilo do toga da se empirijski zabeležene pojave i upotrebe zanemare zarad formalne jednostavnosti pravila i njihove praktične primenljivosti.

²² Ovakvim postavljanjem problema neizbežno se zapada u začarani krug sastavljen od naziva glagola, upotrebe glagola i predstave o vremenu.

²³ Razni su pokušaji činjeni ne bi li objasnile razlike u upotrebi i značenju PPROS i PREM. U XVI veku u Bembovim *Prose della volgar lingua* nastoji se da se dâ praktično pravilo o tome kada (odnosno: uz koje priloge za

Zato je uputno da se već na početku ovoga rada opredelimo kakav ćemo stav zauzeti u vezi s ovim problemom: da li ćemo se pridržavati tradicionalnih naziva italijanskih Vremena, ili ćemo preuzeti drugačije termine, koji bi u manjoj meri bili dvosmisleni ili nejasni. Ovaj drugi postupak, koliko god bio opravdan, može uzrokovati nove nedoumice i nejasnoće, što je tipično kod svake inovacije, pa i terminološke. Smatramo da je za potrebe ove studije moguće zadržati tradicionalne nazive Vremena, jer bi se time čitalac rasteretio zadatka da savlada novu terminologiju i mogao bi da lakše prati izlaganje²⁴. U svakom slučaju, pomenućemo BERTINETTOV [1986 : 18] predlog o izmenama u terminologiji (u zagradi su dati tradicionalni nazivi), budući da su ti nazivi primenjeni u mnogim stručnim radovima vezanim za italijanski glagol:

STARI NAZIV	NOVI NAZIV
1 Passato Remoto	Perfetto Semplice
2 Passato Prossimo	Perfetto Composto
3 Trapassato Prossimo	Piucheperfetto
4 Trapassato Remoto	Trapassato (o Piucheperfetto II)
5 Futuro Anteriore	Futuro Composto
6 Participio Passato	Participio Perfetto
7 Participio Presente	Participio Imperfetto

Novi nazivi mogu se smatrati opravdanim i prihvatljivim zato što oni upućuju, u tri slučaja (1, 2 i 5), samo na morfološke odlike Vremena i ne prejudiciraju ništa o njihovim semantičkim ili sintaksičkim osobenostima (izostavljeni su pridevi *remoto*, *prossimo* i *anteriore*). U dva slučaja (3 i 4) situacija je nešto drugačija: razlika između TRAP i TRAPR ne zasniva se na njihovim morfološkim odlikama (oba Vremena su složena), već su u pitanju

vreme) treba upotrebljavati jedno, a kada drugo prošlo vreme. Simptomatično je da sam autor, u svom delu, ne poštuje pravila koja je sam formulisao i predložio.

²⁴ Svaka reforma ili delimična izmena ustaljenih i prihvaćenih naziva, teorija, pogleda na svet uopšte, predstavlja dvosekli mač, u prvom redu zbog teškoća povezanim sa prekidom sa tradicijom. I promena naziva koju predlaže Bertinnetto (1986 : 18), koliko god bila opravdana i svrsishodna, nije našla primenu u novijim gramatikama italijanskog jezika (izuzetak čini referentno delo *Grande grammatica italiana di consultazione* - koja i nije školska gramatika - čiji su urednici Renzi i Salvi; međutim, autor priloga o glagolu je upravo Bertinnetto...).

arbitrarno odabrani nazivi čije opravdanje verovatno treba tražiti u principijelnoj želji da se iz naziva Vremena odbace pridevi “prossimo” i “remoto”, onako kako je to urađeno za PREM i PPROS. Inače, treba istaći da TRAP i TRAPR ne stoje u relevantnom međusobnom funkcionalnom ili značenjskom odnosu. Činjenica je da prave funkcionalne opozicije između ovih oblikâ nema, budući da se TRAPR upotrebljava gotovo isključivo u jeziku književnosti i da ga u govornom jeziku, ili jeziku novina²⁵ i elektronskih medija gotovo i nema, dok je TRAP veoma prisutan kako u govornom jeziku, tako i jeziku medija i savremene književnosti i zaslužuje posebnu pažnju. U svakom slučaju, o ovom pitanju biće više reči u odeljku posvećenom TRAP, i to odnosu TRAP i TRAPR. Na kraju, u novoj terminologiji dva participa razlikuju se po svojim aspektualnim odlikama, što svakako predstavlja interesantan predlog.

Pored preispitivanja naziva Vremena, što doprinosi otklanjanju jedne vrste dvosmislenosti uslovljene samim nazivom i asocijacijama koje ona bude (na kraju krajeva, u našoj svesti imenica dobrim delom određuje sam pojam, suprotno Isidorovom stavu da *nomina sunt consequentia rerum*), da bismo mogli da osnovano govorimo o upotrebi italijanskih Vremena (i da, u okviru tog interesovanja, posebnu pažnju usmerimo na italijanska relativna vremena), trebalo bi da prethodno uzmemo u razmatranje sam pojam hronološkog vremena, koji u tolikoj meri utiče na naše razumevanje glagola, Vremena i, šire posmatrajući, sveta koji nas okružuje. Ovakvo uvodno razmišljanje treba da doprinese relativiziranju uloge koju vreme ima u glagolskom sistemu i u poimanju funkcije i značenja Vremena. Vremena i vreme ne moraju obavezno da budu međuzavisno povezani, odnosno događaje (engl. *events*) koji su iskazani Vremenima ne moramo uvek da grafički ili mentalno raspoređujemo na nekakvoj vremenskoj osi (kako je to predlagao Reichenbach²⁶, i kako je uglavnom prihvaćeno među stručnjacima za jezik i među filozofima). Jedan od načina koji mogu da vode razumevanju fenomena relativnih Vremena upravo podrazumeva opciju da se značaj vremena kao pojma odbaci i da se jezički materijal sagleda bez tradicijom nametnutog bremena temporalnosti. Možda u prvom trenutku može zvučati apsurdno da se o glagolu govori bez, ili mimo pojma vremena; ali, da bi se našlo prihvatljivo objašnjenje za primere navedene na početku ovog rada (1 - 13) i za druge primere

²⁵ Up. SAVIĆ (1979).

²⁶ Reichenbach (1947); pored njegovog modela, postoje i modeli koje su predložili drugi istraživači, ali svi oni postuliraju da je vreme realna kategorija. Šire o ovome u BONOMI-ZUCCHI (2001).

takve vrste, odista treba da sebi postavimo barem dva pitanja.

Prvo, da li, govoreći o nekom Vremenu (na primer, o IMP), možemo da govorimo o njegovoj semantičkoj nehomogenosti i da na osnovu takvog postulata za svaku funkciju datog Vremena iznalazimo odgovarajuću etiketu koja će od slučaja do slučaja “objašnjavati” određenu upotrebu (tako su, u slučaju IMP, zabeleženi, pored ostalih, i *imperfetto storico*, *imperfetto di conato*, *imperfetto onirico*, *imperfetto di modestia*, zatim IMP u irealnim hipotezama i kao “futura u prošlosti” umesto kondicionala prošlog, itd.)? Prirodno se postavlja pitanje da li i izvorni govornici italijanskog jezika imaju predstavu o različitim funkcijama koje IMP (i druga Vremena, naravno) može da obavlja.

Drugo pitanje proizlazi iz prvog. Da li, naime, IMP (zadržavamo ovo Vreme kao primer) poseduje takvo homogeno značenjsko jezgro (kojega su izvorni govornici jezički svesni) koje omogućuje upotrebu tog Vremena u svim funkcijama i kontekstima u kojima se zahtevaju semantičke odlike datog Vremena? Ono što, čini se, nije dovoljno obrađeno u savremenoj lingvistici jeste *sintetički* pristup u tumačenju Vremena; lingvisti su uglavnom težili da pruže *analitička* tumačenja raznih fenomena, bez sagledavanja celine razmatrane pojave (taj se pristup može šaljivo definisati parafrazom “razbij pa tumači”). Da navedemo jedan primer u prilog ovim razmišljanjima: da li bi trebalo da se, npr. u vezi sa FUTA, zadovoljavamo tumačenjem da u jednim slučajevima ovo Vreme poseduje “pravu” temporalnu vrednost i upućuje na događaj u tzv. pred-budućnosti²⁷, a da u drugim slučajevima (daleko frekventnijim u savremenom italijanskom jeziku) poseduje “modalnu” vrednost i upućuje na dimenziju prošlosti? Kao da lingvistika pristupa tumačenju pojava vezanih za glagol na aprioran način dok, sa druge strane, govornici kao da bez ikakvih teškoća ili analiza, sasvim intuitivno, koriste ovo Vreme (FUTA) po obrascima koje im pruža maternji jezik. A dokaz da ti obrasci (i, samim time, i sami govornici) ne uzimaju u obzir hronološko vreme kao relevantnu ili presudnu kategoriju možda leži baš u činjenici da se FUTA koristi kako za “buduće”, tako i za “prošle” radnje. Na čemu se onda zasniva upotreba FUTA, ako to nisu hronološko vreme ili tradicionalna temporalnost? O suštini vremena upitali su se brojni filozofi i mislioci; nikakav konačan odgovor na pitanje šta je vreme nije dat, ali uprkos činjenici što je ono ostalo nedefinisana kategorija, mnoga naša razmatranja o glagolu (i o drugim stvarima, naravno) počivaju upravo na nečemu što

²⁷ DARDANO-TRIFONE (1997: 323) govore o “passato nel futuro”.

tradicionalno nazivamo vremenom a za šta nemamo valjanu naučnu definiciju. U naučnoj diskusiji barata se terminom koji je prihvaćen a da nije precizno definisan i objašnjen. Šta mi, uopšte, znamo o hronološkom vremenu?

0.2. O pojmu vremena i poimanju vremena

Srpski jezik terminom *vreme* obuhvata više različitih značenja; ista konstatacija važi i za italijansku reč *tempo*. Drugi jezici, kao npr. engleski ili nemački, razlikuju više termina u zavisnosti od toga da li govornik želi da ukaže na meteorološko vreme (engl. *weather*, nem. *Wetter*), na hronološko, odnosno fizičko vreme (“vreme” koje se meri raznim instrumentima i metodama i na osnovu kojeg čovek organizuje svoje aktivnosti: engl. *time*, nem. *Zeit*), ili na vreme shvaćeno kao skup oblikâ nekog glagola (engl. *tense*, nem. *Tempus*) koje svrstavamo u različito nazvane paradigme, npr. *prezent*, *perfekt*, *imperfekt* itd. u gramatici srpskog jezika. Činjenica da italijanski i srpski jezik poseduju jedan te isti termin za sva ova značenja može da, u okviru proučavanja glagolskih vremena, bude uzrok nejasnoća ili dvosmislenosti. Da stvari budu još komplikovanije, od nedavno, u okviru naratologije, “teorije i istorije narativnih formi” (kako DE MAURO [2000] u svom rečniku definiše ovaj pravac u proučavanju književnosti [*prevod naš*]) počela su da se predlažu i nova značenja reči *vreme*. Ne govori se više samo o hronološkom ili fizičkom vremenu, koje se može meriti pomoću časovnika, kretanja zvezdâ, kalendara itd., već se uvode i pojmovi kao što su, npr., *speaker-now* (govornikova ‘sadašnjost’, “the time of the telling of the story”) i *story-now* (‘sadašnjost’ priče “the time during which the events of the story are assumed to have taken place”- up. FLEISCHMAN 1990 : 125). Uz to, Fleischman napominje, u belešci 109 navedene studije (: 387), da ova dva termina ne treba mešati sa *vremenom kazivanja* (“time of the telling”) i *vremenom priče* (“time of the tale”)²⁸, budući da se ova dva para termina odnose na različite pojave: *time of the tale* odnosi se na trajanje i hronologiju sveta priče (*fabula*), a *time of the telling* na raspoređivanje materijala u tekstu koji modeluje svet priče (*sjuzhet*, *intreccio*). Na istom mestu autor pominje i treću vrstu vremena, “a fictive experience of time projected by the conjunction / disjunction between the time of the telling and the time of the tale”, koju uvodi RICOEUR (1985 : 77).

²⁸ Francuski: temps du signifiant i temps du signifié; nemački: Erzählzeit i erzählte Zeit.

Stvari mogu biti još komplikovanije ukoliko se uzmu u obzir i dostignuća drugih nauka, kao etnologije, antropologije ili kognitivne psihologije. U različitim kulturama, na primer, fizičko vreme doživljava se na različite načine; ponekad su te razlike toliko duboke da znatno otežavaju učenje stranog jezika L2 ukoliko je on zasnovan na drugačijem poimanju vremena. Što se samog poimanja fizičkog vremena tiče, LEACH (1961 : 114; citirano prema PUGLIELLI [1990 : 352-353]) navodi pet različitih načina poimanja vremena:

- a) **vreme shvaćeno kao ciklus koji se ponavlja**: ne postoji jasna razlika između prošlosti i sadašnjosti, hronologija ne postoji, 'vreme' se ne može meriti;
- b) **istorijsko vreme**: vreme se sastoji od kompletnih, jedinstvenih i neponovljivih faza; istorijsko vreme je sekvencijalno²⁹;
- c) **magijsko vreme**: vreme je religijski ili magijski kvalitet koji utiče na događaje, a može se kontrolisati odgovarajućim ritualnim radnjama; nazvano je i "tempo sacro", ili "tempo mitico"³⁰;

²⁹ Pojam sekvencijalnosti ćemo u ovom radu primenjivati na skupove radnji (ili stanja) koje su u međusobnoj uzročno-posledičnoj vezi, i to takvoj da radnja B logički proizilazi iz radnje A i predstavlja posledicu prve (A) i nužan preduslov za neku treću radnju C. U našoj svesti težimo da na ovaj način ulančane nizove radnji mehanički smestimo u temporalnu perspektivu, i sagledavamo ih kao celinu služeći se metaforom *procesa, razvoja / razvojnosti*, doživljavajući takve radnje kao *tok*, ili *razvoj* priče, kao nekakvo *kretanje* kroz vreme: u samom termin *sekvencijalnost* uključena je ideja *dinamičnosti*. Sam pojam *razvoja*, sa svoje strane, nužno uključuje ideju vremena, dok se logička uzročno-posledična veza među pojavama ne mora posmatrati isključivo u okviru dimenzije vremena - mada smo mi navikli na upravo takvo tumačenje nizova događaja. Više o pojmu sekvencijalnosti i o odnosu logike i Vremena može se naći u specijalizovanoj studiji BONOMI-ZUCCHI (2001). Perfektivna Vremena su u neuporedivo većoj meri u stanju da proizvedu efekat sekvencijalnosti glagola, odnosno njima izraženih radnji: razlog za takvo stanje stvari možda treba da se traži u činjenici da su okviri radnji iskazanih perfektivnim vremenima jasniji, tako da ih mi u svojoj svesti lakše "nižemo" nego što bismo ih "preklapali". "Preklapanje" radnji svojstveno je imperfektivnim Vremenima, jer su okviri radnji koje oni iskazuju neodređeni i u većini slučajeva ne postoje dovoljno jasni morfosintaksički elementi koji bi nas naveli da tvrdimo da u okviru iste jedinice pripovedanja jedan, recimo, IMP stvarno prethodi (ili sledi) drugom, susednom IMP. Više IMP može da bude logički povezano u sekvencijalnu celinu, ali reč je ili o marginalnim slučajevima (*imperfetto onirico*), ili o zaključivanju koje izvodimo na osnovu poznavanja sveta ili semantičkih implikacija sadržanih u samim glagolima koji pripadaju određenom nizu.

³⁰ Ovo vreme suprotstavlja se drugom pojmu, "tempo profano". "Il tempo sacro è recuperabile e ripetibile all'infinito (...), tale tempo 'non trascorre', non costituisce cioè una durata irreversibile. È un tempo ontologico, parmenideo; resta sempre eguale a se stesso, non muta né si esaurisce" (TRECCANI [1982. tom. VI, str. 123]).

- d) **naučno vreme:** vreme se shvata kao puko trajanje, koje je nezavisno od ekonomskih, istorijskih, astronomskih ili magijskih uticaja; svodi se na dimenziju, nalik na dužinu, te se može meriti odgovarajućim mernim jedinicama. Leach smatra da je ovakvo poimanje vremena nastalo tek u skorije vreme (da navedemo i reči Munena [1981 : 220], povodom Whorfovih pogleda na problem vremena: “Whorfu se čini da su mehanička otkrića, industrija, trgovina, potreba za merenjem i vagom, satovi i usavršavanje deljenja vremena potpomogli (uzrokovali) u postmedijevalnoj zapadnoj civilizaciji segmentaciju vremenskog fluksa”);
- e) **političko vreme:** vremenom se manipuliše, zavisno od potreba vladara (up. kalendare raznih revolucionarnih pokreta u Evropi).

Ono što LEACH na drugom mestu posebno ističe (1973: 198, citirano prema PUGLIELLI 1990 : 353) jeste činjenica da poimanje vremena shvaćenog ne kao trajanje epoha, već kao smenjivanje suprotnosti (noć i dan, suša i poplava itd.) nameće ideju prošlosti bez ikakve ‘dubine’: prošlost je, jednostavno, monolitno suprotstavljena sadašnjosti. Ovakva koncepcija fizičkog vremena ne deluje nam toliko ‘primitivno’ koliko se može učiniti na prvi pogled: postojanje više prošlih Vremena u glagolskom sistemu nekog jezika - italijanskog, npr. - ne mora po sebi da znači da izvorni govornici toga jezika imaju drugačiju predstavu o fizičkom vremenu od govornika čiji maternji jezik ne poseduje morfološka ili sintaksička sredstva za obeležavanje i isticanje različitih slojeva prošlosti, ili prošlosti uopšte (npr. Whorf je u svom poznatom radu o jeziku plemena Hopi izneo pretpostavku da govornici hopi jezika imaju drugačiju predstavu o vremenu, jer se oslanjaju na činjenicu da u tom jeziku ne postoje oblici za prošlost, sadašnjost ili budućnost, dok aspekt i modalnost igraju značajnu ulogu. Comrie [1985 : 4], pobija ovo stanovište jednim logičkim pitanjem: ako se i prihvati Whorfovo stanovište o vremenu u jeziku hopi, da li onda to treba da znači da govornici u čijem jeziku ne postoji rod imenice poseduju drugačiju predstavu o polovima od predstave koju imaju govornici čiji jezici poseduju kategoriju roda imenice?³¹). Ko uči italijanski, a maternji mu je jezik srpski, zapravo nema problema sa

³¹ Čini nam se da Comrieva opaska ipak počiva na jednoj nedoslednosti: naime, pojam gramatičkog roda imenice izvodi se iz pojma prirodnog roda, koji je sasvim očigledan kada su čovek i životinje u pitanju (rod imenice postaje stvar konvencije i proizvoljnosti - u Sosirovom smislu - kada su u pitanju predmeti [srp. *ključ*, m.r., it. *chiave*, ž.r., engl. *key*]), dok u slučaju hronološkog vremena takav paralelizam ipak ne postoji. Kategorije prirodnog i gramatičkog roda mogu da se dvosmisleno prepliću, sa komičnim i humorističkim efektima, kao u pitanju i

temporalnošću kao takvom (ta je kognitivna kategorija istovetna kod italofona i srbofona), već sa prepoznavanjem šta je više, a šta manje relevantno u nekom tekstu. Dakle, radije nego da raspravljamo o raslojenoj prošlosti, valjalo bi ostati u okvirima binarnog tumačenja vremena i govoriti o sistemu homogene prošlosti i homogene sadašnjosti, a u okviru takve prošlosti o distinkciji *relevantno* : *nerelevantno*, zanemarujući ‘dubinu’, ili ‘daljinu’ prošlosti. Autor ovog rada sklon je da usvoji tezu o homogenosti (ili: monolitnosti) dimenzije prošlosti i da na tim osnovama utemelji svoje tumačenje o upotrebi italijanskih Vremena.

Kratak pregled filozofskog poimanja vremena dat je u enciklopediji DE AGOSTINI (1997 : tom 21, str. 320). Razlikuju se objektivistički pristup (vreme je nešto realno i apsolutno po sebi i ne zavisi od spoljnjeg sveta ili čoveka) i subjektivističko-idealistički pristup (sam subjekt je ishodište vremena). Objektivističko shvatanje vremena prihvatano je sve do Kanta (zasnivalo se, sa nekim varijacijama, na Aristotelovim stanovištima sadržanim u delu *Fizika*, gde se vreme, pojednostavljeno rečeno, poimalo kao “mera kretanja” [*misura del movimento*]). Subjektivističko-idealističko shvatanje vremena započelo je sa Kantom, koji je vreme definisao “čistom apriornom intuicijom”, smatrajući da je vreme osnovni uslov za percepciju i spoznavanje. Kant je vremenski sled fenomena poistovetio sa uzročno-posledničnim sledom fenomena. Ovaj stav je Reichenbach u XX veku ponovo postavio u središte filozofske spekulacije. Sa druge strane, u XX veku postojale su još dve suprotstavljene struje: jedna je naglašavala ulogu svesti (*tempo “coscientizzato”*), druga - savremena nauka - poimala je vreme kao nešto što se poredi sa prostorom (*tempo “spazializzato”*). Hajdeger je imao sasvim posebno filozofsko gledište na pitanje vremena:

“Nella sua interpretazione dell’ “esserci” in termini di possibilità, di progetto e anticipazione, Heidegger afferma infatti il primato esistenziale del futuro, in cui consiste quella temporalità autentica che il filosofo contrappone all’inautentica temporalità del tempo databile e misurabile”

odgovoru sadržanim u jednoj vinjeti iz poznatog stripa B.C.:

- Che cos'è il cucchiaino?

- È il maschio della forchetta!

U svakom slučaju, kada je vreme u pitanju ne postoji mogućnost da se zamisli sličan paralelizam: vreme jeste i ostaje intuitivna kategorija, pojam *a priori* bez čvrste naučne ili logičke definicije, mentalna predstava: takvu kategoriju, ili pojam, ne bi trebalo porediti sa konkretnom predstavom roda imenice, koja pripada fizičkom svetu.

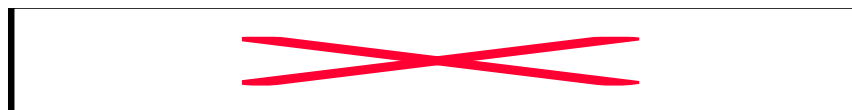
Ono što se može zapaziti jeste činjenica da se u današnje doba vreme ne poima jednoglasno, već oko tog pitanja postoje različita gledišta. Svakako upada u oči da se u jednoj struji mišljenja temporalni sled događaja tumači u uzročno-posledičnom ključu, pri čemu se samoj temporalnosti (upravo pomenuti *tempo databile e misurabile*) ne pridaje onaj značaj kakav ona ima u lingvistici i u svakodnevnom životu pripadnika zapadne civilizacije. Temporalnost je, zatim, za neke filozofe egzistencijaliste, ponavljanje prošlosti. Za Sartra prošlost ima prioritet, jer budućnost već 'jeste', mada ona još uvek nije data, a i sam prezent se preuzima već kao 'prošlost'. Inače, u XX veku filozofska rasprava o prirodi vremena vodila se između dva pola, neopozitivista i neokantovaca, između naučnika i filozofa: štaviše, govoreći o vremenu, "(...) spesso filosofi e scienziati intendevano cose molto diverse pur usando gli stessi termini." (TRECCANI 1982, tom. VI, str. 118b). Čuven je, zbog autoriteta dveju ličnosti, sukob mišljenja između Bergsona i Ajnštajna, kada je ovaj potonji postavio pitanje: "il tempo del filosofo è davvero lo stesso tempo del fisico?" (citirano prema TRECCANI 1982, tom. VI, str. 118b). Ajnštajnov odgovor na pitanje koje je sam postavio glasio je, prema istom izvoru: "non c'è un tempo dei filosofi; c'è solo un tempo psicologico che è diverso dal tempo del fisico". Spor nije raščišćen do dana današnjeg, a činjenica je da upravo pomenuto psihološko vreme ostaje "una 'realtà', e abbastanza ingombrante"³².

Kada proizvedemo iskaz, ili napišemo poruku, ili priču, roman, zavisno od sadržaja i značenja samog iskaza, upućujemo sagovornika na određenu hronološku dimenziju iskaza / priče / romana. Smatramo da takva hronološka dimenzija ima veze sa našim stvarnim svetom i da ona pripada njemu, "našem svetu", odnosno onom "našem svetu" kojeg prepoznajemo kao "sećanje", "istoriju" i nazivamo "istorijom" ili "sećanjem" u najširem smislu. Pomenuta hronološka dimenzija može pak da upućuje na neki zamišljeni, imaginarni svet (ili, tačnije: na neki od zamišljenih svetova) koji postoji u našoj uobrazilji (inače, pojam "mogući svetovi", ili "zamišljeni svetovi" često se u lingvistici, a naročito u semantici, koristi za objašnjavanje određenih lingvističkih pojava, kao npr. modalnosti, ili realnih, potencijalnih i irealnih uslovnih rečenica (prema terminologiji koju predlažu STANOJČIĆ-POPOVIĆ [1997 : 312-313]), kao što je slučaj i sa italijanskim *periodi ipotetici (della realtà, della possibilità i della irrealtà)*.

³² Diskusija između Ajnštajna i Bergsona objavljena je u "Bulletin de la Société Française de Philosophie" XVII, 1922; citirano prema: Enciclopedia del Novecento, Treccani, vol VI, Rim 1982, str. 118b.

U pitanju nisu materijalni, fizički svetovi, nego pre mentalni. Da se stvari mogu s određenom utemeljenošću postaviti na ove osnove dokazuje, uostalom, i savremena fizika. Ta nauka, koliku god da upornost pokazuje u proučavanju materije i atomskih čestica, ne negira činjenicu da je materijalni svet oko nas, kvantitativno gledajući, puki privid: naime, količina materije, tj. čista zapremina atoma ili molekula koji sačinjavaju određeni predmet (na italijanskom: *covolume*) tako je zanemarljivo mala u odnosu na ukupnu zapreminu datog predmeta, na njegove fizičke dimenzije, da se s pravom postavlja pitanje od čega je, zapravo, pomenuti predmet sazdan. A šta bi tek, na osnovu ovoga, trebalo da se kaže o svetu oko nas, ili o svetu sagledanom u dijahronijskoj, istorijskoj perspektivi. Fizičari su danas skloniji da govore o našem svetu kao o energiji i o hologramskoj projekciji pre nego o “čvrstoj materiji”. I sama lingvistika bi trebalo da, na osnovu takvih stavova, preispita svoje postavke, naročito one vezane za hronološko vreme. Kako god bilo, u savremenoj semantici govori se o mogućim svetovima, a oni se koriste da bi se u njih smestio sadržaj raznih vrsta hipoteza: prema manjoj ili većoj verovatnoći da takav zamišljeni svet postoji ili ne, hipoteze klasifikujemo u rasponu od irealne do realne. Možda bi, slično tome, primenjujući sličan postupak zamišljanja i projektovanja, mogli da govorimo o svetu želja, o svetu očekivanja, o svetu ličnih sećanja, o svetu kolektivnih sećanja - ili kako već da nazovemo zamišljeni, tradicijom nametnuti svet koji se obično naziva istorijom? Sa filozofske tačke gledišta, ovakvom stanovištu verovatno bi moglo puno toga da se prebaci, moglo bi se reći da je po sredi mentalizam, da se iznose preterano subjektivistički orijentisani stavovi. No, ostavimo po strani dublje, sistemske filozofske implikacije i prihvatimo kao pretpostavku, na trenutak, da svet nije nešto što “pluta” ili “pliva”, što se kreće kroz nešto što zovemo “vreme”³³, ili, obratno, da svet ne stoji u mestu i vreme ne protiče oko njega (kao voda oko kamena u potoku). Kada Comrie (1985 : 2-3) predlaže ovakav model za prikazivanje vremena:

³³ Tako, na primer, B. L. Whorf u svom osporavanom delu (1956: 57), govoreći o jeziku severnoameričkog plemena Hopi, kaže da osoba koja govori i razume jedino jezik Hopi “has no general notion or intuition of time as a smooth flowing continuum in which everything in the universe proceeds at an equal rate, out of a future, through a present, into a past”. Sama ova evropska predstava o vremenu neodoljivo podseća na teoriju vasiona i “etra”.

smatrajući ga dovoljnim za raspravu o Vremenima, on tvrdi da je, sa stanovišta lingvistike, nebitno da li je prikazana prava neograničena, ili je ograničena sa leve i sa desne strane; isto tako, autor ne razmatra pitanje da li se sadašnji trenutak kreće duž nepomičnu liniju vremena, ili pak vreme teče a sadašnji trenutak se ne pomera. U vezi sa ova dva pitanja, Comrie zaključuje:

“While both of these metaphors turn out to be important sources for time expressions across languages, they do not seem to play any role in the characterization of grammatical oppositions cross-linguistically.” (1985 : 3)

Pored orijentacije vremena levo-desno, koja se primenjuje najčešće u lingvističkim studijama radi grafičkog prikazivanja vremena, u svakodnevnom životu uglavnom se vreme zamišlja kao nešto što je orijentisano u pravcu napred-pozadi u odnosu na govornika (budućnost je pred njim, prošlost iza njega; suprotno je bilo u starogrčkom, a postoji i treća orijentacija vremena, gore-dole, na šta skreće pažnju SHINOHARA (1999):

Though there are three basic spatial axes, the front-back, the right-left, and the up-down axes, the path of temporal motion is basically restricted to the front-back axis (Clark (1973), Lakoff (1993), Haspelmath (1997), etc.). Though this restriction seems to have experiential grounding, other spatial axes are not totally excluded. The up-down axis is seen in some languages including English and Japanese.

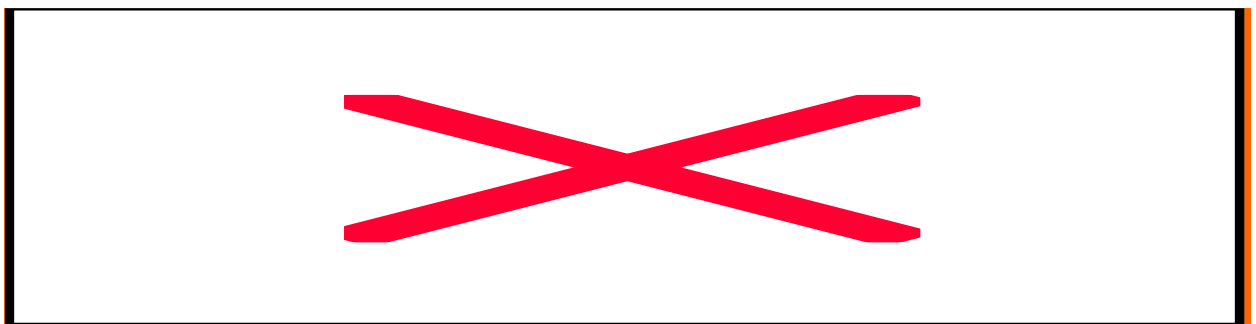
Iz analize japanskog lingviste uočava se da je prošli događaj GORE, a budući DOLE, što se vidi iz japanskih primera, ali i iz engleskih³⁴. Italijanska imenica *discendente* bi mogla da se uklopi u

³⁴ English also seems to have some examples of the up-down motion of time, but less in number and systematicity. English expresses the passage of time by adverb or preposition like ‘up’. Some examples are: “down through the ages” (but not “up through the past” (Alverson 1994:105)), “Thanksgiving is coming up on us” (Lakoff 1993:217) (but not “Thanksgiving is going up [down] from us” (intending to mean “Thanksgiving is passing by.”) It seems, as Yu (1998:112) states, “that the earlier is upper and the later is lower should exist in the conceptual system of the

ovaj model, u smislu da je buduće pokolenje *dole*; međutim, ne bi se moglo reći da su prethodne generacije (*ascendenti*) *gore*, zbog samog značenja glagola *ascendere*. Ni glagol *risalire* upotrebljen u primerima poput “risalendo il corso della storia, possiamo trovare...”, uprkos svom značenju, izgleda da ne upućuje direktno na osu *gore-dole*, jer se ova metafora zasniva na predstavi reke i protoka vode (up. izraze *alto medioevo*, *basso medioevo*, i *alto / basso corso del Tevere*); možda se, u ovom slučaju, može govoriti o drugostepenoj metafori..

Nešto složeniji grafički prikaz vremena i Vremena pruža GUILLAUME (1993), a taj prikaz preuzimaju autori HEWSON-BUBENIK (1997 : 3), povezujući ga, međutim, sa *svešću* (*consciousness*), čime se izbegava direktno spekulisanje o prirodi vremena, jer je svest uvek “sada i ovde”, atemporalna je.

Po GUILLAUMEU (1993 : 51), sagledavanje sadašnjosti kao dimenzije koja uključuje delić prošlosti (ω) i delić budućnosti (α) omogućuje da se objasni sistem Vremena u francuskom i drugim jezicima, a gore pomenuti autori, Hewson i Bubenik, prihvataju opšta Guillaumova stanovišta. Oni, međutim, porede vreme sa filmskom vrpcom, sa namerom da grafički prikažu, s jedne strane, predstavu o proticanju vremena (Čovek je statičan, vreme dinamično) i, sa druge, predstavu o Čoveku koji se kreće kroz vreme (Čovek je dinamičan, vreme je statično). Up. figuru niže:

Ovi autori u svojoj analizi Vremena polaze od Kantovih reči kojima počinje *Kritika čistog uma* (“There is no doubt that all our knowledge begins with experience” [citirano prema Hewson-

English language”, in spite of the observation that “it is not expressed in collocationally rich fashion.” (Alverson (1994:105)

Bubenik, 1997 : 2]) i umesto da diskutuju o Vremenima podrže razmatranjem šta bi moglo da bude vreme i u kakvom odnosu ono stoji prema glagolskim Vremenima, Hewson i Bubenik zasnivaju svoje izlaganje na centralnom pojmu *svesti* (*consciousness*), koja se sastoji od tri elementa: pamćenja, čulnog iskustva, zamišljanja:

memory <----- sensory experience-----> imagination

Dve upravo navedene metafore, sa stanovišta racionalnog rasuđivanja, ne deluju u potpunosti osnovano i ne čini nam se da su utemeljenije od predstava o, recimo, mentalnim svetovima. Ako prihvatimo da ne govorimo više o protoku vremena i da vreme više ne prikazujemo i ne shvatamo kao prema desnoj strani orijentisanu strelicu³⁵ koja podrazumeva jedno pre i jedno posle u odnosu na trenutak govorenja (odnosno teorijski beskonačan broj trenutaka pre i beskonačan broj trenutaka posle trenutka govorenja), šta nam ostaje? Iz prividno apsurdne situacije u kojoj prisustvujemo nestanku vremena dolazimo u možda još apsurdniju situaciju da o Vremenima govorimo ne oslanjajući se na pojam vremena. Međutim, da li je ta situacija baš toliko apsurdna? Možda je od ovoga apsurdnija činjenica da se još od doba Aristotela govori o prošlosti, sadašnjosti i budućnosti i da se, polazeći od tih intuitivnih kategorija, nastoji da se dokaže saobraznost, poklapanje vremena i Vremena. Takav je zadatak, izgleda, ostao bez naročitog uspeha, kako to u svom pregledu istorije teorija o Vremenima prikazuje BINNICK (1991 : 3-65). Naime, uvek se dešava da se neki elementi glagolskog sistema ne poklapaju sa “pogledom na svet”. Ako ostanemo vezani za temporalistički model sveta, na kojim onda osnovama možemo da objasnimo relativnu upotrebu Vremena? Da li se i dalje može prihvatati objašnjenje da je reč o modalnim, ili kakvim drugim upotrebama Vremena? Ne liči li pribegavanje kategoriji modalnosti i drugim etiketama koje idu uz Vremena na pasivno oslanjanje i rasuđivanje na osnovu intuitivnih pojmova, čime se indirektno možda izbegava drugačiji odgovor? Polazeći od ovakvih postavki, nastojali smo da u ovom radu makar

³⁵ Zašto “desno”? Zašto bi vreme proticalo s leva na desno, a ne obratno? Ili odozdo na dole, ili obratno? Po sredi je verovatno navika, mentalna lenjost, težnja da se oponaša smer nizanjanja grafičkih znakova u evropskim pismima, ili preuzimanje neke druge simbolike.

nagovestimo neke drugačije pravce razmišljanja o Vremenima.

Inače, o samom hronološkom vremenu (engl. *time*) ne možemo da se odredimo sa stanovišta lingvističke (ili kakve druge) nauke, niti možemo da bilo šta zaključimo o njegovoj prirodi; kada je vreme u pitanju, primorani smo da zapitanost o njegovoj prirodi i suštini prepustimo spekulacijama modernih filozofa, ili da se prepustimo zaključcima drevnih mislilaca (tako se još Sveti Avgustin, između ostalih, pitao “*Che cosa è, allora, il tempo?*” priznajući da - parafraziramo - *on zna šta je vreme sve dok ga neko ne pita da mu objasni šta je to* [SANT’AGOSTINO 1987 : knjiga XI, glava XIV]); postojanje i realnost hronološkog vremena prihvatamo kao nešto što smatramo da predstavlja realnost našega sveta, da je bitan, ali nedokučiv element u kojem su uronjena vasseljena i mi zajedno s njom. Ali ovo su spekulacije koje nemaju realnu utemeljenost u nauci i naučnim metodama. One spadaju pre u domen, recimo, metafizike.

0.3. Apsolutna i relativna Vremena.

Da bismo mogli da govorimo o upotrebi italijanskih Vremena, a posebno italijanskih relativnih vremena, treba prethodno da pokušamo da pobliže definišemo neke od termina koje ćemo u ovom radu da koristimo, ili sa kojima se susrećemo u literaturi. Ti se termini odnose na Vremena, koja mogu biti: *apsolutna* i *relativna*. Apsolutna Vremena su definisana na sledeći način:

“(tempo assoluto è) ciascuno dei tempi verbali che *indicano il momento in cui avviene l’azione esclusivamente in rapporto a quello dell’enunciazione, senza riferimento ad altri tempi* (ad es. il presente, l’imperfetto, il passato remoto)” (DE MAURO 2000, kurziv naš).

Relativna Vremena su definisana na sledeći način:

“(tempo relativo è) ciascuno dei tempi verbali che *esprimono il momento dell’azione in rapporto a un altro tempo indicato nella stessa frase* (ad es. il futuro anteriore, il trapassato prossimo, il trapassato remoto)” (DE MAURO 2000, kurziv naš).

Enciklopedija DE AGOSTINI (1997, tom 21), u odrednici TEMPO obrađuje i pojam Vremena u jeziku. Tu se, pored složenih i prostih Vremena, razlikuju i apsolutna i relativna Vremena. Apsolutna Vremena (“non sono in rapporto con un altro tempo”) obuhvataju PRES, IMP, FUT, PREM, PPROS. Relativna Vremena (“sono posti in relazione con un altro tempo”) obuhvataju TRAP, TRAPR, FUTA. Pored nedovoljne preciznosti definicija (obe definicije ostavljaju nedoumicu da li se misli na *time* ili *tense*; ne pominje se trenutak govorenja kao glavna referentna tačka kada je reč o problematici Vremena), upada u oči i definicija relativnog Vremena TRAP:

“indica un’azione o uno stato anteriore a un’altra azione passata, *ma in immediato contatto con essa*” (kurziv naš)

i relativnog Vremena TRAPR:

“indica un’azione o uno stato nettamente anteriore a un’altra azione passata espressa col passato remoto”.

Dok bi bilo tačnije reći da je temporalni odnos radnje TRAP i druge (“apsolutne”) radnje neodređen, tj. nije sadržan u semantici samog morfološkog oblika, već se taj odnos izvodi na osnovu našeg “poznavanja sveta”, za TRAPR pak treba konstatovati da je u literaturi zabeleženo da to Vreme označava radnju kojoj neposredno sledi druga radnja, iskazana sa PREM. Prilog *nettamente* iz ovakve definicije je u najmanju ruku dvosmislen, jer mu se lako može pripisati kvantitativno značenje *assai*, *molto* i sl., što ne odgovara semantici ovog Vremena, budući da ono upućuje na radnju koja je u tesnoj uzročno-posledičnoj vezi sa radnjom upravne rečenice.

Problem odnosa sadašnjeg trenutka prema vremenu govorenja obrađen je i u srpskoj lingvističkoj literaturi. Prihvaćeni su izrazi: “indikativni perfekat” i “relativni perfekat” (STEVANOVIĆ 1991 : 614-615, STANOJČIĆ-POPOVIĆ 1997 : 378), BELIĆ 1958 : 118), često u skraćenom obliku “indikativ” i “relativ” i sa nekoliko daljih podela (up. STANOJČIĆ-POPOVIĆ 1997 : 378-379). Potonji autori (: 378), npr., definišu indikativni perfekat kao Vreme

“koje označava radnju, stanje ili zbivanje koji su se (iz)vršili pre vremena govorenja, a govornik vreme toga (iz)vršenja *određuje neposredno* prema vremenu govorenja”.

A realni indikativ je, po istim autorima, Vreme

“čija se radnja, stanje ili zbivanje određuju kao prošli *posredno* prema vremenu govorenja”.

Termini koji se upotrebljavaju u srpskoj lingvistici odgovaraju, po svojoj suštini, italijanskim terminima *tempo assoluto* i *tempo relativo*. Međutim, ostaje nejasno šta se želi kazati rečima da govornik vreme izvršenja radnje *određuje neposredno* prema vremenu govorenja, odnosno ovaj iskaz deluje nejasno jer se u potpunosti oslanja na intuitivni pojam vremena. Ako se pogleda gornja definicija za *tempi assoluti*, uočiće se da je ona faktički istovetna sa srpskom definicijom. Ipak, ilustracije radi, navode se kao primeri Vremena koja su najčešće relativna (IMP), ili pak mogu da imaju relativnu vrednost (PPROS), dok se među *tempi relativi* svrstava i TRAP koji može da ima funkciju apsolutnog Vremena (up. SKUBIC 1970b³⁶ i MODERC 2001, u štampi). Naravno, može se primetiti da su italijanske definicije preuzete iz rečnika italijanskog jezika, te stoga mogu samo da upute u najopštije okvire problema, ne zalazeći u pojedinosti koje su za specijalizovane studije i te kako bitne. Opredelili smo se za ove definicije zato što bi one trebalo da obuhvataju one suštinske semantičke odlike jednih i drugih Vremena koje su najbliže jezičkim kompetencijama prosečnog govornika, a nas naročito zanima način na koji upravo prosečni govornik razmišlja i upotrebljava svoj jezik.

Ako navedene definicije za “*tempi assoluti*” nisu precizne, čini se da nisu preciznije ni na onim mestima gde bi se to očekivalo. Na osnovu uvida u nekoliko novijih italijanskih gramatika, dobija se sledeća slika: SENSINI [1997 : 255] govori o “*tempi fondamentali*” (ili “*tempi assoluti*”); naziva ih još i “*reali*” - što možda nije najsrećnije terminološko rešenje, budući da ostavlja prostora za zaključivanje da postoje i Vremena koja nisu realna, odnosno koja su irealna³⁷ ili

³⁶ TRAP (kod Skubica: *piuccheperfetto*) svakako izražava antecedentnu radnju, ali daleko od toga da su retki slučajevi kada “(...) il piuccheperfetto esprime un’azione passata che è di certo anteriore ad un’altra, ma dove l’anteriorità non è così palese” (Skubic 1970b : 489), ili kada “il piuccheperfetto (...) ha il valore di un semplice preterito e non esprime, quindi, un rapporto di anteriorità, se si eccettua quella anteriorità generica che è inerente ad ogni azione preteritale” (Skubic 1970b : 490).

³⁷ Smatramo da jedne asocijacije proizvodi sintagma u upotrebi u srpskim izvorima: *realni indikativ* (jer indikativ bi i trebalo da bude realan, te je malo verovatno da bi sintagma suprotnog značenja, *irealni indikativ*, mogla nekoga da

upućuju na irealnost. Time se, potencijalno, otvara novi krug problema vezanih za semantičko i formalno-logičko tumačenje takvih Vremena); među “tempi fondamentali” Sensini svrstava sledeća Vremena: **PRES, IMP, PPROS, PREM, futuro semplice** (u daljem tekstu: **FUT**). Ovim terminima Sensini označava ona Vremena koja “situano l’evento in una dimensione cronologica autonoma”.

Terminom “tempi relativi” označavaju se Vremena koja uspostavljaju hronološki odnos antecedentnosti ili postcedentnosti njima izražene radnje u odnosu na apsolutna vremena, koja upućuju na neki drugi događaj sagledan iz perspektive trenutka govorenja. Relativna vremena su **TRAP, TRAPR i FUTA** (kao u De Maurovoj - doduše kasnijoj - definiciji). Autor zaključuje:

“Come si vede, sono tutti tempi composti e, ovviamente, possono essere usati solo in relazione a un tempo assoluto: il trapassato prossimo in relazione a un imperfetto (“Quando *aveva finito* il suo lavoro, *dormiva* tranquillo”); il trapassato remoto in relazione a un passato remoto (“Quando *ebbe finito* il suo lavoro, *dormì* tranquillo”); il futuro anteriore in relazione a un futuro semplice (“Quando *avrà finito* il suo lavoro, *dormirà* tranquillo”)

i dodaje da i **PPROS**, ponekad, može da ima relativnu vrednost (“Quando ti *ha visto*, è *scappato* via”), isto kao i **IMP**, koji “opisuje radnju koja se odvijala u prošlosti kada se dogodila neka druga radnja” (“Paolo *dormiva*, quando *fu svegliato* da un rumore secco”). Takav IMP Sensini naziva *imperfetto di contemporaneità*³⁸.

Sensini posvećuje ovom pitanju više prostora nego drugi autori. Međutim, čudi nas da Sensini (i drugi autori zajedno s njim) svrstava IMP među apsolutna Vremena. Naime, mišljenja smo da IMP ne može da postavi događaj u “samostalnu hronološku dimenziju”. Vraćajući se na De Maurovu definiciju apsolutnih Vremena, ne možemo ni da prihvatimo pretpostavku da IMP ukazuje na trenutak u kojem se odvija radnja glagola (osnovno semantičko svojstvo IMP jeste da se on ne vezuje za tradicionalno shvaćen trenutak, za grafički prikazanu ‘tačku’ u vremenu). IMP

zbuni), a druge *tempo reale*, sintagma koju predlaže Sensini (*tempo irreal* je sintagma koja bi se mogla upotrebiti za Vremena konjunktiva, a asocira i na irealne hipoteze - *periodo ipotetico della irrealità*).

³⁸ Drugi autori, koji su se detaljnije bavili problematikom Vremena, tvrde da je IMP “tempo ‘relativo’ per eccellenza”: up. BERTINETTO (1991 : 73), citirano prema: BAZZANELLA (1994 : 106).

samo obaveštava da određen događaj pripada dimenziji prošlosti (taj događaj pripada sferi iskustva / pamćenja, ne odvija se u trenutku našeg bitisanja, niti se tiče sfere mogućih, potencijalno ostvarljivih svetova - budućnosti), ali to Vreme nam ne daje mogućnost da njime iskazanu radnju / događaj smestimo u bilo kakve hronološke okvire, to jest ne dozvoljava nam da događaj preciznije lociramo na vremenskoj osi koja tradicionalno služi kao model dimenzije prošlosti, odnosno vremena uopšte. Upravo bismo ovo poslednje (*mogućnost lociranja događaja na vremenskoj osi*) istakli kao bitnu osobinu Sensinijeve “samostalne hronološke dimenzije”. Ostajući u okvirima tradicionalnog sagledavanja problematike glagolskih Vremena, sposobnost glagolskog Vremena da locira radnju unutar određenih vremenskih okvira koji se mogu prikazati kao tačke (ili, po potrebi, kao segmenti) na zamišljenoj vremenskoj osi uslovno možemo nazvati “temporalnost”. Ne poseduju sva Vremena ovako definisanu temporalnost: “atemporalno” Vreme je, u prvom redu, IMP. Dakle, kada govorimo o apsolutnim Vremenima, mislimo na ona Vremena koja poseduju ovako definisanu temporalnost koja, naglašavamo, ima status tehničkog termina, sa značenjem koje je upravo predloženo. Kada tvrdimo da je IMP atemporalno Vreme, to znači samo da se ono ne može grafički prikazati na vremenskoj osi na način na koji se prikazuju druga Vremena. IMP, naravno, ostaje jedno od prošlih Vremena i ono upućuje na dimenziju prošlosti (iskustva / pamćenja), ali na jedan poseban način koji smo ovde, za potrebe ovoga rada, označili terminom *atemporalno*.

IMP, još jednom, svakako upućuje na dimenziju prošlosti, ali sama ta odlika nije dovoljna da bi se ovo Vreme svrstalo među apsolutna Vremena. Da nije tako, iskazi *chi fu? / chi è stato?* s jedne strane ne bi se u toj meri razlikovali od iskaza *chi era?* sa druge, i umesto da stoje u opoziciji, činili bi samo ‘stilski’ (da ostanemo na planu najobuhvatnijeg određenja) obeleženo trojstvo, a ne funkcionalno suprotstavljen par³⁹.

Činjenica da IMP u nezavisnoj rečenici može da bude *verbum regens* za zavisnu rečenicu koja sadrži Vreme čija je relativnost prihvaćena (TRAP), kao u narednom primeru:

(17) Quando si erano incontrati, la damigella non c'era (...) (ORTESE 1993 : 351)

³⁹ Up. iskaze “Era una bella estate” i “È stata una bella estate”, čije semantičke vrednosti govornici srpskog jezika s mukom uspevaju da uoče. Semantička razlika ne leži u označenom, već u *nameri* koja stoji iza tog označavanja. IMP nagoveštava opisivanje, PPROS obaveštava da govornik ne namerava da opisuje, već direktno iznosi ono što on smatra relevantnom informacijom.

ne menja, po našem mišljenju, osnovni status IMP. Naime, ako glagol i ima status *verbum regensa*, to ne bi trebalo da utiče na relativnost ili indikativnost / apsolutnost samoga glagola. Smatramo da IMP (u ovom slučaju) i dalje ne može da bude apsolutno Vreme u smislu gore navedene definicije, budući da ne obavlja funkciju koja je tipična za apsolutna Vremena: sagledavanje događaja ili stanja, ili zbivanja, iz perspektive trenutka govorenja.

Uzged, još jedna opaska, koja nije direktno vezana za Sensinijevo izlaganje o Vremenima. Kada je reč o temporalnom lociranju događaja koji pripada dimenziji prošlosti, treba istaći činjenicu da, ako se držimo pretpostavke o homogenoj, monolitnoj prirodi dimenzije prošlosti (prema tom viđenju, ponavljam, ne bi postojala hronološka “dubina” prošlosti, već bi se sve radnje mogle smatrati podjednako “starim”), onda svaka hronološki ili temporalno zasnovana distinkcija između apsolutnih i relativnih Vremena, između npr. PPROS i IMP, gubi smisao i svrsishodnost. Naime, u dimenziji u kojoj svi događaji imaju isti status, nije moguće reći *a priori* da je jedan od njih “mlađi”, a drugi “stariji”, da je “postcedentan” ili “antecedentan”. Polazeći od ovakvog stanovišta, u tumačenju glagolskih Vremena treba da se oslobodimo uvrežene predstave o vremenu ‘koje traje i prostire se (beskonačno) u prošlost i (beskonačno) u budućnost’ i da usvojimo drugačiju predstavu, da pronađemo ’ ili makar naslutimo - neki drugi model, neku drugu gramatičku ikonu, koju bismo pokušali da preciznije definišemo baveći se pojedinačnim Vremenima.

U gramatici autorâ FOGLIATO-TESTA (1996) ne upotrebljavaju se termini “tempi assoluti” i “tempi relativi”. Međutim, za neka Vremena ipak se implicira da su relativna: to su **TRAP**, **TRAPR** (jer “indica[no] che l’evento è successo in un tempo passato ed è **anteriore** a un altro, anch’esso passato” [: 362]) i **FUTA** (“indica che il fatto di cui si parla avverrà in futuro, ma **prima** di un altro evento anch’esso futuro ” [362]). Ovo osvrtanje na vrednosti italijanskih Vremena nije dublje razrađeno, da li zbog nedovoljnog prostora ili zbog ubeđenosti autorâ da je, kada su izvorni govornici u pitanju, reč o opštepoznatim stvarima na koje ne treba gubiti vreme (ovakav stav, frustrirajući za onoga koji želi da se o nekom gramatičkom problemu obavesti, zastupa npr. SATTA [1975 : 115] u vezi sa upotrebom člana u italijanskom jeziku. On doslovno kaže: “*sono particolarità grammaticali che si apprendono abbastanza bene a orecchio dalla più giovane età; e così non ci sembra necessario attardarci in regole che tutti sanno applicare*”).

DARDANO-TRIFONE (1997) ne govore eksplicitno o apsolutnim i relativnim vremenima, i u svom izlaganju o upotrebi Vremena (: 279-281) zasnivaju svoja zapažanja u velikoj meri na rezultatima novijih istraživanja o sintaksi i semantici italijanskog glagola⁴⁰. U 14. poglavlju (: 474), posvećenom narativnom tekstu, autori pominju **deiktičke elemente**, čija je funkcija da odrede prostor i vreme određenog iskaza u odnosu na ostale događaje: među takve elemente spadaju i glagolski nastavci i glagolska Vremena, ali autori se ne zadržavaju pobliže oko pitanja razlučivanja Vremena prema funkciji koju obavljaju.

Kao i prethodni autori, i SERIANNI (1989) se oslanja na gore pomenutu Bertinettovu studiju i ne govori posebno o apsolutnim ili relativnim Vremenima, kao ni o deiktičnim svojstvima nekih Vremena.

MORETTI (1992), predstavljajući glagolska Vremena italijanskog jezika, samo na dva mesta pominje termin *relativo* (str. 229, govoreći o Vremenima indikativa, i str. 233, govoreći o infinitnim načinima).

Što se srpskog jezika tiče, gramatike srpskoga jezika čiji su autori STEVANOVIĆ (1991 : 572 i dalje) i STANOJČIĆ - POPOVIĆ (1997 : 374-389) govore o *indikativnim* i *relativnim* Vremenima (pominje se i *modalna* upotreba Vremena, koja kao takva ne ulazi u uži predmet ovog rada). Ponavljamo, ono što je u ovim gramatikama moguće zapaziti jeste da je pojam indikativa i relativa iz srpskih gramatika istovetan sa pojmom ‘apsolutnih’ i ‘relativnih’ Vremena iz italijanskih.

Inače, u italijanskim gramatikama poklanja se manja pažnja temporalnom lociranju Vremena na vremenskoj osi i distinkciji *indikativ* : *relativ* iz prostog razloga što (mislimo u prvom redu na dimenziju prošlosti) italijanski jezik poseduje pretprošlo Vreme, TRAP, u živoj upotrebi, tako da je veoma često tumačenje temporalne vrednosti nekog glagola olakšano upadljivom morfologijom samog glagolskog oblika - što u srpskom, jeziku sa samo jednim prošlim vremenom i bez slaganja Vremena, nije slučaj. U srpskom valja obratiti pažnju kako na kontekst, tako i na specifične semantičke vrednosti glagolskog oblika (uglavnom je to perfekt) i uložiti napor da se ustanovi njegovo “mesto” na vremenskoj osi. U svakom slučaju, i srpski i

⁴⁰ A naročito na fundamentalnoj Bertinettovoj studiji **Tempo, aspetto e azione nel verbo italiano. Il sistema dell'indicativo**. (BERTINETTO 1986) i na sažetoj verziji te opširne studije, objavljenoj u referentnom delu **Grande grammatica italiana di consultazione**, tom II (RENZI-SALVI 1991).

italijanski se nadovezuju na Reichenbachovu vremensku osu na kojoj se glagolima izražene radnje raspoređuju prema kriterijumu međusobnog temporalnog odnosa radnji (antecedentnost, istovremenost, postcedentnost) i prema položaju radnji u odnosu na određene tačke-trenutke (najvažniji su trenutak govorenja i referentna tačka, tj. *momento di riferimento* u italijanskoj terminologiji; Bertinetto je uveo i termin *localizzatore temporale*, koji se zapravo odnosi na priloške odredbe za vreme koje iskazuju istovremenost sa trenutkom obavljanja radnje; za detaljnija obaveštenja, up. BERTINETTO 1986 : 42 i 55).

Imajući sve ovo u vidu, možemo, kao radnu hipotezu, da usvojimo stanovište da Vremena zapravo ne poseduju onakve temporalne osobine kakve smo navikli da im pripisujemo, već da ona u prvom redu odražavaju određene čovekove mentalne ili psihičke projekcije, a ne sliku koju preuzimamo iz fizičkog sveta⁴¹. U fizičkom svetu postoje pravci i smerovi kojima se možemo kretati kako poželimo; ako se kroz vreme ne možemo kretati po našem nahođenju, da li onda o njemu opravdano govorimo kao o četvrtoj dimenziji? Pojam apsolutnog i pojam relativnog vremena prestaju da budu prihvatljivi, iz prostog razloga što prestajemo da govorimo o *dimensionalnosti* ('dubini' i sl.) vremena. Ako se dalje u radu i bude pominjala dimenzionalnost vremena, to će biti samo na nivou nepoželjne, ali neizbežne metafore.

Govoriti o vremenu koje možemo da, mentalno ili jezičkim sredstvima, raslojimo (*tempo stratificabile*), nespojivo je sa hipotezom o homogenoj i monolitnoj, nedeljivoj dimenziji prošlosti. Uloga italijanskih prošlih Vremena, u tom smislu, nije da upućuju na određene segmente prošlosti, već oni imaju zadatak da iskažu kakav stav ima govornik prema nekoj radnji ili stanju, kako ih on doživljava i koliki im značaj pripisuje u trenutku govorenja. Činjenica je da sâmo glagolsko Vreme kao morfološki fenomen nije isključiv parametar na osnovu kojeg se zaključuje o temporalnoj vrednosti i uzajamnom odnosu dve radnje. S tim u vezi, SERIANNI (1989 : 383) preuzima Bertinettove reči: "Infatti il riferimento temporale espresso grammaticalmente può non corrispondere a quello reale (...); più spesso, l'effettivo rapporto temporale tra due eventi viene definito "sulla base di informazioni strettamente pragmatiche,

⁴¹ Ne možemo pobliže da definišemo mentalno / psihičko vreme, iz prostog razloga što za takvu definiciju nemamo još dovoljno elemenata; međutim, ova neodređenost ne bi trebalo da predstavlja prepreku jer, u krajnjoj liniji, ni za tradicionalno shvaćen pojam hronološkog vremena ne postoji - po našem mišljenju - zadovoljavajuća definicija (up., npr., De Mauro [2000], gde se tvrdi da je vreme "corso, successione irreversibile degli istanti, dei minuti, delle ore, dei giorni").

anziché grammaticali” (BERTINETTO [1986 : 27])”. I u ovim rečima može se uočiti pozivanje na vanjezičke kategorije u tumačenju temporalnih osobina glagola (pragmatičke informacije pripadaju upravo iskustvenoj sferi, sferi psihičkog, mentalnog), što, ako ništa drugo, barem govori u prilog tezi o nepodatnosti pojma vremena u spekulacijama o glagolskom sistemu.

Sa druge strane, drugi elementi u jeziku govore pak u prilog ideji da se vreme može raslojavati. Takvi elementi su prilozi za vreme, odnosno deiktički elementi pomoću kojih se, u tradicionalnom smislu, ‘orijentišemo u vremenu’ (npr.: *juče, sutra* itd.), ili pomoću kojih ‘kvantifikujemo vreme’ (npr.: *prekjuče, prekosutra* itd.). Smatramo da nam u suštini ovi prilozi za vreme ne daju “orijentaciju u vremenu” u smislu LEVO - DESNO na vremenskoj osi, PRE - POSLE u temporalnom smislu itd, već jednostavno upućuju na dimenzije neostvarljivog (tzv. “prošlost”) i ostvarljivog (tzv. “budućnost”) na isti način na koji to čine glagolska Vremena.. Vežanost za vreme i ukazivanje na vreme radnje nije isključiva odlika glagola ili priloga i priloških izraza za vreme: i za mnoge se imenice može reći da su tesno povezane za pojam vremena, i to u najmanje dva smisla:

1. nizom određenih leksema, ili - zavisno od jezika - kombinacijama leksema, moguće je prikazati ono što tradicionalno nazivamo vremenskom progresijom kao imanentnu odliku određenih nizova imenica (ili pak pojedinačnih imenica, nezavisno od bilo kakvog niza). Munen (1981 : 226) navodi niz *buduća mama, mlada mama, mama, stara mama, baka* i daje još sličnih primera koji pokazuju da je imenica *mama* u prilično eksplicitnoj vrsti odnosa sa tradicionalnom kategorijom vremena;
2. same imenice mogu, kod govornika i slušaoca, da ostave utisak arhaičnosti, da daju određenu ‘patinu’ starine iskazu, čime se ponovo dotičemo kategorije vremena, ali na poseban način: šire o ovome, up. PILETIĆ (1997). Suprotno ovome, određene imenice mogu da iskazu / tekstu daju određenu dozu orijentisanosti prema budućnosti, odnosno prema temporalnoj dimenziji koju ne smatramo irealnom (primere takvog jezika moguće je naći, npr., kod italijanskih futurista).

Da je hronološko vreme zaista bitan element za funkcionisanje jezika i razumevanje sveta, verovatno bi se očekivalo da postoji više priloga za vreme kojima nije potreban kvantifikator u vidu broja. Npr., u italijanskom se u dimenziju prošlosti seže do dva dana (*l'altro ieri*), u srpskom do tri (*nakjuče*), što je neobično malo s obzirom na značaj koji se inače u

svakodnevnom životu pridaje temporalnoj dimenziji.

Slično ovome, ni termin *deiktičko vreme* ne uklapa se u teorijsko stanovište koje smo ovde zauzeli. Naime, termin *deiktički* odnosi se na sposobnost glagola da radnju veže za neku tačku u prošlosti: ali, ako je značaj dimenzije prošlosti relativiziran, onda je izlišno govoriti o tačkama / trenucima te prošlosti, a još manje o raslojavanju dimenzije prošlosti.

I, na kraju, valja obratiti pažnju na jedan problem: poznato je da Reichenbachov model služi za prikazivanje nekih Vremena (npr. TRAP, PPROS, PREM, FUT itd.), dok se njime druga Vremena ne mogu prikazati (mislimo, u prvom redu, na IMP). Šta treba da znači činjenica da su ovim modelom obuhvaćena samo neka Vremena? Otvara se krug pitanja koji će, u okvirima ovog rada, verovatno ostati bez odgovora. Jedan pravac razmišljanja može biti taj da se ospori Reichenbachov model, jer ne obuhvata sva Vremena. Zatim: ako je Reichenbachov model podesan da prikaže samo Vremena kojima se tradicionalno i intuitivno pripisuje izraženija temporalnost, da li onda treba da zaključimo da IMP, zbog svoje upadljivo manje izražene temporalnosti, zapravo i nije glagolsko Vreme? Takav zaključak, naravno, bio bi isuviše radikalan, jer sa morfološkog i sintaksičkog stanovišta IMP svakako jeste glagolsko Vreme, a ima i atribute temporalnosti - s tim da temporalnost IMP nije moguće 'lokalizovati' na bilo kakvoj osi vremena. IMP se, po svojim temporalnim odlikama, može tretirati kao izuzetak u odnosu na ostala Vremena, ali i izuzetke treba objasniti i uvrstiti u okvire celovite i koherentne teorije. U protivnom, zapali bismo u istu vrstu nedoslednosti - po našoj oceni - koja nastaje kada se razne upotrebe PRES ili IMP tumače kao izuzeci i obeležavaju pomoću posebnih etiketa. Moguće je, takođe, i drugačije viđenje: IMP bi se mogao posmatrati kao glagolsko Vreme koje čuva osnovnu odliku glagola uopšte, a to je atemporalnost, dok se drugim Vremenima pripisuje temporalnost na osnovu pogrešnog izjednačavanja svršenog glagolskog vida sa dimenzijom prošlosti. Dva primera mogu da potkrepe hipotezu da je atemporalnost primarna odlika glagola:

1. latinski *perfectum*, hibridno Vreme koje u sebi sjedinjuje i *preterit* i *perfekt* prema jednoj terminologiji, odnosno *aorisnu* i *perfekatsku* vrednost prema drugoj. Perfekt "veni", kao što je poznato, može značiti i "dodoh" i "došao sam" i "tu sam" (*perfectum praesens*);
2. italijanski PREM i PPROS smatraju se antagonistima tek od XVI veka, dok su se pre toga razlikovali samo po svojim aspektualnim osobinama⁴².

⁴² Za detaljnu raspravu o odnosu PREM : PPROS up. PALMIERI (1990).

Naravno, ova dva primera služe samo kao ilustracija i kao podstrek za neka dalja razmišljanja. Uopšte, postoji mišljenje da je u hipotetičkom praindoevropskom jeziku u glagolskom sistemu značajniju ulogu imao aspekt⁴³, dok se temporalnost pojavila kao sekundarno obeležje glagola. U vezi s ovim stanovištem treba da istaknemo da smo svesni činjenice da u ovom radu pokušavamo da razmišljamo o glagolskim Vremenima na drugačiji način i da to ne smemo činiti tako što ćemo posezati za rezultatima lingvističkih disciplina koje su zasnovane na istorijskom vremenu i na pretpostavci da se osobine istorijskog vremena (razvojnost) prenose i na sferu jezika, odnosno na one delove jezika koji su podatni da prime elemente koje nameće kognitivni model zasnovan na istorijskom vremenu.

Na kraju, još jedna pretpostavka vezana za prirodu Vremena i temporalnosti. Slovenski jezici uglavnom poseduju po dve leksičke realizacije za svaki glagol, zapravo svršenu i nesvršenu osnovu. To omogućuje da se u ovim jezicima radnja shvati i prikaže kao *trenutna* ili kao *trajna*⁴⁴. Jedini glagolski oblik dimenzije prošlosti kojim se u italijanskom može prikazati radnja koja bi bila 'trajna' u značenju koje se tom terminu pripisuje u srpskim gramatikama (tzv. *neprekidno-trajne radnje*, prema Stevanoviću [1991 : 534]) jeste IMP (ako izuzmemo neke perifrastičke strukture, kao npr. *stare + gerundio*, *stare a + gerundio*, *andare/venire + gerundio* itd.). I engleski jezik, koji ne poseduje ni imperfekt ni sistem svršenih/nesvršenih glagolskih osnova, takođe je dvosmislen po pitanju trajnosti ili trenutnosti radnje: iskaz *he sat in the armchair* može označiti kako jednu, tako i drugu vrstu radnje. Kaže se da kontekst pomaže u tumačenju takvih slučajeva: međutim, da je ta distinkcija suštinski relevantna, tumačenje iskaza ne bi se prepustilo ni kontekstu ni predznanju sabesednika, već bi se sam iskaz tako kodifikovao putem morfosintaksičkih elemenata da ne bi ostalo prostora za nedoumice.

⁴³ Up, npr., MARTINE (1987) i druge indoeuropeiste.

⁴⁴ I. Klajn, usmeno saopštenje. Ali distinkcija *trajna* : *trenutna* radnja postaje izvor ozbiljnih problema onog trenutka kada se vrši transfer (prevođenje) sa srpskog na italijanski jezik (up. MODERC 1996). U tom smislu, smatramo da nije uputno prihvatiti semantička obeležja trajnosti i trenutnosti kao relevantne kategorije glagola ukoliko one nemaju sličnu morfološku realizaciju i u drugim jezicima. Trajnost i trenutnost mogu se smatrati izvedenim zaključcima na osnovu našeg poznavanja sveta, a ne lingvističkim kategorijama; uostalom, trajnost i trenutnost su pojmovi koji se oslanjaju na hronološko vreme, zbog čega ih automatski možemo smatrati manje relevantnim za ovaj rad.

0.4. Izbor korpusa

Istraživanje je vršeno na korpusu sastavljenom od različitih vrsta tekstova.

Pod terminom ‘tekst’ podrazumevamo organizovan i celovit jezički proizvod, dakle kako tradicionalni pisani tekst, tako i druge segmente jezičke produkcije, bilo oralne, bilo neoralne prirode. Tekstovi su birani tako da svojim tipološkim osobenostima pruže što bolju predstavu o funkciji i semantici glagola u italijanskom jeziku. Kao što postoji veza između teksta i za taj poseban tekst selektovane leksike, tako postoji i veza između tipa teksta i morfosintaksičkih sredstava koje se koriste za kodifikovanje poruke sadržane u tekstu. Način na koji se poruka kodifikuje stvara kod primaoca poruke određena očekivanja koja tekst u principu treba da ispuni. Ukoliko se očekivanje primaoca poruke ne ispuni, ona zbog odstupanja u stilu ili formi može da poprimi posebna značenja, koja su plod smišljene namere ili pak nedovoljne jezičke kompetencije. Može se zaključiti da je tipološko proučavanje tekstova važan zadatak lingvistike, naročito tekstualne lingvistike koja, po rečima RASO (2001 : 28) treba da učini sledeće:

“individuare delle regolarità, cioè i modi e la frequenza con cui certi parametri ricorrono in una singola tipologia e agiscono quindi sulle attese del lettore”⁴⁵

Prilikom odabira izvora i materijala koji su ušli u korpus, autor se rukovodio stavom da se svaki tekst na italijanskom jeziku može smatrati prihvatljivim uzorkom italijanskog jezika. Zato se u korpus mogu uvrstiti i prevodi stranih dela na italijanski jezik, naročito onih stranih dela koja su autoru na raspolaganju u elektronskom obliku, a koji su inače dostupni preko Interneta (npr. na adresi www.liberliber.it, ali i na drugim).

Sam se korpus sastoji od književnih tekstova autora osamdesetih i devedesetih godina XX stoleća, bajki i književnih tekstova starijih autora prisutnih na CD-ROMu LIZ 4.0⁴⁶; zatim,

⁴⁵ U vezi sa tipologijom tekstova - čime se ovde nećemo posebno baviti - RASO (2001 : 28) smatra da je krajnje vreme da se odbaci ograničena tipologija koja tekstove deli na: *narrativi, informativi, argomentativi, regolativi i descrittivi*. U svom članku Raso obaveštava da je F. SABATINI na kongresu *La scrittura professionale. Ricerca, prassi insegnamento (Università per Stranieri di Perugia, 23-25 ottobre 2000)* predložio drugačiji model, zasnovan na odnosu triju tipologija prema otprilike četrdeset parametara, čime se dobija preciznija sistematizacija tekstova i olakšava rad na njihovoj analizi.

⁴⁶ Ovo Zanichellijevo izdanje na CD-ROMu sadrži obiman izbor integralnih tekstova italijanske književnosti (preko 245 autora, više od 1000 dela) i omogućuje korisniku ne samo da čita i štampa selektovane tekstove, već i da vrši složena pretraživanja teksta koja drugi programi za obradu teksta nisu u stanju da izvedu. Pored toga, korisnik može

od tekstova savremenih pozorišnih komada objavljenih u časopisu "Sipario", istoriografskih tekstova, tekstova preuzetih iz dnevnih listova i tekstova sadržanih u korpusu De Maurovog frekvencijskog rečnika govornog italijanskog jezika (DE MAURO 1993: korpus je priložen uz knjigu, na disketama). Tekstovi od kojih je sačinjen korpus izdvojeni su u posebnom odeljku bibliografije na kraju rada (*Izvori*).

0.5. Izbor glagola

Primere za ovaj rad sakupljali smo tradicionalnim čitanjem s jedne strane, i osmišljenim pretraživanjem elektronskih tekstova. Osmišljeno pretraživanje vršeno je na osnovu spiska najfrekventnijih glagola koji smo sastavili za potrebe ovoga rada, a koji može da posluži i kao polazište za neka druga istraživanja o italijanskim glagolima. Dva su nas razloga navela da sastavimo listu najfrekventnijih glagola.

Prvi je nametnut uverenjem da upravo najfrekventniji glagoli služe kao osnovni obrazac na temelju kojeg se određuju i sintaksičke osobine drugih, manje frekventnih glagola u upotrebi. Temporalne, aspektualne i akcionalne osobine najfrekventnijih glagola predstavljaju model na osnovu kojih, dejstvom analogije, inercije i navike određujemo morfosintaksičke osobine drugih, manje frekventnih glagola⁴⁷.

Drugi razlog je praktične prirode. Naime, pretraživanje dela korpusa sastavljenog od elektronskih tekstova specifično je po tome što takvo pretraživanje omogućuje da se u tekstu brzo nađu željeni oblici. Takve reči treba unapred odabrati (otuda i potreba za spiskom najfrekventnijih glagola), a zatim pristupiti pretraživanju elektronskog korpusa koristeći

u svakom trenutku da dobije informacije o frekvenciji pojedinih reči ili kombinacija reči.

⁴⁷ Ali ne samo manje frekventnih glagola. Italijanski *atelični* glagoli kretanja (*passaggiare, camminare* itd.) grade složena vremena pomoćnim glagolom *avere*. Suprotno navedenom, glagol *sedere* jeste ateličan u nekim svojim značenjima, ali složena vremena gradi pomoćnim glagolom *essere*. Imajući u vidu da je grupa ateličnih glagola (vrlo frekventnih) koji zahtevaju *avere* prilično brojna, i da ti glagoli utiču na karakteristike drugih, sličnih glagola, ne treba da čudi ako Italijan proizvede sledeći - gramatički neprihvatljiv - iskaz: *Meno male che abbiamo seduto un po'* (ovaj iskaz autor je čuo u vozu u Pulji 1996. godine; iskaz predstavlja komentar kojim je gospođa u godinama, izlazeći iz voza, izrazila svoje olakšanje što je našla slobodno mesto i što je mogla da sedi tokom putovanja. U vezi sa analogijskim uticajem frekvencije određene sintaksičke osobnosti glagola, up., uzgredno, i srpski iskaz *Da li je ovo mesto slobodno, da nas neko ne ustane?*, zabeležen u gradskom autobusu u Beogradu).

prednosti (ali i robujući njihovim ograničenjima) većine programa za pisanje na kompjuteru (popularno, *tekst editora*). Opredelili smo se da u korpus uvrstimo elektronske tekstove upravo zbog prednosti koje ovaj postupak pretraživanja nudi: naime, moguće je brzo pronalaženje cele željene reči (npr. *andava*), ili dela željene reči (npr. *ava* [‘ava’ i razmak])⁴⁸. Nedostatak ovakvog postupka ogleda se u dijahronijskim studijama, zbog obilja morfoloških varijanata koje se javljaju u staroitalijanskim tekstovima. Još jedan nedostatak ovog postupka predstavlja njegova usmerenost na isključivo jednu vrstu podataka, tako da istraživaču mogu da promaknu mnoge jezičke pojedinosti koje nisu direktan predmet istraživanja, a koje bi se klasičnim postupkom čitanja uočile i izdvojile kao građa za neko drugo istraživanje.

Da bismo došli smo do saznanja koji se glagoli mogu smatrati najfrekventnijim u italijanskom jeziku, konsultovali smo nekoliko frekvencijskih rečnika italijanskog jezika koji su nam bili na raspolaganju (BORTOLINI 1972, DE MAURO 1993, MARCONI 1994, SCIARONE 1977 i 1995). Od prvih 1000 reči po opadajućoj frekvenciji u svakom od ova četiri rečnika izdvojili smo glagole sa najvećom frekvencijom. Tako smo dobili četiri odvojene liste.

Još jednu listu, petu, izveli smo iz studije dr Julijane Vučo o leksici u udžbenicima stranog jezika (VUČO 1998). Za ovu petu listu, sastavljenu na osnovu korpusa od pet udžbenika⁴⁹ italijanskog jezika za strance opredelili smo se na osnovu činjenice da se u novijim udžbenicima za učenje italijanskog jezika, naročito na početnim nivoima učenja, poklanja posebna pažnja problemu selekcije leksike (up. VUČO 1998).

Na kraju, uporedili smo svih pet lista i dobili jedinstvenu listu od ukupno 248 glagola. Neki od tih glagola javljaju se samo u jednoj listi, neki u dve, neki u većini lista ili u svim listama. Iz dobijene jedinstvene liste odstranili smo glagole koji se javljaju u samo dve od pet lista; preostale glagole (213) možemo smatrati osnovnim leksičkim jezgrom italijanskog

⁴⁸ Ovim poslednjim pretraživanjem dobili bismo sve reči koje se završavaju na -ava; većina tih reči bio bi imperfekt indikativa, 3. lice jednine glagolâ 1. konjugacije. Mogla bi se naći i pokoja reč koja nije navedeni glagolski oblik, kao npr. *clava*, *zuava* itd., ali takva se reč, naravno, ne uzima u obzir. Nedostatak navedenog niza znakova (*ava*) u pretraživanju teksta predstavlja činjenica da bismo nalazili samo oblike na -ava kojima sledi razmak. Ukoliko bi obliku -ava sledila tačka, zarez ili drugi interpunkcijski znak, takvi nizovi znakova (tj. na -ava na kraju rečenice, ili pre zareza itd.) ne bi bili zabeleženi. Poseban niz znakova (uključujući i tačke, zareze i sl.) zahteva posebno pretraživanje.

⁴⁹ RADICCHI - MEZZEDIMI (1989), CHIUCHIÙ (1990), KATERINOV (1992), GRUPPO META (1992), PECCIANI (1992-1993).

glagolskog sistema, na koji treba obratiti posebnu pažnju prilikom bavljenja italijanskim glagolskim sistemom. U rečniku Tullija De Maura⁵⁰ dodatno smo proverili da li se dobijena lista glagola može smatrati verodostojnom, i došli smo do potvrdnog odgovora.

Dobijena lista sadrži sledeće glagole, poredane abecednim redom:

abitare	bere	contenere	domandare
accadere	bisognare	continuare	dormire
accendere	buttare	coprire	dovere
accompagnar	cadere	correre	durare
e	cambiare	costare	entrare
accorgersi	camminare	costituire	esistere
aggiungere	cantare	costringere	esprimere
aiutare	capire	costruire	essere
alzare	capitare	creare	fare
amare	cercare	credere	fermare
andare	chiamare	crescere	finire
apparire	chiedere	dare	formare
aprire	chiudere	decidere	gettare
arrivare	cominciare	desiderare	giocare
ascoltare	comprare	dimenticare	girare
aspettare	comprendere	dimostrare	giungere
attaccare	concludere	dire	gridare
attraversare	condurre	discutere	guardare
avere	conoscere	dispiacere	immaginare
avvenire	conservare	diventare	imparare
bastare	considerare	divertire	importare
battere	contare	dividere	incominciare

⁵⁰ TULLIO DE MAURO u svom rečniku oznakom "FO" (*fondamentale*) označava 2000 najčešćih italijanskih reči. Samo pet glagola iz naše liste nisu obeležena pomenutom oznakom: uz *desiderare* i *portare* stoji oznaka "AU" (*alto uso* - do 2500 najčešćih reči), dok uz *recare* (verovatno se pre misli na glagol kretanja *recarsi* nego na prelazan glagol *recare*, "nositi"), *salutare* i *salvare* stoji oznaka "CO" (*comune* - do 40.000 najčešćih reči).

incontrare	pagare	riconoscere	sembrare
indicare	parere	ricordare	sentire
insegnare	parlare	ridere	servire
intendere	partire	riguardare	significare
interessare	passare	rimanere	smettere
inventare	pensare	ringraziare	sperare
invitare	perdere	ripetere	spiegare
lasciare	permettere	riprendere	spingere
lavare	pesare	rispondere	sposare
lavorare	piacere	ritirare	stabilire
legare	piangere	ritornare	stare
leggere	porre	ritrovare	studiare
levare	portare	riuscire	succedere
liberare	potere	rivedere	suonare
mancare	preferire	rompere	svegliare
mandare	pregare	salire	svolgere
mangiare	prendere	saltare	tagliare
mantenere	preoccupare	salutare	tenere
mettere	preparare	salvare	tentare
morire	presentare	sapere	tirare
mostrare	produrre	sbagliare	toccare
muovere	provare	scappare	togliere
nascere	raccogliere	scegliere	tornare
nascondere	raccontare	scendere	trattare
notare	raggiungere	scoprire	trovare
occorrere	rappresentare	scrivere	uccidere
occupare	recare	scusare	usare
offrire	rendere	sedere	uscire
osservare	restare	segnare	valere
ottenere	ricevere	seguire	vedere

vendere

venire

vestire

vincere

vivere

volere

1. Prosta Vremena

Finitnim načinima smatraju se oni načini čiji glagolski oblici sadrže, u svojoj morfologiji, relevantne podatke o gramatičkom licu, broju, vremenu, načinu i stanju (pod uslovom da dati jezik poseduje navedene kategorije: italijanski i srpski ih poseduju). Smatra se da infinitni načini takve podatke ne sadrže u svojoj morfologiji⁵¹, već se neophodni elementi za tumačenje infinitnih glagolskih oblika (ovde se u prvom redu misli na njihovu temporalnost) ili izvode iz konteksta (tj. iz onih upravnih rečenica od kojih rečenice sa infinitivnim glagolskim oblicima zavise), ili se ne izvode uopšte; ovaj potonji slučaj je, doduše, nešto ređi, ali ipak prisutan, kako u govornom jeziku - up. primer iz korpusa DE MAURO (1993)⁵²:

- (18) A: dirigenti # d' accordo? adesso **come organizzare il materiale?** voi avete un sacco da dire eh? come vogliamo eh gestire tutte queste informazioni eh? prima di tutto **che ordine dare?** vogliamo seguire l'ordine cronologico cioè l'ordine in cui abbiamo fatto i vari passi? (DE MAURO 1993)

tako i u jeziku književnosti - up. poznatu Montaleovu pesmu *Merigiare pallido e assorto*, što pokazuje da temporalnost ne mora da predstavlja nužno obeležje glagola.

Prosta Vremena koja ćemo uzeti u razmatranje su PRES, IMP, PREM i FUT. Opredelili smo se za ova Vremena indikativa jer su ona već bila predmet obimnih i pažljivih studija. Kako

⁵¹ Sa definicijom infinitnih glagolskih oblika kosi se italijanski particip prošli (PP) neprelaznih glagola, koji se tradicionalno ubraja među infinitne oblike. PP sadrži podatak o licu, broju i stanju (samim time što je trpno stanje, kod neprelaznih glagola, isključeno): up. **tornata** a casa, **accese** il televisore. PP posredno iskazuje i podatak o vremenu radnje (PP uvek iskazuje radnju koja je antecedentna u odnosu na radnju upravne rečenice, odnosno predstavlja preduslov iste): ovde govorimo, naravno, o relativnoj prošlosti, jer ukoliko bi prethodni primer glasio: *tornata a casa, accenderà il televisore*, bilo bi jasno da je PP temporalno lociran u dimenziji budućnosti - opet, pod uslovom da se sam FUT odnosi na dimenziju budućnosti, a ne na vanvremensku pretpostavku (*futuro epistemico*).

⁵² DE MAURO (1993) sadrži i dve diskete na kojima se nalazi korpus na osnovu kojeg su izvedeni svi u studiji objavljeni frekvencijski podaci. Korpus je izveden iz dijaloga snimljenih u četiri italijanska grada (Milano, Firenca, Rim i Napulj). Za potrebe našeg rada objedinili smo u jedan dokument sve zabeležene dijaloge i na taj način smo vršili pretraživanje kompletnog korpusa. Kako je reč o materijalu koji nije štampan, ne postoji mogućnost da se navede i stranica na kojoj se nalaze pojedini primeri.

smatramo da polazišta tih studija nisu dovoljno utemeljena, smatramo da je nužno da, u okviru naših mogućnosti, preispitamo ta polazišta i predložimo alternativnu perspektivu gledanja. Vremena konjunktiva ili drugih načina uzimaćemo u obzir sporadično, povodom onih upotreba ovih glagolskih oblika koja imaju atipičnu temporalnu (u tradicionalnom smislu) vrednost.

1.1. Presente indicativo

PRES je prosto Vreme kojim se označavaju radnje ili stanja vezana za dimenziju sadašnjosti. Njime označene radnje ili stanja istovremena su sa trenutkom govorenja. Relacija istovremenosti PRES sa trenutkom govorenja doprinosi tome da govornik samo stanje (ili radnju) iskazano ovim Vremenom shvati i doživi kao naročito aktuelno i relevantno, kao nešto što se tiče govornikovog bića i sveta u trenutku govorenja.

Vremena koja upućuju na dimenziju prošlosti ili budućnosti nisu u stanju da radnji (ili stanju) daju semantičku crtu ovako naglašene relevantnosti ili aktuelnosti; u odnosu na upravo pomenuto obeležje, PRES predstavlja Vreme kome nije suprotstavljeno nijedno drugo Vreme glagolskog sistema (dok su, npr., prošla Vremena u jezičkom sistemu dijametralno suprotstavljena futurima - barem u tradicionalnom shvatanju temporalnosti, u kojem se vreme deli na tri celine: prošlost, sadašnjost, budućnost). Kako PRES ne stoji u relaciji antagonizma ni prema jednom drugom Vremenu italijanskog glagolskog sistema, dakle ni prema dimenziji prošlosti uopšte, ni prema dimenziji budućnosti uopšte, može se izneti pretpostavka da sva druga Vremena glagolskog sistema italijanskog jezika čine jedan skup koji stoji u opoziciji u odnosu na PRES. Za pretpostavku o navedenoj binarnoj strukturi glagolskih Vremena oslonac se možda može tražiti u osnovnoj čovekovoј težnji da svet i fenomene oko sebe i u sebi posmatra pretežno kroz pojednostavljen, šablonski, elementaran binarni pristup (takav pristup ogleda se u parovima poput JESTE : NIJE, MOŽE : NE MOŽE i sl.; naravno, na iole višim nivoima intelektualne aktivnosti takav binarizam biva zamenjen suptilnijim, nijansiranim i u većoj meri raščlanjenim pristupom).

Ideja da jedno Vreme (PRES) stoji u opoziciji prema praktično svim drugim Vremenima glagolskog sistema italijanskog jezika povlači za sobom nužnost da se iznese pretpostavka da u jeziku postoji opozicija Vremena *hic et nunc* s jedne strane, i Vremenâ *non hic et non nunc* sa

druge. Ukoliko usvojimo ovakvu pretpostavku o osnovnoj podeli glagolskih Vremena, neizbežno se nameće pitanje kako, u lingvističkom i filozofskom smislu, držati u okviru jednog skupa kako dimenziju prošlosti, tako i dimenziju budućnosti, koje se tradicionalno smatraju dijametralno suprotstavljenim dimenzijama.

Dakle, u sagledavanju semantičke vrednosti glagolskih Vremena ne bi trebalo da se isključivo držimo tradicionalne predstave o paralelizmu i korespondencijama između hronološkog vremena i glagolskih Vremena. Jer, sve dok vreme doživljavamo i shvatamo kao proticanje, kao protok ‘vremena’ od negde prema negde - a kroz, ili pored nas - dotle će nam biti prirodno i prihvatljivo da glagolska Vremena raspoređujemo u određene oblasti ovako zamišljenog toka vremena, tj. u jedno “pre”, jedno “sada” i jedno “posle”. Neizvesno je šta je starije, predstava o vremenu (koja je uticala da se glagolski oblici ovremene i postanu Vremena u savremenom smislu) ili one osobine Vremena koje su bliske pojmu temporalnosti (one su učinile da se hronološko vreme počne shvatati onako kako to činimo danas, sekvencijalno, kao niz trenutaka koji se smenjuju i tvore sekunde, minute, časove itd.). U svakom slučaju, iz takvog naglašeno temporalnog sagledavanja glagolskih radnji i stanja, a samim time i sveta, proizlaze razni modeli i modaliteti prikazivanja vremena. Hronološka trijada “pre-sada-posle” navodi nas na to da i glagolska Vremena tumačimo i raspoređujemo tako da oni u potpunosti odslikavaju ovu intuitivnu, ali čini se i ničim dokazanu predstavu o hronološkom vremenu. Ne postoji, naime, nijedan logički, filozofski ili fizički dokaz da je hronološko vreme takvo kakvim ga zamišlja i prikazuje evropska civilizacija. A kada se i dogodi (što nije redak slučaj) da se neko glagolsko Vreme ne uklopi u teorijski ili grafički model (npr., Reichenbachov), onda su lingvisti prinuđeni da iznađu kakvo-takvo rešenje: tako se, npr. odavno govori o ‘modalnoj’ upotrebi ovog ili onog Vremena - šta god da pojam modalnosti, u ovom slučaju, značio⁵³ - ili o slaganju Vremena i izuzecima od pravila o slaganju Vremena.

Uz sve ovo, PRES može da upućuje i na dimenziju prošlosti (*presente storico*) i na dimenziju budućnosti (*presente pro futuro*), što dodatno komplikuje spekulaciju oko ovog Vremena. Ako se opet udaljimo od tradicionalno shvaćenog pojma vremena, onda je ne samo prirodno da sebi postavimo pitanje kako to da jedno Vreme može da upućuje na sve tri temporalne dimenzije, već i da se, uz svojevrsan “Kopernikanski obrt”, zapitamo da li možda te

⁵³ Kategorijom modalnosti posebno se bavio, između ostalih, i PALMER (1986).

tri temporalne dimenzije imaju nešto što im je u tolikoj meri zajedničko da može biti označeno jednim te istim glagolskim oblikom. Ovako postavljeno pitanje može da zvuči prilično radikalno, ali smatramo da zadržavanje u horizontima Reichenbachove ose vremena i sličnih predstava svojstvenim za evropsku filozofsku i lingvističku misao ne bi moglo da dovede do odgovora do kojih pokušavamo da dođemo u našem bavljenju jezikom.

Šta o PRES kažu neke od gramatika italijanskog jezika?

FOGLIATO - TESTA (1996: 361) o PRES kažu samo sledeće:

“Il **presente** indica che l’azione avviene mentre se ne parla:

Il pranzo è pronto. - Sto andando a casa.”

Takođe, PRES može da iskaže naviku (*Non bevo vino*) i tvrdnju opšteg važenja (“presente atemporale o acronico”: Geografia **significa** ‘studio della Terra’). Uz to, koristi se kako za buduće radnje (naročito ukoliko uz njega stoje odredbe za vreme: *Esco subito. - La settimana prossima vado a trovare i nonni*), tako i za prošle (*Ottaviano sconfigge Marco Antonio ad Azio*).

SILVESTRINI (1995 : 39) o PRES kaže:

“Il **presente** non indica solo il momento preciso in cui parliamo (*ora, adesso, in questo momento*), ma può dilatarsi in un ‘prima’ e in un ‘dopo’”.

Stoga, po autorima, postoje tri dimenzije upotrebe PRES:

presente per presente, sa primerima koji se podvode pod kategorije: **realtà attuale, verità valida per sempre, proverbio, abitudine**; navodi se i primer upotrebe PRES uz predlog DA (*La conosco da otto anni*) i uz priloški izraz PER SEMPRE (*Vivo a Roma da sempre e per sempre*).

presente per passato, sa primerima koji se podvode pod kategorije: **presente storico** (*Dante nasce a Firenze nel 1265 e muore a Ravenna il 14 settembre 1321*) i **presente narrativo** (*Allora il ragazzo si alza, prende le sue cose e se ne va sbattendo la porta*).

presente per futuro, bez nekih posebnih, izdvojenih kategorija (*Fra sei mesi compio trent’anni; Domani è troppo tardi* itd.). U ovoj gramatici samo se napominje da

“(…) in presenza di un’espressione temporale futura, il presente ha sempre valore di futuro.”

DARDANO - TRIFONE (1997 : 319-320) navode kako je PRES glagolski oblik koji iskazuje istovremenost radnje ili stanja sa trenutkom govorenja:

“faccio una passeggiata”

Odmah zatim, napominju da je u pitanju relativno poklapanje trenutka govorenja i trenutka radnje / stanja, jer se hronološka tačka na koju se odnosi radnja / stanje može izmestiti u prošlost (*giusto ieri faccio una passeggiata, e incappo in un acquazzone*) ili u budućnost (*domani faccio una passeggiata*).

PRES se takođe koristi za izražavanje uobičajenosti i ponavljanja radnje (*il rapido per Napoli parte alle diciassette*), ili da bi se ukazalo na nečiju sklonost, sposobnost (“*attitudine*”; *Franco parla il tedesco; Giulio ripara le antenne*).

PRES se, uz to, pošto je *non-passato* i *non-futuro*, koristi se za iskazivanje nečega što se uvek dešava, što je uvek i pod svim uslovima istinito: *la luna gira intorno alla terra; la rosa è un fiore*. Zbog te svoje osobine PRES se koristi u poslovicama i izrekama (*chi dorme non piglia pesci* itd.). DARDANO-TRIFONE, dalje, tvrde da se atemporalni prezent sadržan u naučnim definicijama ne može zameniti drugim Vremenima ili načinima:

“*due più due faceva / sta facendo / farebbe quattro⁵⁴”

i navode kako se takav PRES ne može kombinovati sa priloškim izrazima poput *prima, dopo, non sempre*:

“*la Luna gira intorno alla Terra, ma non sempre.”

Na kraju, autori pominju i *presente storico*, koji je

“un passato in forma di presente, (...) quasi un modo per far rivivere il passato nel presente; serve a conferire maggiore efficacia alla narrazione dei fatti, ad attualizzarli:

Leopardi nasce a Recanati nel 1798; Cesare dà l'ordine di avanzare.”

SENSINI (1997 : 260-261) takođe započinje predstavljanje PRES tvrdnjom da ovo Vreme iskazuje istovremenost radnje i trenutka govorenja. Ali, isto tako, PRES se koristi i za

⁵⁴ Pa opet, razlozi pragmatičke prirode mogu usloviti upotrebu IMP i u onim slučajevima kada bi se inače morao upotrebiti atemporalni PRES: up. iskaz: *Scusa, ma due più sette non faceva nove?*, kada npr. želimo da sa dozom ironije ili sa visine nekoga ispravimo.

iskazivanje činjenica koje nemaju veze sa istovremenošću, i navodi **presente di consuetudine** za nešto što se redovno dešava (“Il treno per Torino *parte* alle nove”), i **presente atemporale** za nešto što uvek zadovoljava kriterijume istinitosti, kao npr.:

- naučni zakoni i definicije (“Il gatto è un felino”)
- geografski opisi (“Il Tirreno *bagna* le coste della Toscana e del Lazio”)
- opšteprihvaćene istine (“La libertà non *ha* prezzo”)
- poslovice i maksime koje iskazuju univerzalne, vanvremenske istinite (“Chi *rompe* paga”)
- citati iz književnih dela (“Giacomo Leopardi *dice* che il dolore è l’unica realtà per l’uomo”).

Autori pominju i **presente storico** u književnosti, “spesso usato (...) per dare immediatezza e vivacità ai fatti narrati o descritti”, i podsećaju da se ovo Vreme često koristi kako u govornom jeziku, da bi se povećala dramatičnost saopštenih stvari:

“Ieri ero in piazza Cavour e un bel momento chi *vedo*? Proprio Giovanni che *passeggia* con Laura”

tako i u jeziku štampe, u novinskim naslovima:

“*Ruba* un camion e *scorrazza* per tutta la notte attraverso la città”

Na kraju, pominje se i **presente per il futuro**: “Giovanni *parte* domani”, sa opaskom da je prilog za vreme onaj jezički element koji dizlocira PRES u temporalnu dimenziju budućnosti; ovim rečima sledi komentar:

“Ma un simile uso, che è tipico specialmente del parlato e dei testi di registro colloquiale e che è l’effetto di una livellazione semantica del valore dei tempi, è da evitare”⁵⁵.

SERIANNI (1989 : 466-468) takođe daje definiciju PRES kao Vremena koji iskazuje istovremenost radnje i trenutka govorenja; on razlikuje:

- *Presente iterativo* (ili: *abituale*): “Anna *legge* molti romanzi”
- *Presente acronico*: “Chi troppo *vuole*, nulla stringe”
- *Presente in luogo del futuro*: “Domattina alle 10, in piazza Grande, *facciamo* il comizio”
- *Presente storico*: “Nel corso del sec. V l’Impero *rovina* ormai da ogni parte. (...)”

⁵⁵ Naravno, ne možemo da se složimo sa ovim proskriptivnim stavom Sensinija, jer će govornik (ili pisac) neminovno upotrebiti onaj jezički oblik koji najbolje odslikava njegovo raspoloženje i neophodan nivo izražajnosti. Inače, u ranijim gramatikama italijanskog jezika namenjenim školskoj populaciji Italije jezičke ‘preporuke’ i ‘zabrane’ bile su eksplicitnije nego u novijim gramatikama.

MORETTI (1992 : 224-225) deli značenja PRES na **presente reale**, **presente per futuro** i **presente storico**.

Presente reale, u autorovoj definiciji, označava radnje i stanja koja se prostiru između kraja prošlosti i početka budućnosti, te se odigravaju u trenutku kada se govori ili piše:

- Adesso *leggo* (l'azione si svolge in questo momento)
- La terra *gira* intorno al sole (ha cominciato tanti anni fa e durerà chi sa ancora per quanti anni: ma sta girando anche in questo momento in cui se ne parla)

Presente per futuro se, prema autoru, koristi umesto budućeg vremena, naročito ukoliko postoje precizne odredbe za vreme. Razlog što se PRES koristi umesto FUT je sledeći:

“...si usa il *presente al posto del futuro* (...) per la pratica ragione che questa voce verbale è assai più frequente e più facile da ricordare”⁵⁶,

a obrazloženje je potkrepljeno primerima:

- Domattina alle 10, in piazza Grande, *facciamo* il comizio. (M. Tobino, ‘Il clandestino’)

Zatim, autor dodaje:

“Non di rado questa preferenza ha valide ragioni psicologiche che ci fanno sentire i fatti del futuro come già nel presente: o per il desiderio di affrettarli o per il dispiacere che debbano accadere”,

i potkrepljuje svoje stanovište primerima:

- Quando *sono grande* faccio il dottore.
- Fra un mese *finiscono* le vacanze. Peccato!

Presente storico, po Morettiju, može da iskaže događaje koji pripadaju prošlosti

“o per sottolinearne l'importanza storica, o per sollecitare il mondo della fantasia o del sentimento degli interlocutori, o perché se ne conserva un vivo ricordo”,

što je propraćeno primerima:

- Napoleone Bonaparte *muore* il 5 maggio 1821.
- *Arriva* il lupo e *mangia* la nonna di Cappuccetto rosso.

⁵⁶ U kom smislu “più facile da ricordare”? PRES i FUT ne spadaju u Vremena koja po svojoj morfologiji ili sintaksi zadaju teškoće; Sensini kao da se ne obraća publici Italijana, kojoj je ova gramatika namenjena.

- Questo giorno feroce *comincia* nell'animo di (...) un po' di tempo fa. (G. Pansa, in 'la Repubblica, 13-10-1990)

Na kraju izlaganja o PRES, Moretti ističe da se u govornom jeziku, i u pisanom jeziku koji oponaša govorni, može mešati naracija u PRES sa naracijom u PREM ili PPROS (doduše, možemo primetiti da u prvom primeru nema ni PREM ni PPROS):

- E lei *era* una donna di strada, ma lui non lo *sapeva*, e la *credeva* pura, e si sposano. *Prendono* un bellissimo appartamento. Ma lui *comincia* ad avere sospetti. (N. Ginzburg, 'Le voci della sera')
- *Mi svegliai* sudato come all'ospedale, ma adesso *stavo* bene e sulla panca *c'era* Talino che *aspettava* guardando i binari. *Mi metto* a guardarli anch'io e la tettoia *comincia* a riempirsi. (C. Pavese, 'Paesi tuoi')

TEKAVČIĆ (1972 : 503) u svojoj obimnoj i značajnoj studiji predstavlja italijanski PRES kao nastavljача svih glavnih funkcija latinskog prezenta. PRES onačava:

“1) Azione / processo che si svolge nel momento in cui si parla: *adesso sto scrivendo*.

2) Un fatto extratemporale o pantemporale (...): *d'estate fa caldo e d'inverno fa freddo*.”

Takođe, Tekavčić navodi da se PRES, kao nemarkirani jezički element, upotrebljava umesto prošlih vremena i umesto FUT (obratani slučaj nije moguć). Razlikuju se *presente storico* (Tekavčić predlaže prikladniji naziv: *presente narrativo o stilistico*), koji je “procedimento stilistico che rende più plastico il fatto riferito (...)”, i *presente per il futuro*, “anch'esso più espressivo del futuro stesso”.

PRES se u svakodnevnom govoru koristi kada se postavlja pitanje čiji je logičan i očekivan odgovor projektovan u budućnost (“Che cosa prende il signore?”); isto tako, PRES obavlja funkcije latinskog *congiuntivo dubitativo*, kao u primeru:

“Come faccio a pagare se non ho denaro?”

Po autoru, jasno je da se glagol *fare* u gornjem primeru odnosi na dimenziju budućnosti. Kako je u latinskom jeziku umesto prezenta indikativa stajao prezent konjunktiva, Tekavčić zaključuje da je to još jedan element koji potkrepljuje tvrdnju da su konjunktiv i FUT vrlo bliski glagolski oblici. Za sam FUT, inače, postoje nedoumice da li je to uopšte Vreme indikativa, ili ga treba

izdvojiti i tretirati kao zaseban način, što je razmišljanje na koje može da navede pomenuta osobenost latinskog jezika. Uostalom, sam način na koji se taj glagolski oblik gradi u srpskom jeziku, ili u engleskom (u oba pomoću modalnog elementa: *ja (ho)ću..., I will...*), a donekle i u italijanskom - posmatrano iz dijahronijske perspektive - u najmanju ruku daju povod za takva razmišljanja.

1.1.1. Presente kao Vreme dimenzije sadašnjosti

Kada govorimo o PRES, mislimo u prvom redu na *presente indicativo*. Sa modalne i sintaksičke tačke gledišta, razlike koje postoje između *presente indicativo* i *presente congiuntivo* su dovoljno upadljive, ali se, sa druge strane, PRES i *presente congiuntivo* većim delom aspekatski i temporalno podudaraju. Imajući u vidu interesnu žižu ovog rada, usredsredićemo se samo na PRES, a samo ukoliko se ukaže potreba uzimaćemo u razmatranje i Vremena konjunktiva, koja u italijanističkim studijama nisu bila predmet tako opširnih istraživanja kao Vremena indikativa.

O PRES je pisano relativno dosta, mada je pažnja lingvista bila i ostala u većoj meri usredsređena na složeniji i razuđeniji sistem prošlih Vremena. PRES spada u red najfrekventnijih glagolskih vremena u italijanskom jeziku, barem kada je reč o govornom jeziku, što se može videti i na osnovu pregleda frekvencijskih lista sadržanih u studiji DE MAURO (1993). U ovoj studiji za svaki flektivni oblik glagola posebno je izračunata frekvencija koja se odnosi na obrađeni korpusu govornog jezika. U jeziku književnosti i u jeziku onih formi koje se mogu smatrati bliskim književnosti (s obzirom na prosede ili na namere autora), ono se javlja relativno ređe, kako zbog morfosintaksičkih izbora koje tradicionalno nameću same forme izlaganja⁵⁷, tako i zbog “temporalne orijentacije” pripovedača, na šta se zapravo ne mora gledati kao na dva

⁵⁷ Koristimo reč *izlaganje* kao tehnički termin kojim se označava kako *naracija* (pripovedanje), čija su tipična Vremena perfektivna, tako i *deskripcija* (*opisivanje*), čija su tipična Vremena imperfektivna. Sintagma *homogeno izlaganje* odnosi se na tekst koji je organizovan pretežno (ili isključivo) kao naracija, ili pak kao deskripcija. Teško je pretpostaviti da postoje tekstovi / izlaganja koji su organizovani isključivo kao naracija, ili isključivo kao deskripcija. Kriterijum razlikovanja između jedne i druge vrste izlaganja mora nužno da bude zasnovan na obimu prisustva jednih (perfektivnih) Vremena, odnosno drugih (imperfektivnih); drugim rečima, frekvencijski udeo jedne, odnosno druge strategije čini da neko izlaganje smatramo homogeno narativnim ili homogeno deskriptivnim.

zasebna činioca, već kao na jedan. Naime, sadržaj pripovedanja se obično, po inerciji, smešta u temporalnu dimenziju “prošlosti”; a pretpostavku da sama forma izlaganja (tradicionalno, to su “roman” ili “kratka priča” - ne želimo da se na ovom mestu udubljujemo u pitanja koja spadaju više u domen teorije književnosti) igra presudnu ulogu u izboru morfosintaksičkih elemenata (konkretno: Vremena) može da potvrdi i upotreba Vremena u žanru naučne fantastike, koja je po svom sadržaju i tematici orijentisana “prospektivno”, odnosno radnja takvog dela gotovo je po pravilu smeštena u bližoj ili daljoj budućnosti, ali ovaj se žanr, kada je u pitanju upotreba Vremena, ne razlikuje od “retrospektivno orijentisane” književne produkcije.

Sve gramatike iznose kao osnovnu vrednost PRES činjenicu da on ukazuje na stanje ili radnju koji se odvijaju u trenutku, ili intervalu u kojem govornik izriče svoje reči (*ovaj oblik znači radnju koja se vrši samo u vreme govora*: up. STEVANOVIĆ 1991 : 575). Ovo, naravno, važi za slučajeve kada je reč o verbalnoj komunikaciji, bilo da je ona usmerena prema nekom sagovorniku, bilo da se ona odvija intrasubjektivno, sa artikulacijom glasova (u slučajevima kada nemamo sagovornika, ali govorimo naglas “sami sa sobom”), ili pak bez artikulacije glasova (kada “govorimo” u sebi, stvarajući samo mentalne predstave glasova). Navedene upotrebe PRES mogu se odnositi i na jezik književnosti, na ona mesta na kojima se pisac obraća čitaocu, bilo na direktan način, bilo indirektno, služeći se likom nekog pripovedača čiji je zadatak da posreduje između pisca i čitalaca. Znači, na Reichenbachovom grafikonu trenutak govorenja i trenutak radnje (ili stanja) se podudaraju. Naravno, pojam “trenutka radnje” i “trenutka govorenja” ne treba shvatiti doslovno, uzimajući u obzir definiciju leksema “trenutak”, već oni, zavisno od konkretnog konteksta, mogu obuhvatati kraći ili duži vremenski interval, odnosno mogu imati veći ili manji stepen podudaranja sa usko shvaćenim pojmom “sadašnjosti”. Drugim rečima, trenutak radnje može se odnositi na bilo koji segment onog trenutka kojeg definišemo kao *sada i ovde* u širem smislu. Terminom “sadašnjost”, dakle, može da se označava *današnji dan, tekuću nedelju, tekući mesec* itd.; u tom smislu, govorimo o “proširenoj” ili “šire shvaćenoj” sadašnjosti koja u sebe uključuje i radnje ili stanja koja očigledno ne pripadaju onome što tradicionalno i nazivamo “sadašnjošću”. Naziv “proširena sadašnjost” preuzeli smo iz jedne od teorija koje se primenjuju u tumačenju perfekatskih Vremena, iz tzv. *extended-now theory* - up. BINNICK (1991 : 100-103). Svaki govornik poseduje subjektivno ili društveno uslovljen prag tumačenja “sadašnjosti” neke radnje ili stanja. Tako, neretko kažemo ili pomislimo da će se

nešto desiti (ili da se dešava) “sada”, ali misleći pri tome na naredne dane ili na obuhvatniji vremenski period. Time se pokazuje da poimanje dimenzije sadašnjosti može da bude u priličnoj meri relativno⁵⁸, što uostalom važi i za mnoge druge pojmove na koje jezik upućuje.

Uopšte uzev, PRES može da ima sledeće funkcije:

A Komentar pripovedača vrlo često se iznosi u PRES, budući da se takav iskaz ne tiče “vremena” priče, već “vremena” pripovedanja: iskaz je, dakle, upućen čitaocu, a kako trenutak čitanja nije definisan ili predvidljiv, u takvom iskazu mora se upotrebiti glagolski oblik koji je u stanju da uputi na apsolutnu atemporalnu relaciju; taj glagolski oblik je PRES. Up. primere:

- (19) Sapeva bene che se **si vuole colpire** qualcuno **lo si colpisce**, **non lo si minaccia**... (DI COSTANZO 1995 : 23)
- (20) Ora, mentre leggeva l'ultimo progetto di suo padre, dovette di nuove fare appello all'idea del rispetto che **si deve portare** a un uomo che **decide** di porre fine alla propria vita: (...) (DI COSTANZO 1995 : 30)
- (21) Davide si disse che se l'esperienza degli ultimi mesi di lavoro allo studio gli aveva insegnato qualcosa era che in certi momenti **bisogna** giocare tutto, che in certi momenti gli uomini **vogliono** giocare tutto (...) (DI COSTANZO 1995 : 70)
- (22) Quando li riaperse (*sc. gli occhi*), la paummella, vera o falsa che fosse - o allucinatoria, **ch'è più probabile** - non c'era più (...). (ORTESE 1993 : 239)
- (23) E, andato a dormire, un sonno mi prese più profondo del consueto: ero infatti stanco per il viaggio e per la veglia assai prolungata. Scipione l'Africano allora mi apparve: **credo** per il fatto che di lui avevano parlato; **non è raro** infatti il caso di sogni prodotti dalla combinazione delle immagini di ciò che si è fatto o pensato da svegli. (SCHILARDI 1963 :

⁵⁸ Slično ovome, a u vezi sa odredbama za količinu, BONINO (1980) tvrdi da za Nemca izraz “par dana” može da označi i period od čak petnaestak dana, što svakako nije slučaj u italijanskom ili srpskom jeziku. Može se prihvatiti ideja da i pojam sadašnjosti poznaje sličnu rastegljivost i relativnost.

B Kada se citira odlomak iz književnog dela može se koristiti PRES, budući da se samo književno delo može smatrati aktuelnim u svakom trenutku govorenja / čitanja, odnosno atemporalnim. Up.:

(24) (...) ora, ad esempio, se guardava Dario gli veniva in mente l'episodio di Lev Nikolaevic e di Rogozin che vegliano il cadavere di Nastasia Filippovna; (...) (DI COSTANZO 1995 : 100)

(25) A tale proposito il poeta Ennio racconta che gli apparve in sogno l'anima di Omero e gli svelò che in lui riviveva, incarnata, la sua anima: ad Omero infatti il poeta Ennio era solito pensare e di lui spessissimo parlava. (SCHILARDI 1963: 30)

C Ukoliko, pak, pripovedač želi da u svom izlaganju sačuva distanciran i objektivni stav u odnosu na ono što izlaže, primeniće pravila o slaganju vremena i upotrebiti IMP (isti princip važi i za TRAP, a efekti takvog postupka najizrazitije se zapažaju kod nekih upotreba *congiuntivo trapassato* - up. odeljak posvećen TRAP). Up. primer:

(26) Il signor Castagna andava sempre raccontando che gli altri, quei Balabashiani che erano ripartiti, viaggiavano in missione alla ricerca di un pianeta disabitato da trasformare nella nuova Balabash ed allora sarebbero tornati a prenderlo, perché il suo popolo era fatto di brava gente, gente di parola e di buon cuore. (Faccaro, www.dadamag.it)

koji je, uprkos činjenici da se odnosi na atemporalan kvalitet, iskazan iz perspektive objektivnog i distanciranog kazivanja. Ovakav postupak nije tipičan za poslovice i iskaze slične poslovicama, kao što se može videti iz sledećeg primera:

(27) Livia si era convinta che il mutismo è peggiore della morte. (BOSIO 1993: 52)

i iz primera navedenih u odeljku posvećenom odnosu PRES i komentara i opšte istine, koje se po svojim osobinama mogu smatrati bliskim poslovicama.

U vezi sa prevođenjem sa srpskog na italijanski, primeri poput ovih upravo navedenih ne bi trebalo da budu izvor nedoumica: temporalna neodređenost i apsolutnost iskaza ne bi trebalo da ostavi prostora za dileme vezane za slaganje Vremena, odnosno za eventualnu upotrebu IMP. IMP bi, u gornjim primerima, upućivao na neobičan autorov otklon i distancu u odnosu na sadržaj iskaza; podvlačimo: *neobičan*, ali ne i nemoguć ili neprihvatljiv, sve zavisi, kako smo rekli, upravo od stava autora. I dok je stav italijanskog autora, po ovom pitanju, uvek transparentan - jer je ta transparentnost diktirana eksplicitnim morfosintaksičkim sredstvima - u srpskom jeziku razlika između aktuelnog i neaktuelnog (distanciranog) kazivanja nije uvek očigledna, tako da prevodilac (ali ne i čitalac, kojem automatizam procesa čitanja i, vrlo često, odsustvo logičkog tumačenja iskaza ne ostavljaju prostora za spekulacije ove vrste) zapravo treba da dâ svoje tumačenje vrednosti srpskih prezenta, a ovaj postupak predstavlja jedan od zanimljivijih problema u transferu sa srpskog na italijanski jezik. Up. primer:

- (28) Tako sam saznao da je mati bila siročica i da je ded umro na neobičan način. Priču je babi ispričao vojni lekar šabačkog garnizona u kojem je ded služio do smrti i ona predstavlja deo neobične ispovesti dedine, mada nije sasvim jasno kome i na koji način je ona mogla biti saopštena u vidu u kom je doprla do nas. (PAVIĆ 1996 : 86)

u kojem je tumačenje grafički obeleženih Vremena prepušteno prevodiocu i njegovoj proceni. U navedenom tekstu, i *perfekt* može biti predmet nedoumica (da li ga prevesti sa PPROS ili sa PREM?), ali se ovo pitanje rešava zajedno sa pitanjem *prezenta*. U vezi s ovim problemom, interesantan je i slučaj dva italijanska prevoda Andrićeve *Proklete avlije* (Jolande Markjori i Lionela Kostantinića): u starijem prevodu (J.M., 1962) italijanski tekst je organizovan u ključu pripovedačeve potpune distanciranosti i objektivnosti, dok noviji prevod (L.K., 1992) čuva Andrićev postupak smenjivanja distanciranosti i uživljavanja i, po našem mišljenju, predstavlja primer odličnog prevoda kada je u pitanju upotreba italijanskih Vremena. Podrobnije o ova dva prevoda, up. i MODERC (1996).

1.1.2. Presente kao Vreme dimenzije prošlosti

U svim gramatikama italijanskog jezika navodi se i mogućnost da PRES stoji umesto nekog od prošlih vremena, odnosno da PRES može da upućuje na ono što tradicionalno zovemo dimenzijom prošlosti. Kao što smo videli, takav PRES naziva se “istorijskim prezentom” (*presente storico* i, ređe, *presente narrativo*: zapravo, vrsta teksta je ta koja diktira da li ćemo neki PRES nazvati *istorijskim* [u istoriografskim tekstovima] ili *narativnim / pripovedačkim* -u tekstovima sa naglašenim književnim intencijama) i u vezi s njim obično se ističe kako je reč o stilski obeleženoj upotrebi ovog Vremena. Svrha upotrebe PRES umesto nekog od prošlih Vremena, prema tradicionalnom shvatanju, jeste da se, *grosso modo*, glagolom iskazana radnja (ili stanje) psihološki “približi” slušaocu / čitaocu, da se ona aktualizuje ili prikaže sa naročitom emfazom ili patosom. Posmatrano iz čisto logičke perspektive, ne bi trebalo da bude moguće i prihvatljivo da se “prošla radnja” temporalno izmesti iz vremenskih okvira kojima ona pripada. A i kada se radnja, ovim stilskim postupkom, “približi” govornikovom i sabesednikovom *sada i ovde*, ona, na tradicionalnoj osi vremena na kojoj se beleže radnje, “ostaje” tamo gde je i bila, *levo* od trenutka govorenja: ne izmešta se prema desnoj strani ose, prema trenutku, ili na trenutak govorenja. Efekat koji se postiže ovim postupkom jeste psihološka aktualizacija pripovedane prošle radnje (stanja), odnosno prikazivanje i sagledavanje iste kao da se ona odvija pred očima govornika / slušaoca (a pripada dimenziji prošlosti). U tom smislu, moglo bi se pre govoriti o posebnoj, psihološkoj funkciji PRES: naime, ako se prihvati da se vreme obavljanja radnje koja pripada dimenziji prošlosti ne može izmeštati u stvarnom svetu, mi smatramo da je to zato što prošla radnja, ili stanje, zapravo i ne pripada našem svetu, već irealnoj, imaginarnoj (dakle: mentalnoj) dimenziji koja nije obuhvaćena našom, fizičkom dimenzijom *sada i ovde*. Pripovedač i slušalac / čitalac mogu da, pomoću svoje uobrazilje i upotrebom PRES, radnju smeste u svet *sada i ovde*; na ovaj način postiže se više puta pominjana psihološka aktualizacija radnje ili stanja, koja doprinosi da se sam pripovedač i slušalac izmeste u irealni, imaginarni svet. Upotreba prošlih Vremena predstavlja nedvosmislen znak da želimo da realni svet držimo odvojeno od imaginarnog; PRES u naraciji stvara upravo suprotni efekat, on kombinuje ova dva sveta. Inače, moramo da istaknemo da jezik, uprkos upotrebi jezičkih oblika koji nedvosmisleno upućuju na imaginarni svet, može i da indukuje fenomen nerazlikovanja imaginarnog sveta od

stvarnosti. Nesposobnost doslednog razlikovanja stvarnosti od imaginarnog nije samo obeležje publike ranijih epoha: i danas smo svedoci činjenice da mnoge reakcije vezane za produkciju tzv. popularne kulture pokazuju neobičan stepen uživljanja i učestvovanja publike u iskušenjima i (ne)uspesima svojih ljubimaca - up. latinoameričke serije ili fudbal.

Jezik je emanacija mentalnog i mi težimo da elemente našeg bića i našeg iskustva organizujemo u okvirima nečega što smo navikli da nazivamo "dimenzijom vremena". Otvoreno je pitanje u kojoj je meri opravdano i prihvatljivo da se takvi okviri generalizuju i mehanički primene na fizički svet oko nas.

Može se reći da PRES poprima istu onu semantičku vrednost kakvu bi na njegovom mestu imalo neko od prošlih vremena (npr.: PREM), a tradicionalno lociranje radnje ostvaruje se na planu temporalne dimenzije (glagolski oblik - u ovom slučaju to je PRES - upućuje na određen trenutak / interval u prošlosti koji se može šematski poistovetiti sa određenom tačkom na "osi vremena"). Na taj način, kako smo rekli, PRES poprima posebnu funkciju. Pomenuta funkcija nije ni morfološki, ni sintaksički markirana, već ona predstavlja implicitnu, potencijalnu semantičku vrednost samog PRES. Dakle, pomenuta funkcija PRES nadovezuje se:

- 1 na nameru govornika da odustajanjem od običnih i manje informativnih jezičkih oblika, a upotrebom "neuobičajenog" (za dati tekst, situaciju i sabesednikovo očekivanje) morfosintaksičkog sredstva dovede slušaocu pažnju i njegove receptivne sposobnosti u posebno stanje pozornosti i prijemčivosti, i
- 2 na sabesednikovu spremnost da prihvati govornikovu nameru da se izmeni stepen akutnosti i relevantnosti iskaza radi postizanja onoga što se tradicionalno naziva "oživljavanjem" iskaza, "uživljanjem" u radnju i sl., odnosno da učestvuje u procesu kombinovanja stvarnog i imaginarnog sveta.

1.1.2.1. Presente storico

Psihološki relevantna perspektiva gledanja na predmet izlaganja uvodi se morfosintaksičkim sredstvom (u ovom slučaju: Vremenom) koje signalizira usvojenu perspektivu gledanja. To Vreme je PRES *storico*. On čitaoca / slušaoca mentalno projektuje u "vreme priče", odnosno u imaginarnu dimenziju koju inače prepoznajemo kao *non hic et non*

nunc. Možemo, ilustracije radi, navesti nekoliko primera za PRES storico:

- (29) Guardai l'indice e l'introduzione. "Riguarda l'arresto dei Templari. Nel 1307 Filippo il Bello decide di arrestare tutti i Templari di Francia. Ora c'è una leggenda che dice che due giorni prima che Filippo faccia partire gli ordini di arresto, una carretto di fieno, tirata da buoi, lascia la cinta del Tempio, a Parigi, per destinazione ignota. Si dice sia un gruppo di cavalieri guidati da un certo Aumont, e costoro si rifugerebbero in Scozia, unendosi a una loggia di muratori a Kilwinning. La leggenda vuole che i cavalieri si identificassero con le compagnie di muratori che si tramandavano i segreti del Tempio di Salomone. (ECO 1988 : 88-89)
- (30) Allora comincio a vedere più chiaro nella mia mente, i personaggi assumono un contorno più delineato. Capisco gli sguardi di poco prima, vi riconosco il mio passato. (SALTARIN, www.dadamag.it)
- (31) "Alla morte del Mocenigo (4 aprile 1423) fu eletto doge dopo ben dieci ballottaggi Francesco Foscari, e ciò dimostra le profonde divergenze di orientamenti che dividevano il ceto dominante (...)" (BREZZI 1985 : IV 223)

PRES *storico* kao noseće vreme u kraćoj ili dužoj jedinici pripovedanja⁵⁹ uslovljava upotrebu Vremena koja se odnose na dimenziju sadašnjosti, što se vidi i po kondicionalu *si rifugerebbero* u Ekovom primeru. U narednim primerima navodimo još PRES *storici*:

- (32) A me i kamikaze cioè i tipi che si suicidano per ammazzare gli altri sono sempre stati antipatici, incominciando da quelli giapponesi della Seconda Guerra Mondiale. Non li ho mai considerati Pietri Micca che per bloccar l'arrivo delle truppe nemiche danno fuoco

⁵⁹ U lingvističkom smislu, segmentom ili jedinicom pripovedanja smatramo odlomak teksta različite dužine koji se, s obzirom na dominantne morfosintaksičke elemente, može smatrati homogenom celinom. Pomenuti morfosintaksički elementi su, s obzirom na fokus ovog rada, u prvom redu Vremena, premda se i drugi jezički elementi, zavisno od cilja i potreba istraživanja, mogu uzeti kao kriterijum određivanja okvira jedinice pripovedanja.

alle polveri e saltano in aria con la cittadella, a Torino. (FALLACI, *Il Corriere della Sera*)⁶⁰

(33) Sapeva bene che se si vuole colpire qualcuno lo si colpisce, non lo si minaccia... (DI COSTANZO 1995 : 23)

(34) Il signor Rosset accettava con la gentilezza manierata che si riserva agli amici nuovi... (BOSIO 1993 :22)

PRES *storico* može da se kombinuje i sa odredbama za vreme koje upućuju na dimenziju prošlosti, a iskazi koje HORNSTEIN (1990 : 16) navodi za engleski jezik:

(35) John is leaving at this very moment / right now

John is leaving tomorrow

*John is leaving yesterday

ne moraju da se obavezno smatraju negramatičkim. Štaviše, za primere koje Hornstein preuzima od WACHTEL-a (1982)⁶¹ kaže da su praktično prihvatljivi:

(36) John comes home yesterday

John is coming home yesterday

U vezi sa ova dva poslednja primera tvrdi se da trenutak govorenja (“S” : *speech time*, ili *moment of speech*) može da poprimi drugačije vrednosti “under certain conditions”. Autor, dalje, tvrdi:

“In this cases, S is interpreted as the saliently identified historical moment. (i) and (ii) can be seen as instances of this. Indeed, these two sentences have the narrative flavor characteristic of the use of the historical present In (i) and (ii) we can take *yesterday* as reorienting the value of S to yesterday rather than to the moment of speech. In this case, *yesterday* is modifying S, changing its value”.

Autor, na kraju, napominje da prilog, ipak, može da preusmeri tačku S samo u veoma malom broju slučajeva.

⁶⁰ *Il Corriere della Sera* objavio je reakciju Orijane Falači na napad na Kule bliznakinje u Nju Jorku (11. septembra 2001. godine) i, istoga dana, odgovor Dače Maraini Orijani Falači (7. oktobar 2001.).

⁶¹ WACHTEL (1982), T. W., *Some Problems in Tense Theory*. **Linguistic Inquiry** 17.X (citirano prema HORNSTEIN 1990).

Hornstein, dalje, o naporednoj upotrebi *present*-a i *past tense*-a (Vremena koja se mogu, redom, kada je književno pripovedanje u pitanju, u određenoj meri uporediti sa italijanskim PRES i PREM) kaže:

The restrictions on the use of historical present are rather subtle. For example, in the course of a narrative one cannot move back and forth between the past tense and the historical present. Once one switches, the present tense must be maintained. The narrative in (ib) is odd because the second sentence is in the historical present, though the rest is not.

- (i) a. Yesterday, John goes into a bar. He orders a drink. He begins a conversation before leaving. He forgets to pay.
- b. ?? Yesterday, John went into a bar. He orders a drink. He began a conversation before leaving. He forgets to pay.

Navodimo još primera upotrebe PRES *storico*:

- (37) Estesa la cittadinanza romana a tutti i residenti nella penisola d'Italia (...), la parte popolare, rinnovata lentamente e con difficoltà dopo la morte di Silla nel 78 a.C., **si trova** a rappresentare le aspirazioni alla libertà repubblicana anche dei democratici moderati. Infatti anche Pompeo e Cicerone negli anni '70 **manifestarono** inclinazioni e simpatia verso la parte popolare. In quegli anni la cultura politica romana, sia popolare sia oligarchica, **aveva ormai acquisito** organicamente la figura del leader carismatico (cioè di colui che **ha** il comando per grazia degli dèi); anzi, la cultura e il sistema politico romano muovevano verso la figura del capo fiduciario e benedetto dagli dèi e dalla fortuna fino dai tempi degli Scipioni (l'Africano, che **vinse** Annibale nel 202 a.C. e l'Emiliano, che **distrusse** Cartagine nel 146 a.C.). (PENNACCINI 1993 : 113)
- (38) I vecchi massai, che conoscevano lo stato segreto delle cose, e che si vedevano sull'orlo di perdere da un giorno all'altro il padrone e di sfrattare il paese, mostravano cogli occhi la loro contentezza, dicendo a onor del sor Paolino, che chi **fa** bene **trova** bene. (DE

- (39) Delle sue deduzioni, che umiliavano Elmina, era già pentito: ma la passione, spesso, è cieca e fantasticante. (ORTESE 1993 : 236)
- (40) E scoppiando improvvisamente a ridere, come usa la gioventù (...) anche nelle situazioni più assurde, esclamò: (...). (ORTESE 1993 : 237)
- (41) E insomma, il mondo è disattento e non possiamo non dedurre che solo talune profonde qualità dell'animo, come quelle che emergono in chi ama di puro amore, rendono gli uomini illuminati: mentre l'amore superficiale non vede nulla di nulla. O forse il contrario. Sta di fatto che mai (...) Alphonse Nodier mostrò di aver inteso e afferrato la domanda del principe (...) (ORTESE 1993 : 241)

Ako se prihvati da se prilog *ecco*, deiktički element dimenzije sadašnjosti, koristi i u okviru dimenzije prošlosti, onda u narednim primerima imamo situaciju da se sada već dva elementa izlaganja - koji se inače odnose na trenutak govorenja - odnose na dimenziju prošlosti:

- (42) Ed ecco, a mezzanotte, un rumore assordante per tutto il bosco. Era un Orco che tornava a casa coi suoi cento mastini, che gli latravano dietro. (CAPUANA, *C'era una volta...*)
- (43) Ecco, in quell'istante, mi si avvicina l'amica con cui ero entrato in discoteca. Amicizia, nient'altro, fino ad allora. E poi, in fondo, l'indecisa era lei, con la sua aria da ingenua, chissà poi quanti ne aveva dovuti far fessi. (SALTARIN, www.dadamag.it)
- (44) Così, quando sparai, lui mi era già addosso, e il colpo esplose a pochi centimetri dalla sua tempia. Ecco, il lampo e il boato, sono sempre annidati nel mio cervello, e si ripetono identici in qualsiasi momento. Ho sparato un'infinità di volte, nei tanti anni di lavoro (...). Eppure, quello sparo lo ricordo in modo distinto, e resterà per sempre l'unico e inconfondibile. Wyatt allargò le braccia, e cadde all'indietro. (CACUCCI 1997 : 165)

1.1.2.2. PRES kao Vreme komentara i opšte istine

Nezavisno od toga koje je noseće Vreme izlaganja, PRES može da se koristi kako bi se izneli vlastiti utisci vezani za određenu radnju (stanje). Iznošenje komentara ima funkciju da signalizira pripovedačev nivo afektivnog i psihološkog učestvovanja, a stepen pripovedačevg učestvovanja utiče i na raspoloženje publike, tako da upotreba PRES u tekstu ima vrlo jasnu stilsku i stratešku svrsishodnost. Up. efekat uživanja u radnju koji se postiže upotrebom PRES *narrativo*:

- (45) “Le novità venivano, invece, da fuori e, prima di parlare della guerra antviscontea, si deve ricordare che i Turchi stavano rapidamente avanzando e la stessa Costantinopoli - chiusa da ogni parte - sembrava destinata a cadere nelle loro mani (come infatti avvenne⁶² trent’anni dopo il tempo di cui ora ci occupiamo); (...)” (BREZZI 1985 : IV 222-223)
- (46) “(...) e fu proprio per questo - anche se la cosa può apparire a prima vista strana e contraddittoria - che una parte dell’oligarchia veneziana capeggiata dal Foscarini insistette per dare inizio alla guerra anche in Italia.” (BREZZI 1985 : IV 223)
- (47) (...) (quali poi rimasero d’uso sui comò a Napoli, e chi scrive ne ammirò una in casa di un suo centenario zio a Pizzofalcone) (...) (ORTESE 1993 : 247)
- (48) “Se l’aristocrazia dominava, non si può dire che Venezia risentisse di lotte sociali (...)” (BREZZI 1985 : IV 222)

Dobar pripovedač treba da ume da znalački upotrebljava PRES *narrativo* kako bi uspostavio i održao direktniji kontakt sa svojom publikom i kako bi, na kraju krajeva, upravljao njenim

⁶² Ovaj PREM je prividno antecedentan PRES glagola *occuparsi*. Reč je, zapravo, o pripovedačevom ekskurzu, o trenutnom povratku u irealnu dimenziju, u ono što možemo nazvati “istoriografskim izlaganjem”.

reakcijama.

Na kraju možemo da skrenemo pažnju da PRES u narednom primeru:

- (49) Era dunque vero! Il Re spedì di bel nuovo i suoi corrieri. Passa un anno, e questi ritornano da capo colle mani vuote. Allora, sdegnato, ordinò che al forestiere si tagliasse la testa. (CAPUANA, *C'era una volta...*)

ima funkciju da signalizira kraj jednog odeljka bajke i početak narednog. Takve signale daje pripovedač, tako da se ovaj PRES može smatrati komentaron (prema Weinrichovoj [1978 :56] terminologiji) čiji je cilj da pripremi slušaoca / čitaoca za novi odeljak pripovetke - a, možda, i da ga podseti da je u pitanju fikcija, pripovedanje zasnovano na izmišljenom svetu, ne na iskustvu.

1.1.2.3. PRES narrativo

Naredni primer sadrži PRES *narrativo*; pisac slobodno kombinuje to stilsko rešenje i tu perspektivu posmatranja (aktualizuje radnju koja pripada dimenziji prošlosti) sa CONDP kako bi izrazio postcedentnu radnju u dimenziji prošlosti. Time, s jedne strane, pisac pokazuje da tretira PRES kao prošlo Vreme; sa druge strane, sam pisac obrazlaže (u delu teksta koji smo mi grafički istakli) zašto koristi kondicional. CONDP je, u ovom primeru, ujedno i tempus i modus (o kondicionalu prošlom u italijanskom jeziku up. SAVIĆ 1966), pri čemu jedna vrednost ne mora da potire drugu: odnosno, relativizovanje pojma hronološkog vremena čini da i temporalne vrednosti kondicionala budu izmeštene u drugi plan. Up.:

- (50) Si capisce subito che è il capo branco, tutti lo salutano, e lui prende a voci, (col fare canzonatorio dell'amico spassoso per natura), chiunque gli capiti a tiro, evidenziando così, a chi non lo sapesse, che quello è il suo bar, e che conosce tutti, e tutti devono conoscerlo se intendono frequentarlo. Con un rapido sguardo panoramico si rende subito conto degli intrusi, "noi". Si sarebbe avvicinato piano piano, come se non esistessimo, e con voce sempre più alta, avrebbe iniziato a scherzare col malcapitato più vicino a noi, e

come per marcare il suo territorio, **ci avrebbe fatto sorbire** indirettamente la sua presenza con battute nuove al nostro orecchio, ma decrepite a quello del meschino, che un po' per educazione e un pò per rispettosa approvazione, **avrebbe continuato** a sorridere e distribuire assensi con il capo. Uso il condizionale, perché quello strano tipo e il mio amico si conoscono. Manco a dirlo, al nostro saluto non risponde, ma da buon ospite, ordina da bere e si siede con noi. (COSEDDU, www.dadamag.it)

Možemo navesti i sledeće odlomke kao primere kombinovanja PRES *narrativo* i sa drugim Vremenima:

- (51) Una seconda carrozza precedeva dunque, da qualche momento (...), e con la medesima tranquillità malinconica, quella del nostro diplomatico... Anche questa, una povera carrozzella di piazza, coi cuscini blu, e il cavallo, testa bassa, pensieroso, che **batte** di continuo la coda... così, per una vecchia abitudine, ricordo dell'estate, quando le mosche lo tormentavano (sapevano a chi dedicarsi, le carognette, sempre preferivano il più disgraziato). A un tratto **non la si vide più**. (ORTESE 1993 : 341)
- (52) **Arrivai** che stava telefonando. Qualche chiacchiera e **arriva** al punto: "Abbiamo l'appuntamento con quel mio amico della Lodigiani: (...)." **Scendiamo** e mi **presenta** un giovane romano. Uno simpaticissimo con la parlata romanesca dei film degli anni Sessanta. Poi **scoprii** che era siciliano. Palamara dice: "Questo è il nuovo sindaco". (LICANDRO-VARANO 1993 : 100-101)
- (53) Ecco invece, quanto ci sta a cuore... È una figurina! **Riconosciamo** il nostro mesto ed eternamente indignato principe - stamane **appare** pensieroso! - proprio lui, seduto i una carrozza volutamente modesta e anonima (...), una carrozza che sembra volersi nascondere, e ne segue un'altra - segue una carrozza di piazza che si dirige a sua volta verso le strade, e poi per le raccolte, grigio-verdi colline di Poggioreale... dove ha sede il Cimitero Maggiore. Eccolo, il povero Ingmar, o meglio la sua carrozza (non manca molto ai cancelli...). Si volge intorno... a riconoscere e salutare i luoghi che **lo videro** un giorno

(...) incontrarsi lì con i poveri amici (...). Ah, quanto tempo è passato, e ora... più nulla. Egli andava proprio a visitare don Mariano nella fredda casa dove il Guantaio si è ritirato (...) e ora trascorre il suo nuovo interminabile tempo, dopo il tempo felice e fuggitivo del Pallonetto. (ORTESE 1993 : 340-341)

- (54) Dopo il rito del “salute” “cin cin”, estrae un taccuino da tasca, e urlando contro la cassiera in fondo, chiede cos’ha fatto, questa senza scomporsi, abbozzando uno sbuffo, fa dei numeri con le mani, 4,17,18."Porca puttana" seguì, “per uno”. Il personaggio, ha perso la “tris” dei cavalli per un numero, difatti al posto del quattro, aveva preferito il sei, e per due unità la cinica fortuna lo ha privato di duemilioniemezzo. Dico privato, perché quando giochi e perdi per una sciocchezza simile, è come se ti avessero rubato i soldi da tasca. (COSEDDU, www.dadamag.it)

Na kraju, možemo navesti i jedno Vreme koje takođe pripada dimenziji sadašnjosti, te je stoga blizak PRES, a u ovom slučaju upućuje na dimenziju prošlosti. Reč je o *imperativu* 2. lica jednina, koji se, ukoliko je ponovljen, može odnositi na uporno ponavljanje radnje u dimenziji prošlosti:

- (55) Picchia, ripicchia, non rispondeva nessuno. (CAPUANA, *C’era una volta...*)

Temporalno tumačenje *imperativa* temelji se na temporalnosti konteksta (u ovom primeru od pomoći je IMP *rispondeva*). Kako se u 2. i 3. konjugaciji 2. lice jednine italijanskog *imperativa* i 2. lice jednine PRES morfološki podudaraju, možemo uvrstiti u raspravu, makar uzgredno, i ovakve primere. Prosečan govornik italijanskog jezika nema dovoljno motivacije u morfologiji PRES i *imperativa* da bi mogao da ih razlikuje bez dodatne lingvističke analize.

1.1.3. PRES kao Vreme dimenzije budućnosti

Slično kao kada je u pitanju upotreba PRES za označavanje radnji koje pripadaju dimenziji prošlosti, sve gramatike smatraju normativno prihvatljivom sposobnost PRES da uputi

na buduće radnje⁶³, odnosno radnje koje su na temporalnoj osi locirane nakon trenutka govorenja (grafički, desno od tačke koja konvencionalno predstavlja taj trenutak). I u ovom slučaju može se, tradicionalnim terminima, i dalje govoriti o modalnoj upotrebi PRES, ili pak o posebnom psihološkom isticanju značaja radnje i fokusiranju pažnje na nju. Isto kao u slučaju PRES koji upućuje na dimenziju prošlosti, samo temporalno dizlociranje događaja ne treba da predstavlja fundamentalni kriterijum i povod za procenjivanje prirode onoga što nazivamo sadašnjošću, prošlošću ili budućnošću. I oba slučaja dimenzija temporalnosti biva zanemarena u korist drugih parametara, koje možemo objediniti, makar i radno, opštim terminom “psihološkim”. I ovde možemo da govorimo o izmeštanju perspektive gledanja govornika i slušaoca, ali sada u smeru dimenzije budućnosti, u dimenziju koja bi, po mnogim svojim odlikama, trebalo da bude bitno drugačija od dimenzije prošlosti, a ne njena puka protivteža. Budućnost ne treba shvatiti kao “ono što dolazi posle” u odnosu na sadašnji trenutak (na trenutak govorenja), ili u odnosu na neki trenutak u prošlosti (kao u slučaju “budućnosti u prošlosti”; inače, šire o načinu iskazivanja budućnosti u prošlosti up. RADANOVA-KITOVA 1985 : 1-31); budućnost ne treba isključivo shvatati kao ono što je u grafikonu “desno” u odnosu na trenutak govorenja, i što se suprotstavlja “prošlosti”, jer je ova potonja smeštena “levo” od grafikona (prirodno, ljudi teže da izjednače levu i desnu stranu grafikona, da “trenutak govorenja” shvate kao razmeđu između beskonačne prošlosti i beskonačne budućnosti - poput kakve geometrijske prave, koja je u oba smera beskonačna). Uostalom, kad bi budućnost bila puka protivteža, antagonist, dimenziji prošlosti, onda bi i za dimenziju budućnosti, mehanicistički posmatrano, verovatno trebalo da postoji bogatiji sistem Vremena - što nije slučaj. U svakom slučaju, činjenica da isto Vreme (PRES) može da označi i aktualizuje dve temporalne dimenzije koje doživljavamo kao znatno drugačije, gotovo suprotne, govori možda u prilog tezi da međusobne razlike ovih dimenzija zapravo i nisu toliko velike i dramatične, pošto smatramo da PRES uvek čuva svoje osnovno semantičko jezgro.

U italijanskom jeziku latinski sintetički futur postepeno je zamenjen analitičkom konstrukcijom *infinitiv* + prezent glagola *habere*; danas prisustvujemo fenomenu povlačenja FUT iz govornog jezika⁶⁴, i FUTA se najmanje koristi u zavisno-vremenskim rečenicama (a

⁶³ Ali ipak, neke otvoreno zagovaraju upotrebu FUT: up. SENSINI (1997 : 261).

⁶⁴ Up. BAZZANELLA (1994 : 95), koja govori o asimetriji između IMP i FUT kada je reč o njihovoj frekvenciji:

gramatike preporučuju da se FUT koristi upravo u takvim rečenicama). Ovim Vremenom danas se označavaju - paradoksalno, s obzirom na njegovu prihvaćenu temporalnu vrednost - prošle radnje, tj. pretpostavke ili neproverene tvrdnje vezane za dimenziju prošlosti⁶⁵. I italijanski kondicional i konjunktiv, po mišljenju DARDANO-TRIFONE (1997 : 495-496), obuhvaćeni su fenomenom povlačenja: ovi autori tvrde da “i ‘vuoti’ causati da tale declino sono compensati dallo sviluppo di impieghi modali di alcuni tempi dell’indicativo”. U: razloge za upotrebu upravo jednih Vremena, a ne drugih, autori ne ulaze: takav zadatak, uostalom, ne spada u prioritete ovakve vrste gramatika. Pomenuti autori se posebno zadržavaju na modalnim upotrebama IMP i FUT, o čemu će više reči biti u odeljcima posvećenim ovim Vremenima.

Kako se, dakle, postaviti prema fenomenu promene značenja FUT i ekspanzije PRES u polje budućnosti? Jedan zaključak koji se može izneti jeste da pojam budućnosti, odnosno iskazivanje budućnosti, ili temporalno lociranje radnje u budućnost morfosintaksičkim sredstvima (preciznije: glagolom) nije više relevantan postupak u govornom italijanskom jeziku⁶⁶. Da nije tako, italijanski ne bi prolazio kroz fazu gubljenja dva futura, odnosno kroz fazu bitne promene njihovog značenja. Od Vremena, FUT gotovo da postaje glagolski način. Međutim, sve ovo što smo naveli ne objašnjava zašto PRES teži da zameni FUT.

Činjenica je, takođe, da je budućnost shvatana, zajedno sa vremenom, na različite načine, a uz to pribegava se i upotrebi prostornih predloga kako bi se objasnile ili tumačile temporalne relacije. Tako, stari su Grci koristili u temporalnom smislu predloške izraze “pred nama” i “iza nas”, ali sa obrnutim značenjem u odnosu na temporalnu vrednost koju ti izrazi imaju danas u većini jezika. Grčki je čovek zamišljao da je “egzistencijalno” okrenut na jedan način, dok su drugi narodi smatrali (i smatraju) da su drugačije okrenuti (ukoliko uopšte poznaju kategoriju

“l’Imperfetto (*sc. è*), in espansione, e il Futuro, in riduzione”. Ipak FUT opstaje, ali sve češće poprima epistemičnu vrednost. Javlja se, dakle, u iskazima u kojima se iznose pretpostavke vezane za sadašnjost: “Saranno le due”, “Quella ragazza avrà 18 anni”. Međutim ovakva upotreba FUT vezana je za manji broj glagola. Svi glagoli, u durativnoj konstrukciji sa FUT glagola *stare*, mogu poprimiti vrednost pretpostavke vezane za sadašnjost: npr. “Starà dormendo”, “Starà leggendo il giornale” i sl. FUTA koji se odnosi na dimenziju prošlosti može se pak koristiti uz svaki glagol.

⁶⁵ Kao, npr. “Avranno vinto?”, “Saranno già arrivati” i sl.

⁶⁶ Govorni jezik može se smatrati modelom pod čijim će se uticajem menjati i pisani italijanski jezik. Ne na direktan način, doduše, već zahvaljujući u prvom redu snažnom jezičkom uticaju elektronskih medija.

vremena, jer u nekim jezicima ta kategorija nije prisutna; up. COMRIE 1985 : 50⁶⁷).

Ako dimenzija temporalnosti i njeno istraživanje ima tako veliki značaj i ako je ona toliko relevantna u komunikaciji, kako se onda može prihvatiti činjenica da se Vremena tako slobodno upotrebljavaju za označavanje dimenzija temporalnosti koje nemaju nikakvih dodirnih tačaka sa tradicionalnim shvatanjem njihove osnovne vrednosti? U tom smislu, prilozi i priloške odredbe za vreme su po svom značenju manje dvosmisleni od Vremena⁶⁸: kao da upravo te vrste reči imaju prioritet u označavanju temporalnosti, a ne glagol. Možda uzrok za manju dvosmislenost priloga i priloških izraza za vreme leži u njihovoj morfološkoj, sintaksičkoj i semantičkoj jednostavnosti⁶⁹, u činjenici da ove reči teže da budu nedvosmislene, dok glagoli, verovatno usled svoje semantičke složenosti, obavljaju više funkcija i ostavljaju prostora za širi spektar tumačenja. U odeljku *Odnos PRES : FUT* navedeni su brojni primeri PRES koji imaju upućuju na dimenziju budućnosti. Želimo samo da istaknemo naredni primer, koji može da posluži kao ilustracija kako ne samo PRES može da upućuje na dimenziju budućnosti, već i imperativ, koji spada u glagolske oblike bliske dimenziji sadašnjosti:

- (56) «Allora manda Giuseppe a prendere una carrozza e fatti accompagnare fino alla casa di questa signora. Se non la trovi, colla stessa carrozza vai nei Fiori Chiari, da mia sorella Sidonia. Non dire che t'ho mandato io. Parla in segretezza colla donna di servizio e procura di sapere se la tua signora c'è stata oggi e se c'è ancora.» (DE MARCHI, *Arabella*)

1.1.4. Presente i druga Vremena

⁶⁷ Comrie navodi da neki jezici ne iskazuju opoziciju sadašnjost : budućnost, a neki prošlost : ne-prošlost. Pominje i jezike koji nemaju Vremena, kao npr. burmanski. Nepostojanje glagolskih Vremena ne znači, naravno, da narod koji govori takvim jezikom nema predstavu o hronološkom vremenu: ono što želimo da istaknemo jeste da ako se u takvom jeziku temporalni podaci mogu svejedno iskazati, onda se možda može zaključiti da ni sama Vremena, u jezicima koja ih beleže, nemaju neprikosnovenu ulogu kada je temporalnost u pitanju.

⁶⁸ Izuzetak je prilog *avanti*, koji u temporalnom smislu ima isto značenje kao *prima*, dok u prostornom smislu upućuje na pravac koji se obično asocira sa idejom budućnosti. Up. primer *il giorno avanti*, koji se nikako ne sme tumačiti kao **il giorno dopo*.

⁶⁹ Naravno, morfološku, sintaksičku ili semantičku jednostavnost ne smemo apsolutizovati i smatrati je isključivim uzrokom manje dvosmislenosti priloga i priloških izraza za vreme. Uostalom, odsustvo dvosmislenosti može biti izazvano odsustvom kritičkog razmišljanja, intelektualnim "slepilom" za problem.

Sintaksičke posledice prisustva PRES u tekstu mogu se sagledati i kroz prizmu odnosa PRES prema sledećim relevantnim Vremenima italijanskog glagolskog sistema:

- PRES : PPROS
- PRES : TRAP
- PRES : IMP
- PRES : FUT

O odnosu PRES : PREM biće reči u odeljku posvećenom PREM. Ovakav raspored građe diktiran je činjenicom da okosnicu našeg izlaganja čine uglavnom Vremena dimenzije prošlosti, a PREM se može smatrati Vremenom dimenzije prošlosti “per eccellenza”, ako ništa drugo, onda imajući u vidu njegovu frekvenciju u jeziku književnosti.

Odnos PRES : PPROS

PPROS je Vreme za koje se tradicionalno podrazumeva da upućuje na dimenziju prošlosti, što potvrđuju ne samo sve definicije sadržane u gramatikama već i, danas, jezički osećaj Italijana (up. odeljak posvećen PPROS). Kombinovanje PRES kao Vremena dimenzije sadašnjosti i PPROS kao Vremena dimenzije prošlosti u okviru istog segmenta pripovedanja standardni je postupak u izlaganju, tako da možemo da zaključimo da ova dva Vremena, u kombinaciji, ne upućuju toliko na dve različite temporalne dimenzije, već na jedinstveno iskustvo pripovedača, sazdano od procesa ili stanja (iskazanih sa PRES) i gotovih procesa ili stanja⁷⁰ (iskazanih sa PPROS), koja zajedno tvore jednu logičku celinu određenu nekom vrstom uzročno-posledične relacije (između PRES i PREM, npr., takva relacija ne postoji)⁷¹. U suštini, i

⁷⁰ O “gotovoj sadašnjosti” u srpskohrvatskom jeziku govori, između ostalih, i KATIČIĆ (1981).

⁷¹ Tekavčić (1972 : 639), u vezi sa veznikom *poiché*, navodi kako je izvorno vremenski latinski vezniki izraz *postquam* poprimio kauzalnu vrednost, pretvorivši se u pomenuti italijanski veznik. I druge vrste zavisnih rečenica analizirane su imajući u vidu dublje logičke relacije sa odgovarajućom nezavisnom rečenicom, a osnovna relacija je *uzrok-posledica*. Ono što želimo da naglasimo jeste da relacija *uzrok-posledica* ne mora da implicira postojanje dimenzije temporalnosti, budući da se *uzrok* može shvatiti kao *stanje* iz kojeg proizlazi neki *proces*: u takvom

PRES i PPROS upućuju na istu temporalnu dimenziju, sadašnjost, ali je mi, usled dejstva ugodnih metafora, podvajamo na *sadašnjost* (PRES) i na *prošlost* (PPROS). Primera radi, jedinstvena temporalna dimenzija sadašnjosti (sadašnjost + gotova sadašnjost, proces + stanje i sl.) iskazana je u obliku *è morto*, za koji ne znamo da li iskazuje stanje u sadašnjosti ili događaj lociran u prošlosti. Puno takvih primera ima u srpskom jeziku: npr. u iskazu:

(57) Znam, teško me je primijetiti, ali već sam navikao na to. (SAMARDŽIĆ-MODERC 2001: 224)

nije jasno da li glagol upućuje na relaciju istovremenosti ili antecedentnosti u odnosu na upravnu rečenicu. Problem se, u suštini, i ne oseća u samom srpskom jeziku, ali javlja se prilikom prevođenja na italijanski, kada prevodilac mora da ukine (temporalnu?) ambivalentnost originala upotrebom nekog od Vremena indikativa (*ci sono abituato : mi ci sono abituato*).

U nekoliko narednih primera sadržan je PRES uz koji stoji PPROS. U drugom primeru vidi se da je prisutan i PREM, ali on, za razliku od PPROS, ne stoji u direktnoj relaciji sa PRES, već čini deo izlaganja priče:

(58) Dopo la Rivoluzione francese, i filosofi si trovano di fronte a un importantissimo problema storico: quale giudizio dare di un evento che sicuramente ha cambiato la storia occidentale, facendo fare un grande balzo in avanti alle aspirazioni di milioni di uomini, ma che, nello stesso tempo, si è macchiato del sangue sparso durante il periodo del “Terrore”. (IACONO, www.italicon.it)

(59) Così, quando sparai, lui mi era già addosso, e il colpo esplose a pochi centimetri dalla sua tempia. Ecco, il lampo e il boato, sono sempre annidati nel mio cervello, e si ripetono identici in qualsiasi momento. Ho sparato un’infinità di volte, nei tanti anni di lavoro (...). Eppure, quello sparo lo ricordo in modo distinto, e resterà per sempre l’unico e inconfondibile. Wyatt allargò le braccia, e cadde all’indietro. (CACUCCI 1997 : 165)

I navika, habitualnost, mogu se iskazati sa PRES u kontekstima kada je izlaganje organizovano u PPROS:

- (60) «Che vuole da me questo signore delle ipoteche?»
«Ti ha incontrata due o tre volte sulla strada della Colorina, è un signore che passa in una carrozza coperta, con un cavallo grigio...»
«Un uomo vecchiotto...» (DE MARCHI, *Arabella*)

Odnos PRES : TRAP

Ako se prihvati da odnos PRES i PPROS upućuje na istu dimenziju (sadašnjost), onda bi odnos PRES : TRAP trebalo da upućuje na dve različite temporalne dimenzije (sadašnjost i prošlost). To u većini slučajeva i jeste tako: TRAP odista vrlo često iskazuje neaktuelno i nepromenljivo stanje koje se tradicionalno tumači kao deo dimenzije prošlosti, tačnije, kao, pretprošlost. Ali primeri poput sledećih, ili slični primeri, mogu da pobiju takvo temporalizovano viđenje vrednosti TRAP; samim time javlja se potreba da se priroda odnosa PRES : TRAP sagleda u drugačijem svetlu. TRAP, u narednim primerima, iskazuje radnje ili stanja koja imaju izraženu sekundarnost u odnosu na radnje ili stanja iskazana sa PRES; one se, takođe, odlikuju semantičkim obeležjem apsolutne nepromenljivosti, tako da bismo bili skloniji da u ovakvim slučajevima uvek govorimo o *stanjima*, a ne o *procesima*. Up. primere:

- (61) Sì, però la prego ispettore, non mi fermi più: io comprendo il suo stato d'animo, ma la gravità della cosa, e lei è in ansia perché di cosa grave si tratta, mi obbliga a farle un resoconto pulito e sincero di quelle che possono essere le emozioni di un essere umano normale, le ripeto: normale, come sono io, come è lei certo ispettore, in quei posti, fra quelle luci e quelle musiche oniriche. Allora, dove ero rimasto? Ah, certo, alla presentazione. (SALTARIN, www.dadamag.it)
- (62) Il ragazzo nel frattempo si accorge che mi sono portato vicino a lui e il mio sguardo lo interroga con ferocia. Ecco, in quell'istante, mi si avvicina l'amica con cui ero entrato in

discoteca. (SALTARIN, www.dadamag.it)

(63) Sì, però la **prego** ispettore, non mi fermi più: io **comprendo** il suo stato d'animo, ma la gravità della cosa, e lei è in ansia perché di cosa grave si tratta, mi **obbliga** a farle un resoconto pulito e sincero di quelle che possono essere le emozioni di un essere umano normale, le ripeto: normale, come sono io, come è lei certo ispettore, in quei posti, fra quelle luci e quelle musiche oniriche. Allora, dove **ero rimasto**? Ah, certo, alla presentazione. (SALTARIN, www.dadamag.it)

(64) Ti va di venire a cena da me, domani sera?
Senti... io **avevo appena pranzato**... e **credo** che adesso andrò a vomitare... e tu, mi parli di una cena!

Benitez non gli badò, e aggiunse:

Li hai visti, i peperoni? (CACUCCI 1997 : 173)

Interesantan je i naredni primer:

(65) *Che **mi aveva preso**? (...) Basta. Smettila.* (AMMANITI 1999 : 335-336)

Jer u njemu lik iz Ammanitijevog romana preispituje sebe u vezi sa svojim postupkom (gubitak nevinosti) kojim više ne želi da se opterećuje. TRAP je upotrebljen kako bi se istakla želja junakinje za distanciranjem od (iz njenog ugla posmatranja nedavnog) događaja. PPROS bi, u ovom kontekstu, u tradicionalnom temporalnom smislu više odgovarao od TRAP, ali bi stvorio efekat neposredne, goruće aktuelnosti, suprotno samoubeđivanju junakinje i pokušaju distanciranja od događaja (*Basta. Smettila*).

U svakom slučaju, može se reći da TRAP ne mora da upućuje toliko na radnju koja je hronološki antecedentna u odnosu na drugu prošlu radnju (iskazanu sa PPROS ili PREM), koliko na gotovo stanje koje se iz perspektive dimenzije sadašnjosti odlikuje markiranom neaktuelnošću u odnosu na PPROS - ali opširnije u vezi s ovim up. odeljak posvećen TRAP.

I vanvremenski PRES, kao i istorijski PRES, koriste se u kombinaciji sa TRAP kada

treba iskazati radnju koja je neaktuelna u odnosu na radnju iskazanu sa PRES:

- (66) A proposito del XVIII secolo, Lévi-Strauss aveva parlato di “falso evolucionismo”. Per “falso evolucionismo” Lévi-Strauss intende il tentativo di sopprimere le diversità fingendo di riconoscerle in pieno. Si trattava di rappresentare le società dei “selvaggi” e dei “primitivi” come società occidentali semplificate. (IACONO, www.italicon.it)
- (67) Dopo la “Disputa degli antichi e dei moderni”, quella che Momigliano aveva chiamato collaborazione tra storia e profezia comincia a indebolirsi e a mutare di segno. Tra XVIII e XIX secolo l’idea di previsione andrà ora a fare concorrenza, ora a collaborare con l’idea di progresso. (IACONO, www.italicon.it)

Ova pojava ne mora da se tumači kao pripovedačeva želja da zadrži objektivian i distanciran stav prema onome o čemu pripoveda, budući da se upotrebom PRES očigledno opredelio za potpuno drugačiji stav. Jedno tumačenje može biti da je TRAP upotrebljen u ovakvom kontekstu i na ovaj način kako bi se podvukla razlika između podataka koje pripovedač smatra relevantnim i koje ističe u prvi plan (*foreground*), i podataka koje smatra manje relevantnim i koje ostavlja u pozadini (*background*).

Odnos PRES : IMP

O jednom redu problema vezanih za odnos PRES : IMP već je nešto rečeno na kraju odeljka posvećenom PRES kao vremenu dimenzije sadašnjosti, u okviru osvrta na primenjivanje ili neprimenjivanje pravila o slaganju vremena u italijanskom jeziku. O IMP se često govori kao o “sadašnjosti u prošlosti”, premda nije u potpunosti jasno šta bi takva definicija trebalo da znači; svakako, ova dva Vremena, po svojoj jednostavnoj morfologiji i po aspektualnim osobinama jesu bliska, a i bliska su po tome što ona mogu da upućuju na sve tri tradicionalno shvaćene temporalne dimenzije. Pa ipak, u istom segmentu pripovedanja PRES i IMP postavljaju se u odnos uzajamnog kontrasta, pošto upućuju ili na drugačije temporalne dimenzije (sa alternacijom dimenzije sadašnjosti i plana prošlosti), ili na kombinovanje plana prošlosti i

vanvremenskog plana (u koji spada i plan opšte istine), kao u narednim primerima:

- (68) La mattina, appena una riga di luce bianca venata di carminio rompeva dietro i tronchi la lunga oscurità della notte, vestivasi in fretta e scendeva, quando cominciano le gallinette a muoversi, prima ancora che sonasse l'*Ave Maria* alla chiesa. È così bello uscire all'alba (...)! Le vaste campagne sono ancora deserte (...), colle vecchierelle che vanno alla messa (...), nella pia tranquillità del corpo che ha riposato e dell'animo che non desidera più nulla. Essa invece trascinata dall'inquietudine giovanile, che desidera anche ciò che non conosce, andava a rifugiarsi in un angolo oscuro della chiesa (...). (DE MARCHI, *Arabella*)
- (69) Sai, io credevo d'aver visto tutto alle guerre. Dalle guerre mi ritenevo vaccinata, e in sostanza lo sono. (FALLACI, *Il Corriere della Sera*)
- (70) Per la verità il cielo, a blande "pecorelle", come il popolo definisce certe tenui velature argentee che sembrano, in greggi luminose - una dietro l'altra -, andar brucando per i pascoli perlacei dell'aria; il cielo illuminava la nobile e lieta (...) città flegrea; (...) (ORTESE 1993 : 339)

Moguće je i kombinovanje plana dimenzije prošlosti i plana dimenzije sadašnjosti, kao u narednom primeru:

- (71) Visto che essi dimostravano di non essere in grado di giungere alla verità per via processuale e a ogni passo dipendevano dagli ordini di sua santità Clemente VIII, perché non avrei dovuto rivolgermi direttamente al papa? Visto che quest'uomo si comporta da sovrano assoluto e onnipotente della Chiesa, perché non attribuire per tutti i tempi a lui la responsabilità assoluta per l'esito del mio processo? (DREWERMANN 2000 : 161)

Odnos PRES : FUT

U govornom jeziku, kada treba iskazati radnje ili stanja koja pripadaju dimenziji budućnosti, postoji naglašena težnja da se prioritet u upotrebi dà PRES, a ne FUT. Up. primere:

- (72) Morirà? E chi se ne frega! (...) Se ne muore uno non succede proprio niente, sai quanti ne muoiono sulla strada sotto le macchine? E tra l'altro non è detto che debba morire. Non succede proprio un cavolo. (AMMANITI 1999 : 398)
- (73) “Dài, Pietro, non t'incazzare, ora vediamo. Se domani mi gira, ci vado. Ti giuro che se faccio pace con Patti ci vado” urlava Mimmo con quel suo tono da stronzo. (AMMANITI 1999 : 380)
- (74) «Se vedi Lorenzo, non dirgli nulla com'è stato (...). (DE MARCHI, *Arabella*)
- (75) LUI - Appunto. Quando mi ricapiterà di vestirmi da selvaggio?
LA SPOSA - Alla prossima crociera.
LUI - Sì, per le nozze d'argento. Se ci arriviamo. (MAZZUCCO 2001 : 49)
- (76) “Volevo sapere se avevi voglia che ci vediamo più tardi”. (DE CARLO 1991 : 282)

PRES iskazuje stav i osećanje govornika, koji radnju iz dimenzije budućnosti, upotrebom ovog Vremena, doživljava i prikazuje kao veoma aktuelnu, kao nešto što pripada sadašnjosti, trenutku govorenja. Upotreba FUT, posmatrano iz perspektive govornika, odaje neaktuelnost, sekundarnost radnje (stanja); isti je slučaj sa “budućnošću u prošlosti”, koja se može iskazati sa *condizionale passato*, ali i sa IMP ili *infinito presente*⁷², u zavisnosti od stepena relevantnosti koja se pripisuje radnji). Tvrdnje u vezi sa upotrebom FUT i njegovom neaktuelnošću može da

⁷² U italijanskim gramatikama redovno se prelazi preko činjenice da postojanje različitih jezičkih rešenja za jedan te isti problem ne znači da su ta rešenja u potpunosti sinonimna i da je svejedno koje će se od njih upotrebiti. Pored “futura u prošlosti”, i temporalna implicitna rečenica antecedentna u odnosu na upravnu može da sadrži *gerundio passato*, *dopo + infinito passato* ili *participio passato*, ali svako od ovih rešenja ima svoju posebnu semantiku. Da nije tako, trebalo bi objasniti kako to da su sve tri varijante i dalje prisutne u jeziku. Da su značenja ovih infinitivnih načina u potpunosti ista, to bi bilo u suprotnosti s postulatima o jezičkoj ekonomiji.

potkrepi činjenica da Italijani, kada prete nekome, koriste PRES, dok FUT u pretnji ne stvara utisak neposredne ugroženosti: up.:

(77) Ti ammazzo! Ti faccio nero! Ti butto fuori!

i sl., sa refrenom iz jedne starije italijanske pesme (Alberto Fortis, *Milano e Vincenzo*, 1979):

(78) “Vincenzo, io ti ammazzerò... sei troppo stupido per vivere!”

čije pak reči zvuče više kao “dugoročno programsko opredeljenje” nego kao opasna, neposredna pretnja.

Naravno, ukoliko pretnja nije izrečena direktno, u lice, ona i ne može da stoji u PRES, budući da pripada nekakvoj daljoj nameri koja je, zbog odsustva druge strane, odložena za neku neodređenu budućnost. U svakom slučaju, prevodeći ovakve iskaze sa srpskog na italijanski, treba voditi računa kako o faktorima morfosintaksičke prirode, tako i o semantičkim i pragmatičkim elementima iskaza (šta je cilj i na čemu je fokus pretnje)⁷³.

Ukoliko u okviru izlaganja u kojem je noseće Vreme PREM, ili neko drugo Vreme dimenzije prošlosti, postoji segment pripovedanja aktualizovan upotrebom PRES, onda će i njemu postcedentne radnje biti iskazane sa FUT, a antecedentna sa PPROS, Vremenima koja - naročito potonje - pripadaju dimenziji sadašnjosti:

(79) Così, quando sparai, lui mi era già addosso, e il colpo esplose a pochi centimetri dalla sua tempia. Ecco, il lampo e il boato, sono sempre annidati nel mio cervello, e si ripetono identici in qualsiasi momento. Ho sparato un’infinità di volte, nei tanti anni di lavoro (...). Eppure, quello sparo lo ricordo in modo distinto, e resterà per sempre l’unico e inconfondibile. Wyatt allargò le braccia, e cadde all’indietro. (CACUCCI 1997 : 165)

⁷³ U vezi s ovom poslednjom tvrdnjom, ne možemo a da ne pomenemo pretnju jednog komandanta srpskih paravojnih formacija koju je 1991. godine prenela i italijanska državna televizija. Pretnja “Hrvatima ću j***** mater” prevedena je ispravnim morfosintaksičkim sredstvom, prezentom (konjunktiva, jer je u pitanju je “indirektni imperativ”), ali je ona semantički gotovo dijametralno suprotna u odnosu na zastrašujući original: “I croati vadano a fare in c*****”.

- (80) «Sono stato così malato st'inverno e la povera anima, a nominarla come viva, non dava mai niente.» «E hai voluto pagarti da mugnaio.» «Ho fatto male, non dico, ma per un po' di vino non si ammazza mica un uomo, angeli custodi!» (DE MARCHI, *Arabella*)
- (81) “Ma vaffanculo, Aristide Baraldi. Hai abusato di me. Sciopero generale. Arterie, ventricoli, coronarie, alt, basta!” Ex Aristide Baraldi. Ex in eterno. Sino a quando verrà un nuovo Einstein a svelarci che financo l'eternità è molto relativa... *The end*. Giù il sipario, compagno Baraldi. Ex totale. (FIORI 1993 : 123)

1.1.5. Zaključak

O semantici i funkcijama PRES na prethodnim stranicama izneseno je više tvrdnji i predočeno više primera njegove upotrebe. Svesni smo činjenice da u izlaganju nismo bili sveobuhvatni i iscrpni, ali smo ovaj rad shvatili više kao povod za iznošenje izvesnih razmišljanja o glagolskim Vremenima nego kao kompletnu, deskriptivnu studiju o glagolskom sistemu italijanskog jezika.

PRES je, dakle, glagolski oblik koji - kako mu samo ime kaže - upućuje na trenutak govorenja i vezuje se za dimenziju sadašnjosti. Ali, budući da PRES upućuje i na ostale temporalne dimenzije, smatramo da je nužno uneti određene korekcije u tradicionalno razumevanje PRES, jer smatramo da ono ne pruža objašnjenje za sve upotrebe ovog Vremena. Ako se prihvati uvreženo viđenje o hronološkom vremenu (prema kojem postoje prošlost, sadašnjost i budućnost; vreme – u jednom tumačenju – teče, ili se pak mi krećemo kroz vreme, u drugom tumačenju), onda bi trebalo objasniti koji to mehanizam omogućuje jednom glagolskom obliku da upućuje na tri različite temporalne dimenzije (ili, trebalo bi makar ukazati da je to važan problem⁷⁴). U takvom kontekstu, nama jedino trenutno dostupno objašnjenje moglo bi da

⁷⁴ Ne smatramo da je opravdano da se zbog nerazumevanja odnosa glagolskih Vremena i hronološkog vremena prvima pripisivati specifična semantička svojstva i vrednosti o kojima prosečan govornik uglavnom nema svesne predstave (stručnjaci za jezik konkretizuju te predstavu u tzv. “etiketama” koje se pripisuju Vremenima prilikom tumačenja njihove semantike), a ostavljati hronološko Vreme izvan kritičkog promišljanja, kao nekakvu apsolutnu i nedodirljivu datost.

bude pretpostavka da govornik teži da upotrebom PRES aktualizuje one sadržaje svoga izlaganja do kojih mu je naročito stalo. Ali, u takvom procesu aktualizacije hronološko vreme kao kategorija gubi na lingvističkom značaju, a prioritet se daje mentalnoj, psihološkoj i afektivnoj dimenziji govornika. Ako se smatra da je jezik tendencijalno precizan instrument koji omogućuje relativno uspešnu komunikaciju jednog čoveka sa drugim ljudskim bićima, onda proizlazi (na osnovu analize navedenih primera) da se pomenuta preciznost, kada je upotreba glagolskih Vremena u pitanju, ne ogleda toliko u okvirima “urođenog” pojma vremena, koliko u okvirima pomenutih subjektivnih elemenata koji se tiču prevashodno govornika i njegovog odnosa prema sebi, svetu i okruženju. Od ovakvog profilisanja problema do odbacivanja kategorije Vremena iz lingvističke diskusije o glagolskim Vremenima veoma prilično je mali korak. Međutim, taj korak kao da je već učinjen u slučaju kategorije *trajanja* glagolske radnje, elementa našeg poznavanja sveta za koji nam se čini da je ipak suštinski nebitan za lingvističko tumačenje italijanskog glagolskog sistema. Ostaje pitanje da li je *trajanje* radnje uopšte bitno i za srpski jezik (ili za druge jezike uopšte), budući da se u tom jeziku ova kategorija poistovećuje sa nesvršenim glagolskim vidom, ali nije relevantna u transferu sa srpskog na italijanski, odnosno u selekciji glagolskih oblika koji su ekvivalentni srpskim.

1.2. Imperfetto

IMP je Vreme kojim se označava radnja (ili stanje) koje pripisujemo dimenziji prošlosti. Reč je o prostom glagolskom obliku jednostavne morfologije, ali složene semantike. Naime, od svih Vremena italijanskog glagolskog sistema, IMP pobuđuje najveću pažnju lingvista, a prostor posvećen opisivanju njegovih semantičkih vrednosti upadljivo je veći od prostora posvećenog drugim Vremenima (up. BERTINETTO 1986, gde je IMP posvećeno skoro 60 stranica, više nego PPROS i PREM zajedno - 40 stranica).

IMP je Vreme koje je italijanski jezik nasledio od latinskog, uz relativno male fonetske izmene, barem kada su u pitanju pravilni glagoli. Sa lingvističkog stanovišta, IMP predstavlja jedno od najzanimljivijih Vremena italijanskog i, uopšte, romanskih jezika, budući da u sebi objedinjuje brojna značenja i vrednosti koja nemaju direktnog ekvivalenta u drugim, značajnim jezičkim grupama (ovde mislimo, u prvom redu, na grupu germanskih jezika; među slovenskim jezicima, jedni više nemaju imperfekat, kod drugih je u potpunosti očuvan, a treći su na putu da ga izgube, ili ga čuvaju kao arhaizam⁷⁵).

Uzimajući temporalnost i aspektualnost IMP kao glavni parametar za tumačenje njegovih značenja i za njegovu klasifikaciju, prihvata se stav, kada je u pitanju temporalnost, da je IMP Vreme koje se nesumnjivo odnosi na tradicionalno shvaćenu dimenziju prošlosti. Zatim, IMP je, po svojim aspekatskim osobinama, nesvršen glagolski oblik. Dok se aspektualnost ovog oblika ni u jednoj gramatici ili studiji ne dovodi u pitanje⁷⁶, nedvosmisleno je da određene vrste upotrebe IMP protivreče jednoj od njegovih osnovnih definicija, po kojoj se smatra da je on u pravom smislu reči prošlo Vreme. Naime, analiza primera u kojima je prisutan IMP pokazuje da ovo Vreme može da se koristi ne samo za označavanje prošlih stanja ili radnji, već i stanja i

⁷⁵ Npr., savremeni slovenački i ruski nemaju ovo vreme; u srpskom i hrvatskom je prisutno, ali se sve manje koristi (češće se koristi u određenim, ali ograničenim geografskim područjima, ili je imperfekt sveden na pojedine glagolske oblike [up. sr. i hr. *beše*]; bugarski i makedonski čuvaju imperfekt, i to kako nesvršenih (kao u srpskom), tako i svršenih glagola.

⁷⁶ Za razliku od srpskog, moguće je i IMP trenutnih glagola (*verbi di azione momentanea* - u italijanskoj terminologiji ova semantička osobina glagola, trenutnost, ne klasifikuje se kao element aspekta, već *Aktionsart*-a, u Stevanovićevoj terminologiji: značenjski glagolski lik), kao npr. *esplodere*, i tim se glagolskim oblikom označava iterativnost radnje. Navedena podvrsta glagola ne može, naravno, da označi proces ili razvoj.

radnji koje pripadaju dimenziji sadašnjosti ili budućnosti. Poslednja dva navedena slučaja, istina, predstavljaju manje česte, ali ne i marginalne primere upotrebe ovog Vremena; one se tiču, uglavnom, govornog jezika. Ovakve upotrebe su, u svakom slučaju, lingvistički značajne, budući da mogu da pomognu da se IMP preciznije protumači i da se odredi njegovo osnovno semantičko jezgro. Nakon toga, trebalo bi da se lakše uoči šta ovom Vremenu omogućuje tako širok spektar na prvi pogled suprotstavljenih vrednosti.

Za IMP se s pravom može reći da je, uz PRES, najelastičnije italijansko vreme, to jest da pokriva više temporalnih dimenzija (prošlost, sadašnjost, budućnost) nego što bi njegoa klasifikacija (tradicionalno se pripisuje prošlim vremenima) ili uvreženo shvatanje dozvolili. IMP ne samo da može da upućuje na sve tri temporalne dimenzije, već i unutar dimenzije prošlosti može da ima posebna relativna značenja: naime, IMP pruža informaciju o tome da li se određena radnja događala (ili dogodila), ili je određeno stanje postojalo pre, posle ili istovremeno sa nekom drugom prošlom radnjom (ili stanjem). Možda bi bilo tačnije reći da IMP ne pruža navedenu informaciju, već se ona izvodi iz semantike iskaza i na osnovu poznavanja sveta.

Kada je reč o mogućnosti da se neko od prošlih Vremena upotrebi relativno, treba podsetiti da još dva Vremena, PPROS i TRAP, naročito kada se odnose na tradicionalno shvaćenu dimenziju prošlosti, mogu da poprime slična “temporalna” značenja kao i IMP, s tim da se ova Vremena po svojoj aspektualnosti u priličnoj meri razlikuju od njega. PREM je jedino od frekventnih Vremena u italijanskom glagolskom sistemu koje se ne može upotrebiti relativno⁷⁷. TRAPR, peto prošlo vreme sistema italijanskog indikativa, zbog sintaksičkih

⁷⁷ Zapravo, ni ova tvrdnja nije u potpunosti tačna, budući da u narednom primeru:

“Quando tolse le bende, la ferita cominciò a sanguinare”

PREM, označava radnju koja se formalno odvila pre druge pomenute radnje, ali u vremenskom intervalu (ovde, konkretno, kraćem) koji se može smatrati jedinstvenom celinom. Up. i primere:

Spinto l'uscio, **entrò** in casa, che **ritrovò** piena di sole e di allegria. (DE MARCHI, *Arabella*)

(...), la Colomba, la Nunziadina e Ferruccio finivano di desinare, (...) quando a un tratto l'uscio **sbatté** e **venne** dentro il Berretta, colla faccia stravolta, cogli occhi fuori dalla testa, pallido come la morte. (DE MARCHI, *Arabella*)

U tom smislu, dve radnje se mogu smatrati praktično istovremenim (iako one to formalno nisu), tako da je upotreba PREM prihvatljiva. Štaviše, upotrebiti relativni TRAP u sledećem iskazu: *Quando aveva tolto le bende, la ferita cominciò a sanguinare*, značilo bi odustati od tesne uzročno-posledične veze koja u prvom primeru povezuje dve radnje i dobiti iskaz koji, parafraziran, znači otprilike: “Posle nekog vremena nakon što je skinuo zavoj, rana je

ograničenja vezanih za njegovu upotrebu i zbog sporadičnosti pojavljivanja (danas se gotovo isključivo javlja samo u jeziku književnosti) neće biti uključen u ova razmatranja o relativnoj upotrebi italijanskih Vremena.

Jedna značajna osobina po kojoj se IMP razlikuje od drugih Vremena jeste da, ukoliko je u tekstu prisutno više IMP u nizu, ovo Vreme ne proizvodi efekat sekvencijalnosti između radnji glagola, odnosno ne omogućuje uspostavljanje bilo kakvog hronološkog redosleda između radnji iskazanih sa IMP⁷⁸ (u stvari, pitanje je da li, govoreći o IMP, možemo uopšte i da govorimo o *radnjama*, ili pak treba da ograničimo domen upotrebe ovog Vremena na *stanja*). Zaseban slučaj i izuzetak predstavlja “IMP storico”, stilski markirana forma, budući da se on javlja umesto nekog od perfektivnih Vremena tipičnih za naraciju. Slušalac / čitalac identifikuje takav IMP upravo kao zamenu za neko od perfektivnih Vremena i tumači ga (i pripisuje mu određene temporalne i aspektualne osobine) kao da u tekstu stvarno stoji, recimo, PREM. Naravno, stilski efekat koji se postiže upotrebom IMP *storico* u jeziku književnosti ili istoriografije i psihološka predstava koja se njime dobija bitno su drugačiji nego kada se upotrebi neko drugo prošlo Vreme. Isti ovaj efekat prestaje da važi kada se IMP *storico* zatekne u jeziku novina, naročito na sportskim stranama, gde ovo stilsko sredstvo, usled prekomerne i nekritičke upotrebe, gubi svoje bitne psihološke karakteristike, banalizuje se i pretvara u prazan retorički instrument sportskog diskursa.

Druga Vremena koja se odnose na dimenziju prošlosti u stanju su da proizvedu relaciju

počela da krvari”, što ne odgovara sadržaju originalnog iskaza. Manja ili veća relevantnost uzročno-posledične veze dveju rečenica (nezavisne i zavisne) ogleda se i prilikom prevođenja na italijanski srpskih glagolskih priloga (sadašnjeg i prošlog) pomoću gerunda. Up. primer:

Pregled je bio gotov za tili čas; na sobnom pragu, ugledavši me, lekarka je zastala pomalo iznenađena (...)

(SAMARDŽIĆ-MODERC 2001 : 182)

u kojem glagolski prilog prošli upućuje na relevantnost veze koja postoji između glagola *ugledati* i *zastati*, tako da je u prevodu na italijanski uputnije upotrebiti *gerundio presente*, koji tu relevantnost iskazuje, a ne *gerundio passato* (ili neki glagolski oblik slične aspektualne vrednosti). Uostalom, prisustvo glagolskog priloga prošlog *ugledavši* uslovljen je sintaksičkim stegama, a ne namerom da se posebno istakne antecedentnost njime iskazane radnje.

⁷⁸ Naravno, i u ovom slučaju može se navesti izuzetak. Naime, u literaturi su opisane upotrebe u kojima IMP upravo stvara efekat sekvencijalnosti. To je ograničen fenomen koji je inače atipičan za ovo Vreme: reč je o “IMP ludico”, koji je uobičajen u dečjem jeziku i opisan je i u drugim romanskim jezicima. Up. MARIA G. LO DUCA (1995 : 173-193). I “IMP onirico” može da stvori efekat sekvencijalnosti, budući da u prepričavanju snova upućujemo na (irealne, nestvarne) događaje raspoređene u određenom hronološkom nizu.

sekvencijalnosti. To je jedan od razloga zbog kojeg se u pripovedanju (naraciji) događaja po pravilu koriste ili PREM, ili TRAP, ili PPROS. Kao posledica različitih, gotovo suprotnih predstava koja indukuju narativna Vremena s jedne, i deskriptivna sa druge, IMP može da se koristi samo u opisivanju, ali ne i u pripovedanju. To je Vreme kojim se prekida, suspenduje pružanje relevantnih informacija, podataka iz tzv. prvog plana (*foreground*) zarad iznošenja za izlaganje manje značajnih, sporednih informacija koje čine pozadinu, drugi plan (*background*). Uostalom, već je kod latinskih gramatičara primećeno da “Perfecto procedit, imperfecto insistit oratio” (citirano prema: LUCCHESI [1971: 207]), a “kretanje” priče uslovljeno je upravo stalnim dobijanjem novih informacija: IMP nije glagolski oblik koji pruža novu informaciju.

Šta se o ovom Vremenu kaže u nekim gramatikama italijanskog jezika?

FOGLIATO - TESTA (1996: 361) za ovo Vreme kažu da ističe **trajanje** radnje (odnosno, da iskazuje *aspetto durativo*). Autori navode primer:

Marcello **camminava** per la strada

za koji treba reći da iskazuje *aspetto progressivo*, budući da na durativnost (*trajanje*) treba eventualno gledati kao na akcionalno, a ne vidsko obeležje (up. BERTINETTO 1986). Međutim, želimo da još jednom pomenemo da pojam *trajanja*, odnosno *trajnost* radnje, treba posmatrati kao vanjezičku kategoriju (kao sastavni deo našeg poznavanja sveta), te da tom pojmu ne bi trebalo pridavati primaran značaj u tumačenju upotreba i objašnjavanju vrednosti IMP ili drugih Vremena. Ovo važi naročito ukoliko se vrši poređenje sa jezicima u kojima se *trajnost* ne iskazuje morfološkim (odgovarajućim Vremenom) ili sintaksičkim sredstvima (engleski jezik nema imperfekt, ali pojam *trajnosti* sadržan je i u *simple past tense*; u ovom jeziku, doduše, veoma su razvijene i progresivne strukture, koje privlače naročitu pažnju lingvista⁷⁹ i koje na direktniji način asociraju na pojam *trajanja*). Ni za jezike u kojima se tzv. *trajnost* iskazuje na morfološkom i leksičkom nivou - odgovarajućim glagolskim vidom - kao što je slučaj u srpskom jeziku - ne može da se tvrdi da gramatikalizuju trajnost, jer bi u tom slučaju trebalo zaključiti da bi stepen podudarnosti između italijanskog IMP i srpskog perfekta nesvršenog glagola trebalo da bude daleko veći od zabeleženog. A neki rezultati kontrastivnih istraživanja iz ove oblasti (up. MODERC 1996) navode na zaključak da trajnost ne treba posmatrati kao relevantno obeležje glagolskih oblika. O ovoj činjenici treba voditi računa naročito prilikom transfera sa jednog

⁷⁹ Za italijanski jezik up., npr., Bertinetti (1989-1990 i 1990) i Brianti (1992).

jezika (koji se odlikuje sopstvenom semantikom Vremena) na drugi (koji poseduje sopstvenu, drugačiju semantiku Vremena). Dalje, FOGLIATO - TESTA kažu da IMP

“in unione con un'altra frase indica azione contemporanea: *Mentre Marcello camminava per la strada incontrò un amico.*”

kao i to da se IMP koristi:

- u opisivanju (*imperfetto descrittivo*): “*La folla si accalcava, spingeva e gridava in preda al panico*”;
- za iskazivanje navike (*imperfetto iterativo*): “*Camminava sempre di buon passo*”;
- u pripovedanju (*imperfetto storico o cronachistico*), umesto PREM: “L’agente **intimava** l’alt al camionista, **procedeva** poi al controllo dei documenti.”

SILVESTRINI (1995 : 57-61) navodi da se IMP koristi da se iskaže

“una situazione che permane nel passato per un tempo imprecisato e incompiuto”, dakle kada treba da obavestimo o trajnom stanju, ili da nešto opišemo (**situazione descrittiva, durativa**) i navodi primere:

“Il nostro giardino ERA bello e curato (...); Da ragazzo ERO ottimista (...)”

Zatim, IMP se koristi da se iskaže

“Azione passata **abituale** e ripetitiva inclusa in un dato spazio di tempo dai contorni non determinati”,

dakle kada treba da izrazimo ponavljanje radnje (**azione abituale, ripetitiva**) i navodi primere:

“*Da bambino ANDAVO a sciare tutte le domeniche; Mario, da giovane, DEDICAVA alla lettura ogni momento libero che AVEVA a disposizione*”

IMP se takođe koristi za “**azioni prolungate in successione o parallele (narrativa - cronaca)**”:

“*L’uomo VESTIVA di scuro e la polizia lo SORPRENDEVA mentre si CAMBIAVA d’abito; Il centravanti PASSAVA la palla alla punta di sinistra che la METTEVA in rete*”

Dalje, SILVESTRINI navodi da se IMP koristi za “**azione durativa / narrativa**” i navodi primer:

“*Cristoforo Colombo SCOPRIVA l’America nel 1492 (dopo tanti viaggi precedenti)*⁸⁰”

⁸⁰ Zanimljiv je komentar kojim autori ovog udžbenika obrazlažu upotrebu IMP u ovom primeru: *dopo tanti viaggi*

Druge upotrebe IMP su, po SILVESTRINIJU, sledeće:

- Nella descrizione / relazione di eventi e nella cronaca sportiva (per lo più nello stile giornalistico), nella narrazione fiabesca

što je ilustrovano narednim primerima:

“Mi sono imbattuto in un brutto incidente: da una macchina uscita di strada giungevano disperate grida di aiuto (...).

Gran Premio di Monza. La vittoria sul circuito nazionale consentiva alla Ferrari (...)

C’era una volta un re che aveva tre figlie...”

- Nel periodo ipotetico di 3° tipo (...), in un registro linguistico colloquiale o familiare:

“Se lo sapevo, non ci venivo.”

- Nel discorso indiretto, quando il verbo reggente è al passato, l'imperfetto sostituisce il presente del discorso diretto:

“Disse: ‘Ho fame’”. Disse che aveva fame

IMP se obično koristi i u sledećim kontekstima:

- quando si “riprende il filo del discorso”

“Scusa, che dicevi?”

- quando si esprime un richiesta gentile, con modestia

“Scusa, volevo chiederti se puoi⁸¹ prestarmi il vocabolario per un paio di giorni”

precedenti. Smatramo da takva odredba nipošto ne uslovljava upotrebu IMP. Drugo, s obzirom na terminologiju koju primenjujemo u ovom radu i na problematiku kojom se bavimo, smatramo neprihvatljivim da se **azione durativa** izjednačuje sa nejasnom kategorijom **azione narrativa**, koja pre može da nas asocira na čin pripovedanja nego na element semantike glagola. Dalje se u udžbeniku, uporedo sa ovom upotrebom IMP i ovim primerom, objašnjava upotreba PREM, te se ovim Vremenom parafrazira navedeni primer: *“Cristoforo Colombo SCOPRÌ l’America nel 1492 (quasi per caso e proprio in quell’occasione)”*. Ako odredba za vreme *in quell’occasione* i nameće upotrebu perfektivnog Vremena u stilski neobeleženom iskazu, ostaje ipak nejasno na koji način odredba za način (*quasi per caso*) utiče na selekciju Vremena.

⁸¹ Autori, samo što su pomenuli upotrebu IMP u zavisnoj rečenici u indirektnom govoru, navode primer u kojem je

Inače, upotrebom prošlog vremena u službi ublažavanja molbe ili zahteva bavi se, u vezi sa engleskim jezikom, i NAKAYASU (1999). Po ovom autoru, “metaphorical past tense expresses a psychological distance from a situation which could be represented by a direct statement. The following example is not a question but a request for the hearer to do something:

(8) Could you pass me the salt?

By employing a past tense the speaker distances him-/herself from the speech act he/she is performing”. Ovde navedeni postupak kojim se govornik prošlim Vremenom psihološki / mentalno distancira od sadržine datog iskaza predstavlja argument u prilog tezi da čovek teži da razlikuje stvaran svet *sada i ovde* od zamišljenog, imaginarnog sveta (koji uključuje irealnost – tj. “prošlost” ili “svet želja” i mogućnost – tj. “budućnost”).

I DARDANO - TRIFONE (1997 : 320-321) posvećuju najviše pažnje i prostora IMP. Po njima, IMP iskazuje trajanje ili ponavljanje u prošlosti:

“*la pioggia cadeva ininterrottamente da due giorni*”

Oni podvlače da IMP označava nedovršenu radnju u prošlosti i da, zbog toga, “un verbo all'imperfetto non è sufficiente a conferire alla frase senso compiuto.” Ova primedba je od izuzetnog značaja, naročito kada se primeni na italijanski glagol *essere* i srpski glagol *biti* prilikom transfera sa srpskog na italijanski jezik. Naime, autori navode iskaz *ieri tornavo a casa* kao primer nedovršene, nekompletne i neinformativne poruke, a mi možemo dodati i običan primer “iz učionice”:

(82) **Bilo je** lepo leto : **Era** una bella estate
È stata una bella estate

u zavisnoj rečenici upotrebljen PRES umesto IMP, što nije rešenje koje bismo u udžbeniku za strance očekivali. “Pedagoška” problematičnost ovog primera sastoji se u tome što se ne objašnjava da se ovaj iskaz zbog PRES shvata kao direktan zahtev, dok bi IMP dao iskazu ton veće učtivosti.

koji studente postavlja pred zadatak da shvate da IMP nije nosilac relevantne informacije⁸², informacije prvog plana, i kao takav ne zadovoljava određene potrebe komunikacije, tj. ne ispunjava uslov da iskaz bude celovit i svrsishodan na pragmatičkom nivou. Sabesednik, po autorima, očekuje dopunu (*un'integrazione*) ovakvog i sličnih iskaza. DARDANO - TRIFONE je prva gramatika u kojoj smo pročitali obaveštenje o neinformativnosti IMP, tj. o njegovoj nekompletnoj informativnosti, i opasnosti da iskaz koji sadrži samo IMP bude nekompletan (*la frase rimane come sospesa*). Up. stepen informativnosti PPROS sadržanog u narednim primerima koje smo preuzeli iz italijanske dnevne štampe:

- (83) I due falli **ci sono stati** e negarlo fa un po' ridere. La fortuna della Roma è una sola: aver pescato Collina. (Il Messaggero, 8. april 2002.)
- (84) **E' stato** tale il pressing di Moggi che Enrico Varriale, durante Stadio Sprint, è stato costretto a buttarsi, tanto da presentare i due rigori come discutibilissimi, uno in particolare. (Il Messaggero, 8. april 2002.)
- (85) Collina, vicinissimo all'azione **è stato** deciso e coraggioso fischiando due falli netti. (Il Messaggero, 8. april 2002.)
- (86) E' vero, il viareggino **è stato** impreciso in qualche valutazione di fallo (...). (Il Messaggero, 8. april 2002.)

Dalje, autori Daradno-Trifone navode kako je IMP Vreme opisivanja i služi za prikazivanje statičnih scena čiji su svi elementi na istoj temporalnoj ravni:

“La stazione era deserta. Carla indossava un soprabito scuro (...)”

⁸² Relevantnu informaciju možemo pokušati da definišemo kao iskaz koji je na semantičkom nivou celovit, a na pragmatičkom nivou svrsishodan: u tom smislu, nije neobično ako neko započne priču o svom letovanju iskazom *Quest'estate ero al mare...*, ali je pogrešno ako tom iskazu želi da dâ status relevantne informacije kojoj nije potrebna nikakva dopuna. Relevantna informacija se u jeziku kodifikuje Vremenima prvog plana; više relevantnih informacija ulančavaju se u niz, tj. odlikuju se sekvencijalnošću i, samim time, doprinose da se stvori utisak “priče koja teče”.

Funkcija opisivanja ukida se onda kada se IMP pripišu aspektualne vrednosti tipične za PREM, kao što je slučaj sa *imperfetto narrativo* (tipičan je za književnost i novine):

“*Nel ribollire della disamistade cadevano le elezioni regionali del 51 (...) [L. Sciascia, Le parrocchie di Regalpetra]; allo scoccare della mezzanotte l’assassino entrava di soppiatto in casa delle vittime; (...) il centravanti raccoglieva un abile invito del numero 10 e metteva in rete.*”

Treba da istaknemo da ni ova, ni druge gramatike italijanskog jezika ne nastoje da objasne razloge za ovakvu upotrebu IMP, već je samo pominju kao stilsko rešenje koje prekida monotoniju dugih izlaganja u PREM i koje doprinosi da se istakne važnost radnje iskazane sa IMP. Dalje, DARDANO-TRIFONE pominju i modalne upotrebe IMP:

- **imperfetto ipotetico**, tipičan za govorni jezik. Zamenjuje *condizionale passato* [u daljem tekstu: CONDP (“*facevi meglio a stare zitto*”)];
- **imperfetto irreale**, kada se stvara otklon u odnosu na stvarnost, kada se gradi zamišljen svet. Svojestven je prepričavanju snova, sižea književnog dela (“*poi entravo in un’enorme sala a specchi*”), dogovaranju u dečjim igrama (“*allora, facciamo che io ero il papà e tu la mamma*”)⁸³;
- **imperfetto attenuativo**, naročito sa glagolom *volere* i njegovim sinonimima, kako bi se ublažio naredbodavni ton iskaza (“*- Che cosa desiderava signora? - Mah, volevo due etti di prosciutto*”).

Na drugom mestu, u 14. odeljku svoje gramatike, posvećenom tekstu i tekstualnosti, DARDANO-TRIFONE (1997 : 496-97) posebno prikazuju modalne upotrebe IMP. **Imperfetto tuttofare**, kako ga nazivaju, upućuje na:

- irealnost neke situacije:
facciamo che tu eri il cow-boy e io l’indiano; c’era una volta in un paese lontano.
- neostvarenost neke situacije:
A: “*Sarebbe stato divertente fare quello scherzo a Carlo*”
B: “*Sì, così per la paura sveniva sul posto*”
- neostvarljivost neke situacije:
Domani era il loro settimo anniversario (se non si fossero lasciati il mese scorso).

⁸³ Ovakav IMP naziva se, redom, *imperfetto onirico* i *imperfetto ludico*.

IMP, uz to, može da zameni *congiuntivo trapassato* i *condizionale passato* u irealnoj uslovnoj rečenici, a može i da upućuje na uslov koji je još uvek važio u trenutku izricanja iskaza, pri čemu se govornik poziva na sagovornikova predznanja o temi razgovora:

A: “*Domani potremmo andare al cinema*”

B: “*D’accordo. Ti ricordi che cosa davano al Ritz?*”

Ovakve upotrebe IMP autori (: 496) tumače navodnom sposobnošću govornika da radnju smeštenu u temporalnim koordinatama trenutka govorenja premeste u druge temporalne koordinate (fiktivne, irealne, zamišljene). Mi se ne slažemo sa ovakvom formulacijom i predstavom: radnja ili stanje se ne izmeštaju, već ih govornik zamišlja i prikazuje u svetlu manje ili veće psihološke relevantnosti. Ovom formulacijom izbegava se, ako ništa drugo, mogućnost da se hronološko vreme shvati kao dimenzija unutar koje je dozvoljeno kretanje.

Zatim, po autorima, IMP može da posluži i da se ublaži neka tvrdnja, ili - što je za nas naročito interesantno - da se iskaže mogućnost promene prethodno preuzete obaveze:

A: “*Potremmo fissare la riunione per giovedì prossimo*”

B: “*Veramente per giovedì prossimo avevo già un impegno*”

Što se ovog poslednjeg slučaja tiče, zanimljivija nam se čini formulacija tumačenja (*si segnala un atteggiamento possibilista circa l’eventualità di spostare l’impegno precedentemente preso*) nego sam primer. Ovakva formulacija se direktno nadovezuje na našu težnju da IMP definišemo kao Vreme koje iskazuje stanje podložno promeni.

SENSINI (1997 : 261-263) započinje izlaganje o IMP definišući ga na sledeći način:

“indica un’azione passata considerata nel suo svolgimento e, quindi, presentata nel suo farsi. Esso, pertanto, esprime la “durata” di un’azione nel passato”.

I ovaj autor, kao što se vidi, uzima akcionalno obeležje *trajnosti* u cilju određivanja semantike ovog Vremena. Po Sensiniju, ovo se Vreme koristi:

- u naraciji (**imperfetto narrativo**⁸⁴)

⁸⁴ Sensini, na ovom mestu, tvrdi da je IMP “il tempo tipico delle narrazioni”, što se kosi sa značenjem tehničkih termina *naracija* (*pripovedanje*) i *deskripcija* (*opisivanje*), dvaju modaliteta izvođenja *izlaganja*, koje koristimo u ovom radu. Terminom *naracija*, odnosno *pripovedanje*, označavamo izlaganje u kojem glagolski oblici stvaraju utisak sekvencijalnosti i imaju status nosećeg Vremena. Terminom *deskripcija*, odnosno *opisivanje*, označavamo

- sa apsolutnom vrednošću (**valore assoluto**): “Un leggero sole meridiano *rallegrava* la giornata, e Marcovaldo *passava* qualche ora (...)” [I. Calvino]
- sa relativnom vrednošću (**valore relativo: imperfetto di contemporaneità**): “*Dormivo* da un paio d’ore, quando squillò il telefono”
- u naraciji se može, *ponekad*, upotrebiti IMP umesto PREM, “con un valore leggermente più enfatico del presente storico (**imperfetto storico o cronachistico**): “Malgrado un’acanita resistenza, i polacchi furono sbaragliati, e il 7 settembre i tedeschi *erano*⁸⁵ in vista di Varsavia, che però resistette. (G. Anselmi)”
- u opisivanju (**imperfetto descrittivo**⁸⁶): “L’uomo le *apparve* davanti all’improvviso. *Era* un tipo alto e massiccio. *Aveva* i capelli neri (...)”
- za iskazivanje radnje koja se ponavljala u prošlosti (**imperfetto di consuetudine**): “L’anno scorso *andavamo* spesso in piscina”
- u govornom jeziku, za iskazivanje zahteva, želje (**imperfetto desiderativo**): “*Volevo* (= vorrei) un chilo di pesce”
- u govornom jeziku, za opravdavanje nekog postupka (**imperfetto di cortesia**): “Scusate, *volevo* solo dirvi che esco un momento”.

Na kraju, autor navodi upotrebu IMP umesto CONDP, u izražavanju želje ili mogućnosti: “*Volevo* (= avrei voluto) intervenire, ma non ho osato”. “*Potevi* (= avresti potuto) almeno avvertirmi”; po autoru, i *passato* (sic!) *ipotetico della irrealtà* takođe ima IMP umesto kondicionala i konjunktiva (po Sensiniju, ta je pojava raširenija u protazi, dok je IMP u apodozi u većoj meri odlika govornog jezika): “Se *partivo* (= se fossi partito), non *sucedeva* (= sarebbe

izlaganje u kojem glagolski oblici ne stvaraju efekat sekvencijalnosti i nemaju status nosećeg Vremena.

⁸⁵ Možda ovo nije najsrećnije odabran primer za *IMP storico*. U ovom primeru, u stativnom izrazu *essere in vista* kao da preteže deskriptivno, a ne narativno tumačenje IMP. Nedvosmislene primere za *IMP storico* pružaju glagoli sa posebnom akcionalnom vrednošću - npr. transformativni ili rezultativni glagoli, upravo zato što se njihova akcionalnost kosi sa semantikom IMP, ostavljajući veći prostor za perfektivno tumačenje IMP. Up. i sledeći primer:

La prima lista, per l’inglese, *veniva pubblicata* nel 1975, due anni prima della pubblicazione del *Vocabolario*.

La lista italiana *appariva* sei anni più tardi, nel 1981. (SCIARONE 1995 : 9)

⁸⁶ Na osnovu ranije navedenih primera za **imperfetto narrativo** i sada za **imperfetto descrittivo** nije najjasnije zašto autor nastoji da IMP podeli na ove dve potkategorije. Odnosno, mi smo skloni da opisivanje situacije, stanja (**IMP narrativo**) i opisivanje fizičkih, ili kakvih drugih osobina (**IMP descrittivo**), sagledamo kao jedan te isti postupak.

successo) niente”.

SERIANNI (1989 : 468-71) ističe da se IMP koristi za obeležavanje prošle nesvršene radnje čiji su okviri neodređeni. On razlikuje:

- a) *Imperfetto descrittivo*, koji je tipičan za opisivanje i najbolje pokazuje aspektualnu vrednost nesvršenosti i trajnosti (*incompiutezza e duratività*): “*era il più bel chiaro di luna: l’ombra della chiesa (...) si stendeva bruna e spiccata sul piano erboso (...).*” [Manzoni, *I Promessi Sposi*];
- b) *Imperfetto iterativo* naglašava ponavljanje, habitualnost radnje: “*mio padre s’alzava sempre alle quattro del mattino*” (Ginzburg, *Lessico familiare*);

Serianni, u okviru *IMP iterativo* navodi još jedno značenje ovog Vremena:

“l’imperfetto iterativo può segnalare la durata ininterrotta di un’azione in un dato arco di tempo (...): ‘La Juve non *perdeva* da quindici giornate’ [Corriere della Sera]”;

- c) *Imperfetto narrativo* (o *storico*, o *cronistico*) jeste, po Serianniju, IMP koji stoji umesto PREM: “Della grave situazione *si rendeva* immediatamente conto un anziano pescatore (...) [Il Mattino]”;
- d) *Imperfetto conativo* iskazuje planirane, željene, ali neostvarene radnje, ili radnje za koje je postojala opasnost da se dese: “per poco, sabato, non avevo un conflitto con quelli del terzo” (Vittorini);
- e) *Imperfetto di modestia* iskazuje sadašnju želju ljubaznim tonom, kao da se povlačimo i unapred odustajemo od nečega: “*venivo per parlarti*”. Autor predlaže i naziv “imperfetto di intenzione”;
- f) *Imperfetto irreal* se uvek može zameniti sa *condizionale passato*; čest je u kolokvijalno markiranim hipotezama;
- g) *Imperfetto onirico* i *ludico* koriste se za prepričavanje snova (prvi) i, u dece, za podelu uloga pre kakve zajedničke igre (drugi);
- h) *Imperfetto prospettivo* koristi se umesto *condizionale passato* za iskazivanje “budućnosti u prošlosti”, kako u zavisnim rečenicama (“Ma non so... dice che *veniva* qui con un signore [Calvino, *Racconti*]”), tako i u nezavisnim (“L’ospite giunse nel pomeriggio del 15 giugno. *Ripartiva* due giorni dopo” [primer iz BERTINETTO 1986 : 365]).

Serianni, na kraju, napominje da su prva tri IMP (*a-c*) smeštena u plan realnosti, dok preostalih pet IMP (*d-h*), po rečima drugog autora kojeg Serianni citira (BERTINETTO 1986 : 368), imaju zajedničku sposobnost “di operare una traslazione del mondo reale in un altro, frutto di immaginazione (o di supposizione) da parte del locutore”. Preciznije rečeno, nisu Vremena ta koja “vrše izmeštanje” u drugi svet, već govornik signalizira da je to izmeštanje on već izvršio u svojoj glavi. Glagolska Vremena su samo instrument govornika; govornik je taj koji svojim izlaganjem stvara predstavu o nekom svetu, a ne Vremena.

MORETTI (1992 : 226-227) započinje izlaganje o IMP Palmerovom⁸⁷ definicijom:

“L'imperfetto (...) è il passato dell'aspetto del testimone oculare”,

jer IMP predstavlja radnju kao da se odvija pred očima govornika⁸⁸, slušaoca ili obojice. Formalno posmatrano, ovakva definicija je donekle dvosmislena, jer termin *aspetto* u ovom radu ima status tehničkog termina i ne bi trebalo da se koristi u drugačijim značenjima. U Morettijevoj gramatici navodi se primer koji treba da ilustruje ponuđenu definiciju:

“Con chi *passeggiavi* ieri per il Corso Vannucci?”⁸⁹

IMP se koristi za radnje koje nisu dovršene (*non concluse*), i to je Vreme koje se koristi za opisivanje, za izražavanje radnji koje su se ponavljale, koje su uobičajene ili istovremene sa drugim prošlim radnjama, kao i za radnje koje tek treba da otpočnu. Ove tvrdnje potkrepljene su primerima:

- *Era* un bel vecchio che *aveva* i capelli candidi (...). (descrizione)
- Da bambino *studiavo* volentieri (...). (abitudine, ripetizione)
- Mentre *studiava*, *ascoltava* musica. (relazione fra due azioni contemporanee di

⁸⁷ L. M. PALMER, *La lingua latina*. Torino 1977 (: 370, citirano prema MORETTI 1992 : 226).

⁸⁸ Ovakva definicija ne zvuči logično, jer bi ono što se odvija pred očima govornika trebalo da se iskaže sa PRES. Reč je, naravno, o procesu ili stanju koje se u trenutku govorenja pripisuju imaginarnom svetu *non hic et non nunc*.

⁸⁹ Moretti uvodi pojam *svedoka*, čime se potencijalno otvara prostor za zaključak da se IMP može tumačiti kao “tempo testimoniale”. Ova gramatička kategorija postoji u nekim jezicima u obliku morfološki diferenciranih Vremena - npr. bugarskom i makedonskom. Smatramo da nema prostora da se o IMP govori kao o *tempo testimoniale* - a to i nije bila namera autora - onako kako se o *tempi testimoniali* može govoriti u bugarskom ili makedonskom. O kategoriji *testimonijalnosti* u italijanskom jeziku moglo bi se govoriti kao o osobini *teksta*, kada istovremeno dejstvo više sintaksičkih i leksičkih elemenata doprinosi stvaranju utiska ‘lično viđenog’ ili ‘lično doživljenog’; takav zadatak nije prepušten samo glagolskim oblicima.

tipo descrittivo: imperfette)

- Quando mi hai telefonato *mangiavo*. (relazione fra due azioni contemporanee di cui una conclusa e una non conclusa, e cioè imperfetta)
- Quasi *cadevo*, perbacco! (azione prossima a iniziare)

U vezi sa objašnjenjem uz poslednji primer IMP, moramo da istaknemo da formulacija *azione prossima a iniziare* nije naj srećnija, jer može da navede na zaključak da je u pitanju *azione imminente*, koja se pak odnosi u prvom redu za perifrastričnu strukturu *stare per + infinitiv*. U ovom slučaju, može se reći da je namerno ili nenamerno nevršenje očekivane radnje blisko semantičkoj vrednosti IMP koja se zove *valore conativo*. Inače, glagol *dimenticare* može se uzeti kao najznačajniji predstavnik konativne vrednosti IMP nekih glagola, budući da on samostalno, bez priloga ili kakve druge dopune, može da iskaže ovo semantičko obeležje:

(87) (...) di vederli inseriti nel contesto del vostro arredamento e poi di giudicare **dimenticavo** anche qui il pagamento d'altra parte sono costretto a dirlo perché è giusto di mettervi al corrente pero' signori centoquarantamila lire di anticipo e cinquantamila lire al mese per dieci mesi (...).

dok je većini drugih glagola potrebna odgovarajuća dopuna (npr. priloški izrazi *per poco*, *a momenti*, *per un pelo*⁹⁰ i sl.). Ovo semantičko obeležje IMP možemo da parafraziramo sintagmom “izbegnut događaj”.

Zatim, prema Morettijevom izlaganju, IMP može da poprimi i modalne vrednosti, te se njime iskazuju *desiderio*, *intensità affettiva*, *intenzionalità*, *solennità narrativa*. Sve su ovo, po autoru, stavovi koji podrazumevaju nesvršenost glagolske radnje.

IMP se, shodno upravo rečenom, koristi:

- umesto PREM ili PPROS, čime se postiže “intensità psicologica”. Ovakav IMP zove se

⁹⁰ Zanimljivo je primetiti da se u rečniku DE MAURO (2000) za izraze *per poco* i *a momenti* navode samo primeri sa IMP, dok se za izraz *per un pelo* navode isključivo primeri sa PPROS; uz oba Vremena može da stoji i negacija (*non pleonastico*); ove dve činjenice mogu da budu povod za neka razmišljanja o dubljoj semantici ovih priloških izraza. Uz to, MORETTI-ORVIETO (1984 : 25) navode primer: *Per poco non sono caduto*, u kojem je prisutan jedan PPROS koji dodatno otežava lingvistička tumačenja.

*imperfetto eroico*⁹¹:

Il 5 maggio 1821 *moriva* Napoleone Bonaparte.

- umesto PRES, za učtive zahteve, ili pak u slučaju nelagodnosti:

Scusi, *volevo*, dire.. ci ha messo molto tempo? (M. Bontempelli, 'Miracoli')

Ci *stavi* che *giocavamo* a ladri e carabinieri? Tu *facevi* il ladro, io *ero* il carabiniere.

- umesto *condizionale passato* i *coniuntivo trapassato* u irealnoj hipotetičkoj rečenici:

Se *c'ero* io, questo non *succedeva*.

- umesto *condizionale passato*, za iskazivanje 'budućnosti u prošlosti':

Per noi la sosta di domenica prossima *ci voleva* (in 'La Nazione', 9-11-1987)

Gornji Morettijev primer ne tiče se dimenzije prošlosti i 'budućnosti u prošlosti', već prave dimenzije budućnosti u koju je projektovana želja i u kojoj je ispunjenje radnje moguće i ostvarljivo; CONDP - *ci sarebbe voluta* - ukazao bi na verovatnoću da ostvarenje predmetne želje nije moguće.

- umesto *condizionale passato*, za radnje koje pripadaju dimenziji budućnosti, a znamo da se ne mogu ostvariti:

So che domani vai a Roma. Ci *venivo* anch'io, ma ho da fare.

TEKAVČIĆ (1972 : 507-509) samo navodi činjenicu da IMP

“esprime un fatto passato, senza indicazione del limite della durata; perciò si presta a esprimere azioni durative, stati, condizioni di sfondo”.

Uz to, IMP iskazuje i ponavljanje pojedinačnih radnji u neprekidnom *continuum*-u:

Passava ogni giorno per la Via Sacra.

⁹¹ Smatramo da nije svrsishodno uvoditi nazive / etikete koje upućuju na aksiološku dimenziju, jer postoji opasnost da se osobina sadržana u etiketi IMP prenese i na vršioca radnje. Možda i ima elementa 'herojskog' u Napoleonovoj smrti, ali dovoljno je navesti primer poput “Preso da raptus omicida, uccideva il padre e la madre” da bi se uočila potencijalna problematičnost ovakve etikete.

Ponavljanje radnje nije ničim ograničeno (: 512), i po tome IMP stoji u opoziciji prema PREM i TRAP. Tekavčić (: 513) ističe paralelizam koji postoji između PRES i IMP, odnosno činjenicu da se IMP javlja kao kombinatorna varijanta PRES u prisustvu nekog prošlog vremena:

dice che non vuole venire = disse che non voleva venire,

a može da ima i vrednost budućeg Vremena; do te vrednosti dolazi se, po Tekavčiću, sledećim putem:

Lo sai che uscirò oggi = Lo sai che esco oggi.

Lo sapevi che sarei uscito oggi = Lo sapevi che uscivo oggi.

Koliko god da se, s jedne strane, načelno slažemo sa transformacijama koje predlaže Tekavčić, one nam se, sa druge strane, čine plodom razmišljanja upućenog lingviste i nalikuju na tumačenje jezičkih fenomena 'odozgo'. Teško je poverovati da je jezička kompetencija prosečnog Italijana nekada bila, ili sada jeste tolika, da on može da upravlja transformacijama koje navodi Tekavčić. Čini nam se ipak da IMP može da upućuje i na dimenziju budućnosti i na dimenziju sadašnjosti zahvaljujući u prvom redu svesti govornikâ da ovo Vreme ukazuje na stanja koja su podložna potencijalnim promenama, za razliku od perfektivnih Vremena, koja označavaju konačna i nepromenljiva stanja. Za temporalnu lokalizaciju IMP u dimenziji budućnosti potrebna je samo odgovarajuća odredba za vreme (u gornjim primerima, doduše, odredba za vreme čak nije ni potrebna: glagol *uscire* u primeru *lo sapevi che uscivo* se u svakom slučaju sa velikom verovatnoćom smešta u dimenziju budućnosti, zahvaljujući proskpektivnosti glagola *sapere*.

I BAZZANELLA (1994 : 95-107) se nešto detaljnije bavi IMP, i to njegovim modalnim upotrebama. Neke modalne upotrebe mogu da se odnose na dimenziju prošlosti, dok druge ne. Među prve, po autoru, spadaju:

- *imperfetto 'onirico'* (njime se prepričavaju snovi i upućuje na *universo onirico e non reale*):

“Sono molto arrabbiato con te. Ho sognato che io **avevo** fame e tu ti **mangiavi** tutta la torta.”

Bazzanella navodi primer za IMP *onirico*, ali se na osnovu samog sna - kakav je u primeru - ne može sa sigurnošću zaključiti u koju je dimenziju smešten: ne postoje elementi na osnovu kojih bi se kategorički tvrdilo da ovaj san pripada dimenziji prošlosti. U tom smislu, interesantno je

primetiti da se na *universo non reale* upućuje pomoću IMP: taj univerzum ne mora da bude vezan isključivo za dimenziju prošlosti, već može da jednim delom obuhvata i budućnost, čime bi se možda mogla objasniti upotreba relativnog IMP kojim se označavaju radnje locirane u budućnosti. Za IMP *onirico* up. i naš primer:

(88) E rientrò e si addormentò, alla fine, sognando di un certo Poussin che **veniva** a chiedere di lui per “un prestito”, e al quale egli **faceva rispondere**, crudelmente, di “ripassare più tardi, perché *non aveva tempo da perdere, ora*”. (ORTESE 1993 : 335)

- *imperfetto 'fantastico'* (njime se stvara mogući svet):

“A. Peccato che non ci siamo portati via quella bella insegna.

B. Già e poi magari **passava** un vigile e ci **conciava** per le feste.”

- *imperfetto 'di conato'* i/ili *'imminente'* (njime se iskazuje započeta radnja koja nije uspešno privedena kraju. Glagol treba da bude rezultativan):

“L'aereo **decollava** già dalla pista, quando il pilota si accorse che un motore perdeva colpi.”

- *imperfetto 'ipotetico'* (njime se grade hipoteze - *periodi ipotetici* - ali samo u kolokvijalnom jeziku i u italijanskom “u neutralnom registru”⁹²):

“Se potevo, venivo.”

- *imperfetto 'potenziale'* (njime se, uz modalan glagol, iskazuje pretpostavka; citiran je primer Bertinetta [1986 : 374]):

“Vincenzo **doveva** essere qui; non capisco cosa gli sia successo.”

Modalne upotrebe IMP koje, po Bazzanelli, ne podrazumevaju upućivanje na dimenziju prošlosti su:

⁹² Na italijanskom: “italiano dell'uso medio”. Up. STEVIĆ (2000 : 95). Formalni registar, po rečima Bazzanelle (1994 : 99), zahteva upotrebu kondicionala i konjunktiva u hipotezama.

- *imperfetto 'ludico'* (upotrebljavaju ga deca u dogovorima pre igre; ovaj IMP zove se i 'stipulativo', 'ascrittivo'):

Facciamo che io **ero** il lupo e tu **eri** Cappuccetto Rosso

- *imperfetto 'ipocoristico'* (njime se roditelji obraćaju deci, pokazujući im tako svoju nežnost):

Aveva fame la mia bambina?⁹³

- *imperfetto 'di cortesia'* (ili: 'di modestia'; njime se ublažuju zahtevi):

“Desiderava?”

“**Volevo** chiederti un favore”

- *imperfetto 'epistemico-doxastico'* (njime govornik upućuje na prethodna verovanja ili znanje, a ne na samu dimenziju prošlosti):

“Che c'**era** domani al cinema?”

- *imperfetto 'di pianificazione'* (njime se, u svakodnevnom govoru, upućuje na radnju planiranu za budućnost, s tim da ta radnja još može da bude predmet dogovaranja):

A. non puoi farlo domani?

B. domani **andavo** in biblioteca!

Na kraju ovog pregleda, Bazzanella napominje da nazivi za neke upotrebe IMP nisu obuhvaćeni njenim osvrtom; no, ona se pita šta je zajednički imenitelj svim ovim upotrebama. Odgovor traži u pretpostavci da obeležje [+prošlost], zajedno s neodređenošću nesvršenog glagolskog vida navodno izmešta (neizvršenu) radnju u nestvaran, hipotetičan i moguć svet koji je, u svakom slučaju, različit od stvarnog. Temporalna udaljenost postaje, metaforički, modalna udaljenost (: 103).

⁹³ BERTINETTO (1986 : 466) pominje sličnu upotrebu TRAP u obraćanju deci: “Ma guarda dove ti *aveva messo* quello sciagurato di tuo padre!” (izrečeno u situaciji kada je otac spustio dete na pod da bi odgovorio na telefonski poziv).

Taj nestvaran i hipotetičan svet, dodajemo mi, može se zamisliti takvim da u njemu dimenzija prošlosti i dimenzija budućnosti čine jednu celinu, nasuprot koje stoji dimenzija sadašnjosti. Takav svet bio bi zasnovan na dihotomiji *stvarno : nestvarno*, ali ostaje pitanje da li se na ovaj način može objasniti upotreba IMP za označavanje radnje koja upućuje na dimenziju sadašnjosti. Postuliranjem jedinstvenog nestvarnog kontinuuma prošlost-budućnost-sadašnjost otvara se prostor za dublje razumevanje IMP, pri čemu, pak, treba možda preispitati uvreženu predstavu o *sadašnjosti*. Naime, činjenica da se IMP koristi kako za označavanje dimenzije prošlosti, tako i dimenzije budućnosti i dimenzije sadašnjosti, trebalo bi da nas navede na razmišljanje da sve ove tri dimenzije poseduju jedan zajednički imenitelj koji predstavlja nužan preduslov da se IMP (ali i PRES) koristi u svim temporalnim dimenzijama; ovakva pretpostavka može da posluži kao polazište za nova razmišljanja o odnosu jezik-stvarnost.

BERTINETTO (1986) u svojoj studiji posvećuje dosta prostora IMP; kako je reč o obimnom delu namenjenom stručnjacima, ovde bismo samo naveli neke od etiketa kojim se ovaj autor koristi da bi objasnio razne modalne upotrebe IMP: IMP onirico (: 368), fantastico (: 369), ludico / stipulativo (: 370), di conato (: 371), imminente (: 371), attenuativo / di cortesia (: 372), potenziale / ipotetico (: 374), epistemico (: 374), ipotetico (: 378)

Razmišljanja o IMP u postojećoj, najdostupnijoj literaturi, koja ujedno vrši i najširi uticaj na poimanje funkcija i semantike IMP (i na reprodukovanje tih i takvih poimanja), kreću se u gore navedenim okvirima. Kao što smo videli, retko gde se problematizuje pitanje odakle IMP tolika 'svestranost', već se uglavnom konstatuju i opisuju određene upotrebe ovog Vremena, koje su međusobno toliko različite da se lako može pomisliti kako nemamo posla sa jednim glagolskim oblikom. A ako se postulira da je IMP glagolski oblik sa jedinstvenim značenjem, onda postaje neophodno preispitivanje našeg shvatanja vremena i sveta.

Vraćajući se u tradicionalnije lingvističke vode, na osnovu gore navedenih domena upotrebe IMP i izloženih razmišljanja, možemo da se složimo sa DIETRICHOM (1983 : 199), koji, nakon što navodi primere raznolike upotrebe IMP u raznim romanskim jezicima, postavlja pitanje:

“Está justificado, por tanto, designar al imperfecto románico como tiempo de pasado?”

Na ovo pitanje DIETRICH odgovara odrično, sa čime se i mi slažemo. Uopšte uzev, kako smo već

na više mesta u ovom radu napomenuli, Vremena ne možemo da vežemo za neku od tri temporalne dimenzije, jer ni za jednu od njih ne postoji naučno zasnovana teorija kojom bi se ona objasnila; one predstavljaju samo intuitivne pojmove. Povezujući IMP sa dimenzijom prošlosti gubimo predstavu o tome kakve su suštinska funkcija i značenje ovog Vremena i ostajemo zatvoreni u modelu linearnog (pro)toka vremena, sa svim implikacijama i ograničenjima koje taj model nameće.

1.2.1. Imperfetto kao Vreme dimenzije prošlosti

Kao što je ranije predočeno, IMP kao Vreme koje se odnosi na dimenziju prošlosti može da označi stanje ili radnju koja je ili u relaciji antecedentnosti, ili u relaciji istovremenosti, ili u relaciji postcedentnosti (ili: posteriornosti) u odnosu na neko drugo stanje ili radnju u dimenziji prošlosti (bilo u zavisnoj, bilo u nezavisnoj rečenici).

1.2.1.1. Imperfetto i relacija antecedentnosti u odnosu na radnju iz dimenzije prošlosti

Budući da je IMP temporalno neodređen glagolski oblik, on u nekim kontekstima može da iskazuje relaciju antecedentnosti u odnosu na druge prošle radnje (ili stanja) na parataktičkom ili na hipotaktičkom nivou.

Parataktički nivo

U narednom primeru IMP glagola *venire* može se tumačiti kao oblik koji zamenjuje TRAP (premda takvo tumačenje nije i jedino moguće: naime, ovaj se IMP može posmatrati i kao glagolski oblik koji iskazuje istovremenost u odnosu na osnovnu temporalnu dimenziju izlaganja):

- (89) Dov'era caduta? perché l'avevano maritata? che colpe era chiamata a scontare? e questa gente, ignota ieri, che oggi essa doveva amare e rispettare, da dove **veniva**, che pretendeva da lei, chi era e perché tanto odio contro di lei, un odio che sollevava un tumulto di gente irritata? (DE MARCHI, *Arabella*)

Zatim, možemo preuzeti nekoliko primera koje MORETTI-ORVIETO (1984 : 36-37) navode u svom radu uz napomenu da IMP stoji umesto TRAP:

- (90) Quando gli raccontai dov'ero stato lui disse che ne sapeva già qualcosa da gente di Genova (...) [C. Pavese, *La luna e i falò*, 12]
- (91) Entrò nella mia casa, stamattina, un grande ramo di pesco carico di fiori. Quando io lo vidi, chi lo recava - un garzone di fioraio - se ne era già andato (...). [A. Negri, *Di giorno in giorno*]
- (92) Non appena guarivano riprendeva a strapazzarli. [N. Ginzburg, *Lessico familiare*, 71]
- (93) Ma la meraviglia maggiore era che tutti i suoi vocaboli vi erano già collegati in infiniti modi (...) [G. Piovene, *Le stelle fredde*, 49]⁹⁴

U našem narednom primeru antecedentnost IMP *coniuntivo* istaknuta je vezničkim izrazom *prima che*:

- (94) Hai presente quello che ho detto dei nuovi venuti? Tuo figlio lo sapeva ancora prima che io dicessi quelle parole. Ma non sapeva ... quale modo poteva diventare un nuovo venuto. (BERGAMINI, www.dadamag.it)

U nedoumici smo gde da smestimo naredne primere sa glagolom *parere*, koji se, inače, javlja i u varijanti, najverovatnije bezličnoj, *ti pareva*:

- (95) Avete inventato pure le corna?
Quelle, no.

⁹⁴ Autori očigledno tretiraju particip prošli glagola *collegare* kao imenski deo predikata; nama se ipak čini da u navedenom primeru treba pre videti TRAP glagola *collegare* nego IMP glagola *essere*.

E **mi** pareva.

Le hai inventate tu. Noi non potevamo mai pensarci. (CONTARINO 2001 : 71)

(96) A: (...) studiare ha studiato ma l'ha capito proprio poco signorina # cioè eh non è non è entrata nel nel senso sì (...)

B: <??> **mi** pareva

A: e poi dice che ha anche seguito (...) (DE MAURO 1993)

Naime, glagol *parere* (reč je, prema DE Mauro 2000, o “locuzione pragmatica” i koristi se “*per indicare con disappunto che si è verificato proprio ciò che si temeva*”) ovde se odnosi na dimenziju prošlosti, ali sa pragmatičkog gledišta ovaj se IMP ponajviše tiče posledica, tj. dimenzije sadašnjosti. Slično je i sa izrazom *lo sapevo, potevo immaginarlo* i sl. Ako se izraz *mi pareva* može parafrazirati sa *avevo / avrei potuto prevederlo*, onda možemo da ustvrdimo da je, barem u prvom primeru, reč o IMP koji je antecedentan u odnosu na druga Vremena dimenzije prošlosti. Drugi slučaj nije u temporalnom smislu toliko jasan kao prvi, ali možemo i za taj IMP da pretpostavimo da je antecedentan.

Hipotaktički nivo

IMP u zavisnoj rečenici može da upućuje na dimenziju prošlosti koja je antecedentna temporalnoj dimenziji upravne rečenice, ali se relacija antecedentnosti ovakvog IMP može prepoznati samo pažljivim tumačenjem semantike iskaza i uz pomoć poznavanja sveta. Tradicionalnim rečnikom govoreći, takav IMP obično ‘stoji’ umesto nekog drugog Vremena, obično TRAP, kao u narednim primerima:

(97) Una volta avvenne che una bidella **decidesse** di usare una stanzetta come pattumiera.
(D’ORTA 1996 : 67)

(98) E che il colonnello avesse visto giusto. Ma che avesse visto giusto sbagliando, perché in fin dei conti il Piano nostro era diverso dal suo, e se era vero il suo non avrebbe potuto essere vero il nostro, o il contrario, e dunque se avevamo ragione noi perché dieci anni

prima Rakosky **doveva** rubare al colonnello un memoriale falso? (ECO 1988 : 593)

- (99) In realtà, pochi poliziotti potevano ricordarsi di lui; perché Calixto, nella Judicial, **svolgeva** un compito solitario e spesso ingrato: analizzava cibi per smascherare frodi; cioè, *assaggiava*, poiché da buongustaio quale era gli risultava più facile scoprire un raggiro gastronomico col palato, piuttosto che con provette e alambicchi. (CACUCCI 1997 : 171-172)

Calixto - u poslednjem primeru - je u penziji, tako da IMP glagola *svolgere* ne može da iskazuje relaciju istovremenosti (preklapanja) sa glagolom upravne rečenice (*ricordarsi*, u ovom slučaju, ima retrospektivnu vrednost). Naravno, formulacija “stoji umesto nekog drugog Vremena” zaslužuje minimalni osvrt, jer zamenljivost jednog Vremena drugim podrazumeva izvesnu kompatibilnost, ili semantičku sličnost dvaju Vremena. U gornjem primeru ne postoje nužni razlozi za označavanje aspektualne razlike *izvršeno* : *neizvršeno* kod glagola *svolgere*; IMP kao slabo ovremenjen glagolski oblik ostavlja dovoljno prostora za kontekstualno najprikladnija temporalna tumačenja. Uz to, sam glagol *ricordare* je, u ovom kontekstu, retrospektivan, tako da on bitno doprinosi zaključku da je *svolgeva* antecedentno glagolu *ricordarsi*. Pored ovih razloga, upotreba TRAP glagola *svolgere* imala bi kao posledicu veoma veliku verovatnoću da i *assaggiare* i *risultare* budu u TRAP⁹⁵, čime bi se ovim glagolima, zbog njihove akcionalnosti, morala pripisati ovde neprihvatljiva singulativna vrednost.

Dakle, zamena IMP sa TRAP nije uvek moguća, naročito kada je u iskazu prisutan IMP stativnog glagola, kao što je slučaj u narednom primeru, u kojem je glagol *essere* upotrebljen u izrazu kojim se upućuje na uzrast:

- (100) Occupazioni alternative, niente. Passavo le giornate a casa nell'avvilimento, inoperoso per la prima volta da quand'**ero** ragazzo. (FIORI 1993 : 121)

Daleko je od duha savremenog italijanskog jezika - ali nije nemoguće - upotrebiti u ovakvim

⁹⁵ Zbog težnje u italijanskom jeziku da se glagolski oblici unutar iste jedinice pripovedanja ‘homogenizuju’. Up. MIKLIČ (1981) i MODERC (1996).

kontekstima PREM ili, npr., TRAP, koji predstavlja manje ‘neverovatno’ rešenje u odnosu na PREM. I u naredna dva primera bi upotreba TRAP ili nekog drugog Vremena upućivala na slična temporalna tumačenja:

(101) Forse perché ora aveva la certezza che Daniele non si era impiccato gli ritornavano in mente i grandi libri dei quali suo padre parlava e che spesso gli dava da leggere. (DI COSTANZO 1995 : 92)

(102) Ingmar (era arrivato) lo guardò appena; lo sentì, piuttosto, come una musica remota che era nell’aria, e gli ricordava un’altra mattina, che era a Sant’Antonio, e un altro vetturale lo spiava in modo altrettanto triste, preoccupato. (ORTESE 1993 : 341)

U nekim slučajevima nailazi se na dodatne teškoće u tumačenju vrednosti IMP *congiuntivo*. Up. primer:

(103) Che cosa potrebbe averti mai fatto di male mio padre, perché tu dovessi sentirti in obbligo addirittura di ucciderlo? (DI COSTANZO 1995 : 53)

i naredni primer, u kojem se zaključuje da IMP glagola *passare* stoji u relaciji antecedentnosti u odnosu na glagol *intuire*:

(104) (...); dal racconto di Dario si intuiva che lui e Daniele non si erano mai visti, prima che il futuro omicida passasse all’azione (...) (DI COSTANZO 1995 : 87)

Ostaje otvoreno pitanje zašto iza vezničkog izraza *prima che* ne stoji perfektivno Vreme konjunktiva (*fosse passato*), već IMP. Jedno *ad hoc* tumačenje zamenljivosti *congiuntivo imperfetto* i *congiuntivo trapassato* (jer se u okviru ovog rada samo sporadično bavimo Vremenima konjunktiva, a ne sistematski) može da se temelji ne toliko na temporalnim ili aspektualnim obeležjima jednog, odnosno drugog Vremena, već pre na određenom psihološkom stavu pisca / pripovedača prema materiji izlaganja. Naime, IMP konjunktiva ukazao bi na veći

stepen uživljavanja u materiju izlaganja, dok bi TRAP konjunktiva svedočio o većoj distanci prema toj istoj materiji. Ne mislimo na temporalnu distancu: i TRAP konjunktiva, kao svršeni glagolski oblik, ukazuje na nemogućnost promene određenog stanja u dimenziji prošlosti, te samim time privlači manju pažnju slušaoca / čitaoca, kojega interesuju promenljivi, ili potencijalno promenljivi elementi priče (takvi elementi iskazuju se perfektivnim Vremenima). Drugi član ove opozicije, IMP konjunktiva, ukazuje na mogućnost promene stanja i time izaziva veću pozornost, jer nagoveštava otvorenost situacije, a ne konačnost datog stanja. Interesantni su naredni primeri u kojima je umesto IMP *congiuntivo* upotrebljen TRAP *congiuntivo*:

- (105) (...) venne avanti “don” Pietro (...) tenendo il bastone uncinato sulla spalla sinistra come se fosse stato un archibugio (...) (VASSALLI 1990 : 97)
- (106) (...) ricordarono all'*esposta* quelli di un gatto che compariva ogni tanto alla Pia Casa e che le monache scacciavano (...) come se si fosse trattato di chissà quale animale nocivo. (VASSALLI 1990 : 48)
- (107) Bartolone afferrò Antonia per le ascelle, la tirò su come se fosse stata senza peso, la legò al palo (...) (VASSALLI 1990 : 298)
- (108) I tuoi occhi tuttavia sono il fuggevole istante sulla spiaggia di Noli, quando mi fissasti come se avessi voluto trapassarmi con lo sguardo. (DREWERMANN 2000 : 169)
- (109) “(...) Che ci siano rose e specialmente garofani gialli dovunque!” si disse il principe, che quasi voleva piangere, consolandosi al pensiero che, col sole, e non come ora, con la pioggia, quella povera casa sarebbe stata *divina* E poi, quando ci fossero stati dei piccini, ancora meglio. (ORTESE 1993 : 126)
- (110) Italo fu proiettato in avanti e per non cadere si afferrò con tutte e due le mani alla chioma di Alima, come fosse stata la criniera di uno stallone imbizzarrito. Non fu una mossa intelligente. (AMMANITI 1999 : 130)

(111) A un tratto s'inchiodò e alzò gli occhi al cielo come se fosse stata posseduta dalla verità.
(AMMANITI 1999 : 397)

(112) E lui l'aveva guardata come se fosse stata il più grande escremento di tutta la terra.
(AMMANITI 1999 : 248)

Ovako upotrebljen TRAP *coniuntivo* nipošto ne upućuje na temporalnu antecedentost (što se vidi iz semantike samih iskazâ), već signalizira veći stepen psihološke i afektivne distanciranosti (objektivnosti) koju pripovedač želi da zauzme u odnosu na predmet izlaganja.

Zatim, obeležje antecedentnosti IMP može biti rezultat više činilaca, što se najbolje vidi kod upotrebe modalnih glagola i infinitiva prošlog. U naredna dva primera reklo bi se da je IMP antecedentan u odnosu na druge (grafički istaknute) glagolske oblike:

(113) Ma Daniele si era impiccato mentre lavorava a quel progetto, dunque lì poteva avere spinto troppo oltre il gioco, e qualcosa nel suo equilibrio poteva essere saltato. (DI COSTANZO 1995 : 26)

(114) Mentre apriva il fascicolo gli venne in mente un'idea piuttosto confusa, che già altre volte doveva essersi affacciata nel suo cervello: (...) (DI COSTANZO 1995 : 26)

dok bi takav zaključak bio sporan u naredna dva primera:

(115) (...) a Davide era parso ridicolo che lo sciacallo volesse fargli credere di avere intimidito un'unica volta Daniele (...) (DI COSTANZO 1995 : 89)

(116) Se ci fosse stato un Dio giusto, la sua classe sarebbe stata all'ultimo piano di un grattacielo (...) e la polizia avrebbe fatto le indagini e avrebbe scoperto che lui non c'entrava niente. (AMMANITI 1999 : 272)

jer u prvom primeru nije jasno da li grafički obeleženu glagolsku sintagmu (*volesse fargli credere*) treba shvatiti kao antecedentnu, ili kao postcedentnu u odnosu na *era parso ridicolo*. U vezi sa ovim i sličnim primerima, kada se susretnemo s nečim što prepoznajemo kao jezičku dvosmislenost, treba da se pitamo zašto data dvosmislenost opstaje u jeziku. Ali, možemo i da se pitamo da li smo uopšte pred primerom jezičke dvosmislenosti. Drugim rečima, u vezi sa navedenim primerom treba da se zapitamo da li su temporalne distinkcije u ovakvim slučajevima uopšte bitne, budući da im sam autor ovog kriminalističkog romana – u krajnjoj liniji - ne poklanja dovoljnu pažnju, i da li eventualni negativan zaključak smemo da primenimo i na ceo glagolski sistem. I za drugi primer može da se izvede sličan zaključak kao i za prvi, jer u njemu neumešanost dotičnog lika treba posmatrati pre kao apsolutnu činjenicu (u prilog takvom gledanju ide i stativnost glagola *entrarci*) nego kao osobinu koja se može vezivati za neku od temporalnih dimenzija. Što se sintaksičke tačke gledanja tiče, doduše, bilo bi svakako teško zamisliti složeno Vreme glagola *entrarci* koje bi sačuvalo njegovo značenje *avere attinenza con qcs*. U svakom slučaju, reč je o još jednom problemu kojem sada ne možemo da posvetimo dužnu pažnju.

1.2.1.2. Imperfetto i relacija istovremenosti u odnosu na radnju iz dimenzije prošlosti

Sposobnost IMP da uspostavi relaciju istovremenosti sa radnjama ili stanjima iz dimenzije prošlosti predstavlja najpoznatije obeležje ovog Vremena, tako da smatramo da nije nužno da se posebno zadržavamo na ovoj osobini IMP. Nekoliko primera može da ilustruje ovakvu upotrebu ovog Vremena; u tim primerima poštuju se propisana pravila o slaganju vremena, koja predstavljaju skup praktičnih uputstvava za obrazovanje složenih rečenica. Ta uputstva su, većim delom, nasleđena iz latinskog:

(117) Ingmar (era arrivato) lo guardò appena; lo sentì, piuttosto, come una musica remota che era nell'aria, e gli ricordava un'altra mattina, che era a Sant'Antonio, e un altro vetturale lo spiava in modo altrettanto triste, preoccupato. (ORTESE 1993 : 341)

(118) C'era stato poi un momento nel quale Davide stava per interrompere il monologo di

Dario (...) (DI COSTANZO 1995 : 89)

(119) Logico che andasse indietro nel tempo, alla ricerca di particolari che riguardassero la vita di Daniele. (DI COSTANZO 1995 : 25)

I u latinskom i u italijanskom pravila o slaganju Vremena predstavljaju donekle mehaničko uputstvo za ‘pravilnu’ upotrebu Vremena; ono je nekada očigledno bilo namenjeno strancima koji su učili latinski i Italijanima, koji su u obrazovnim i drugim institucijama ujedinjene Kraljevine Italije morali da (nauče da) koriste italijanski jezik i sintaksičke obrasce književnog jezika, a ne dijalekte. Pomenuta pravila o slaganju Vremena ipak nisu u stanju da daju potpun odgovor na pitanje (postavljeno, delom, iz perspektive srpskog jezika, koji ne poznaje ovakvu vrstu međuzavisnosti Vremena) da li ona treba baš uvek da se poštuju. Primeri navedeni u odeljku posvećenom PRES, ali i na drugim mestima u ovom radu, govore u prilog činjenici da slaganje i ‘neslaganje’ Vremena za Italijane ne predstavljaju na prvom mestu “strano” sintaksičko pravilo, već pre sredstva kojim oni stepenuju objektivni ili subjektivni stav koji zauzimaju u izlaganju. I u vezi sa latinskim jezikom postoje nedoumice oko univerzalnosti pravila o slaganju vremena (up. diskusiju o ovom problemu u GRASSI 1966). Naredni primer:

(120) E al funerale il prete avrebbe detto che lui non c’entrava niente e che non era colpa sua. (AMMANITI 1999 : 272)

može da se tumači na dva načina. U njemu IMP može da iskazuje istovremenost u odnosu na radnju glagola *dire* (*avrebbe detto* iskazuje ‘budućnost u prošlosti’)⁹⁶, ali se dva IMP mogu tumačiti i kao logički antecedentne radnje u odnosu na radnju glagola *dire* (npr. *non era colpa sua* = *non era stata colpa sua*). Ovo drugo tumačenje moglo bi da predstavlja element u prilog tvrdnji da su pravila o slaganju Vremena nešto što više nalikuje na praktično uputstvo za jezičko oblikovanje iskaza nego pravilo koje uspostavlja precizne semantičke konsekvence.

⁹⁶ Kako je reč o sahrani, a reči sveštenika se odnose na pokojnika, teško je pomisliti da je u pitanju relacija istovremenosti iz prostog razloga što je osoba na koje se odnose glagol *c’entrarci* i izraz *non era colpa sua* mrtva.

1.2.1.3. Imperfetto i relacija postcedentnosti u odnosu na radnju iz dimenzije prošlosti

Kao u govornom jeziku, tako i u indirektnom govoru u jeziku književnosti IMP može da uspostavi relaciju postcedentnosti se radnjama ili stanjima iz dimenzije prošlosti, odnosno on je u stanju da iskaže ideju ‘budućnosti u prošlosti’. Po ovoj osobini, IMP predstavlja konkurentsko Vreme za CONDP, koji je specijalizovan upravo za iskazivanje postcedentne radnje u dimenziji prošlosti (o CONDP će biti više reči u odeljku posvećenom odnosu IMP : FUT). Sama činjenica da se ovakav IMP i CONDP mogu pojaviti u sličnim, ili čak u istom kontekstu, i sa istom funkcijom, može da uputi na zaključak da mora postojati određena semantička razlika između ova dva Vremena. Tako, primer:

(121) LUI - Ti ho svegliato?

LA RAGAZZA - Non mi hai detto che **tornavi**.

LUI - E tu non speravi che **sarei tornato**? (MAZZUCCO 2001 : 51)

može da bude potvrda za ovu tvrdnju, jer lingvistički zakon o jezičkoj ekonomiji kaže da jedan od dva apsolutno sinonimnih izraza teži da nestane iz upotrebe, dok drugi teži da se nametne kao jedini izraz. Budući da i jedno i drugo Vreme u italijanskom jeziku upućuju na ‘budućnost u prošlosti’, i da su i jedno i drugo u tekućoj upotrebi, treba da zaključimo da između njih mora da postoji razlika koja je dovoljno markantna da obezbeđuje opstanak i jednog i drugog Vremena. U narednim primerima:

(122) (...) ma provvide a scacciarla subito dalla mente, dicendo a se stesso (...) che l'indomani lo **aspettava** un'altra giornata dura. (DI COSTANZO 1995 : 7)

(123) O, dunque, Elmina **pagava** subito l'intera somma dovuta, **rifondeva** cioè quasi per intero la somma già versata, o **sgomberava**. (ORTESE 1993 : 352)

(124) Il tipetto si è offerto di affittarci una stanza per la notte: appena Aurelio me l'ha riferito ho avuto un'immagine distinta di noi due che **ci svegliavamo** il giorno dopo con le borse

e i portafogli spariti. (DE CARLO 1996 : 177)

(125) “Ho fatto sosta a Briga fino al mattino, e subito ho telefonato a Fribourg, alla mia compagna Lina per dirle di aspettarmi perché entro neanche mezzora **partivo** da Briga (...) (PASOLINI 1989 : 67)

(126) LUI - Non mi hai aspettato.

LA RAGAZZA - Hai detto che avevi una riunione. Ho pensato che **facevi tardi**. (MAZZUCCO 2001 : 51)

(127) “Tanto lo sapevamo che prima o poi ci **scrivevi** e ti stavamo aspettando!” (Cavezzali-Ciantini 1998 : 27)

upotreba IMP umesto CONDP tumači se temporalnom nedefinisanošću IMP, koji zahvaljujući svojoj ‘neutralnosti’ i neodređenosti spram dimenzije vremena može da se upotrebi umesto CONDP i da, pri tome, iskaže ideju postcedentnosti. Ovakvo objašnjenje nama zapravo liči na deskripciju faktičkog stanja. I u ovim slučajevima, kao i u mnogim prethodnim, treba da se pitamo zašto je IMP podatan za ovakve upotrebe, odnosno da li postoji nešto što je zajedničko trima tradicionalnim temporalnim dimenzijama kojima se moramo baviti u okviru našeg bavljenja Vremenima (mi postuliramo da bi tri pomenute temporalne dimenzije trebalo da poseduju zajedničko jezgro, i da IMP upućuje upravo na to zajedničko jezgro).

Kao što je poznato, za iskazivanje postcedentne radnje u prošlosti umesto IMP može da se upotrebi IMP *congiuntivo*, kao u sledećim primerima, pri čemu je zamena IMP sa IMP *congiuntivo* diktirana sintaksičkim (kao u prvom primeru), ili suptilnijim semantičkim razlozima:

(128) «Finalmente!» ripeté il portinaio, levandosi col dolore d’uno che si schiodi da un’assa. «Credevo che **non venisse più** stasera.» (DE MARCHI, *Arabella*)

(129) Non si poteva escludere che, non essendoci più Daniele, l’oggetto privilegiato della sua squallida psicopatía **diventasse** lui, Davide. (DI COSTANZO 1995 : 24)

(130) Non si preoccupò di verificare se il segnale telefonico **potesse disturbarlo**, perché era certo del contrario, non era di quelli che hanno bisogno del silenzio assoluto per dormire. (DI COSTANZO 1995 : 6)

(131) Davide si concesse qualche secondo di riflessione prima di rispondere, accertandosi che la segreteria **registrasse** la telefonata: ... (DI COSTANZO 1995 : 51)

(132) “Fino all’ultimo erano quasi sicuri che **slittasse** di un altro mese”. (DE CARLO 1991 : 283)

IMP *congiuntivo*, svojim upućivanjem na svet irealnog i imaginarnog, otvara mogućnosti da se radnja glagola *diventare* i *potere* tumači kao potencijalna, eventualno moguća, pa samim time i postcedentna u odnosu na upravnu rečenicu. U vezi sa postcedentnošću, treba da istaknemo da u nekim slučajevima nije jasno ni da li CONDP, tipičan glagolski oblik za iskazivanje postcedentnosti u prošlosti, upućuje na temporalnu dimenziju koja je antecedentna ili postcedentna u odnosu na upravnu rečenicu. Up. primer:

(133) **Pensate** a un insegnante che dimostra ai suoi studenti il teorema di Pitagora che da soli **non sarebbero mai stati in grado** di scoprire. (DREWERMANN 2000 : 114)

koji se ne tiče direktno IMP, ali može da posluži kao još jedna potvrda da kategorija vremena ne mora da igra presudnu ulogu u tumačenju semantike glagola. U vezi s ovom poslednjom tvrdnjom, up. sledeći primer:

(134) "Sabi avrebbe confessato agli inquirenti che sarebbe rimasto coinvolto in un ingranaggio dal quale non **sarebbe più stato in grado** di uscire". (Canale 5, TG mattina, 1994)

kojeg navodi RADANOVA (2001), u kojem se grafički istaknuti CONDP odlikuje izrazitom temporalnom neodređenošću u odnosu na druga dva CONDP.

Naredni primer upotrebe IMP *congiuntivo* može da upućuje na sve tri temporalne

dimenzije (antecedentnost - možda najmanje verovatna opcija, istovremenost i postcedentnost), što nas navodi na zaključak da su odredbe za vreme onaj element koji ima presudan značaj u temporalnoj lokalizaciji iskaza:

(135) Anche sua madre teme che il marito lo **sapesse**. (BOSIO 1993 :16)

1.2.1.4. Imperfetto storico

IMP *storico* shvata se kao posebno stilsko sredstvo italijanskog jezika; njime se predmetnoj radnji (ili stanju: u primeru 137 IMP glagola *studiare* ne upućuje toliko na pojam radnje, koliko na pojam stanja. Drugim rečima, glagol *studiare* je ateličan, dok se IMP *storico* radije primenjuje na telične i na rezultativne glagole⁹⁷) pripisuje naročit značaj. Engleski jezik, ili srpski, nemaju takvo stilsko sredstvo, tako da se pri prevođenju IMP *storico* na ove jezike neminovno gubi jedno stilski relevantno obeležje originala. U vezi sa narednim primerima:

(136) Discendente da cospicua famiglia equestre, Marco Tullio Cicerone **nasceva** nel territorio tra Sora ed Arpino il 3 gennaio del 106 a.C. (SCHILARDI 1963 : 5)

(137) Subito dopo, e precisamente nel 79, Cicerone **si recava** in Grecia e in Asia Minore: ad Atene **studiava** filosofia sotto i già ricordati maestri, e a Rodi, alla scuola di Molone, la sua oratoria si avviò ad una profonda trasformazione (...) (SCHILARDI 1963 : 8)

(138) Ma ben presto a Roma la situazione politica mutò e con essa la fortuna di Cicerone. Il tribuno Clodio **proponeva** nel 58 una *rogatio* per cui veniva condannato all'esilio chiunque avesse decretato la pena di morte contro un cittadino romano, senza regolare giudizio di popolo. (SCHILARDI 1963 : 9)

⁹⁷ IMP *storico* radije se primenjuje na ove potonje glagole, koji nose ovo specifično akcionalno obeležje. Naime, oni u svom osnovnom značenju fokusiraju završnu fazu radnje, njen ishod, što se u jeziku označava perfektivnim glagolskim oblikom. Upotrebiti teličan ili rezultativan glagol u IMP otvara prostor da se takav glagol protumači kao iterativan, što je u većini slučajeva logički i semantički neprihvatljivo.

(139) Abbandonando la sua casa e i suoi beni alla furia distruggitrice delle bande di Clodio, Cicerone partiva in volontario esilio lontano dall'Italia e da Roma, per ritornarvi però ben presto, nel 57, grazie all'intervento di Pompeo, che, impressionato dagli eccessi di Clodio, si accostava allora al partito degli ottimati. (SCHILARDI 1963 : 10)

može se reći da IMP *storico*, kao uostalom i svaki IMP, zapravo iskazuje sekundarnost radnje (ili stanja), tj. da je ona smeštena u drugi plan. Jedna od stilskih osobnosti IMP *storico* leži upravo u činjenici da ostaje neispunjeno slušaočevo / čitaočevo očekivanje da će se radnja (ili stanje) koje sledi u okviru izlaganja prikazati instrumentima strategije naracije. Up. i primere:

(140) “Fu qui la dimora di Giovanni di Saint Remy giustiziere del val di Mazara, in nome di Carlo d'Angiò e qui l'ira vendicatrice del popolo cadea sull'oppressore straniero il 31 marzo 1282” (STAJANO 1993 : 95)

(141) “Qui dove la restaurata tirannide dei Borboni nel dì 28 gennaio 1850 con assassinio larvato di militare sentenza uccideva N. Garzilli, R. Aiello, G. Caldara, P. De Luca, G. Garofalo...” (STAJANO 1993 : 95)

(142) La mattina, appena una riga di luce bianca venata di carminio rompeva dietro i tronchi la lunga oscurità della notte, vestivasi in fretta e scendeva, quando cominciano le gallinette a muoversi, prima ancora che sonasse l'*Ave Maria* alla chiesa. (DE MARCHI, *Arabella*)

(143) La prima lista, per l'inglese, veniva pubblicata nel 1975, due anni prima della pubblicazione del *Vocabolario*. La lista italiana appariva sei anni più tardi, nel 1981. (SCIARONE 1995 : 9)

1.2.2. Imperfetto kao Vreme dimenzije sadašnjosti

Pomenuto je već nekoliko upotreba IMP u kojima se vidi da se ovo Vreme može odnositi na dimenziju sadašnjosti. “Imperfetto di cortesia” (ili: “di modestia”) i “imperfetto ludico” su

najznačajnije etikete kojim se označavaju ove posebne semantičke vrednosti IMP. Sa pragmaticke tačke gledišta, očigledno je da se IMP u narednim primerima:

(144) (...) e quindi rimaniamo di fronte questa è la prima questione che volevo porre se Gullo non è eleggibile eh dobbiamo porci allora anzi indipendentemente dall'eleggibilità o meno di Gullo dobbiamo però porci una seconda questione (...) (DE MAURO 1993)

(145) N: cos'è che voleva vedere signora?

M: volevo vedere quelli da trentacinque # come sono (DE MAURO 1993)

(146) B: ma_ io dico_ # io proponevo questo seminario non come fatto_ formale o propedeutico nulla del genere ma semplicemente un problema in qualche modo di un coordinamento più sciolto (DE MAURO 1993)

(147) A: e ma io che devo fa' domani devo veni o no?

B: sì sì come no? vieni domani anzi sai che pensavo? che per la casa_ di andare gio<vedì>? eh venerdì pomeriggio presto # così veniva pure XYZ (DE MAURO 1993)

(148) C: invece la linguistica generativo trasformazionale <??>

F: intendevo di<re> no intendevo dire questo

C: abbiamo delle caratteristiche universali_ <??>

F: sì infatti intendevo dire questo

C: insomma la psicologia del singolo c'entra veramente poco (DE MAURO 1993)

odnose na aktuelno stanje, na *hic et nunc* govornika, a ne na ono što je on nekada (ranije) učinio ili želeo da učini. Tako, u prodavnici, na izjavu:

(149) Desideravo due etti di mortadella

nijedan prodavac (sem ukoliko želi da se našali) neće reagovati iskazom poput: “Va bene, ma

cosa desidera *adesso*?", jer će on shvatiti da se mušterijine reči odnose upravo na aktuelnu, trenutno relevantnu želju, a ne na ono što je mušterija nekada (po)želela. Koji faktori utiču na izbor ovog Vremena, a ne nekog drugog (konkretno, pošto se radi o dimenziji sadašnjosti, PRES)? I u ovom odeljku moramo da se zapitamo da li u slučaju IMP treba da govorimo o jednom osnovnom značenju ovog vremena i o tome da ono upućuje na jednu temporalnu dimenziju, ili treba da razmišljamo o "grozdovima" značenja (kao što je činjeno do sada, što se vidi i po brojnim "etiketama" pripisanim raznim upotrebama ovog Vremena) i, možda, konsekventno, čak i o izdelfjenoj stvarnosti, o stvarnosti u "grozdovima" na koju se fragmentirani IMP eventualno odnosi? Takvo stanovište neprihvatljivo je za filozofe, budući da oni, uglavnom, teže da svet i realnost sagledaju kao jedinstvo. Sa lingvističke tačke gledišta, ako razmišljamo o grozdovima značenja i realnosti, onda bi trebalo da prihvatimo i stanovište koje ishodi iz ovakvog stanovišta, a to je da bi u tom slučaju većina izvornih govornika trebalo da aktivno poznaje razna značenja ("etikete") IMP, i da ih koriste sa punom jezičkom svešću, u šta mi kao lingvisti sumnjamo. Možda se može prihvatiti stanovište da izvorni govornici poznaju, svesno ili podsvesno, osnovno značenjsko jezgro IMP, tako da sve upotrebe ovog Vremena proističu iz urođene, ili stečene svesti o jedinstvu značenja IMP. Odgovor na ovakva pitanje svakako zahteva dodatna istraživanja i analize. Sličnu, temporalno obeleženu upotrebu imperfekta poznaju i drugi romanski jezici, među kojima npr. i španski. U tom jeziku, međutim, ponekad se čak i prelazi prag za italijanski prihvatljivih okvira upotrebe ovog Vremena. Tako, na primer, osoba koja stopalom proba da li je more hladno može, po rečima Graciele REYES (1990 : 30-31), da usklikne:

"¡Ay, qué fría estaba!"

U italijanskom jeziku ekvivalentan iskaz sa IMP ne bi se mogao smatrati uobičajenim, za razliku od španskog, gde su takve upotrebe zabeležene i opisane. Navodimo ovaj primer kao podsticaj za razmišljanja o tome kako su i u relativno uskim okvirima italijanskog jezičkog korpusa moguće lokalne ili regionalne varijacije u upotrebi Vremena koje, zbog svoje fragmentarnosti i sporadičnosti, ne mogu da budu predmet studija čija je ambicija da pruže sistemski opis datog fenomena. Međutim, i u ovakvim slučajevima (što se tiče španskog jezika), tumačenje o prihvatljivosti upotrebljenih oblika ipak podleže određenim varijacijama. Naime, po mišljenju Graciele Reyes, ocena o prihvatljivosti pomenutog iskaza (ponavljamo, takva upotreba

imperfekta u španskom jeziku zabeležena je i lingvistički opisana) dobijena od brojnih ispitanika uglavnom je negativna, i to zbog niza razloga, među kojima prednjači “el exceso de celo normativo de los hablantes”. Ovaj podatak svedoči o činjenici koju ne treba smetnuti s uma, da ponekad ni sami informatori uključeni u jezička ispitivanja ne moraju biti u potpunosti pouzdan izvor i da treba uvažiti generalno pravilo da se problemu normativne prihvatljivosti ili neprihvatljivosti neke jezičke pojave mora pristupiti oprezno i sistematski⁹⁸, imajući u vidu i parametre kao što su geografsko poreklo, obrazovanje i socijalna pripadnost ispitanika. I Italija, kao zemlja koja je još uvek jezički razuđena, poznaje jezičke fenomene koji se, s jedne strane, ne mogu u potpunosti zanemariti, a sa druge se ne mogu, ili ne moraju uzdići na nivo jezičkog uzora i modela. Pored ovih primera, valja pomenuti i BAZZANELLU (1994 : 96) i njen primer, takođe iz govornog jezika:

(150) [rivolto a B] ciao!

[guardando intensamente A] ciao /,/

non mi riconosci | “

no! (-) **chi eri** |⁹⁹

ci siamo conosciuti da Marina!

Upotreba IMP *Chi eri?* autoru deluje “neobično”, ali ne i govornicima (IMP je, *de facto*, kako autor naglašava, upotrebljen “senza nessuna auto- o eterocorrezione successiva”). U srpskom jeziku upotreba imperfekta glagola *biti*, u ovakvim slučajevima, nije neobična: iskaz poput *ko li ono beše ti?* može se smatrati tek umereno markiranim.

Uz gred, treba da pomenemo da se vrlo često IMP u izlaganju javlja uz prilog za vreme *ora*¹⁰⁰, što međutim ne mora da obavezno govori o “relaciji istovremenosti u prošlosti”, kako

⁹⁸ Sama autorka navodi da je na ocenu o prihvatljivosti pomenutog iskaza uticala i činjenica da je ona to pitanje postavljala svojim učenicima u svojstvu profesora španskog jezika (učenici su, dakle, u prvom redu želeli da pokažu svoje poznavanje gramatike, koja u ovom slučaju nalaže upotrebu prezenta - *está*).

⁹⁹ U italijanskom bi se verovatno pre upotrebio *condizionale* (*chi saresti?*), jer bi pitanje *chi sei?* moglo da se shvati u značenju *chi ti credi di essere?*, koje nije pertinentno u ovom kontekstu.

¹⁰⁰ Pregledom nekih od dela Sveva i Pirandella koja su objavljena na CD-ROMu LIZ 4.0, mogli smo da konstatujemo - ali nismo izveli preciznu statistiku - da prilog za vreme *ora*, u narativnim tekstovima, najčešće stoji

sugeriše definicija br. 4 odrednice *ora* u rečniku DE MAURO (2000). Uostalom, takva definicija deluje donekle redundantno, jer sam IMP po pravilu upućuje na pomenutu relaciju istovremenosti. U narednom primeru:

(151) “Sei un coglione. Ora gli potevamo sparare (...)”. (AMMANITI 1999 : 338)

IMP u direktnom govoru se svakako odnosi na dimenziju sadašnjosti, ili pak na trenutak koji je tako neposredno vezan za sadašnjost da se i sam može smatrati delom dimenzije proširene sadašnjosti (*extended now*, up. BINNICK 1991), a IMP modalnog glagola *potere* odnosi se na trenutak govorenja, ali prikazuje radnju glagola kao irealnu, neostvarljivu.

U narednom primeru obeleženi IMP kao da je temporalno ambivalentan i odnosi se kako na dimenziju prošlosti, tako i na dimenziju sadašnjosti:

(152) Non rispondeva nessuno. Ma le parole erano, precise, quelle dell’albero che parlava. “Chi sei tu?” Non rispondeva nessuno. La mattina, come aggiornò, vide lì vicino un bell’albero coi rami pendenti fino a terra: “Doveva esser quello.” E per accertarsene, stese la mano e strappò due foglie. “Ahi! Perché mi strappi?” (CAPUANA, *C’era una volta...*)

Kako god da se ovakav IMP tumači, ostaje činjenica da je on neobičan jer on sam za sebe, sa pragmatičke tačke gledišta, dovoljno jasno upućuje na sam trenutak govorenja. Pre bi se, prema tome, očekivao PRES *deve essere*, eventualno *deve essere stato*, uz opasku da se ovo poslednje

uz IMP koji se odnosi na dimenziju prošlosti: ovakvo lociranje IMP uslovljeno je, naravno, tipologijom pretraženih tekstova i strategijom izlaganja. Ali, i ostala Vremena dimenzije prošlosti takođe se javljaju uz prilog *ora*, naročito TRAP (što može da bude još jedan dokaz u prilog tezi o suštinskoj aspektualnoj sličnosti između IMP i TRAP) i, dosta retko, PREM. Up. primere:

Ora egli aveva provato che Macario (...) (SVEVO, *Una vita*)

(...) ora, alla luce, la signorina Pantogada mi parve un’altra (...) (PIRANDELLO, *Il fu Mattia Pascal*).

U vezi sa prilogom *ora* uz PREM, up. CASTELNUOVO (1991 : 100), koji objašnjava ovu pojavu drugačijim vrednovanjem priloga *ora* (“*Ora* is usually treated as a deictic adverbial directly referring to the speech point. Contrary to this old view, I hold that *ora* has to be interpreted as an adverbial referring to the perspective point”, pri čemu autor upućuje na studiju KAMP-ROHRER 1989 koja se bavi francuskim prilogom *maintenant*).

rešenje, sa perfektivnim oblikom glagola *essere*, može odnositi samo na subjekte koji su u stanju da (iz)vrše kakvu radnju (tendencijalno, perfektivni oblici glagola *essere* ne odnose se na stativne situacije). Ne ulazeći detaljnije u ovo pitanje, možemo samo da primetimo da će se Italijan, na iskaz *Deve essere stato quello* koji se odnosi na, recimo, drvo, naći u čudu, jer takav iskaz podrazumeva da je drvo *nešto uradilo svojom voljom*, što se obično kosi sa našim poznavanjem sveta.

I za naredni tip IMP može se pretpostaviti i izneti tumačenje da pripada više dimenziji sadašnjosti nego dimenziji prošlosti:

(153) Qual è il problema, adesso?

C'è un certo... Villalobos, ispettore in *pensione*...

Era ora! Fallo passare, no? (CACUCCI 1997 : 171)

O tome da ovaj izraz pripada dimenziji sadašnjosti možemo spekulirati na osnovu njegove pragmatičke funkcije: naime, njime se iskazuje olakšanje zbog ostvarenja iščekivanog događaja, i ekvivalentna parafraza bila bi *finalmente!*; uostalom, i za ekvivalentni srpski izraz *bilo je vreme* (ili eng. *it was high time*) teško da bi moglo da se kategorički tvrdi da se odnosi na tradicionalnu dimenziju prošlosti: takvi se izrazi pre odnose na dimenziju irealnosti (irealno, neostvareno je, u primeru 153, prisustvo Villalobosa. I iskaz *è ora che tu faccia...* sadrži bitnu komponentu irealnosti koja se ogleda u konjunktivu glagola *fare*). Sličnu situaciju dizlociranosti IMP vidimo i u primeru:

(154) A: pronto?

B: ahah mamma?

A: ma chi è che parla?

B: no **ero** io_ che **parlavo** col cameriere (DE MAURO 1993)

gde se IMP glagola *essere* može tumačiti ili kao Vreme dimenzije sadašnjosti, ili kao Vreme dimenzije prošlosti. Imajući u vidu PRES u rečenici koja mu prethodi (*chi è che parla?*), skloniji smo da IMP ipak tumačimo pre kao Vreme dimenzije sadašnjosti (ovim se, naravno, ne

isključuju drugačija tumačenja). U ovakvim slučajevima može se zastupati teza da je temporalnost glagolskog oblika sporedno obeležje iskaza, jer sama govorna situacija i kontekst upućuju slušaoca / čitaoca da iskaz shvati na određen način, zanemarujući formalnu vrednost morfosintaksičkih sredstava upotrebljenih u samom iskazu. I u srpskom govornom jeziku, uostalom, beleži se upotreba *perfekta* nesvršenog glagola radi označavanja radnje ili stanja koji pripadaju dimenziji sadašnjosti. Up. iskaz:

(155) Jeste imali možda deset dinara?

zabeležen u jednoj prodavnici u Beogradu krajem 2001. godine. Tako, i iskaz poput:

(156) Šta smo imali za sutra?

koji se odnosi na trenutak govorenja, na obavezu koja je u planu za naredni dan, ali koju treba utanačiti u trenutku govorenja. Uzgred, čini se da u srpskom jeziku ne postoji mogućnost da se perfektom iskaže radnja ili stanje koja upućuje na dimenziju budućnosti; up. naredni iskaz:

(157) *Gde smo išli sutra?

za koji će većina izvornih govornika srpskog jezika reći da je neprihvatljiv.

1.2.3. Imperfetto kao Vreme dimenzije budućnosti

U italijanskom jeziku, IMP kao Vreme koje upućuje na dimenziju budućnosti u odnosu na trenutak govorenja nije retka pojava. Glagoli u narednim primerima temporalno su locirani u dimenziji budućnosti:

(158) “Che cosa **facevi** domani?”

(159) “Non ho capito da chi **andavi**”

(160) A: ah deve_ darci sopra sì lui m'ha detto che domani **attaccava** i scuri mo' vediamo un po' mo' ci parlo un po' (DE MAURO 1993)

Ova se pojava može objasniti na više načina, npr. uz primenu procesa rekonstrukcije izostavljenih, odnosno navodno izostavljenih¹⁰¹ struktura ili elemenata iskaza, tako da se nakon tog procesa dobiju sintaksički i leksički “kompletniji” iskazi. Ovde navedeni primeri trebalo bi da predstavljaju njihovu pojednostavljenu i ogoljenu varijantu. Prvi primer autor je zabeležio tokom jednog telefonskog razgovora sa Italijanom, i taj se iskaz može rekonstruisati na sledeći način: on se može smatrati delom složene rečenice čiji je upravni glagol u prošlom vremenu, i ta bi rečenica glasila: “Che cosa hai (ili: avevi) detto che facevi (ili: avresti fatto) domani?”. Izostavljanjem visokofrekventnog, te samim tim i redundantnog glagola *dire* iz upravne rečenice i veznika *che*, a verovatno zato da bi se postigla veća ekspresivnost i efikasnost u usmenom opštenju, deo funkcija koje je imao glagol *dire* u glavnoj rečenici preusmerava se na glagol *fare*, tako da on, u tradicionalnom tumačenju, “prelazi” u IMP, tj. iskazuje da radnja glagola *fare*, u trenutku govorenja, pripada dimenziji irealnosti, svetu *non hic et non nunc*.

Druga pretpostavka koja se ovde može izneti takođe se oslanja na rekonstrukciju nedostajuće strukture: u ovom slučaju, ono što nedostaje moglo bi da bude hipotetička rečenica praćena rečenicom *sa*, npr. gerundom, s tim da je temporalnost ovako rekonstruisanog iskaza prilično problematična za tumačenje¹⁰²:

(161) “Che cosa avresti fatto (=facevi) domani, se io non ti avessi chiamato (=chiamavo) facendoti questa proposta?”

¹⁰¹ Kažemo “navodno izostavljenih struktura...” iz prostog razloga što se ne bismo složili oko toga da postoji dovoljno lingvističkih dokaza koji bi potkrepili hipotezu da u navedenim primerima neki jezički element stvarno nedostaje. A ako bi se i dokazalo da neki element odista nedostaje, ostaje činjenica da takav iskaz ipak nije promenio svoju semantiku, te se samim time “izostavljeni” elementi mogu smatrati sporednim, manje bitnim.

¹⁰² Naime, samo nam prilog za vreme *domani* pomaže da ustanovimo da ovaj iskaz ne pripada, kako je to najčešći slučaj, dimenziji prošlosti, već budućnosti. Pitanje koje i ovim povodom može da se postavi jeste kakva je to sličnost između dimenzije prošlosti i dimenzije budućnosti koja omogućava da se za temporalno drugačije, ili čak suprotno “orijentisane” iskaze (up. *ieri andavo* : *oggi andavo* : *domani andavo*) upotrebi isto morfološko sredstvo.

Pitanje ne samo načelne prirode jeste u kojoj meri prosečan govornik italijanskog jezika poseduje kompetenciju da izvede ovakve rekonstrukcije a da prethodno nije prošao kroz specifičnu gramatičku obuku školskog tipa. Kako god bilo, i u ovakvom iskazu može se zapaziti u gramatikama već zabeležena i usvojena zamena složenih vremena irealne hipotetičke rečenice sa IMP. Posebno pitanje povodom ovako rekonstruisane hipotetičke rečenice predstavlja tumačenje njene temporalnosti: u navedenom slučaju uočljivo je da je apodoza u dimenziji budućnosti u odnosu na trenutak govorenja, a protaza u neodređenoj temporalnoj dimenziji u odnosu na trenutak govorenja, budući da se TRAP *congiuntivo* glagola *chiamare* može locirati bilo pre, bilo posle trenutka govorenja, što je, u najmanju ruku zbunjujuće ukoliko neko želi da dosledno insistira na stavu da su glagolska Vremena ovremenjena (temporalizovana) u tradicionalnom smislu. Dakle, CONDP u gornjem primeru poprima vrednost radnje locirane u dimenziji budućnosti (“prave” budućnosti u tradicionalnom smislu, ne postcedentnosti u odnosu na prošlost), što inače ne spada u obeležja ovog glagolskog oblika, već je ono uslovljeno odredbom za vreme *domani*. CONDP, inače, upućuje na dimenziju prošlosti u odnosu na trenutak govorenja, odnosno na postcedentnost ili antecedentnost u odnosu na dimenziju prošlosti; isto tako, CONDP može da se odnosi i na dimenziju sadašnjosti. Tako, za iskaz:

(162) **Avrei voluto** una partecipazione più massiccia.

može se reći da se prvenstveno odnosi upravo na dimenziju sadašnjosti: smatramo da osoba koja izriče takvu poruku ne želi da uputi slušaoca na neko svoje prethodno nadanje, iščekivanje, već da iskaže razočaranost odzivom publike u trenutku govorenja. Upotrebom CONDP kao morfosintaksičkog sredstva koje je specijalizovano za iskazivanje modalnih (irealnih) sadržaja vezujemo se za dimenziju irealnosti, a irealnost sama po sebi ne mora biti smeštena unutar temporalnih okvira (u tradicionalnom smislu), te ne treba da iznenadi što se CONDP može tumačiti kao Vreme koje može da upućuje na sve tri dimenzije.

U trećem pokušaju tumačenja pomenutog iskaza moglo bi se krenuti od rekonstruisanog iskaza, npr.: “Che cosa pensavi di fare domani?”, pa sintaksički pojednostaviti iskaz izostavljanjem glagola *pensare* i “prebacivanjem” infinitiva *fare* u IMP. Ako želimo da ovakav

postupak generalizujemo, pitanje je da li je on primenljiv na sve iskaze sa sličnom strukturom. Odnosno, u kojoj je meri prihvatljiv sintaksički analogan iskaz bez *verbum regens*-a i bez odredbe za vreme, kao npr. iskaz “Chi volevi chiamare domani?”, pojednostavljen u “Chi chiamavi domani?”. Ako samo Vreme (IMP) nije u stanju da pruži osnovne informacije za temporalno lociranje radnje / stanja - a to nije slučaj samo sa IMP kao Vremenom dimenzije budućnosti - onda bismo mogli da zaključimo da Vremena nemaju imanentnu vezu sa hronološkim vremenom, već se ona stvara i kontroliše zahvaljujući odredbama za vreme (ne treba zaboraviti da mnoge osobe koje uče italijanski jezik izvan obrazovnih institucija, tako što bivaju uronjene u italofonsku sredinu, dosta dugo koriste uglavnom samo PRES, a od drugih glagolskih oblika uglavnom najčešće infinitiv: up. BANFI 1990 : 44-45). Na pitanje da li ovakvi i slični iskazi mogu da i dalje upućuju na dimenziju budućnosti i onda kada se iz njih izostavi priloška odredba za vreme, treba reći da tumačenja koja bi se oslonila isključivo na lingvistiku ne mogu da daju potpun odgovor. Da li se iskaz “A chi ti potevi rivolgere domani?”, i njegova pojednostavljena varijanta “A chi ti rivolgevi?” odnose na istu temporalnu dimenziju? Koliko su primeri dvosmisleni, toliko i odgovor mora da bude neodređen. Samo analiza šireg jezičkog i vanjezičkog konteksta može da nas približi valjanom odgovoru. Pred ovakvom situacijom u jeziku i jezičkoj analizi, istaknuti lingvisti poput Tjaše Miklič (usmeno saopštenje) postavljaju pitanje u kojoj je meri zapravo legitimno i naučno zasnovano proučavanje jezičkih pojava koje se temelje na predstavljanju i komentaranju primera istrgnutih iz konteksta, dakle lišenih većeg dela svoga konotativnog značenja. Načelno se slažemo sa takvim mišljenjem, ali u ovom radu moramo da se držimo tradicionalne egzemplifikacije, budući da ovde ne preispitujemo sam metod naučnog rada, već nastojimo da sa drugačijih polazišta način osvetlimo semantiku Vremena. I još jednom, da zaključimo, ako IMP može da se odnosi na sve tri temporalne dimenzije, lingvistima i filozofima preostaje ili da dele IMP na zasebne celine (kao što se radi u gramatikama i specijalizovanim studijama), ili da traže šta je to što je trima dimenzijama vremena zajedničko, a iskazuje se pomoću IMP (što pokušavamo da uradimo u ovom radu, makar i kroz samo problematizovanje ovog pitanja).

1.2.3.1. IMP kao vreme dimenzije budućnosti u zavisnoj rečenici

IMP kao vreme dimenzije budućnosti češće se javlja u zavisnim rečenicama, što se može

obrazložiti pretpostavkom da deo iskaza sadržan u zavisnoj rečenici poseduje manji stepen informativnosti u odnosu na upravnu; manja informativnost ogleda se i u samoj upotrebi IMP, čija sekundarnost leži upravo u činjenici da je to Vreme kojim se prvenstveno strukturira drugi plan izlaganja (*background*). IMP upućuje na dimenziju budućnosti koju možemo da shvatimo kao manje verovatnu, manje moguću u odnosu na dimenziju budućnosti čije ostvarenje smatramo realnim i mogućim (takvu budućnost označavamo sa PRES). Naredni primeri mogu da prikažu sposobnost IMP da uputi na dimenziju budućnosti koja sadrži element irealnosti:

(163) B: invece di domani andiamo venerdì presto

A: e allora è inutile che vengo presto domani?

B: no e perciò vieni_ [incomprensibile]

A: meno male va perché mi creava proprio problemi d'arrivare (...) (DE MAURO 1993)

(164) A: sei libera?

C: be' sì no

A: ah

C: no perché?

A: volevo sape<re> se venivi al cinema?

C: eh no_ # no dove? (DE MAURO 1993)

U nedostatku preciznih odredbi za vreme, kontekstualni elementi mogu pomoći da se IMP shvati kao Vreme dimenzije budućnosti (odnosno, mogu pomoći da se izbegnu potencijalno opasne dvosmislenosti). U primeru:

(165) A: c'era scritto nel documento che andava fatta un'assemblea entro la metà di marzo ecco a questa assemblea_ operativa verrà invitato il provveditore_ che si spera che perché se si riuscisse a far partire delle attività concrete in una serie di scuole non sarebbe mica male insomma (...) (DE MAURO 1993)

glagol *venire* može da ukaže na činjenicu da skup o kojem je reč u trenutku govorenja tek treba

da se održi. Naravno, za ovaj IMP moguće je tvrditi da iskazuje obavezu (takvo značenje daje perifraza sa glagolom *andare* + infinitiv) da se skup locira u dimenziji prošlosti, ali da ta obaveza nije ispunjena do trenutka govorenja. Problem u tumačenju temporalnosti grafički istaknutog glagola leži u činjenici da nemamo precizan podatak o trenutku govorenja (da li je mesec mart već prošao, ili nije, odnosno da li je skup trebalo održati do sredine maja - a on nije održan - pa onda na novom, budućem skupu pozvati predstavnika za obrazovanje - *provveditore*). Ono što treba da zaokupi pažnju lingvisti nije toliko temporalno tumačenje ovog iskaza: ovaj i drugi neprecizno sročeni iskazi govornicima su sasvim dovoljno razumljivi, tako da sama temporalnost radnji nije problem u ovakvim iskazima. Govornikove potrebe u komunikaciji u potpunosti zadovoljava neodređeni podatak o vremenu održavanju skupa i implikacija da taj skup ipak - vrlo verovatno - nije održan. Treba zapravo posvetiti posebnu pažnju proučavanju mentalnih procesa koji rukovode tumačenjem ovakvih iskaza, ali to ne može da bude isključiv zadatak lingvistike.

Sličan primer temporalne neodređenosti IMP našli smo u još jednom slučaju, gde takođe ne postoji odgovarajuća odredba za vreme i odgovarajući kontekst. Ovde IMP ne ukazuje sa dovoljno jasnoće na koju se temporalnu dimenziju odnosi:

(166) D: mi trovo_ un pochino in dissenso su quanto è stato detto finora e adesso le spiego le ragioni dopo aver letto eh di di diverse interviste che il patriarca_ eh # <?> cattolico diciamo caldeo ha rilasciato a diversi giornali dove continuava ad intervenire dicendo che gli ebrei **andavano gasati** che i curdi Saddam aveva fatto bene ad ammazzarli che la gente impiccata se lo meritava_ (...) (DE MAURO 1993)

Nije jasno, naime, da li se stav o jevrejskom narodu odnosi na tragediju iz drugog svetskog rata, ili pak na priželjkivanje da se ponovo organizuje nekakav progon Jevreja. Jedino bi retrospektivnost druge dve zavisne rečenice (koje se tiču *pobijenih* Kurda i *obešenih* ljudi: obe radnje su perfekтивne, tako da težimo da ih smestimo u tradicionalno shvaćenu dimenziju prošlosti) mogla da utiče da se i prva rečenica protumači kao retrospektivna (otprilike kao *gli ebrei dovevano essere e furono 'gasati'*): ovakvo tumačenje deluje lingvistički dovoljno prihvatljivo, premda smatramo da prvi elementi u iskazu određuju potonje, dok bismo ovde imali suprotan slučaj, da elementi koji dolaze

kasnije određuju elemente koji dolaze ranije. Ovakva situacija je prilično neugodna u procesu komunikacije, jer reinterpretacije nečijeg izlaganja neminovno otežavaju praćenje poruke. Sa druge strane, opet, tenzije u savremenom Izraelu i na Bliskom Istoku uopšte mogu dati povoda i za prospektivno tumačenje, što samo govori u prilog činjenici da semantika glagola, pa i iskaza u širem smislu, u dobroj zavisi i od vanjezičkih, kulturnih, istorijskih, političkih i drugih faktora, kao npr. čak i ličnih želja.

Na osnovu sakupljenih primera, može se reći da u zavisnoj rečenici IMP teži da poprimi vrednost Vremena dimenzije budućnosti uglavnom u onim slučajevima kada zavisnom rečenicom upravlja glagol u prošlom vremenu. Reč je, naravno, o tendenciji, ne o pravilu. U svojoj studiji MORETTI-ORVIETO (1979 : 31), što može da bude indikativno, navode samo primere u kojima je glagol upravne rečenice u prošlom vremenu; te primere navodimo u nešto izmenjenom redosledu, uz primedbu da se oni ipak odnose na IMP koji označava ‘budućnost u prošlosti’:

- (167) Proprio al momento di andarsene mi disse che *andavano* verso Cannatello. (L. Sciascia : *A ciascuno il suo*, 48)
- (168) Subito pensai che, ancora un attimo, ed *eravamo colpiti* noi pure. (A. Soffici : *Kobilek*, 51)
- (169) Ha detto che *ritornava* stamani. (M. Tobino : *Il clandestino*, 369)
- (170) Il vecchio Balotta andò su tutte le furie quando seppe che (Mario: n.d.r.), *si sposava*. (N. Ginzburg : *Le voci della sera*, 45)
- (171) Mi avevi giurato che non le *parlavi* più ad Anita; e invece l'altro giorno ti ci ho visto insieme. (C. Cassola : *La ragazza di Bube*, 12)
- (172) Versai un'altra tazza al mio amico e gli chiesi quando *tornava* a Bobbio. (C. Pavese : *La luna e i falò*, 17)

(173) Ma se avessi saputo che *venivi* sarei rimasto in bottega. (C. Cassola : *Il cacciatore*, 25)

I IMP konjunktiva može da uputi na postcedentnost u dimenziji prošlosti; razlozi za selektovanje ovakvog IMP mogu da budu:

A sintaksičke prirode:

(174) Durante quei discorsi aleggiava costantemente nella testa di Davide l'idea che da un momento all'altro Daniele **scoppiasse** a ridere e **gli dicesse** una buona volta che lo spazio privato non esisteva (...) (DI COSTANZO 1995 : 19)

B semantičke prirode:

(175) Per chiudere la conversazione, ma anche per cercare qualcosa che **contraddicesse** la spiacevole sensazione appena provata, Davide disse: (...) (DI COSTANZO 1995 : 17)

U vezi sa gornjim primerom, IMP *contraddiceva* imao bi retrospektivnu vrednost i u ovom kontekstu bio bi u najmanju ruku neobičan; CONDP bi ukazao na *izvesnost* i *odloženost*¹⁰³ realizacije grafički istaknute radnje, dok IMP *congiuntivo* ukazuje isključivo na neodređenu mogućnost da se istaknute radnje realizuju, odnosno, kako smo rekli na drugim mestima: IMP *congiuntivo* ukazuje na mogućnost promene stanja, dok IMP poprima iterativnu vrednost. Na osnovu ovoga, moglo bi se zaključiti da je razlika između IMP i IMP *congiuntivo* veća nego što bi se pomislilo sudeći po njihovim nazivima.

¹⁰³ Terminom *odloženost* upućujemo na postojanje temporalnog jaza, između radnje / stanja u upravnoj rečenici i radnje / stanja u zavisnoj. Pri jednakim uslovima, kada se IMP i CONDP odnose na istu temporalnu dimenziju, IMP upućuje na neodređeni segment budućnosti, čiji obrisi počinju odmah nakon radnje / stanja sadržanog u upravnoj rečenici i prostiru se “u beskonačnost”; CONDP je složeno, dakle svršeno Vreme; kada je u funkciji ‘budućnosti u prošlosti’, CONDP, prema tradicionalnoj gramatici, možemo da identifikujemo sa zasebnom “tačkom” na vremenskoj osi. Ta tačka nalazi se na segmentu između radnje upravne rečenice ili temporalne dimenzije u kojoj je locirano izlaganje i trenutka govorenja i ona nema neposredne logičke ili temporalne veze sa radnjom (stanjem) koja takvom CONDP “prethodi”. CONDP, dakle, upućuje na jasnije određenu ‘budućnost u prošlosti’, a samim time i označava radnju čija se realizacija smatra izvesnijom u odnosu na radnju označenu sa IMP.

C kombinovani, sintaksičko-semantički:

(176) Dopo avere agito ebbi paura che mi prendessero. (DI COSTANZO 1995 : 81)

gde nas, pored izraza *avere paura*, koji prema poznatim pravilima zahteva konjunktiv, sam smisao celog iskaza upućuje na prospektivno tumačenje. Naime, izraz *avere paura* kojem sledi IMP konjunktiva, prema podacima dobijenim pregledom Pirandellovih i Svevovih dela na CD-ROMu LIZ 4.0, u ogromnoj većini slučajeva jeste prospektivan; zabeležili smo jedan primer gde se IMP konjunktiva iza *avere paura* može, na osnovu uvida u širi kontekst, smatrati retrospektivnim:

(177) Egli prevedeva tutto: aveva paura che lo spirito ricordasse l'alfabeto greco. (SVEVO, *La coscienza di Zeno*)

Ovakvo tumačenje nameće se možda zbog semantike glagola *ricordare*, koji pre nego na istovremenost u dimenziji prošlosti upućuje, na svoj specifičan način, na relaciju antecedentnosti u odnosu na dimenziju prošlosti. Slična pojava poznata je, uostalom, i u latinskom jeziku (up. deponentne glagole *meminisse* i *odisse*). I u ovakvim slučajevima činioci pragmatičke i logičke prirode pomažu nam u tumačenju semantičke vrednosti glagolskog oblika. Isto tako, deluje malo verovatno da se u narednom primeru stativni glagol *corrispondere* odnosi na postcedentnu radnju u dimenziji prošlosti; pre bi se govorilo o istovremenosti:

(178) Se fosse stato certo che ciò corrispondesse almeno in parte alla verità Davide avrebbe guardato con minore inquietudine quel cumulo di fascicoli gonfi di fogli volanti. (DI COSTANZO 1995 : 16)

Sledeći primer pokazuje kako prospektivnost glagola *sperare* ne mora da bude sama po sebi dovoljna kako bi se samo pomoću IMP konjunktiva izrazila postcedentnost u dimenziji prošlosti:

(179) Sperava che qualcuno mi potesse aiutare, perché per lei ero un bambino come gli altri,

forse anche un po' più intelligente. (CONTI 2000 : 28)

Samostalni IMP konjunktiva (*mi aiutasse*) ostavio bi prostora za prihvatljivo (ali semantički neprimereno, s obzirom na kontekst) tumačenje da je taj IMP istovremen sa radnjom glagola *sperare*, pa možda čak i antecedentan. U ovom slučaju, glagol *potere* nema funkciju čisto modalnog elementa, već služi kao pomoćni element u definisanju postcedentnosti u odnosu na dimenziju prošlosti, slično kao i glagol *dovere* (up. primere niže), što može da predstavlja prilog u korist shvatanja po kojem FUT zapravo i nije Vreme u pravom smislu reči, već način. Ovakvu tvrdnju potkrepljuju činjenice da je, npr., latinski futur proistekao iz optativa i da se slovenski i germanski futur gradi pomoću leksičkog elementa koji ukazuje na nameru, htenje (up. *He will go*, *Ja [ho]ću ići*). Glagol *potere* poprima posebnu semantičku funkciju: on, u prethodnom primeru, odslikava majčino očekivanje da je neko stvarno u stanju da pomogne, i da će pomoći njenom nakaznom detetu. Up. i sledeće primere, u kojima su prisutni modalni glagoli u IMP konjunktiva za koje se takođe ne može reći da imaju isključivo modalnu vrednost:

(180) Egli era ancora convinto che Fumigi **dovesse essere stato rifiutato**, ma soltanto perché non gli sembrava ammissibile che Annetta si adattasse a sposarlo (SVEVO, *Una vita*)

(181) Le si sedette accanto e le parlò con grande dolcezza, con l'accento della sincerità, e ben presto commosso gli parve che la fanciulla **dovesse seguirlo** all'altezza a cui tentava di portarla (...) (SVEVO, *Una vita*)

(182) Era felicità quella derivante da questa situazione quando il caso gli aveva rivelato quale sventura questa stessa situazione **potesse apportargli?** (SVEVO, *Una vita*)

(183) (...) perché un amore nato così presto (...) poteva morire con la medesima rapidità con cui era nato. Non provò alcun timore che così **potesse accadere!** (SVEVO, *Una vita*)

U vezi sa ovakvom upotrebom IMP modalnih glagola, BERTINETTO (1986 : 366) navodi jedan primer:

(184) Le misure prese *dovevano rivelarsi*, alla resa dei conti, del tutto insufficienti

za čiju se ispravnu parafrazu, napominje autor, treba upotrebiti CONDP glagola *rivelarsi*, a ne oblik *avrebbero dovuto rivelarsi*; on objašnjava da “il modale *dovere* assolve quindi unicamente la funzione di marca di prospettiva”. Prospektivna vrednost modalnog glagola *dovere* čuva se i u infinitivu. Up.:

(185) Le case dalle facciate che parevano butterate dal vaiolo avevano l'aria di **dover crollare** da un momento all'altro (...). (D'ORTA 1996 : 63)

1.2.4. Imperfetto i druga Vremena

Sintaksičke posledice prisustva IMP u tekstu mogu se, između ostalog, sagledati kroz prizmu odnosa IMP prema sledećim najrelevantnijim Vremenima italijanskog glagolskog sistema:

- IMP : PPROS
- IMP : TRAP
- IMP : FUT

O odnosu IMP : PREM biće reči u odeljku posvećenom PREM.

Odnos IMP : PPROS

O odnosu IMP : PPROS može se govoriti na isti način na koji se niže, u odeljku posvećenom PREM, govori o odnosu PREM : IMP, uprkos razlikama koje postoje između PPROS i PREM. Međutim, razlike između ova dva potonja Vremena tiču se njihovog odnosa prema hronološkom vremenu, odnosno prema dimenziji temporalnosti, i ne dotiču se IMP, Vremena koje ima upadljivo manje dodirnih tačaka sa hronološkim vremenom nego druga dva

upravo pomenuta glagolska oblika. IMP upućuje na vrstu logičke i semantičke relacije koja je, reklo bi se, bitno drugačija od relacija na koje upućuju PPROS i PREM, tako da smatramo da je dovoljno da se na jednom mestu (u odeljku o PREM) diskutuje o odnosu IMP prema perfektivnim Vremenima PPROS i PREM: zapažanja vezana za temporalne, aspektualne i akcionalne odlike jednog od ova dva oblika u poređenju sa IMP (naravno, *mutatis mutandis*) važiće i za drugi oblik, upravo zbog suštinske, sistemske različitosti IMP u odnosu na Vremena naracije.

Naravno, ne treba smetnuti s uma da je navodno izjednačavanje PPROS i PREM pred IMP samo uslovno, i da je predloženo samo u cilju određenog pojednostavljenja prikazivanja semantike IMP. Da su razlike između PPROS i PREM nepomirljive, svedoči i činjenica da su PREM i PPROS funkcionalno vrlo razlučena Vremena (pominjemo *funkciju* ova dva Vremena, jer ne bismo bili skloni da se na ovom mestu poslužimo metaforama i ustvrdimo kako se PREM “povlači” pred PPROS, ili da je PREM Vreme koje polako “nestaje”, ili je već “nestalo”).

Dakle, navešćemo dva primera u kojem je prikazan odnos IMP : PPROS, računajući da je kombinacija IMP : PPROS toliko frekventna da ne zaslužuje posebno razmatranje:

(186) LA RAGAZZA - Hai detto che ti piaceva il tuo lavoro.

LUI - Mi piace. Faccio dighe sempre più alte. (MAZZUCCO 2001 : 53)

(187) Conoscete la Santina? È mezza malata e senza voce e non voleva venire! ma io l'ho condotta per forza. (DE MARCHI, *Arabella*)

Odnos IMP : TRAP

Odnos IMP : TRAP nije u toj meri jednoznačan i isključiv kao što je to slučaj sa odnosom IMP : PPROS / PREM. Ako se TRAP posmatra kao svršeno prošlo vreme, onda bi se s pravom moglo reći da je ista vrsta odnosa koji postoji između IMP i PPROS / PREM sadržana i u odnosu IMP : TRAP. Međutim, kako se u slučaju TRAP ne možemo ograničiti na to da uzmemo u obzir samo aspektualna obeležja ovog glagolskog oblika, već i druga, kakva PREM i PPROS ne poseduju, onda odnosu IMP : TRAP treba ipak posvetiti nešto prostora, u nadi da će se na taj

način i u ovom odeljku našeg rada doprineti osvetljavanju nekih semantičkih obeležja TRAP.

Mnoga od pitanja vezana za sledeće primere tiču se u prvom redu TRAP, a ponajmanje samog IMP, koji se, generalno, može smatrati glagolskim oblikom koji iskazuje stativnost (stanje) u dimenziji prošlosti. Pomenuti pojam *stanja* odnosi se na razinu drugog plana izlaganja. Pošto se drugi plan izlaganja odlikuje stativnošću, i konsekventno tome idejom *nesvršenosti*, možemo reći da se IMP tiče onih elemenata izlaganja (ne možemo da tvrdimo da se tiče “radnji”, budući da sam termin *radnja* asocira na proces, on implicira da se nešto događa, razvija, radi itd. - što držimo da nije slučaj sa IMP) koji su potencijalno podložni promeni. Za elemente izlaganja iskazane sa TRAP nije predviđena mogućnost promene na nivou drugog plana, i ovo semantičko obeležje predstavlja glavnu razliku između IMP i TRAP. U svakom slučaju, ovaj aspekt semantike TRAP biće detaljnije razrađen u odeljku posvećenom ovom Vremenu.

Narednih nekoliko primera može da posluži kao ilustracija odnosa IMP : TRAP:

- (188) A proposito del XVIII secolo, Lévi-Strauss **aveva parlato** di “falso evoluzionismo”. Per “falso evoluzionismo” Lévi-Strauss intende il tentativo di sopprimere le diversità fingendo di riconoscerle in pieno. **Si trattava** di rappresentare le società dei “selvaggi” e dei “primitivi” come società occidentali semplificate. (IACONO, www.italicon.it)
- (189) Cadde in picchiata, privo di sensi, e scomparve nel nulla, risucchiato dalla forza di gravità. **Era solo. Aveva vinto.** E spettava a lui, compiere l’ultimo atto di quell’ultimo volo... (CACUCCI 1997 : 170)
- (190) E il suo sguardo **lasciava intendere** che su quella decisione non si sarebbe tornati. Lui **non era nemmeno riuscito** a sorridere. (BOSIO 1993 :29)
- (191) C: senti ma io stasera **dovevo fare** un'altra cosa cioè dovevo fare il risotto con i formaggi però poi_ **avevo preparato** tutte queste cose ho pensato che il risotto magari [incomprensibile] E anche i fagioli
A: io li vuoi tu? (DE MAURO 1993)

(192) (...) e dunque se avevamo ragione noi perché dieci anni prima Rakosky **doveva rubare** al colonnello un memoriale falso? (ECO 1988 : 593)

(193) (...); **aveva resistito** alle ultime parole di sua madre che, poco prima di morire, lo **implorava** ancora di non andare contro la tradizione mercantile della loro famiglia... (BOSIO 1993 : 20)

(194) Questo le **diceva** Antonio la notte che **avevano passato** insieme prima che lei partisse. (BOSIO 1993 :84)

Ovi primeri, kada je IMP u pitanju, čini nam se da ne ostavljaju mnogo prostora za posebne spekulacije o semantičkim vrednostima ovog Vremena. Kada je, pak, reč o TRAP u njima, moguće je zauzeti dva stanovišta: jedno zasnovano na tradicionalnom shvatanju temporalnosti (koja se može pojednostaviti formulacijom: “antecedentna” radnja iskazana sa TRAP prethodi drugoj, “postcedentnoj” iskazanoj sa IMP - postulira se da je IMP na isti način ‘vezan’ za hronološko vreme kao i druga Vremena), i drugo, zasnovano na shvatanju da svaki od ova dva glagolska oblika iskazuje nešto što se u krajnjoj liniji može u širem smislu tretirati pre kao rezultirajuće *stanje* nego kao *radnja* u tradicionalnom smislu. Zbog mentalne inercije, u primeru (188) tumačimo TRAP *aveva parlato* kao antecedentnu radnju u odnosu na neku drugu prošlu radnju (koja ne mora da bude iskazana), a ne kao stanje koje je rezultat, ishodište izlaganja i stanje nastalo izlaganjem Lévi-Straussa; u primeru (189) TRAP *aveva vinto* takođe tumačimo kao antecedentnu radnju, dok se i taj TRAP može shvatiti kao određeno stanje; isto se može reći i za ostale primere.

U univerzumu u kojem bi postojala samo rezultirajuća stanja nastala iz prethodnih stanja ili iz prethodnih radnji, sama ideja vremena, ‘dubine’ vremena i temporalnosti uopšte postala bi, u jednom filozofskom smislu, gotovo bespredmetna; takva bi ideja predstavljala samo odraz uvreženog načina razmišljanja i poimanja sveta. Budući da ne posedujemo nijednu valjanu i prihvatljivu definiciju pojma vremena, već da se po tom pitanju oslanjamo isključivo na zdrav razum, na vreme kao apriornu datost, i da se u suštini nalazimo samo u okvirima jedne nekritički prihvaćene hipoteze usvojene kao dominantan pogled na svet, onda ne postoje razlozi da se u

tumačenje glagolskih Vremena ne uvede pojam netemporalnog kao jedan alternativan pogled na ovu problematiku. I na ovom mestu ističemo, kao i drugde u ovom radu, da se pitanje ‘višeznačnosti’ glagolskih oblika ne mora rešavati tako što će se datom glagolskom obliku pripisivati razna posebna značenja (“etikete”) i domeni upotrebe. Drugim rečima, upotrebom takvih etiketa nastoji se da se sam glagol analitički prilagodi datoj stvarnosti. U obrnutoj perspektivi, glagolski oblik trebalo bi da predstavlja jedinstvenu semantičku i funkcionalnu celinu. Ono što preostaje jeste da se odredi šta je zajedničko raznim manifestacijama “stvarnosti” što im omogućuje da budu označene jednim te istim glagolskim oblikom. Da se poslužimo jednostavnim poređenjem: ponos domaće automobilske industrije, popularni Jugo, možemo voziti na pisti u Monci, na običnom drumu, po makadamu i sl., ali podloga na kojoj se vozi ne doprinosi tome da se sam Jugo etiketira kao, redom, bolid formule jedan, limuzina, džip itd. Suština ovog automobila ostaje jedna te ista (tužna...), a zadatak lingviste i filozofa, kada su Vremena u pitanju, trebalo bi da bude da pronađu koje zajedničke elemente i odlike imaju pista u Monci, običan drum i makadam. Na kraju ovih razmišljanja možemo da navedemo posebno zanimljiv primer:

(195) “Spaccagli un osso, azzoppalo, fa’ quel che ti pare, ma quella bestia non deve scendere in pista la settimana prossima.” L’uomo **era rimasto impassibile**, mentre l’altro gli **sibilava** queste parole a pochi centimetri dalla faccia. (CACUCCI 1997 : 162)

u kome su radnje dva grafički obeležena glagola istovremene, što se vidi kako po semantici iskaza, tako i po vezniku *mentre*. Zanimljivost ovog primera leži u činjenici da predikat *era rimasto impassibile* ne bi trebalo posmatrati kao pravi “semantički” TRAP, budući da se u iskazu ne podrazumeva nikakva *radnja* (u tradicionalnom smislu ove reči) koja bi ukazivala na promenu stanja. Jednostavno, predikat *era rimasto impassibile* kao da upućuje na stanje u dimenziji prošlosti koje je ekvivalentno stanju iskazanom sa IMP. Dalje, ako ovakav predikat uporedimo sa iskazom *è rimasto stupito* i njemu sličnima, možemo da primetimo da se u svakom slučaju nalazimo pred stanjem, a ne radnjom, što nije novost kada je u pitanju IMP, ali se kosi sa tradicionalnom definicijom i shvatanjem TRAP.

Odnos IMP : FUT

Govoriti o odnosu IMP : FUT znači dovoditi u vezu dva bitno drugačija sistema: na jednoj strani zastupljena je dimenzija prošlosti, na drugoj dimenzija budućnosti. Italijanski jezik teži da, naročito u pisanom jeziku i u jeziku književnosti, vezu između ova dva sistema iskaže glagolskim oblikom koji može da neutrališe raskorak između dveju pomenutih dimenzija. Glagolski oblik koji funkcioniše kao veza između dveju dimenzija je, naravno, CONDP. Sam FUT se ne javlja često u nezavisnoj ili zavisnoj rečenici u kontekstima koji pripadaju dimenziji prošlosti (ukoliko u tom kontekstom ne dominira *istorijski*, ili *narativni PRES*), iz prostog razloga što kombinovanje dimenzije prošlosti (nerealan, neaktuelan i neostvarljiv svet) i dimenzije budućnosti (potencijalno ostvarljiv svet) deluje slabo prihvatljivo ne samo na planu normativne gramatike, koja takvo kombinovanje zapravo i izričito zabranjuje, već i na nivou govornog jezika, koji s jedne strane jeste ‘slobodniji’ i ‘manje kontrolisan’ nego njegova pisana varijanta, ali i lingvistički relevantniji, jer odslikava neke “spontane” jezičke fenomene koji odudaraju od norme, a koje u procesu pismenog beleženja jezika redovno inhibiramo. Takvim fenomenima ipak treba posvetiti prostor i pažnju, jer oni mogu da budu značajni za razumevanje suštine logičkih procesa koji se odvijaju u čovekovoju svesti.

1.2.5. Slaganje vremena

Slaganje Vremena predstavlja teškoću i problem zbog toga što se pravila o upotrebi Vremena ne primenjuju u svim slučajevima, odnosno u svim registrima upotrebe jezika. Slaganje Vremena, zapravo, više govori o pripovedačevom stavu u odnosu na predmet kazivanja nego o samom predmetu kazivanja. Dosledna primena pravila o slaganju Vremena, odnosno IMP u zavisnoj rečenici koja stoji u relaciji istovremenosti sa upravnom, odaje sliku objektivnog i distanciranog stava pripovedača:

(196) «Egli aveva trovato un benefattore che lo **faceva** studiare.» (DE MARCHI, *Arabella*)

Suprotno od ovoga, upotreba PRES (ili nekog od Vremena bliskih dimenziji sadašnjosti,

PPROS ili FUT) umesto IMP u zavisnoj odaje aktuelnost koju za pripovedača ima predmet kazivanja:

(197) Alle otto e un quarto di mattina Italo Miele fu dimesso dall'ospedale. Con quel naso fasciato e quei due medaglioni viola intorno agli occhi sembrava un vecchio pugile che ne abbia beccate prima di cadere al tappeto. (AMMANITI 1999 : 333)

Suprotno ovome, kada u upravnoj rečenici stoji Vreme koje aktualizuje radnju, kao PPROS, pripovedač može, upotrebom IMP, da izbegne utisak neprimerene vezanosti radnje za sam trenutak pripovedanja:

(198) Quando si è sparsa la voce che avevo confessato anche questo, i miei vecchi amici di partito e gli uomini della nomenclatura, hanno iniziato a dire che ero pazzo. (LICANDRO-VARANO 1993 : 99)

Pored ovih, postoje i drugi faktori koji utiču na izbor Vremena. Tako, u narednom primeru, preuzetom iz jedne bajke, IMP (*parlava*) upotrebljen je u tekstu ne toliko zbog "objektivnosti kazivanja", već možda pre kako bi se podvuklo nepostojanje (= neaktuelnost) "drveta koje govori", da istakne da je reč o nečemu što postoji samo u zamišljenom svetu bajki:

(199) - Maestà, vi manca il meglio.

- Che cosa mi manca?

- L'albero che parla.

Infatti, tra quelle rarità, l'albero che parlava non c'era. (CAPUANA, *C'era una volta...*)

Naime, i da je dijalog organizovan kao indirektan govor, PRES *parla* umesto IMP *parlava* mogao bi da proizvede semantiku "opšte istine" i da navede na ovakvo razmišljanje: "ti mi pričaš ovu bajku iz sveta mašte, ali takvo drvo zaista postoji i pripada našem svetu". Dakle, IMP, u ovakvim slučajevima, postiže efekat udaljavanja predmeta pripovedanja od našeg sveta, od mogućnosti neposrednog susreta s takvim entitetom. Sa druge strane, sam naslov ove bajke

(*L'albero che parla*) sadrži glagol *parlare* u PRES. PRES u naslovu ima funkciju da privuče pažnju i zainteresuje čitaoca / slušaoca, da saopšti neku bitnu (= vanvremensku) osobinu, kao što je to slučaj sa likovnim delima i njihovim nazivima, u kojima je glagol uglavnom u PRES. Naslov *L'albero che parlava* nije nemoguć, ali ne bi zadovoljio funkciju koju naslov treba da ispuni, tj. da privuče pažnju (očekuje se da je priča sa PRES u naslovu intrigantnija, jer se njime ukazuje na relevantnost i aktuelnost koja se samoj priči, tj. celokupnom izlaganju, želi pripisati; suprotno ovome, neko od prošlih Vremena u naslovu, stvarajući utisak neaktuelnosti i objektivnosti, može da deluje psihološki neintrigantno, gotovo odbojno). Dakle, ako naslov književnog dela, naročito kraćih formi kao npr. bajke ili sl., ima zadatak da privuče pažnju i intrigira potencijalnog čitaoca, onda i naslov treba da poseduje izvesne osobine koje će ga učiniti dostojnim pažnje, atraktivnim - isto kao što i novinski naslovi moraju da budu upadljivi¹⁰⁴. Ovakva razmišljanja mogu doprineti razumevanju semantike glagolskih Vremena.

Kada je reč o slaganju Vremena, ni opšte istine ne moraju da stoje obavezno u PRES kada su izrečene u zavisnoj rečenici:

(200) Gli sarebbe piaciuto andare avanti così, senza fermarsi mai, fino a Genova. Dove, gli avevano detto, c'era l'acquario più grande d'Europa (...). (AMMANITI 1999 : 75)

IMP *c'era* svedoči o pripovedačevoj želji zadrži distancu u odnosu na svoje izlaganje, uprkos tome što pomenuti akvarijum, u Đenovi, još uvek postoji.

PRES, zatim, može da predstavlja tekstualni znak koji nas obaveštava da se nalazimo pred citatom u indirektnom govoru. Up.:

(201) Quello (*sc.* l'intervento) di Carpaccio durò quindici minuti e riguardava l'atteggiamento da tenere nei confronti del gruppo rivale di Potere Rosso e di come discutere sul problema dell'Unione Sovietica (...) e di come sviluppare una coscienza critica all'interno del nostro gruppo che però valesse anche verso l'esterno, mentre quelli di

¹⁰⁴ SPADEA (2001 : 105) navodi reči Riccijeve (RICCI 1979 : 17, citirano prema Spadea 2001) da novinski naslovi treba da sažmu "in poche righe il contenuto dell'articolo o le principali informazioni da esso fornite, per mezzo di una forma appositamente studiata per colpire l'attenzione del lettore". U tom smislu, izgleda da PRES u naslovu ove bajke obavlja upravo pomenutu funkciju.

Potere Rosso fanno esattamente il contrario. (BENNI 2001 : 115)

IMP *facevano* je kanonsko rešenje koje bi se očekivalo na ovom mestu, ali Benni koristi PRES u nastojanju da oživi, makar u indirektnom govoru, žestinu političke rasprave.

O razlikama između IMP i IMP *congiuntivo* može da posvedoči naredni primer. Očigledno je da IMP *congiuntivo*, uprkos nazivu, ne upućuje na dimenziju prošlosti, već ima vanvremensku vrednost:

(202) Parli come se lo scrittore non dovesse avere niente a che fare con la vita (...) (DI COSTANZO 1995 : 21)

1.2.6. Zaključak

Kao što se vidi iz ovih primera, istraživanje je sprovedeno na korpusu sačinjenom dobrim delom od književnih tekstova. Imajući taj podatak u vidu, proizlazi da ti rezultati mogu, naravno, da se smatraju valjanim uglavnom za jedan poseban segment jezika, jezik književnosti, a ne apsolutno i za sve vrste italijanskih tekstova. Koliko je god bilo moguće, trudili smo se da uzmemo u obzir i primere iz govornog jezika, a naročito primere iz korpusa na osnovu kojeg je urađen frekvencijski rečnik DE MAURO (1993).

Druga stvar koja se mogla uočiti jeste da su neki primeri temporalno dvosmisleni, što sa semantičke i kognitivne tačke gledišta predstavlja posebno polje istraživanja. Tako, u primerima (168) i (169) IMP nedvosmisleno poprima semantičku vrednost koja se ne može poimati isključivo kao dimenzija prošlosti, i to u prvom redu zbog prisustva priloških odredaba za vreme (*ancora un attimo* - 168, *stamani* - 169). Zatim, prisustvo zavisno-vremenske rečenice u primeru 167 utiče na tumačenje temporalnosti upravne rečenice (*mi disse*), ali ne toliko i na zavisnu sa IMP. Samo ukoliko je subjekt glagola *dire* (*egli*) uključen u subjekt glagola *andare* (ako je *essi*, drugim rečima, inkluzivna zamenica i uključuje i zamenicu *egli*), moguće je futursko tumačenje; u protivnom, ako *essi* isključuje *egli*, bilo bi moguće da se radnja glagola *andare* tumači kao iterativna, ili habitualna. Primer (170) može, formalno, da označava istovremenost¹⁰⁵ u dimenziji

¹⁰⁵ Mada bi se, radi izbegavanja nejasnoća, pre upotrebila durativno-progresivna struktura sa stare (*si stava*

prošlosti, ili pak iterativnost u dimenziji prošlosti, što je tumačenje koje naše poznavanje sveta (odnosno, “la nostra profonda e radicata conoscenza di come vanno le cose del mondo”¹⁰⁶) inhibira. Naime, sam glagol *sposarsi* i naša predstava o tom činu doprinose da u ovom slučaju isključimo iterativnost i durativno-progresivno tumačenje, pripisujući glagolu *sposarsi* singulativno značenje i projektovanost u budućnost.

I primer (171) može se tumačiti na barem dva načina: jedno je tumačenje koje usvajaju Moretti-Orvieto (*parlavi = avresti parlato*); prevodni ekvivalent glagola *giurare* bio bi, imajući u vidu značenje iskaza, *obecati*. Po drugom tumačenju, IMP ovde može da označi relaciju istovremenosti u prošlosti. Glagol *giurare*, za razliku od prethodnog *sposarsi*, ne isključuje takvo tumačenje, ali će njegov prevodni ekvivalent biti *zakleti se*, a ne *obecati*¹⁰⁷. Glagol *tornare* u primeru (172) može se tumačiti i iterativno / habitualno (futuresko tumačenje oslanja se na druge jezičke elemente, obično je to kontekst). U primeru (173), *periodo ipotetico della irrealità*, a naročito glagol *sapere*¹⁰⁸ u složenom vremenu (što upućuje na svršenost, izvršenost i, uglavnom, na singulativnost) upućuje na futuresko tumačenje IMP glagola *venire*, saobrazno tvrdnjama autora Moretti-Orvieto.

Kao što se može videti iz upravo rečenog, primeri 167-173), lišeni konteksta, ne moraju da se tumače jednoznačno, nego im se mogu pripisati i nešto drugačiji semantički sadržaji, koji se mogu smatrati prihvatljivim u većoj ili manjoj meri, zavisno od subjektivne procene izvornih govornika.

Ipak, navedeni primeri i odgovarajući komentari pokazuju da su implikacije razlika u tumačenju temporalne vrednosti IMP male, ponekad i nebitne. Stiče se utisak da su se autori ovih primera intuitivno oslonili na upotrebu IMP, ne razmišljajući mnogo o njegovim semantičkim

sposando)

¹⁰⁶ Lo Duca (1993: 304)

¹⁰⁷ U slučaju glagola *sposarsi* i *giurare* možemo da govorimo o pojmu orijentisanosti glagola, tj. o specifičnoj semantičkoj osobini ovih glagola da samim svojim prisustvom utiču da se radnja u zavisnoj rečenici shvati kao antecedentna, istovremena ili postcedentna, u odnosu na upravnu, bez obzira na upotrebljeno Vreme. Tako, npr., *giurare* u jednom tumačenju ima prospektivnu vrednost (*mi avevi giurato che non le avresti parlato più* ili: *di non parlarle più*), u drugom ima vrednost istovremenosti (*mi avevi giurato che in un determinato periodo del passato non le parlavi più*): ta je vrednost uslovljena odredbom za vreme. *Giurare* može biti i retrospektivan glagol: up. primer *mi hai giurato di non averle più parlato*.

¹⁰⁸ U složenim vremenima *sapere* znači *saznati*, a ne *znati*, tj. upućuje na promenu stanja, a ne na sâmo stanje.

osobinama. IMP u “rukama” ovih pisaca, jezičkih autoriteta, funkcioniše kao nedefinisano, temporalno neodređeno i neodredivo Vreme čija se vrednost utvrđuje *by default*¹⁰⁹, tako što se obeležja *prošlosti* i *stanja* prihvataju kao njegove osnovne semantičke vrednosti. Međutim, za IMP se ne može tvrditi sa isključivošću da je prošlo Vreme. Njegovo osnovno semantičko jezgro odnosi se na prošlost, ali to Vreme, kao što smo videli, može da upućuje i na druge temporalne dimenzije.

Pitanje koje se, u tom slučaju, može postaviti je sledeće: da li je IMP “elastično”, polivalentno Vreme sa više značenja, čiju stalno promenljivu, odnosno nikad unapred određenu vrednost (sem njegovog uopštenog i malo informativnog značenjskog jezgra, koje nam kazuje da je to Vreme koje upućuje na prošlost) govornik i slušalac podvrgavaju procesu tumačenja¹¹⁰, uzimajući u obzir brojne semantičke parametre? Ovo je standardno, uobičajeno i prihvaćeno tumačenje ovog Vremena. Mogućnost različitog tumačenja kontekstom uslovljenih semantičkih vrednosti IMP doprinosi da se različita tumačenja, analitičkim postupkom, izdvoje u zasebne vrste upotrebe IMP, da se objasne kao izuzeci, kao prihvaćena “aberacija” od “pravila”.

Možda bi u razumevanju IMP trebalo staviti naglasak na činjenicu da on mora da poseduje celovito značenjsko jezgro. Trebalo bi da se o njemu govori kao o jednoznačnom obliku koji upućuje na pojmove, ili kategorije sveta koji do sada nisu bili u centru pažnje zajedničkih napora lingvista i filozofa. Pitanje je, dakle, šta je zajedničko svakom IMP, bez obzira na njegove neodređene, ili ponekad oprečne temporalne vrednosti. Da li je moguće zamisliti neko jedinstveno značenjsko jezgro IMP iz kojeg su se u jezičkoj svesti govornika razvile dodatne psihološke, subjektivne, analitičke predstave o ovom Vremenu? Polazeći od njegove osnovne vrednosti (u tradicionalnom shvatanju), semantičko polje ovog prošlog

¹⁰⁹ Ovim izrazom, preuzetim iz jezika kompjutera, označava se prihvatanje određenih, uobičajenih i osnovnih vrednosti nekog jezičkog oblika u kontekstima u kojima su odsutni drugi, posebni jezički markeri (kao, npr., priloške odredbe za vreme u primerima 168 i 169) ili drugi jezički znakovi koji mogu da doprinesu da se vrednost pomenutog jezičkog oblika protumači na poseban način.

¹¹⁰ Navedeni proces tumačenja ne predstavlja stalan fenomen, neprekidnu i nužnu preradu pristiglih ili pristižućih jezičkih podataka. U većini slučajeva iskaz sa IMP tumači se automatski, bez značajnijeg intelektualnog napora. Kada se u iskazu čuje IMP, u nedostatku posebnih jezičkih znakova, odmah mu se pripisuju barem dva semantička obeležja: “prošlost”, “ne-radnja = stanje”. Proces preciznijeg tumačenja pokreće se, dakle, samo u slučaju onih konteksta u koje odašiljalac smešta poruke, a u kojima primalac prepoznaje posebne jezičke znakove (kao, npr., neke priloške odredbe za vreme) koji su u odnosu semantičkog potiranja sa samom osnovnom vrednošću IMP.

nesvršenog vremena širi se prema bliskom pojmu neizvršenosti (nesvršeno = neizvršeno - up. modalne glagole¹¹¹), pa dalje prema neostvarenosti¹¹² i još dalje, prema nestvarnosti. Jer, ono što je neostvareno može se smatrati i nestvarnim, kontrafaktualnim u odnosu na trenutak govorenja, na “sadašnjost”. Može se zaključiti, dakle, da je IMP Vreme nestvarnosti (it. *irrealità*) posmatrano iz perspektive sadašnjosti. Naravno, onda treba možda ponuditi neku definiciju *nestvarnosti*. Pođimo od primera: “*La casa era lì*”. Ovim iskazom mislimo i upućujemo na neki svet u kojem je predmetna kuća stvarno bila na pokazanom mestu. Odnosno, da bismo izbegli eventualne jezičke zamke, valjalo bi reći da *se* kuća *nalazila* na tom mestu. Ovakav leksički izbor u srpskom jeziku (imperfektivan glagol) blokira mogućnost da se glagol *essere* u italijanskom primeru (u slučaju prevođenja na italijanski) upotrebi u PPROS (“*La casa è stata lì*”) ili u nekom drugom perfektivnom Vremenu¹¹³. Sa stanovišta uslova istinitosti iskaza, može se reći da je gore navedeni iskaz istinit za neki vremenski interval t_1 koji ne pripada našem stvarnom svetu, intervalu t_2 u kojem živimo, odnosno temporalno (u tradicionalnom shvatanju) mu prethodi. U našem *hic et nunc* te kuće nema, ona je nestvarna, irealna, ona je proizvod

¹¹¹ Up. iskaz *Ho/Sono voluto andare al cinema* i iskaz *Volevo andare al cinema*, koji predstavljaju potvrdu za kontrast izvršena : neizvršena radnja. Naravno, ovde ne može da se govori o apsolutnoj jednakosti PPROS = izvršenost a IMP = neizvršenost, jer je moguće (naročito za IMP) pronaći ili zamisliti prihvatljive primere koji upućuju na drugačije tumačenje. Up:

Tu **non volevi credere** alle mie lettere, quando ti scrivevo che quasi non si aveva più denaro da comperare la tela di una camicia. (DE MARCHI, *Arabella*)

u kojem je radnja (“ne-verovanje”) ostvarena, uprkos prisustvu IMP glagola *volere*. Primerenije je da se govori samo o prilično visokom pragu mogućnosti da ranije pomenuti iskaz *Volevo andare al cinema* samo upućuje na verovatnoću da je odlazak u bioskop ostao neostvarena želja.

¹¹² Up. primer *Il compito andava fatto così!*, u kojem se pokazuje način na koji je trebalo da se uradi neki zadatak; obaveza da se zadatak uradi na ispravan način nije ispunjena, ona je ostala neostvarena, na planu nerealizovanog i nestvarnog.

¹¹³ Perfektivno Vreme, u navedenom primeru, stvara neprihvatljiv iskaz zato što bi *agens* glagola *essere* trebalo da bude živo biće (it. *essere animato*), a ne imenica “kuća”, neživi entitet, koja u svojoj semantici, barem u našoj kulturi ne implicira nikakvu dinamiku, kretanje. Sa pragmatičke tačke gledišta, perfektivno Vreme glagola *essere* (i, uopšte, stativnih glagola) proizvelo bi implikaciju da se *nešto desilo*, tj. da se odvila nekakva radnja, da se dogodila neka promena stanja, što u primeru sa kućom nije slučaj. Glagol *essere* i u PPROS stvara utisak rezultativnosti; up. primere:

chi è stato? : chi era?

koji se mogu slobodno prevesti, redom, “ko je to uradio?” i “ko je (bio) taj čovek?”.

imaginacije, i predikat kojim o njoj izveštavamo koristi se ne u prezentu, već u jednom od *non hic et non nunc* Vremena, u jednom od tradicionalno nazvanih “prošlih Vremena”, u ovom slučaju IMP.

Ako se prošla Vremena ne koriste toliko za iskazivanje temporalnosti, odnosno prošlosti, koliko za iskazivanje stvarnosti ili nestvarnosti u odnosu na sadašnji trenutak, treba i postaviti pitanje zašto postoji toliko “prošlih” Vremena u italijanskom jeziku, i kakva je suštinska razlika između perfektivnih Vremena sa jedne strane, i imperfektivnih sa druge. I, takođe, kakva je suštinska razlika između pojedinih perfektivnih Vremena? Neizbežno je pomisliti da, ako se IMP kao Vreme ne odlikuje celovitom informativnošću i ako nije u stanju da, kada se primenjuje na neki niz glagola, proizvede sekvencijalnost radnji, onda on možda i ne treba da bude svrstan u skup Vremena okupljenih u načinu indikativa, već da se klasifikuje na drugačiji način, možda čak da čini grupu za sebe. Već je u latinskom jeziku primećena, ako ništa drugo, aspektualna razlika između *imperfectum*-a i *perfectum*-a (iskazana etiketama, redom, *imfectum* i *confectum*), a romanski jezici su preuzeli klasifikaciju Vremena kakva je postojala u latinskom jeziku, pod (za to doba opravdanim) izgovorom da se taj jezik smatra dovoljno “plemenitim” da može da posluži kao uzor za modeliranje gramatika i drugih jezika. Pitanja i nedoumica je puno, a odgovori će verovatno morati da sačekaju. Ono što možemo probati da na ovom mestu definišemo jeste pitanje “radnje” i “stanja”, termina na kojima se zasniva dobar deo tumačenja upotrebe kako IMP, tako i drugih Vremena.

Predlažemo da se terminom “radnja” (*azione*) označi ona jezička situacija u kojoj subjekt (gramatički ili logički) menja status, ili stanje, okolnosti svoga bivstvovanja. Pojam “radnje” nije u direktnoj vezi za određenim glagolskim Vremenima; smatramo da promenu statusa može iskazati ne samo, npr., PREM, već i IMP, samim time što ovo Vreme uključuje mogućnost promene. Promenjeni status subjekta, nova dimenzija bivstvovanja, isključuje mogućnost daljih promena u okviru glagola kojim je označena promena statusa: ovo znači da perfektivni glagoli označavaju promenu statusa subjekta, ali istovremeno inhibiraju, tj. ne uključuju dalje promene njegovog statusa. Subjekt je, nakon promene, blokiran u novoj dimenziji bivstvovanja, tako da se može reći da se on *nalazi u novom stanju koje isključuje mogućnost promene* (odnosno, dalja promena novonastalog stanja uslovljena je uvođenjem novog leksičkog elementa - glagola - u izlaganje).

Predlažemo da se terminom “stanje” (*stato*) označi ona jezička situacija u kojoj subjekt (opet, gramatički ili logički) ne menja status, okolnosti svoga bivstvovanja, *s tim da promena ostaje otvorena mogućnost*. Glagolski oblici koji tradicionalno iskazuju “stanje” jesu IMP i PRES. Smatramo da među Vremena koja upućuju na “stanje” treba da uvrstimo i TRAP, Vreme koje iskazuje “stanje” u kojem *subjekt ne menja status i u kojem promena statusa nije moguća*. TRAP je složeno Vreme koje se gradi od IMP pomoćnog glagola, i ova morfološka činjenica ostavlja prostora za spekulacije da li je TRAP perfektivno Vreme, kakvim se inače tradicionalno smatra, ili hibridno (delom perfektivno, delom imperfektivno), ili pak imperfektivno, kako bi se moglo zaključiti ovom našom podelom kojom želimo da relativiziramo značaj vremena u tumačenju glagolskih oblika.

1.3. Passato remoto

PREM je prosto vreme koje se u savremenom italijanskom jeziku upotrebljava za označavanje radnje koja upućuje na dimenziju prošlosti. S obzirom na tu osobinu, ono stoji u relaciji antagonizma u odnosu na druga prošla vremena, naročito PPROS i TRAP. O odnosu PREM sa PPROS i TRAP biće reči niže, u posebnim odeljcima posvećenim odnosu ovih Vremena.

Što se aspektualnih odlika tiče, PREM poseduje vidsko obeležje svršenosti i stoji u relaciji antagonizma prema IMP, jedinom italijanskom Vremenu dimenzije prošlosti koje se odlikuje imperfektivnošću. PREM stoji u relaciji aspektualnog antagonizma, doduše manje upadljivog, i prema PPROS, koji se odlikuje vidskim obeležjem koje BERTINETTO (1986 : 162) naziva *aspetto continuo*, a koje ne čini deo semantičkih crta PREM.

PREM je prosto vreme koje se u savremenom italijanskom koristi najviše u jeziku književnosti, dok se u govornom jeziku, kao što je poznato, češće čuje kod Južnjaka, a ređe, ili gotovo nikada, kod Severnjaka¹¹⁴. Centralna Italija poznaje upotrebu PREM, ali se govornici ipak češće opredeljuju za složeni perfekt, PPROS, tako da se može reći da se i u Italiji beleži, slično kao u Francuskoj, proces “povlačenja” prostog perfekta (*passè simple*, PREM) iz govornog jezika. Ova pojava ne obuhvata španski jezik, jer se *pretérito perfecto simple* aktivno koristi i u španskom govornom jeziku, tako da je ekvivalentnost PREM i *pretérito perfecto simple* samo delimična; tvrdnja koju iznosi VENTRIGLIA (1978 : 81): “il Pretérito perfecto simple corrisponde al Passato remoto del modo Indicativo italiano” samo je delimično tačna i može ostaviti prostora za tumačenje da se ova dva Vremena podudaraju u potpunosti, dakle i po frekvenciji u govornom jeziku, a ne samo parcijalno.

Budući da PREM nikako nije u širokoj upotrebi u govornom jeziku, prilikom usvajanja

¹¹⁴ Jedna učenica iz mešovitog braka (majka Srkinja, otac Italijan, živela u Trevizu), koja je u Filološkoj gimnaziji u Beogradu maja 2001. polagala razredni ispit iz italijanskog jezika, uprkos tome što italijanski jezik odlično govori (pohađala je italijansku školu u Trevizu), nije umela da konjugira u PREM nijedan glagol. Po njenim rečima, PREM “se u Trevizu upotrebi možda dva puta godišnje”; sud ove učenice je hiperboličan ali ipak simboličan, a na osnovu njega možemo zaključiti da se u italijanskim školama, na časovima italijanskog jezika uči italijanska književnost, dok se gramatici i jezičkoj kulturi ne posvećuje neophodna pažnja.

italijanskog kao maternjeg jezika, ili prilikom učenja italijanskog jezika kao stranog, on se neretko doživljava kao gramatičko “čudo”, kao prava *bestia nera*, a sve zbog brojnih morfoloških nepravilnosti koje se beleže u 2. konjugaciji. Međutim, situacija nije mnogo bolja ni sa malim Italijanima, koji to Vreme moraju da uče napamet u osnovnoj školi - uprkos činjenici da PREM poznaju pasivno, ako ne iz govornog jezika (gde nije, kako smo rekli, u širokoj upotrebi), onda svakako iz jezika bajki i priča za decu, književnih formi sa kojima su italijanska deca svakako u kontaktu od najranijeg detinjstva. Kao da kontakt s nekim jezičkim fenomenom (u našem slučaju: PREM) nije sam po sebi dovoljan da se taj isti fenomen uoči, usvoji i upotrebljava.

PREM se doživljava kao posebno i problematično Vreme i na višim nivoima izučavanja italijanskog jezika kao stranog, i to na univerzitetskom nivou, najverovatnije zbog uticaja koje prisustvo ovog glagolskog oblika može da - zavisno od jezičkog registra - proizvede na izbor drugih Vremena, a ne zbog njegove morfološke složenosti: u ovom slučaju, radi se o problematici koja u većoj meri pripada domenu sintakse i tekstualne lingvistike. Što se Italije tiče, u jednom dugom periodu stvarana je posebna fama oko ovog Vremena, verovatno sa pedagoškom namerom prosvetnih vlasti da se podvuče jasna granica između jezika književnosti (jezik proze i poezije uziman je kao model ‘ispravnog’, ‘uzvišenog’, ‘dostojanstvenog’ i ‘plemenitog’ izražavanja) s jedne strane, i govornog jezika, ‘otpadnika’ od književnog, njegove ‘niže’ i manje ‘vredne’ varijante koja u sebi nosi brojne dijalektalne, do nedavno nepoželjne elemente¹¹⁵ sa druge strane (s obzirom na neophodnost da se Italija jezički ujedini, takvi su elementi dugo smatrani nepoželjnim; up. DE MAURO 1972). Takvo je stanovište već neko vreme napušteno, zahvaljujući delimično i svesti da favorizovanje i nametanje standardnog jezika (koji se ne podudara u potpunosti sa maternjim jezikom, tj. sa dijalektima) na račun dijalekta dovodi do osiromašenja izražajnih mogućnosti učenika, utičući samim time i na opšti uspeh učenika i na njihov stav prema školi; ‘rehabilitacija’ dijalekata izvedena je, ipak pod uticajem govornog

¹¹⁵ Takav se stav može shvatiti ako se uzme u obzir činjenica da su još u drugoj polovini XX veka italijanski dijalekti predstavljali osnovno sredstvo opštenja populacije. Nasuprot tome, školski sistem je nametao “odozgo” model književnog jezika, kojeg su učenici ponekad morali da uče gotovo kao strani, unoseći u taj “novi” jezik nedozvoljene dijalektalne elemente. Odatle potiče i tradicionalno negativan vrednosni sud o govornom jeziku, koji je tek u novije vreme postao predmet ozbiljnih proučavanja (up. VOGHERA 1992 i BAZZANELLA 1994). Za celovit pregled jezičke slike Italije up. DE MAURO (1972).

jezika koji se sve više, zahvaljujući medijima, a naročito radiju i televiziji, smatra prihvatljivim jezičkim modelom. Kao odraz ove nove jezičke politike danas, u Italiji, postoji sve više časopisa i publikacija na dijalektima, i sve se veća pažnja obraća očuvanju različitih jezičkih realnosti u Italiji.

No, da se vratimo problematici vezanoj za PREM. Kako je ovo Vreme danas predstavljeno u nekoliko novijih gramatika italijanskog jezika?

FOGLIATO - TESTA (1996: 361) o ovom Vremenu samo kažu:

“(...) colloca l’evento nel passato e lo presenta come **concluso**: *Mangiai di buon appetito. - Vissero per due anni in Germania.*”,

i porede ga sa PPROS, koji, po njima, iskazuje

“l’evento che si è svolto in un tempo **recente** o mantiene legami di significato con il presente: *Ho appena mangiato. - Hanno vissuto per due anni in Germania e non sanno il tedesco.*”.

Leksički element u gornjem citatu (prilog *appena*) i PRES *sanno* nameću upotrebu PPROS. Na str. 194 istog dela autori pominju PREM kao osnovno Vreme koje se koristi u naracijama, zajedno sa IMP. Na osnovu analize jednog kratkog književnog teksta, autori zaključuju:

“Il passato remoto (...) è il **tempo del fare**, dell’azione, del primo piano”,

za razliku od IMP, koji poseduje upravo suprotne karakteristike.

Međutim, njihova ocena o funkciji PREM u književnom tekstu ne obuhvata i objašnjenje za primere upotrebe PREM koje oni navode:

“**Mangiai** di buon appetito.”

“**Vissero** per due anni in Germania”

Za PREM u dva gornja primera samo se kaže da smešta radnju u dimenziju prošlosti i prikazuje je kao završenu (*evento concluso*), kao radnju bez ikakve veze (psihološke, afektivne, materijalne i sl.) sa trenutkom govorenja. FOGLIATO-TESTA ne objašnjavaju zašto se u slučajevima kada između radnje i trenutka govorenja nema nikakve veze ipak upotrebljava PPROS, tj. ne navode činjenicu da se PPROS upotrebljava i onda kada bi se - na osnovu definicija iz gramatika - očekivao PREM.

Smatramo da je ovako šturo prikazivanje upotrebe PREM nezadovoljavajuće, jer bitne

odlike teksta (odnos *prvi plan* : *pozadina*, *aktuelno* : *neaktuelno*) ili nisu pomenute, ili su pomenute samo parcijalno i uzgredno.

SILVESTRINI (1995 : 57-58), u ovoj gramatici koja je opremljena zanimljivim dijagramima (ili: *gramatičkim ikonama*) o upotrebi Vremena, govoreći o aspektualnoj opoziciji između IMP i PREM, kaže da su radnje iskazane sa PREM

“viste nella loro compiutezza e condotte a termine, in uno spazio temporale momentaneo”.

i još da

“Il perfetto indica un fatto concluso, senza alcun legame con il presente e avvenuto in un preciso momento del passato.”,

što je propraćeno primerima:

“In quell’occasione FUI ottimista e mi rovinai”.

“Il nostro giardino era bello, splendido, ma il troppo sole e l’incuria lo DISTRUSSERO”.

Čini nam se da “spazio temporale momentaneo” nije sastavni deo mnogih upotreba PREM (up. npr. *Visse novant’anni* i slične iskaze u kojima nikako ne postoji momentalnost radnje).

Dalje, u SILVESTRINI (1995 : 58) kaže se da PREM iskazuje

“Azione passata inclusa in uno spazio di tempo determinato”,

sa primerima:

“L’anno scorso ANDAI a sciare in occasione del mio compleanno”

“Mario, per quell’esame, STUDIÒ molto, ora non studia più”.

koji, opet, mogu da budu iskazani i sa PPROS a da se poruka suštinski ne promeni. O nizu radnji iskazanih sa PREM kaže se:

“Le azioni, si svolgono una dopo l’altra come elementi distaccati o come didascalie di dialoghi narrativi.”,

za šta se navode primeri:

“Il cacciatore PRESE la mira, PUNTÒ e poi SPARÒ.”

“DISSE... AGGIUNSE... RISPOSE...”,

što se takođe - barem u slučaju prvog primera - može izraziti sa PPROS, bez značajnih promena

u značenju iskaza. Na kraju se navodi još jedan slučaj kada treba upotrebiti PREM: kada je u pitanju “azione circoscritta e relativa a circostanze ben delimitate”, sa primerom:

“*Cristoforo Colombo SCOPRÌ l’America nel 1492* (quasi per caso e proprio in quell’occasione)”.

Razlog zašto bi u prethodnom primeru trebalo upotrebiti PREM ostaje u suštini nejasan, jer ponuđeno obrazloženje nije u potpunosti jasno (u kom smislu: *quasi per caso i proprio in quell’occasione*? Slučajnost se ni u jednoj nama poznatoj studiji ne pominje kao kriterijum za selektovanje PREM) Kako god. bilo, navedeni primer praćen je i dodatnim komentaram i primerom:

“Ma (*sc. il passato prossimo* si usa) per indicare un’azione compiuta da molto tempo, i cui effetti permangono nel presente: *Cristoforo Colombo HA SCOPERTO l’America ecc.*”¹¹⁶

u kojem se upotrebom PPROS želi istaći sadašnja relevantnost činjenice da je Kolumbo otkrio Ameriku, koja se u trenutku govorenja ističe kao relevantan element iskaza. Ponuđena obrazloženja za upotrebu PREM, odnosno PPROS, ostavljaju utisak lingvističke nekoherentnosti i nedovoljne zasnovanosti.

I SILVESTRINI (1995), dakle, uprkos solidnom pokušaju da se domeni upotrebe pojedinih Vremena prikažu grafički (ali svakako je potrebno da korisnik poseduje određenu kompetenciju kako bi ispravno protumačio ponuđene dijagrame), nudi nejasne i nepotpune definicije upotrebe PREM, ali svakako predstavlja kompletniji pokušaj u odnosu na FOGLIATO-TESTA (1996). Razlika u količini informacije između jednog i drugog udžbenika svakako proističe iz same ciljne grupe kojoj je Silvestrinijev udžbenik namenjen (naime, koristi se kao udžbenik za italijanski jezik L2 na Univerzitetu za Strance u Peruđi).

DARDANO - TRIFONE (1997 : 322) primećuju kako PREM sve češće biva zamenjen sa PPROS, naročito u govornom jeziku:

¹¹⁶ Na nivou radne hipoteze koju ne bismo ovde razrađivali moglo bi se reći da bi, u navedenom primeru, PREM kao glagolski oblik eksplicitne *akcije*, u većoj meri upućivao na gramatički subjekt i njegovu radnju, na agensa radnje (na Kolumba), dok bi možda PPROS kao glagolski oblik koji u sebi sadrži određenu količinu *statičnosti* (ona proizilazi iz prisustva PRES pomoćnog glagola *avere*) u većoj meri upućivao na gramatički objekt (“*otkrivenost*” *Amerike*) kao fokus, kao bitni element navedenog *stanja*.

“il prevalere del passato prossimo rispetto al passato remoto si giustifica con l’esigenza di avvicinare i fatti al momento della narrazione, con ragione cioè di immediatezza espressiva.”

Inače, za PREM kažu da

“indica un’azione conclusa nel passato, prescindendo dal suo svolgimento e dai suoi eventuali rapporti con il presente”,

i kontrastiraju tri primera:

1. *Moravia scrisse* Gli indifferenti *dal 1925 al 1928*;
2. *Moravia scriveva* Gli indifferenti *tra il 1925 e il 1928*;
3. *Moravia ha scritto* Gli indifferenti.

U primeru **1**, po autorima, naglašavaju se početak i kraj radnje, u primeru **2** naglašava se odvijanje radnje unutar naznačenih vremenskih okvira, dok u primeru **3** PPROS “esprime la compiutezza dell’azione e la sua ‘attualità’: Moravia è autore di questo libro, questo libro esiste, possiamo leggerlo”.

Definicije upotrebe PREM koje nude DARDANO-TRIFONE sažetije su, ali i preciznije u odnosu na prethodno pomenute autore. Jedini nedostatak u pristupu ovom problemu je možda taj što autori ne pominju vezu koja postoji između selekcije Vremena i strategije - ili *optike* - primenjene u izlaganju (ne navode razliku između strategije opisivanja i strategije pripovedanja; isto tako, ne pominju pojmove prvog plana [*foreground*] i pozadine [*background*], koji su dragoceni za razumevanje upotrebe Vremena). Inače, autori ove gramatike ne kontrastiraju PREM i PPROS, već samo PREM i IMP. Ovakav postupak bio bi delimično opravdan da je njihova gramatika namenjena strancima čiji maternji jezik pripada germanskoj, slovenskoj ili nekoj drugoj jezičkoj grupi u kojoj imperfekt ne postoji. Ovi stranci teško savladavaju opoziciju PREM (ili PPROS) : IMP, dok je opozicija PREM : PPROS daleko zanimljivija za Italijane, kojima IMP ne zadaje probleme kada je njegova upotreba u pitanju.

SENSINI (1997 : 263-264) tvrdi kako

“il passato remoto (*io lodai*) indica un fatto avvenuto nel passato, considerato al di fuori della sua durata e concluso nel passato:

In Lombardia, nel Seicento, molte persone morirono di peste.”

Dalje, navodi se da se ovo Vreme koristi, u alternaciji sa IMP, u narativnim tekstovima. Ova tvrdnja potkrepljena je odlomkom iz “Verenika”, po čemu bi se moglo zaključiti da se pod izrazom **testo narrativo** podrazumeva književni tekst, čime se isključuje, ili ne uzima dovoljno u obzir, sfera govornog jezika (tačnije, definicija važi samo za *scritto scritto*; preostale varijante, *parlato parlato*, *parlato scritto* i *scritto parlato* nisu obuhvaćene namerom autora). Pored toga, SENSINI ne sprovodi inače korisno kontrastiranje upotrebe PREM : PPROS, kao ni PREM/PPROS : IMP.

SERIANNI (1989 : 471) ističe da se PREM koristi za obeležavanje radnje koja je:

- a) sempre collocata in un momento anteriore rispetto a chi parla;
- b) priva di legami, obiettivi o psicologici, col presente

I ovaj autor, kako bi sagledao semantičku vrednost tri najznačajnija prošla Vremena (PREM, PPROS, IMP), kontrastira tri slična iskaza:

- 1) “da giovane *leggevo* molto”
- 2) “da giovane *lessi* molto”
- 3) “da giovane *ho letto* molto”

i kaže kako je u pitanju isti proces, ali da se menja govornikovo gledanje na radnju. Iskaz 1) govori o navici da se puno čita¹¹⁷; iskaz 2) “inserirce l’azione entro coordinate temporali nette, marcandone la compiutezza, lo stacco rispetto al presente”; iskaz 3) “rivive il processo nei suoi riflessi successivi, collegando il fatto di *aver letto* con un implicito risultato attuale (ad esempio: “ho letto molto e: *a*) oggi mi considero istruito; *b*) ho la vista indebolita (...))”.

Dalje (: 472), Serianni tvrdi da je PREM pre svega prisutan u tekstovima sa istorijskom i biografskom tematikom (i da je njegova jedina alternativa *presente storico*), zatim u popularnoj književnosti i - ređe - u dnevnoj štampi. PREM se obavezno koristi u pripovednoj prozi. Ovaj Seriannijev uzgredan osvrt na povezanost između književnog žanra i selekcije glagolskih Vremena svakako je značajan, uprkos tome što nije dalje razvijen. Na taj se način otvara još jedan pristup tumačenju upotrebe Vremena koji, zajedno sa drugim tumačenjima, treba da

¹¹⁷ Zapravo, habitualnost ovog IMP proističe pre iz priloške dopune za vreme (*da giovane*) nego iz samog glagola. Odnosno: habitualnost proističe iz istovremenog dejstva glagola i priloške dopune za vreme, ona je kompozitne prirode.

doprinese preciznijem objašnjenju ove problematike.

MORETTI (1992 : 228-229) za PREM tvrdi da iskazuje radnje koje su realno ili psihološki udaljene od sadašnjosti (jedina veza sa tim događajima jeste pamćenje). Takve radnje kao da pripadaju objektivnoj ili ličnoj istoriji:

Sciolse i nodi del tovagliolo, lo aprì. (F. Tomizza, 'Fughe incrociate')

MORETTI s pravom deli svoje izlaganje o PREM na dve celine: *pismeno izražavanje* i *usmeno izražavanje*.

PREM je Vreme naracije koje odslikava ono što autor naziva *memoria storica* i "ha dunque il carattere della rievocazione distaccata". Ovo Vreme pojavljuje se, uglavnom, u ovim proznim formama: istoriografija, romani, pripovetke, bajke, autobiografije itd. Odmah se primećuje da navedene forme pripadaju *pisanom jeziku*. Međutim, i banalni sadržaji, poput sportske hronike, mogu se uzdignuti do književnih, ili kvaziknjiževnih visina upotrebom PREM¹¹⁸:

"Tornò sotto con rabbia il Milan e finalmente Donadoni *diede* corpo a uno schema per Serena: *eseguiti* (...)" (G. Brera, in 'La Repubblica', 25-8-1991"

U *govornom jeziku* PREM se ne upotrebljava često, izuzev u centralnoj Italiji - naročito u Toskani ("dove sapientemente viene distinto dal passato prossimo") i na jugu Italije, naročito na Siciliji.

Dalje, MORETTI ističe da posebna *psihološka stanja* mogu da doprinesu da se vremenski bliski događaji iskažu sa PREM, što je potkrepljeno primerom:

"Quando, *poco fa*, *ti incontrai* sulla porta del cinema, l'avevo appena lasciato. (A. Moravia, 'I Racconti')"

Smatramo da je prisustvo PREM u gornjem primeru verovatno uslovljeno željom da se iskaže afektivna i/ili psihološka distanca u odnosu na događaj; ovu pretpostavku kao da potvrđuje i prisustvo TRAP, koji se relativno često koristi i za označavanje događaja koji logički pripadaju pre dimenziji sadašnjosti nego dimenziji prošlosti (up. odeljak o TRAP). Uostalom, i priloška

¹¹⁸ Za razliku od italijanskog, u ovakvim kontekstima u španskom jeziku koristi se *Pretérito perfecto simple*, koji ne daje informaciji stilsku obeležnost kao italijanski PREM. Ovo špansko Vreme, inače, nosi i druge nazive: up. VENTRIGLIA (1978 : 74).

odredba za vreme *poco fa* može upućivati na neodređen vremenski period koji varira od govornika do govornika (up. BONINO [1980 : 214] koji, govoreći o jezičkim i kognitivnim razlikama između Italijana i Nemaca, poredi vrednost odredbe za vreme *un paio di giorni* u italijanskom sa vrednošću odgovarajućeg nemačkog prevoda te iste odredbe. Nemačka odredba, po Boninu, upućuje na neodređen vremenski period koji može da obuhvati i čitavih 15 dana, što nikako nije slučaj u italijanskoj verziji). Sa druge strane, ne treba izgubiti iz vida da je gornji primer preuzet iz jezika književnosti i da obrazloženje za upotrebu PREM treba tražiti u tekstualnim odlikama jezika književnosti.

A u posebnim književnim kontekstima, koji su sa stilističke strane pažljivo građeni, PREM i PPROS mogu da se koriste uporedo. U sledećem primeru, po Morettijevim rečima, PPROS služi za sagledavanje radnji koje još uvek - u trenutku pripovedanja - pogađaju osećanja junaka; PREM se, naprotiv, koristi za radnje koje nemaju dodirnih tačaka sa junakovim emocijama:

“In tram, *stasera*, contrariamente al solito, **si è seduta** su uno dei primi seggiolini. Allora **mi sono portato** al fondo della vettura (...). Stavo in agguato sperando si voltasse. E **si voltò**. *Girò* appena il capo (...). Non **posò** gli occhi su di me (...). (Arpino, *La suora giovane*)”

Ali, ako prihvatimo upravo pomenutu Morettijevu tvrdnju o razlici između PREM i PPROS i vratimo se na odlomak koji je priložen kao primer, ne možemo a da ne primetimo sledeće: naime, čini nam se da bi prva dva glagola (*sedersi*, *portarsi*), s obzirom na situaciju i - pretpostavljamo - emotivno stanje junaka, trebalo da budu u PREM, dok bi preostala tri trebalo da budu u PPROS, jer - smatramo - upravo su ovi potonji momenti kazivanja emotivno i psihološki najnapetiji, najznačajniji. Junak ne može da ostane ravnodušan na “radnje okretanja i gledanja” koje vrši voljena osoba, naročito ako je reč o slučajnom susretu, i njegovo “učestvovanje” u događaju bi trebalo da se markira sa PPROS. Ako je, međutim, Arpino upotrebio PREM na ovaj način, onda verovatno postoje razlozi za takvu odluku, a Moretti ih, čini nam se, nije najsrećnije protumačio - što ne mora da znači da je naše tumačenje, zasnovano na subjektivnom stanovištu i pogledu na svet, ispravno. Drugi i drugačiji razlozi za ovakvu upotrebu Vremena mogu se potražiti u pretpostavci da stvarni svet (označen sa PRES i PPROS), ako u većoj meri i “pogađa osećanja junaka”, onda u manjoj meri globalno “pokreće” tog istog

junaka i čitaoca zajedno sa njime. Drugim rečima: zamišljeni svet (svet sećanja, istorije, fikcije, mašte itd. označen sa PREM) vezuje se za sferu mitološkog i u tom smislu deluje mimo razuma, mimo racionalnog, stvara atmosferu “priče” kakvu PPROS ne može da stvori i dočara, jer PPROS nije vezan za mitološko u najširem smislu te reči. U tom smislu, Arpino možda postavlja kritične radnje ovog odlomka u sferu mitološkog događanja, dajući im uzvišenu vrednost. Sredstvo kojim postiže taj efekat je PREM; PPROS ne bi indukovao sličan efekat, već bi pre ostavio gotovo banalan utisak da neko lice nezainteresovano prepričava nedavni događaj iz svog života. Reklo bi se da nije slučajno što je PREM Vreme kazivanja u određenim književnim žanrovima čija radnja nema dodirnih tačaka sa trenutkom govorenja; sposobnost kodifikovanja mitološkog sadržaja čini ovo Vreme jedinstvenim u glagolskom sistemu italijanskog jezika.

Možda je na osnovu odnosa PREM : PPROS moguće sagledati i kontrast *perfekt* : *aorist* u jeziku srpske književne proze, gde se sučeljavaju, redom, objektivnost i distanciranost s jedne (*perfekat*), i dinamičnosti i uživanja sa druge strane (*aorist*). Opet, *aorist* ne mora da obavezno i isključivo označi radnju sa kojom se uživljavamo; ovo Vreme možemo, poput PREM, da shvatimo kao sredstvo kojim se gradi subjektivni, zamišljeni svet, mitološki svet koji je intenzivnije prisutan u svesti pripovedača i slušaoca nego svet sazdan pomoću *perfekta*. Ovo su, naravno, ponajmanje lingvistička tumačenja, ali u nedostatku koherentnog i celovitog pogleda na problematiku kako italijanskog, tako i srpskog glagolskog sistema, smatramo da i ovakvi subjektivistički pogledi mogu da budu od koristi za dalju spekulaciju o semantici Vremena u oba jezika.

TEKAVČIĆ (1972 : 507) postavlja u središte svoga interesovanja izučavanje staroitalijanskih tekstova. Njegova zapažanja, međutim, mogu se primeniti i na savremeni italijanski jezik jer, kako on kaže, “anche oggi il passato remoto ha gli stessi valori” (: 512). On započinje izlaganje o PREM time što ističe da ovo Vreme preuzima jednu od dve funkcije latinskog perfekta, funkciju koja odgovara grčkom aoristu. Zatim dodaje:

“Esso (*sc.* PREM) esprime azioni / processi ecc. passati, momentanei o durativi, ma con durata limitata; in sostanza azioni / processi concepiti come avvenimenti singoli o a essi assimilabili, e senza rapporto di anteriorità diretta con il presente.”

Pretpostavljamo da je Tekavčić pod “rapporto di anteriorità diretta con il presente” svakako

mislio na aktuelnost koju radnja smeštena u dimenziju prošlosti može da ima u trenutku govorenja - što se iskazuje sa PPROS.

Dalje, na str. 509 Tekavčić, govoreći o tumačenju upotrebe IMP i PREM, tvrdi da se ova dva Vremena razlikuju po svojoj funkciji u iskazu:

“(…) ciò che costituisce lo sfondo, o la condizione durativa, è espresso con l'imperfetto; i fatti, l'azione, invece, sono nel passato remoto.”

I ovaj autor ukazuje na vezu koja postoji između strategija opisivanja (stvaranje pozadine) i strategije pripovedanja (stvaranje prvog plana) u izlaganju i izboru Vremena koja mogu da podrže jednu, odnosno drugu strategiju. Kako je ovaj priručnik objavljen u Italiji i kako nije bio posebno namenjen domaćoj javnosti, on ne razrađuje šta se smatra pozadinom i stanjem u jezičkoj svesti Hrvata ili Srbina i šta se smatra pozadinom i stanjem u jezičkoj svesti Italijana. Isto važi i za pojam radnje. Up. kako bi na srpskom mogao da izgleda “kostur” nečije biografije:

rodio se_{perf} odrastao je_{imp} školovao se_{imp} pohađao je_{imp} objavio je_{perf} pisao je_{imp} umro je_{perf}

U italijanskoj verziji svi bi glagoli stajali u PREM: očigledno je da je postaviti pitanje zašto ne postoji podudarnost između tekstualnih strategija u srpskom i italijanskom lingvistički opravdano. Slične nedoumice izaziva i odlomak teksta za prevođenje na srpski:

Da navedemo primer: kada je pre mnogo godina, ne ostavivši traga o sebi, potonula jedna velika preookeanska lađa, godinama se pričalo o tome i sve su novine sveta dale veliki publicitet brodolomu.

iz SAMARDŽIĆ-MODERC (2001 : 177), gde se usled negativnog transfera sa srpskog perfekt *pričalo se* prevodi sa IMP, čime se stvara utisak određene nekoherentnosti u tekstu.

Nekakva podudarnost između dva glagolska sistema ipak možda postoji, ali su nam pravila strukturiranja teksta u jednom i drugom jeziku suštinski nedokučiva. Naravno, Tekavčić posmatra italijanski jezik iz dijahronijske perspektive, tako da u ovoj inače već obimnoj studiji nije moglo da bude prostora i za razmatranje ovakvog pitanja. A s obzirom na temu i okvire našeg rada, ova dva pitanja moraće da sačekaju neku drugu priliku za dublju razradu.

Na str. 512, govoreći dalje o vrednostima PREM, Tekavčić citira AMBROSINIJEV rad (1960-61) u kojem ovaj autor tvrdi da je PREM nemarkirani element trijade IMP - PREM - TRAPR. U toj trijadi, piše Tekavčić, IMP

“esprime la durata non limitata, il trapassato remoto esprime la terminatezza definitiva, mentre il passato remoto è come a mezza strada fra i due, essendo puntuale rispetto all'imperfetto e durativo - o per lo meno non-compiuto - rispetto al trapassato remoto. Il passato remoto può dunque essere puntuale e durativo, funziona cioè come il termine non marcato delle due opposizioni binarie delle quali si compone la triade (1. *durativo / non durativo*, 2. *compiuto / non compiuto*).”

Primeri koje navodi Tekavčić preuzeti su iz staroitalijanskih tekstova; u njima je TRAPR bio daleko frekventnije Vreme, posve drugačijeg sintaksičkog ponašanja u odnosu na njegovu današnju upotrebu (javlja se, naime, u nezavisnoj rečenici i frekventnije je od TRAP). Ostaje činjenica, koju treba posebno istaći, a to je da je PREM neutralan u odnosu na *trajnost*, ili *dužinu trajanja* radnje. Spekulacije o trajanju radnje (ili stanja) u italijanskom jeziku mogu se vršiti na osnovu semantike upotrebljenog glagola, ili na osnovu pragmatičnih parametara, poput poznavanja sveta ili sl. Nikakav valjan zaključak o kvalitetu radnje ne može se izvesti samo na osnovu činjenice da je data radnja iskazana sa PREM. Ovim se opet vraćamo na upravo postavljeno pitanje o pravilima strukturiranja tekstova u jezicima kojim se ovde bavimo.

U vezi sa trijadom koju pominje Tekavčić, PESTELLI (1967 : 156) na popularan način opisuje posebnu vrednost i funkciju koju je TRAPR imao u staroitalijanskim tekstovima:

“Si noti che a fermare la realtà nella frazione d'attimo fuggente gli antichi, che pur non avevano le nostre macchine, erano più bravi di noi, usando il trapassato remoto invece del passato semplice per significare l'azione compiuta e l'effetto subitaneo di essa.”

Za savremeni italijanski jezik, odnosno za jezik savremene italijanske književnosti, trebalo bi pre govoriti o trijadi IMP - PREM - TRAP, budući da je TRAPR glagolski oblik koji nestaje iz upotrebe. O razlici između TRAP i TRAPR biće reči u odeljku posvećenom TRAP.

Na kraju svog izlaganja, Tekvačić (1972 : 518) prilaže tabelu koja na sažet način prikazuje razlike i sličnosti između PREM i IMP:

	Abitualità	Momentaneità	Duratività
Imperfetto	+	-	+
Passato remoto	-	+	+

Ova tabela pokazuje da je, ipak, problematika razlikovanja domena upotrebe PREM i IMP i te kako interesantna za Tekavčića i domaću stručnu javnost i na sinhronijskom planu.

O PREM se detaljnije diskutuje u BERTINETTO (1986); isti autor, ali u sažetoj varijanti, obradio je ovo Vreme (i sistem glagolskih Vremena indikativa uopšte) u RENZI - SALVI (1991 2° : 13-160).

1.3.1. Passato Remoto kao relativno Vreme

Imajući u vidu karakteristiku PREM da se u tekstu ulančava sa drugim PREM tvoreći sekvence radnji i stanja, trebalo bi zaključiti da PREM ne može da se koristi kao relativno Vreme, već samo kao apsolutno. Međutim, nije nemoguće pronaći primere za koje se, na osnovu semantičke analize i spekulacije zasnovane na logičkim odnosima u iskazu i našem poznavanju sveta, može zaključiti da sadrže PREM u službi relativa. Up. sledeće primere:

(203) **V**ollì invece proprio bene ad Ada in quel momento, ed è una cosa ben strana di voler bene ad una donna che **s**i desiderò ardentemente, che **n**on si ebbe e di cui ora non importa niente. (SVEVO, *La coscienza di Zeno*)

(204) Quando il figlio d'un Giacomino Ratta celebrò la prima messa nell'oratorio degli Angeli, Tognino **v**olle assistere come padrino a nome della vecchia benefattrice, quantunque da cinquant'anni non vedesse più un Cristo in croce, e **s**eppè tanto fare che passò per un mezzo santo. (DE MARCHI, *Arabella*)

(205) **F**u la natura primitiva che **l**a vinse sulle ragioni dell'interesse? **F**u una seduzione misteriosa, a cui il vecchio spirito dell'affarista **c**edette alla vigilia del suo trionfo? (DE MARCHI, *Arabella*)

(206) Una volta gli parve che la maledetta donna avesse capito, perché **la vide uscire** dalle guide, ma subito dopo **tornò** dentro col passo d'una ubbriaca. (DE MARCHI, *Arabella*)

U gornjem primeru, glagoli *uscire* i *tornare* logički i semantički ne spadaju u istu temporalnu ravan kao glagol *parere*, budući da se nalaze u zavisno-uzročnoj i zavisno-vremenskoj rečenici. Informacija sadržana u zavisnoj rečenici smatra se semantički manje relevantnom u odnosu na informaciju sadržanu u nezavisnoj (SAMARDŽIĆ 2001): otuda i opredeljenje da se u govornom jeziku, naročito u socijalnom kontaktu i borbi za prevlast u komunikaciji, odbacuje hipotaksa (po načelu koje ovde, polazeći od jedne od mogućih tačaka posmatranja, možemo nazvati “perspektivom egocentričnosti”). *Uscire* i *tornare* bi trebalo, kao sekundarna informacija, da budu izmešteni u drugi plan, pozadinu, upotrebom TRAP, koji bi se logički i pojmovno uklopio sa prethodnim *congiuntivo trapassato* glagola *capire*. Ovakvim rešenjem De Marchi remeti uobičajeni efekat sekvencijalnosti koji se uočava u nizovima PREM, budući da u navedenom primeru nije jasno da li su dva pomenuta glagola antecedentna ili postcedentna u odnosu na *parere*. U navedenom primeru čitaocu su zapravo samo predočene radnje, a on ih smešta u sled koji smatra prihvatljivim, rukovodeći se raznim parametrima (iskustvo, poznavanje sveta i sl.). Čini nam se, ipak, da slušalac / čitalac teži da ovakvu “nepotpunu” informaciju prihvati nekritički i da ne ulaže potreban napor kako bi je “dopunio” pertinentnim tumačenjem. Kako god bilo, možemo samo da zaključimo da su dva grafički istaknuta PREM u gornjem primeru temporalno dizlocirana (it. *traslazione*, eng. *displacement*) i da predstavljaju manje frekventnu upotrebu PREM, koju je ipak moguće sresti. Na takvu pojavu se možda i ne obraća posebna pažnja zbog efekta sekvencijalnosti koja doprinosi automatizaciji tumačenja temporalnih vrednosti PREM.

Slična razmišljanja moguće je izvesti i za primer:

(207) Che cosa **successesse** quando mia moglie mi **lasciò** non lo so. (DI COSTANZO 1995 : 78)

gde se dva PREM mogu tumačiti kao apsolutna Vremena (sa jednim implikacijama¹¹⁹), ili kao

¹¹⁹ Dva PREM su u takvoj sekvenci koja ne ističe značaj jedne ili druge radnje; jednostavno, slušalac/čitalac biva

relativna (zapravo, samo jedno od njih - drugi PREM, sa drugačijim implikacijama¹²⁰). Up. i primer:

(208) Il compromesso col *Centro*, che ormai era divenuto arbitro della maggioranza nel *Reichstag*, **divenne** così indispensabile e Bismarck (...) **dovette** progressivamente attenuare la legislazione ecclesiastica. (GAETA-VILLANI 1980 : 265)

u kojem je vrlo verovatno da je PREM glagola *divenire* temporalno antecedentan u odnosu na PREM gl. *dovere*.

Kakav stav zauzeti kada se nađemo pred primerom kao što je sledeći, u kojem je PREM logički i po smislu postcedentan u odnosu na radnju iskazanu sa PRES:

(209) Arrivai che stava telefonando. Qualche chiacchiera e **arriva** al punto: “Abbiamo l'appuntamento con quel mio amico della Lodigiani: (...)” **Scendiamo** e mi **presenta** un giovane romano. Uno simpaticissimo con la parlata romanesca dei film degli anni Sessanta. Poi **scoprii** che era siciliano. Palamara dice: “Questo è il nuovo sindaco”. (LICANDRO-VARANO 1993 : 100-101)

Ova pojava uslovljena je povratkom autora na upotrebu PREM kao nosećeg Vremena nakon segmenta priče izloženog sa PRES. Reč je, naravno, pre o problemu formalne prirode, jer se narativni PRES može kombinovati sa PREM, naročito ako alternacija PREM : PRES ne prekida na nasumičan način tekstualne celine (alternacije su pak dozvoljene na onim mestima u tekstu u kojima postoji prelazak sa jedne situacije na drugu i sl.

Sa izvesne tačke gledišta, stvari bi se mogle relativizirati konstatacijom da se svaki PREM u nekom izlaganju može smatrati *relativnim* u odnosu na prethodni. Između takvih PREM postoji, zapravo, specifična uzročno-posledična veza: PREM koji sledi uslovljen je

samo obavešten o postojanju dveju radnji.

¹²⁰ Ako se vezniku *quando* pripiše značenje blisko vezničkom izrazu *dopo che*, onda relativni PREM *lasciò* poprima stilski izraženiju vrednost, budući da u tom slučaju PREM ima ulogu da stvori okvir, pozadinu za radnju glagola u nezavisnoj rečenici. Ovaj slučaj može da zvuči kao paradoksalan: naime, treba postaviti pitanje kako to da drugi plan može da poprimi veći značaj nego radnja u prvom planu?

PREM koji mu prethodi, i tako unedogled. Sekvenca PREM u kompleksnom izlaganju (u romanu, npr.) stvara utisak razvijanja priče, jer se nizanje nosećih Vremena shvata kao “kretanje Vremena”, ili “kretanje kroz Vreme”, što sve doprinosi stvaranju tradicionalne predstave o temporalnosti.

Distinkcija između prvog plana i drugog ne mora da se dosledno sprovodi, tj, ne mora biti obeležena odgovarajućim morfosintaksičkim sredstvima. Zadržavanje PREM i odustajanje od TRAP nosi određenu semantičku vrednost, koja se može diferencirati kao posebno isticanje značaja date radnje i u onim sintaksičkim kontekstima u kojima bi se pre očekivalo prisustvo TRAP.

Budući da je PREM jedno od frekventnijih Vremena u mnogim vrstama teksta, da u njima obavlja funkciju nosećeg Vremena¹²¹ i da svojim prisustvom utiče na izbor drugih Vremena (putem pravila o slaganju vremena, što je pitanje sintakse, ali i putem odustajanja od slaganja vremena, što je pitanje stilistike), smatramo da je PREM treba uzeti u razmatranje imajući prvenstveno u vidu njegove relacije prema drugim Vremenima u tekstu. Up. sledeće primere:

(210) Confidando allora nella magnanimità di Ottaviano, Cicerone si schierava contro Antonio che assaliva dal 44 al 43 con le quattordici Orazioni dette *Filippiche* dalla folgorante eloquenza che per nulla si allontanava da quella che vibrò nella voce di Demostene (...)
(SCHILARDI 1963 : 17)

(211) Due viali (...) si dipartivano, (...) e tutti e due portavano (...) verso il medesimo luogo

¹²¹ Noseće Vreme je Vreme kojim se govornik / pisac služi za ulančavanje relevantnih informacija koje se odnose na predmet kazivanja, čime se postiže da se “priča” gradi i utka u svet koji je drugačiji od onoga kojeg smatramo stvarnim (svet *hic et nunc*), u zamišljeni svet (svet *non hic e non nunc*), koji može biti moguć, izmišljen, ili se pak nadovezuje na događaje za koje smatramo da su se odigrali u nekom drugom *hic et nunc*, drugačijem od trenutnog. “Relevantnom informacijom” smatramo onaj semantički element poruke koji je u stanju da “priču” prenese na nov stadijum. Niz prelazaka na nov stadijum tradicionalno se shvata kao “vremenski sled”, “temporalna sekvenca”. Relevantna informacija ne kodifikuje se na isti način u italijanskom i u srpskom jeziku. U italijanskom govornom jeziku noseće vreme za radnje vezane za dimenziju prošlosti je - uglavnom - PPROS, dok se PREM koristi u jeziku književnosti. Italijanski IMP nema status nosećeg vremena, jer nije nije u stanju da “priču” prenese na novi, dalji stadijum, već se logički, situaciono, semantički vezuje za (uglavnom) najbliži iskaz koji sadrži noseće Vreme.

che già **visitammo**: (...) (ORTESE 1993 : 342)

(212) A: eh visto che lui eh venerdì _ scorso ci **presentò** dei_ dei trasferimenti di proprietà al PRA

B: sì aspetta che piglio nota ahah

A: ecco (DE MAURO 1993)

(213) A: ah ma **non ci stava ieri** però

B: no

A: io a a lei **non l'ho vista**

B: no no c'era c'era c'e<ra> non **venne**_ alla cena con noi perché

A: c'era eh?

B: **andò** là

A: e c'era pure XYZ chi è quella lì quella bruna_? un eh (DE MAURO 1993)

(214) A: [incomprensibile] quella mo' **ha avuto** la fortuna di_ # la fortuna di di_ entrò in banca no? con la laurea in giurisprudenza e quindi dopo la_ lei in banca **fece** un concorso all'università di di di Firenze e vinse questo concorso nella università come segretaria all'università di Firenze e così lasciò la banca e da lì [incomprensibile]

B: [incomprensibile]

A: come?

B: è una palla lavorare in banca (DE MAURO 1993)

(215) D: durante la notte quando dormiamo cioè dormiamo io e il mio collega che succede non riesce a dormire è una notte tranquilla a un certo punto **fa** Carlo Carlo che è [incomprensibile] dopo cioè dopo che **m'era venuto** il sonno [incomprensibile] ma ma guarda chesto perché poi io cioè subito però [incomprensibile] la finestra come se avesse fatto lui [incomprensibile] poi alla fine # **s'è messo** a ridere poi dopo lo **sentii** che rideva prima disperava veramente poi l'ho visto così (...) (DE MAURO 1993)

(216) A: vi è un movimento cioè è stata anche credo # Cortellessa **ci disse** **ci fu** una riunione col direttore e la direzione generale del Tesoro <?> dice che era stata un'audizione a qualche commissione parlamentare su questo su questo problema dei fondi extra bilancio (...) (DE MAURO 1993)

(217) Ma è dura di esser vissuti sí a lungo per sentirsi augurare la morte dalla propria figliuola. È dura! Dopo che **spesi** tutta la mia vita per la mia famiglia! Se è da poco che **cessai** di lavorare per loro. (SVEVO, *La rigenerazione*)

u kojima se PREM koristi nezavisno od činjenice da noseće Vreme u ovim segmentima nije PREM. Prisustvo PREM stvara efekat potiskivanja glagolske radnje u drugi plan što je, čini se, u protivrečnosti sa osnovnim funkcijama ovog Vremena. Navedeni primeri kazuju da funkcija PREM (obrazovanje prvog plana) nije nešto apsolutno, već je uslovljena kontekstom, tj. odnosom samog PREM prema drugim Vremenima.

Ovo pitanje je posebno zanimljivo kada se vrši transfer sa srpskog jezika na italijanski. Poznato je, naime, da srpski jezik ima, *de facto*, samo jedno prošlo vreme - *perfekt*. Međutim, prilikom prevođenja na italijanski prevodiocu je na raspolaganju čak pet prošlih Vremena. Prvi i najfrekventniji izbor tiče se opredeljenja između PREM ili PPROS. Ovo pitanje nije interesantno samo za nas, već i za same Italijane, koji PREM ne koriste aktivno u govornom jeziku, te se nalaze u nedoumici¹²² kako i kada treba upotrebiti ovo Vreme, a sve u cilju da njihov iskaz odgovara onome što se nelingvistički naziva “dobrim italijanskim”. Izbor može biti olakšan nekim kontekstualnim (npr. ako je u tekstu istaknuta povezanost radnje sa određenim datumom, ili istorijskim događajem) ili vankontekstualnim elementima (prevodilac je taj koji na osnovu raznih signala treba da dokuči kada se otprilike dogodila određena radnja, iako takav podatak nije eksplicitno naveden u tekstu). Ipak, sa lingvističke tačke gledišta, nijedno opredeljenje za PREM ili PPROS ne može se smatrati ispravnim ili pogrešnim, što se vidi i u prethodnim primerima. Kazati:

¹²² Nije reč o “spontanoj” nedoumici koja može da oteža proces komunikacije, već o neodlučnosti govornika koju nameću gramatička “pravila”.

(218) Cristo morì sulla croce

gramatički je sasvim prihvatljivo, naročito ako se uzme u obzir podatak da se taj događaj, po verovanju hrišćana, zbio pre otprilike dve hiljade godina (postoji, dakle, više nego dovoljna ‘hronološka’, ili ‘istorijska’ distanca da bi se upotrebio PREM). Druga je stvar što hrišćani smatraju da je taj događaj od izuzetnog značaja za njihovu veru i čovečanstvo i što je on i sada relevantan (pa će, u ovom slučaju, radije upotrebiti PPROS: “Cristo è morto sulla croce”¹²³); italijanski može da tu relevantnost beleži morfološkim sredstvima, dok npr. u srpskom jeziku nije moguće sprovesti takvu distinkciju oslanjajući se isključivo na glagolski sistem. Za italijanski up. i primer:

(219) (...) ma don Giosuè, infuriandosi, cercò dimostrare che gli asini non piacciono nemmeno al Signore. «Eppure è a cavallo d’un asino che ha voluto trionfare in Gerusalemme» notò l’altro celiando con bonomia. «Per questo l’hanno messo in croce.» (DE MARCHI, *Arabella*)

Svakako nismo skloni da na osnovu pomenute razlike i pomenutog primera izvedemo ‘radikalan’ zaključak da bi takva jezička odlika trebalo da znači da su Srbi i anglofonski narodi slabiji vernici od Italijana. Jednostavno, treba pretpostaviti da su nerelevantnost (neaktuelnost) i relevantnost (aktuelnost) pojmovi koji su intuitivno prisutni u čovekovom kognitivnom aparatu, ali se ovi pojmovi u nekim jezicima realizuju na nivou samog iskaza, a u drugim ne. Šta će se tretirati kao relevantno, a šta kao nerelevantno ne zavisi od stvari, predmeta, teme, već u prvom redu od stava kojeg govornik želi da zauzme. Tako, osobe koje uče italijanski jezik kao strani, nakon kraće obuke, u stanju su da samostalno, prilično uspešno, morfosintaksičkim sredstvima razlikuju relevantno : nerelevantno. U morfosintaksičkom razlikovanju relevantnog od nerelevantnog može da bude od pomoći i sam tip teksta kojeg treba strukturirati (pojedina Vremena frekventnija su nekim vrstama teksta a ređa u drugim).

¹²³ Up. DARDANO - TRIFONE (1997 : 322): Dio ha creato il mondo; ali i: l’invenzione della scrittura ha rivoluzionato i rapporti tra i popoli.

1.3.2. Passato remoto i druga Vremena

Sintaksičke posledice prisustva PREM u tekstu mogu se sagledati u svetlu njegovog odnosa prema sledećim najrelevantnijim Vremenima italijanskog glagolskog sistema:

- PREM : PPROS
- PREM : PRES
- PREM : TRAP
- PREM : IMP
- PREM : FUT

Odnos PREM : PPROS

Reč je o prividno problematičnom odnosu. Naime, na osnovu ranije navedenih definicija može se zaključiti da se najznačajnija semantička razlika između PREM i PPROS tiče nerelevantnosti, odnosno relevantnosti radnje u odnosu na trenutak govorenja. (Ne)relevantnost se procenjuje na osnovu subjektivnih, psiholoških ili, šire posmatrajući, kulturoloških parametara, a kako se ti parametri ne mogu odrediti i definisati sa naučnom ili lingvističkom preciznošću, bilo bi prikladnije da se govori ne toliko o jasnoj granici između relevantnog i nerelevantnog (sagledano s obzirom na govornika i na trenutak govorenja), već da se stvari posmatraju u duhu onoga što WALLACE (1982: 219, fusnota 6) kaže govoreći o pojmu relevantnog i pojmu nerelevantnog. Ti se pojmovi u engleskoj terminologiji pominju, redom, kao *figure* i *ground*, ili kao *foreground* i *background* (up. i FLEISCHMAN 1990 : 168). Ono što treba istaći jeste da i u ovoj oblasti lingvistike preovladava mišljenje da se jezički fenomeni ne smeju posmatrati samo jednostrano - u ovom slučaju bipolarno, već da treba uzeti u obzir postojanje niza prelaznih vrednosti, međufaza koje čine postepen prelaz sa stanja nekog stanja A na neko drugo stanje B. Kao potvrda za ovo stanovište mogu da posluže Wallaceove (*ibid.*) reči:

“Some authors (e.g. Jones and Jones) find different levels of foreground and

background. Cf. Divers' four degrees of "relevance" in discourse."

Nije svrsishodno, dakle, zamišljati postojanje jasno određene granice, već treba pre govoriti o nizu rastegljivih pragova, nizu vrednosti kojim se postepeno prelazi sa plana subjektivno relevantnog do plana objektivno nerelevantnog preko neodređenog broja nijansi. Tako, na primer, podatak kojem se u jednom delu teksta, ili iskaza, pripisuje određeni stepen relevantnosti, može već u narednom delu teksta da ima upadljivo izmenjeni status. Razlozi za promenu od statusa veće relevantnosti do statusa manje relevantnosti mogu biti brojni, i mogu se javljati istovremeno, što dodatno otežava tumačenje paralelne upotrebe PREM i PPROS. Prilikom obrade primera treba imati u vidu niz činilaca, a u prvom redu vrstu teksta pred kojim se nalazimo, stav autora, pa čak i vreme i mesto nastanka teksta - što je i u sinhronijskoj utemeljenoj studiji od važnosti. Pa ipak, ovi i drugi činioci neretko nisu dovoljni za ispravno lingvističko tumačenje određene pojave vezane za upotrebu Vremena, tako da smo neretko u situaciji da upotrebu nekog Vremena ne možemo drugačije da shvatimo nego kao govornikov/pišćev 'proizvoljan izbor', kao nedovoljno jasno motivisan 'trenutak nadahnuća' nastao, možda, radi postizanja određenog efekta, naročito u kontekstu jezičke interakcije sa drugim govornicima.

U sledećem primeru autor (tj. lik koji govori), u svom kazivanju, kao da prelazi sa strategije izveštavanja o događaju na strategiju mitskog, bajkovitog pripovedanja o tom istom događaju:

(220) (...) Il grido **mi si è strozzato** in gola. Ho tentato di scappare, ma una mano invisibile mi ha immobilizzato. Il personaggio mi fissava, mi frugava nell'intimo. Un particolare **centuplicò** il mio panico: non aveva la testa. (CONTARINO 2001 : 62)

Mora se naglasiti da, kako je u pitanju pozorišni tekst, u njemu je prisutna stilizovana i pročišćena varijanta govornog jezika. Tip teksta (književni) može da predstavlja 'olakšavajuću okolnost', opravdanje za prelazak sa PPROS na PREM: naime, u književnoj prozi likovima se u direktnom govoru neretko stavlja u usta i PREM, naročito u nešto starijoj književnosti, koja obiluje takvim PREM. Sa druge strane, moguće je tumačiti ovu pojavu pretpostavkom da telesni

doživljaji, pošto ostavljaju jači utisak, povlače upotrebu PPROS, dok se plan ne-fizičkog (ovde, konkretno, vizuelni opažaj) može doživeti i predstaviti kao slabiji utisak (iskazan sa PREM) u odnosu na trenutak govorenja. Naravno, takva hipoteza zahteva potvrdu izvedenu na konsistentnom korpusu.

Ovakvi pokušaji tumačenja teško da se mogu izdići na lingvistički zadovoljavajući nivo koji bi imao opštu vrednost i karakter (ne bi se mogli generalizovati i uobličiti u “pravilo”), naročito kada se susretnemo sa - čini nam se - “arbitrarnošću” upotrebe PREM koja je primetna u narednom primeru:

(221) Ora capirai cosa significa trovarsi soli, assolutamente soli, in preda ai demoni. Tu, *mi amor*, mi hai abbandonata quando il fuoco ha preso a divorarmi le viscere, quando la pioggia cominciò a penetrarmi nella testa, mi hai lasciata sola, in mezzo a tutto quel rumore... (CACUCCI 1997 : 181)

Naime, teško da možemo da radnje iskazane u PPROS shvatimo kao relevantne, a radnju u PREM kao nerelevantnu, budući da se sve one odnose na istu situaciju i na isti domen, te ih je teško razlučiti po značaju a ne zapasti, pri tom, u nekakva zamršena i zapletena tumačenja, uglavnom nelingvistička i pseudofilozofska. Jedino što bismo eventualno mogli da istaknemo jeste da je PREM *cominciò* upotrebljen da označi početak opadanja mentalnih sposobnosti predmetnog lika, dok se PPROS odnosi na njen sentimentalni život. Spekulacija da li je u životu važnije doživeti i sačuvati sreću s voljenom osobom, ili pak sačuvati mentalno zdravlje uslovljena je društvenim, kulturnim i subjektivnim činiocima, tako da na osnovu sagledavanja i tumačenja ovog primera opet ne možemo da izvedemo nikakvo generalno pravilo. Pre bismo bili skloni da govorimo o eventualnim ritmičkim ili fonosimboličnim zahtevima (PREM kao kvantitativno kraći oblik može, u nekim situacijama, da bude podesniji za postizanje određenih efekata od PPROS, kvantitativno dužeg oblika - i obratno - ali u ovom primeru bi razlika u kvantitetu iznosila samo dva sloga: up. *cominciò* : *ha cominciato*). Može se govoriti o PREM *cominciò* kao stilskom postupku kojim se postiže određen *crescendo* u kazivanju, a koji se zasniva na dvema naporednim vremensko-zavisnim rečenicama uvedenim veznikom *quando*.

Za naredne primere može se reći da je upotreba PREM podređena stilističkim faktorima

koje možemo definisati kao prelazak govornika sa obraćanja publici (ili samom sebi) na izlaganje priče, što se na nivou nosećeg Vremena obeležava upotrebom PREM. Up.:

(222) (...). Dopo essere rimasta totalmente al buio, improvvisamente la stanza ha cominciato a rischiararsi sempre più, fino a diventare luminosissima. Proprio allora hanno suonato alla porta. Due volte. Un brivido gelido mi è sceso lungo la spina dorsale. (...) Quel suono di campanello aveva qualcosa di luciferino. Speravo che, chiunque fosse, andasse via. Rimasi ferma, per non fare rumore. Ma, ecco, un terzo colpo secco, perentorio, sconquassarmi il cervello. Compresi che non avrei potuto resistere. Sapevano che ero dentro. (CONTARINO 2001 : 62)

(223) Per questo sono diventato un “uomo-Lodigiani”. Il gigante dell’edilizia dell’ingegner Vincenzo, che non ho mai voluto conoscere di persona, mi comprò. Non mi diedero soldi per il Centro direzionale. Mi misero a disposizione un fondo tutto mio. (LICANDRO-VARANO 1993 : 99)

(224) «Ma un vecchiotto in gambe. Possiede San Donato, o se non lo possiede, lo amministra, che è quasi lo stesso. L’ho trovato sabato quindici a Melegnano e venne ad offrirmi del miglio. Poi mi domandò se quella signorina, così e così, che incontra spesso sulla strada della Colorina, è mia figlia. Gli dissi: è mia figlia adottiva, ma è più che mia figlia.» (DE MARCHI, *Arabella*)

(225) «Andai per farle i miei auguri e l’ho trovata seduta nella sua poltrona accanto alla finestra. ‘Sei Aquilino?’ domandò.» (DE MARCHI, *Arabella*)

(226) Sul fondo di questa struttura sono stati rinvenuti scarichi di faune: animali selvatici (uri) e domestici (...) furono macellati nelle immediate vicinanze e i loro resti gettati nella vicina struttura. (PESSINA 1998: 48)

(227) Poiché così accadde, come era stato scritto: la mia amica esce di corsa dal locale e, sotto

la pioggia scrosciante, scompare dalla mia vita. Ho saputo solo dopo che andò a telefonare a suo fratello, il quale prontamente chiamò la polizia. (SALTARIN, www.dadamag.it)

- (228) La mia morte è stata segnata dall'atto della coscienza: come può dunque uccidere uno che è già morto? Sia: mi sono scaraventato con furia, e sia!, omicida, su colui che, per sete di potere, nient'altro, usurpò il letto nuziale di mia madre. Vendetta totale per mio padre, accada quello che deve accadere. (SALTARIN, www.dadamag.it)
- (229) Non ricordo molto dei giorni che precedettero quella sera. Potrei parlarvi di Wyatt, e degli anni in cui abbiamo diviso i ricordi che mi restano, o i mille particolari del nostro legame. (CACUCCI 1997 : 163)
- (230) Così, quando sparai, lui mi era già addosso, e il colpo esplose a pochi centimetri dalla sua tempia. Ecco, il lampo e il boato, sono sempre annidati nel mio cervello, e si ripetono identici in qualsiasi momento. Ho sparato un'infinità di volte, nei tanti anni di lavoro (...). Eppure, quello sparo lo ricordo in modo distinto, e resterà per sempre l'unico e inconfondibile. Wyatt allargò le braccia, e cadde all'indietro. (CACUCCI 1997 : 165)
- (231) Molti anni dopo la imboccai verso Sud, andandomi a rintanare in una vecchia e polverosa casa di Guaymas. Adesso, potendomi permettere un'abitazione decorosa, sono venuto in questo paese più piccolo, e quasi sconosciuto. (CACUCCI 1997 : 167)
- (232) B: eh che gli abbiamo che_ XYZ mi disse che stamattina eh anzi XYZ ieri ha chiamato in XYZ anche a XYZ eh perché _ di questo problema e_ ci ha dato anche alcune indicazioni eh ed eravamo rimasti stamattina eh che stamattina avremmo portato avanti diciamo l'analisi e_ eh per la soluzione del problema stesso okay? (DE MAURO 1993)
- (233) “Qui riposa in un letto di sogni il signor Castagna. Una personcina educata e gentile. Sempre pronta ad aiutare gli altri. Baffetto all'inglese e gessato grigio. Proprio un omino

d'altri tempi. **Seppe donare** felicità e buonumore aprendo la porta del cuore con la chiave dei sogni e trasferendo in coloro che **hanno avuto** il piacere di conoscerlo e la gioia di frequentarlo l'energia della fantasia e la linfa vitale dell'amore. Per sempre nei cuori di coloro che **l'hanno amato** rimarrà il ricordo del signor Castagna e le sue favole.”
(FACCARO, www.dadamag.it)

(234) (...) che da Verona in avanti dal nostro precedente congresso nazionale non **ha risolto** nessuno dei problemi che **disse** allora essere l'asse della sua iniziativa politica (...) (DE MAURO 1993)

Ovakvi i slični primeri alternacije PREM : PPROS naročito su interesantni u kontekstu savladavanja “pravila” o upotrebi italijanskih Vremena u okviru učenja italijanskog jezika kao stranog, budući da u književnim odlomcima koji se smatraju “uzornim” modelima jezika nije prisutna ovakva sloboda upotrebe prošlih Vremena. Takva sloboda u upotrebi prošlih Vremena predstavlja se kao stilski nepoželjna i na vežbama iz prevođenja na italijanski koje autor ovog rada drži na Filološkom fakultetu u Beogradu i Filozofskom fakultetu u Nikšiću. Ako studenta može da zbuni i obeshrabri činjenica da je selekcija Vremena više stvar subjektivne procene autora nego pitanje koje bi bilo regulisano gramatičkim pravilima, ostaje uteha da gore navedene varijacije u upotrebi Vremena ne predstavljaju kriterijum za evaluaciju prihvatljivosti samog prevoda.

Odnos PREM : PRES

Odnos PREM i PRES unutar istog teksta, ili bolje rečeno jedinice pripovedanja, može se podeliti na nekoliko ravni. Može se govoriti o odnosu:

- PREM : PRES, u kojem je PRES u funkciji istorijskog/narativnog prezenta;
- PREM : PRES, u kojem je PRES u funkciji piščevog ili pripovedačevog komentara;
- PREM : PRES, u kojem je PRES u funkciji prikazivanja “opšte istine”

Funkcija narativnog prezenta u italijanskom jeziku nije sama po sebi izuzetna, budući da mnogo jezika poseduje takvo stilsko sredstvo. Uostalom, o istorijskom / narativnom prezentu već je bilo reči u odeljku posvećenom PRES. Ono što može biti interesantno jeste da se sagleda na koji se način, uz koje uslove i ograničenja PREM i PRES zamenjuju i smenjuju u tekstu. Pitanje odnosa PREM : PRES posebno je interesantno ako mu se priđe iz perspektive srpsko-italijanske kontrastivne analize. Naime, srpski jezik obeležava dimenziju sadašnjosti (*prezentom*) i nediferenciranu dimenziju prošlosti (*perfektom*), dok italijanski jezik unutar dimenzije prošlosti sprovodi jednu vrstu distinkcije (psihološku, afektivnu ili stilsku; ili, tradicionalnim rečnikom: temporalnu) koja podrazumeva upotrebu PREM ili PPROS (pa i TRAP, što na ovom mestu nije neposredan predmet našeg interesovanja). Up. dva naredna odlomka preuzeta iz MODERC (1996, - levo je original, desno prevod):

Onaj bes koji živi u svakoj dokonjoj ženi kazuje Aniki, a ona Tanu u pero. Tane počinje da piše, nagnuo se vas na jednu stranu, niže polako slova, a neprestano mu se izdiže naboran obraz kako jezikom prati kretanje pisaljke. Anika kazuje:

"Ti si proto dobrunski, a ja džizlija višegradka. Nuri je su nam podijeljene, i bolje ti je da ne diraš u ono što nije tvoje."

Tane, koji je i dotle kod pojedinih reči oklevao, zastade tu potpuno i pogleda nekim smešno zabrinutim pogledom u Aniku, kao da bi želeo da mu ona kaže da je to šala, i da ne misli zaista da to pismo šalje proti u Dobrun. I ne gledajući u njega, Anika ga opomenu oštro: "Piši!"

Andrić (1981 : 160)

La furia che vive in ogni donna libera detta ad Anika, ed Anika detta alla penna di Tane. Tane comincia a scrivere, tutto chino verso una parte, compone lentamente una lettera dopo l'altra, ed incessantemente gli si solleva il volto rugoso, mentre egli accompagna con la lingua il movimento della penna. Anika continua a dettare.

"Tu sei l'arciprete di Dobrun, ed io la džizlija di Višegrad. Le nostre parrocchie sono delimitate, ed è meglio per te che tu non ti intrometta in quello che non è tuo." Tane, il quale già fino ad ora, su alcune parole, ha esitato, a questo punto si ferma del tutto e lancia un'occhiata, un po' burlesca ed un po' preoccupata verso Anika, quasi volesse dirle che si tratta di uno scherzo, e che lei non ha certamente l'intenzione di

inviare quella lettera all'arciprete di Dobrun.
Ma lei, senza neppure rivolgergli uno
sguardo, lo riprende con tono aspro:
"Scrivi!" Andrić, *I tempi di Anika* : 88)

Odnos PREM : PRES, u kojem je PRES u funkciji istorijskog/narativnog prezenta

Suprotno težnji tradicionalnije forme proze italijanske književnosti da se jednom odabrano noseće Vreme teksta ne menja, odnosno da se menja samo uz jasnu i prihvatljivu motivaciju takve promene, u narednim primerima uočljiva je veća sloboda autora u alternaciji PREM i PRES, čime se postiže efektno oživljavanje same radnje. Takav postupak rasprostranjeniji je u novijoj prozi. Up.:

(235) Poiché così accadde, come era stato scritto: la mia amica esce di corsa dal locale e, sotto la pioggia scrosciante, scompare dalla mia vita. Ho saputo solo dopo che andò a telefonare a suo fratello, il quale prontamente chiamò la polizia. Quella strana, voluttuosa ragazza - mia madre, in quella che lei continua a chiamare follia - si accascia sul corpo, macchiandosi del sangue di colui che le fece commettere il peccato più grave, e piange. Sono quelle lacrime e quel volto straziato - che attrice! quale ipocrisia! - l'ultima cosa che vedo; prima di essere trascinato qui, e sottoposto alla luce odiosa di questa lampada da terzo grado. (SALTARIN, www.dadamag.it)

(236) «Ma un vecchiotto in gambe. Possiede San Donato, o se non lo possiede, lo amministra, che è quasi lo stesso. L'ho trovato sabato quindici a Melegnano e venne ad offrirmi del miglio. Poi mi domandò se quella signorina, così e così, che incontra spesso sulla strada della Colorina, è mia figlia. Gli dissi: è mia figlia adottiva, ma è più che mia figlia.» (DE MARCHI, *Arabella*)

U narednom primeru PRES glagola *fare* i *stare* mogu se tumačiti kao sastavni delovi direktnog

govora, što može da bude jedno od objašnjenja za njihovu upotrebu:

- (237) Capisce bene, ispettore capo, che la gioia di una tale epifania fu subito sconvolta da un pensiero turpe. E infatti: cosa fai, tu madre laida e snaturata, con quest'uomo che non conosco? Come puoi seguirne i movimenti delle anche lascive, senza accorgerti che tutti stanno guardando e giudicando la tua libidine senza freni? Come? (SALTARIN, www.dadamag.it)

Odnos PREM : PRES, u kojem je PRES u funkciji piščevog ili pripovedačevog komentara

Piščev ili pripovedačev komentar, budući da je upućen publici ili slušaocu, organizuje se pomoću PRES, jer se odnosi na trenutak govorenja, a ne na temporalnu dimenziju sadržaja izlaganja. Up. primere:

- (238) (...) in alcuni romanzi di Voltaire ci sono titoli sottotitoli pardon nei capitoli ma in cui si dice ciò che capita a Candide quando arrivò a Sebastopoli ad esempio basta e così non so nel grande romanzo rifatto nel grande remake spagnoleggiante (...). (DE MAURO 1993)
- (239) Però quando ci raccontò le sue conclusioni, delle sue fantasie ci dette la nuda trama, dalla quale traemmo preziosi suggerimenti. So ora che invece stava scrivendo su Abulafia una storia ben più complessa in cui il frenetico gioco di citazioni si mescolava ai suoi miti personali. (ECO 1988 : 429)
- (240) «Bisogna però esser giusti anche con lui e riconoscere che mi usò sempre della cortesia. Volle mostrarsi forte nel suo diritto, ma non posso dire che abbia abusato della sua forza. La gente vista da vicino alle volte è migliore di quel che sembra da lontano. Io l'ho sempre trovato un uomo ragionevole. È appunto di lui che son venuto a parlarti, la mia figliuola.» (DE MARCHI, *Arabella*)

- (241) Così, quando sparai, lui mi era già addosso, e il colpo esplose a pochi centimetri dalla sua tempia. Ecco, il lampo e il boato, sono sempre annidati nel mio cervello, e si ripetono identici in qualsiasi momento. Ho sparato un'infinità di volte, nei tanti anni di lavoro (...). Eppure, quello sparo lo ricordo in modo distinto, e resterà per sempre l'unico e inconfondibile. Wyatt allargò le braccia, e cadde all'indietro. (CACUCCI 1997 : 165)
- (242) Ed ecco ciò che udì (ci occupiamo, adesso, dei passeggeri della terza carrozza, intravista, ferma, presso gli alberi), e ciò che udì (...) portò all'estremo la sua povera (...) apprensione per ciò che accadeva. (ORTESE 1993 : 345)

Odnos PREM : PRES, u kojem je PRES u funkciji prikazivanja “opšte istine”

Već smo videli, u odeljku posvećenom PRES, da se sa PRES može iskazati opšta, atemporalna istina. Takva upotreba PRES ne bi trebalo da predstavlja naročit problem u fenomenologiji upotrebe Vremena, budući da se većina komentara jasno izdvaja, po svojim semantičkim i formalnim odlikama, od samog izlaganja. Ponekad se PRES komentara prepliće sa narativnim PRES, što može biti slučaj sa PRES glagola *passare* u narednom primeru; drugi primeri koje navodimo nemaju takve probleme:

- (243) Tra una risata ed un esclamazione di stupore, ad onorare classici spezzoni di giornata, raccontati ora da uno ora dall'altro con l'enfasi di un bimbo, passa discreto il tempo, e le lancette dell'orologio, storiche nemiche del tempo perduto, fecero irruzione anche nelle menti dei più indisciplinati. Con un sincero arrivederci e un informale pacca sulla spalla, ci si rimanda al nuovo giorno (...) (COSEDDU, www.dadamag.it)
- (244) Fu una di quelle rivelazioni piene, ardenti, istantanee; una di quelle espansioni d'animo pronte e complete che non si fanno, non si ricevono e non si conoscono che a quattordici anni. (TARCHETTI, *Storia di una gamba...*)

(245) Oggi mi è difficile ammetterlo, ma quel senso di invidia cominciò a trasformarsi in rancore. Lo osservavo, convinto che a suo modo sorrideva, e mi sentivo offeso per l'essersi chiuso la porta alle spalle dopo avermi lasciato in quell'inferno. Poi, come è naturale che accada, il tempo si prese lentamente l'onere che gli è proprio, e anch'io scivolai nello stato di apatia che ci permette di dire frasi come "la vita continua". (CACUCCI 1997 : 167)

U narednim primerima PREM je upotrebljen da bi se naglasila govornikova psihološka i mentalna distanca u odnosu na ono što se u izlaganju pominje. Može se, dakle, govoriti o PREM koji stvara neku vrstu drugog plana, što je potkrepljeno činjenicom da se PREM nalazi u zavisnoj rečenici. Up.:

(246) O Africano - dissi - dal momento che è aperto, per così dire, il sentiero che mena al cielo, per coloro che ben meritano della patria, io, che fin dall'infanzia ho sempre seguito le orme dei miei antenati, senza mai mostrarmi indegno della loro fama, ora che mi è offerta la speranza di un così grande premio, mi adoprerò con maggiore zelo ad esserne degno. (SCHILARDI 1963 : 51)

(247) "Solo che, perdona, Ingmar, mi è venuto in mente (ma non era sul collo, era sul viso mi pare) che forse non fu opera di Geronte". (ORTESE 1993 : 237)

(248) Non ricordo molto dei giorni che precedettero quella sera. Potrei parlarvi di Wyatt, e degli anni in cui abbiamo diviso i ricordi che mi restano, o i mille particolari del nostro legame. (CACUCCI 1997 : 163)

Naredni primer ima sličnosti sa prethodnim ako se posmatra odnos glagola *emergere* i *dire*, dok ne postoji nikakav direktan odnos između glagola *dire* i *farcela*, budući da se potonji glagol javlja kao sastavni deo direktnog govora:

(249) (...) che poi spesso fuori delle interviste ufficiali emergono le cose più vere mi disse_ eh

testualmente non ce la facciamo più a trattare con le istituzioni (...) (DE MAURO 1993)

Dalje, prisustvo atemporalnog PRES uslovljeno je i leksičkim elementima koji upućuju na pojmove koji po našem shvatanju nisu vezani za vreme. Da je u narednom primeru umesto *Signore* stajalo, recimo, *Giulio Cesare* (ili sl.), PRES bi bio neprihvatljivo rešenje:

(250) (...) ma don Giosuè, infuriandosi, cercò dimostrare che gli asini non piacciono nemmeno al Signore. (DE MARCHI, *Arabella*)

(251) Davo fastidio con la mia ostinata resistenza e per questo sfogavano su di me il loro malumore (...). Scherno, offese (...), e poi di nuovo il fraterno ammaestramento - ci provarono con ogni mezzo, ma evidentemente sottovalutano il coraggio di coloro che sanno di non avere più niente da perdere oltre la loro dignità. (DREWERMANN 2000 : 160)

(252) La legge fissa a 25 il numero massimo di alunni per classe. di fatto nei rioni popolosi delle grandi città si arriva anche a 30. Io insegnai un anno a 32 bambini, ma so di colleghi che ne ebbero anche 40. (D'ORTA 1996 : 58)

(253) Come facevano a saperlo?

Non ne idea. Mi trascinai alla porta d'ingresso - Dio, quant'era lontana! - l'aprii col cuore in tumulto e chi ti trovo? (CONTARINO 2001 : 62)

Odnos PREM : TRAP

Imajući u vidu tradicionalne i školske definicije PREM i TRAP, prirodno je pretpostaviti da prvo Vreme, kao vodeće Vreme, iskazuje radnju iz dimenzije prošlosti, a drugo radnju antecedentnu prvoj, kao što je to slučaj u primeru:

(254) “Venezia occupò diverse nuove località, allargò nell'entroterra i possessi dei porti che finora aveva presidiato, diede un più severo ordinamento militare alle sue colonie

(...)"(BREZZI 1985 : IV 223),

koji može poslužiti kao školski primer za temporalni sled TRAP - PREM. Međutim, da odnos ovih dvaju Vremena nije isključivo temporalne prirode, pokazuje i sledeći primer:

(255) Abbiamo visto con quale fermezza, anche di fronte ad un prestigioso eroe popolare come Garibaldi, il Cavour **respinse** nel 1860 la prospettiva di una soluzione del processo risorgimentale diversa da quella moderata. *In questo modo **si erano create** le condizioni perché la grande borghesia e l'aristocrazia imborghesita (...) tenessero saldamente nelle loro mani la direzione del paese e ne orientassero lo sviluppo sociale e politico.* (VILLARI 1979 : 237)

TRAP *si erano create* očigledno iskazuje postcedentnu radnju u odnosu na PREM. Da takvo temporalno lociranje TRAP nije izolovano, ili redak slučaj, pokazuje i naredni primer:

(256) Essi **avevano atteso** Garibaldi come un messia che dovesse riscattare una sofferenza vecchia di secoli: perciò, in un primo momento, **erano accorsi** entusiasti sotto le sue bandiere, erano insorti a Palermo, **avevano visto balenare** la prospettiva di giorni migliori quando **fu abolita** la tassa sul macinato (...). Ma, a questo punto, il moto contadino **non si era arrestato** ed **era entrato** in conflitto con gli interessi aristocratico-borghesi. (GAETA-VILLANI 1980 : 112-113)

TRAP *non si era arrestato*, za razliku od prethodna tri, iskazuje postcedentnu radnju u odnosu na PREM *fu abolita*. I u narednom primeru TRAP je postcedentan:

Vergate le sue lettere, **le chiuse, sigillò e affidò** a un servo che sempre era con lui (...). Al medesimo servo ordinò che si riponesse l'abito azzurro da cerimonia (...). Così **erano già suonate** le undici alla pendola nel corridoio, quando egli (...) si dispose a riposare (...). (ORTESE 1993 : 123)

I u govornom jeziku moguće je upotrebiti TRAP kao postcedentno Vreme. Up. primere:

- (257) B: eh che gli abbiamo che_ XYZ **mi disse** che stamattina eh anzi XYZ ieri ha chiamato in XYZ anche a XYZ eh perché _ di questo problema e_ ci ha dato anche alcune indicazioni eh ed **eravamo rimasti** *stam<attina>* eh che stamattina avremmo portato avanti diciamo l'analisi e_ eh per la soluzione del problema stesso okay? (DE MAURO 1993)
- (258) Si avvicinò e mi chiese, ricordassi le parole forse potrei essere più preciso, mi chiese se avessi capito il senso di quella pantomima, di quelle danze ambigue, e se mi piacessero (urlava, per superare il frastuono). Non lo aveva capito: scena nella scena, ma realtà. Ecco perché l'idea che avevo avuto non era suggerimento del maligno: davvero mio padre **era stato assassinato**? Davvero mia madre **giacque** nel letto del regicida! (SALTARIN, www.dadamag.it)

U narednom primeru TRAP je očigledno postcedentan u odnosu na PREM, ali se semantički sadržaj glagola *raggiungere* prikazuje kao stanje, a ne kao radnja. Upotrebom PREM kao nosećeg Vremena u kazivanju postiže se određena neutralizacija stilskog i semantičkog značaja samog PREM, tako da relevantna poruka mora biti iskazana glagolskim oblikom koji inače označava drugi plan, pozadinu. Up.:

- (259) (...) l'emozione fra gli austriaci, già scossi dalla sconfitta del giugno 1918 e dalla fame, **fu enorme**, lo scopo **era stato raggiunto**. (FALABRINO 1994 : 72)

Odnos PREM : IMP

PREM i IMP su morfosintaksički instrumenti strategija izlaganja koji postoje naporedo u tekstu i ne stoje u odnosu međusobne suprotstavljenosti ili zavisnosti. Funkcije PREM i IMP ne preklapaju se i ne podudaraju se, iz prostog razloga što su ova dva Vremena funkcionalno suviše različita; i onda kada se desi da IMP zameni PREM, kompetentni govornik italijanskog jezika prepoznaje neobičnost, tj. stilsku obeležnost iskaza, pa ga tumači kao da u njemu stoji PREM

(ili neko drugo prošlo svršeno Vreme). Up. primer:

- (260) Confidando allora nella magnanimità di Ottaviano, Cicerone **si schierava** contro Antonio che **assaliva** dal 44 al 43 con le quattordici Orazioni dette *Filippiche* dalla folgorante eloquenza che per nulla si allontanava da quella che **vibrò** nella voce di Demostene (...)
(SCHILARDI 1963 : 17)

O IMP *storico* i njegovim sintaksičkim uticajima na kontekst već smo govorili u odeljku posvećenom IMP. Neobičnost, ili stilska obeležnost IMP u gornjem primeru potiče svakako i iz neispunjenog očekivanja slušaoca / čitaoca da glagoli *schierarsi* i *assalire* (ovi glagoli su *singulativni*, prema jednom načinu posmatranja stvari; prema drugom načinu posmatranja, oni ovde iskazuju, čini nam se, “*nebrojivu*” radnju¹²⁴, što je takođe vrlo značajno semantičko obeležje glagola) stoje u Vremenu naracije, jer bi po smislu i semantici (akcionalnosti) trebalo da potpadnu pod strategiju naracije, a ne deskripcije. Da bi se postigao efekat deskripcije, neophodno je da bude inhibirana većina činilaca koji doprinose tumačenju IMP kao dela strategije naracije (u slučaju dva prethodna glagola, činilac tumačenja glagola u ključu narativne strategije jesu upravo njihova akcionalna obeležja).

Ono što je ovde zanimljivije razmotriti jeste nepoželjnost nedovoljno motivisanog mešanja strategije naracije i strategije deskripcije u okviru iste jedinice pripovedanja. Dok u srpskom jeziku, kao što je prethodno pokazano ovom sekvencom glagola:

rodio se_{perf} odrastao je_{imp} školovao se_{imp} pohađao je_{imp} objavio je_{perf} pisao je_{imp} umro je_{perf}

aspektualnost glagolskog oblika ne predstavlja ograničavajući faktor prilikom strukturiranja teksta, italijanski jezik pokazuje drugačije ponašanje i priličnu odbojnost prema nemotivisanom mešanju dveju strategija, deskripcije i naracije. U tom smislu, IMP sadržan u sledećem primeru:

- (261) “È il pianoforte di papà,” **disse**, e lo **accarezzava**. (BOSIO 1993 : 42)

¹²⁴ Up., npr. ARMSTRONG (1981).

svakako bi delovao neobično, ili manje prihvatljivo, ukoliko ne bi postojala mala *pauza* u izlaganju (ona je iskazana zarezom). Svrha te pauze jeste da se obeleži prelazak sa jedne na drugu strategiju u izlaganju. Inače, u primerima kao što je gornji češće se pribegava hipotatskičkim konstrukcijama (zavisna rečenica eksplicitnog ili implicitnog oblika: u slučaju ovog primera, to bi mogla da bude, npr., zavisno-vremenska rečenica), upravo da bi se na sintaksičkom nivou, koji je receptivno upadljiviji, markirao prelazak sa jedne na drugu strategiju u izlaganju.

Prisustvo priloga ili priloške odredbe za vreme može pomoći da se radnja glagola bolje temporalno locira u odnosu na druge. Položaj takve odredbe za vreme u italijanskom jeziku je relativno slobodan: on može da zavisi od toga da li toj odredbi želimo da pripišemo veći ili manji značaj, odnosno da li će ta odredba da bude rematski ili tematski element iskaza. Ali, u primeru:

(262) E una notte di luna piena, alcuni vicini giurarono d'averlo visto strisciare nel cortile.
(CONTI 2000 : 16)

položaj priloške dopune za vreme (*una notte di luna piena*) je takav da se on očigledno odnosi na *averlo visto strisciare*, a ne - kako bi trebalo, na osnovu smisla iskaza - na glagol *giurarono*. Želja da se upadljivo istakne vreme radnje ide na uštrb sintaksičke kohezije.

Naredni primer sa glagolom *volere* govori o izvršenosti radnje:

(263) «Caro il mio regio impiegato, si vede proprio che il cilindro vi scalda la testa.» Angiolina volle alludere al cappello che Aquilino aveva preso per la circostanza, perché Tognino non dicesse in nessun modo che i parenti gli avevano mancato dei debiti riguardi. (DE MARCHI, *Arabella*)

dok bi IMP *voleva* svakako uputio na neizvršenost radnje.

Inače, o upotrebi istorijskog IMP svoj sud je dao, 1814. godine, i Pjetro Đordani:

(264) “ (...) Io credo che tal modo si debba rarissimo e con grandi ragioni usare: se non altro perché la castità de' padri non lo usò, e bisogno non ce n'è”

kritikujući neka jezička rešenja Vitorija Alfijerija (citirano prema: PESTELLI 1967 : 154). A upravo Pestelli ovako je ocenio “imperfetto storico”:

(265) Più censurabile, perché effetto di mera negligenza, è invece la confusione circa i *tempi* del verbo; segnatamente del passato prossimo e dell'imperfetto col passato remoto, quale oggi si continua a fare dai più, e parlando e scrivendo. Forse non leggiamo, non solo in carte, ma in marmi e bronzi, che *Qui dimorava; Qui scriveva; Qui nasceva o moriva* il tal personaggio, oggi polvere e ombra? Dove trattandosi di azione o stato interamente passati, il retto italiano vuole *dimorò, scrisse, nacque e morì*. (PESTELLI 1967 : 153-154),

ne propuštajući da iskaže svoju otvorenu naklonost morfosintaksičkim rešenjima koje su bile uobičajene u ranijim fazama razvoja italijanskog jezika:

(266) Se mai, meno alieno dall'italiano, sarebbe l'uso opposto, oggi disusato, del perfetto (= PREM, S.M.) invece dell'imperfetto, ossia la sostituzione dell'azione momentanea all'azione continuata e ferma. È di rigore cominciare una novella col “*c'era una volta*”. Ma il Boccaccio comincia le sue quasi sempre col perfetto: “In Parigi *fu* un gran mercante e buon uomo, il quale *fu chiamato* Giannotto di Civignì...”. E quando si voglia significare che un'usanza o una condizione qualunque era una volta ed ora non è più (...), il perfetto torna meglio. Non sarebbero così dolcemente strazianti i seguenti versi del Leopardi senza l'irrevocabile perfetto: “*Vissero* i fiori e l'erbe - *Vissero* i boschi un dì...” (PESTELLI 1967 : 155)

Alternacija PREM : IMP stvara naglašen semantički kontrast. U primeru:

(267) L'operazione **si rivelava** molto delicata. In camera **restarono** solo il medico e mio padre.
(CONTI 2000 : 21)

PREM glagola *rivelarsi* proizveo bi retrospektivno tumačenje (i pripovedanje *post festum* - iz

perspektive učesnika radnje¹²⁵), dok IMP *si rivelava*, kako stoji u tekstu, nagoveštava i najavljuje druge radnje (ima, dakle, *funzione introduttiva e anticipatoria*)

(268) **Capitò** che un noto boss del quartiere **cadesse** sotto il fuoco delle armi nemiche. (D'ORTA 1996 : 58)

Odnos PREM : FUT

Ko se nađe u situaciji da prevodi na italijanski, obično treba da se pridržava principa da je u tom jeziku nepoželjno kombinovati dimenziju sadašnjosti sa dimenzijom prošlosti. Preciznije rečeno, poželjno je da svako mešanje i kombinovanje dveju dimenzija bude dovoljno jasno motivisano. Kao što se iz priloženih primera može videti, ova praktična i “pedagoška” preporuka izgleda da ponajmanje važi za Italijane, za koje se može reći da uživaju prilično veliku slobodu izbora kada je upotreba Vremena u pitanju. Drugim rečima, upravo pomenuti princip nemešanja temporalnih dimenzija više je plod apriornog stava nego zaključak izveden na osnovu realnog jezičkog stanja.

Pre raspravljanja o odnosu PREM : FUT, treba da odredimo da li da se ograničimo samo na relaciju koja postoji između PREM i *futuro semplice*, na šta upućuju same skraćenice, ili svoja razmišljanja treba da proširimo i na ideju postcedentnosti uopšte u okvirima dimenzije prošlosti iskazane sa PREM.

Smatramo da bi trebalo uzeti u obzir oba vida manifestovanja postcedentnosti u okvirima dimenzije prošlosti. U prvom slučaju usredsredili bismo svoja zapažanja na prisustvo FUT u narativnim segmentima u kojima je noseće Vreme PREM. U drugom slučaju sagledali bismo koja Vremena mogu takođe doprineti iskazivanju ‘budućnosti u prošlosti’, pri čemu ona poprimaju relativno značenje (ili, drugim rečima, njima izražene radnje temporalno su dizlocirane u odnosu na tradicionalno i intuitivno poimanje predmetnih Vremena).

¹²⁵ Načelno, za pripovedača i slušaoca / čitaoca sadržaj pripovedanja uvek je smešten u dimenziju prošlosti (pa makar se radilo o naučnofantastičnom romanu, čija je radnja obično smeštena u budućnosti); radnja se može prikazati i iz perspektive samih likova, što može da bude objašnjenje za upotrebu IMP u primeru (267).

Odnos PREM : FUT i relacija postcedentnosti u dimenziji prošlosti

Poznato je da školska i tradicionalna pravila o slaganju vremena zabranjuju upotrebu FUT u segmentima u kojima je noseće Vreme PREM (naravno, direktan govor ne potpada pod ova pravila; ali u direktnom govoru, uostalom, PREM je redak. Direktan govor, između ostalog, vrlo dugo nije ni bio predmet proučavanja i interesovanja lingvista, tako da se većina studija, a i same gramatike odnose na pisani jezik¹²⁶) i nameću obavezu da se postcedentna radnja iskaže prošlim Vremenom kondicionala¹²⁷. Tako, npr. u JEREMIĆ-TURCONI (1990 : 209), udžbeniku za italijanski jezik kao strani - u kojem je ovom pitanju posvećena posebna pažnja - napominje se da se “radnje i događaji koji su se ostvarili (ili se verovalo, mislilo, sumnjalo i sl. da će se ostvariti) posle neke prošle radnje, događaja ili stanja, izražavaju (...) složenim oblikom kondicionala”, i navode se primeri:

- Sapevo che Corrado e Lucia si sarebbero sposati oggi.
- Non immaginavo che sarebbe stato un matrimonio tanto semplice quanto simpatico.

Autori odmah zatim napominju da istu funkciju može da obavi i IMP, o čemu je u ovom radu ranije već bilo reči. Ni u ovom, kao ni u drugim udžbenicima i gramatikama italijanskog jezika ne navodi se eksplicitno da još neki glagolski oblici mogu da upućuju na dimenziju budućnosti; po našem mišljenju, najinteresantnija je sposobnost modalnog glagola *dovere* da obavi takvu funkciju, o čemu će biti reči u narednom odeljku.

Kako jedan od školskih kriterijuma evaluacije usvojenosti pravila o upotrebi italijanskih Vremena jeste upravo upotreba CONDP umesto FUT za postcedentne radnje u dimenziji

¹²⁶ VOGHERA (1992) i BAZZANELLA (1994) bavile su se govornim jezikom u obimnijim studijama; i DE MAURO (1993) pozabavio se govornim jezikom, usredsredivši svoje napore i napore saradnika na problematiku frekvencije. Na osnovu korpusa studije *Lessico di frequenza dell'italiano parlato* rađene su druge studije, među kojima možemo da pomenemo *Il congiuntivo tra modalità e subordinazione* (SCHNEIDER 1999).

¹²⁷ Tek je u XIX veku prihvaćeno da sadašnje Vreme kondicionala ne može da vrši tu funkciju (up. SAVIĆ 1966). Po ovoj odlici italijanski se razlikuje od druga dva velika romanska jezika, španskog i francuskog.

prošlosti, treba da obratimo pažnju na situacije kada se u tekstovima koji su temporalno locirani u dimenziju prošlosti ipak pojavljuje FUT, prividno kršeći pravila o slaganju vremena.

Stvari nisu tako jednoznačne kako sugerišu gramatička pravila. Izbor jednog ili drugog glagolskog oblika (CONDP ili FUT) zavisi i od vrste teksta¹²⁸ i od stava manje ili veće objektivnosti, odnosno subjektivnosti, koji autor zauzima u odnosu na sam predmet izlaganja. Konkretno, u sledećim primerima upotrebe FUT u okruženju PREM autor se predstavlja kao pripovedač kojem nije stalo do toga da svoju publiku zadrži u dimenziji izlaganja (*non hic et non nunc*), već je po potrebi i proceni odvoja od vremena priče (*story-now*) glagolskim oblicima (ovde: FUT) koji ne pripadaju vremenu priče:

(269) A Roma prima, ad Atene e a Rodi poi, l'Arpinate attese alla sua formazione culturale, che, veramente prodigiosa, abbraccerà tutti i campi: da quello retorico a quello giuridico, da quello poetico a quello filosofico. Iniziato agli studi filosofici dallo stoico Diodoto e dall'accademico Filone di Larissa, proseguì tali studi ad Atene, dove ascoltò l'epicureo Zenone di Sidone (...) (SCHILARDI 1963 : 6)

(270) Tornato a Roma nel 50, fu sorpreso dal conflitto tra Cesare e Pompeo: si schierò allora dalla parte di Pompeo e a Lui rimase fedele fino alla battaglia di Farsalo. La clemenza di Cesare saprà poi, nel 49, perdonare a Cicerone, che, deluso ed amareggiato, si ritirò dalla vita politica (...) (SCHILARDI 1963 : 11)

(271) Nel primo secolo avanti Cristo a Roma la tradizionale struttura collegiale del governo oligarchico non offrirà né spazio né strumenti per controllare l'enorme potenza degli eserciti (...). Il consolato di Cicerone nel 63 a.C., fu da una parte l'ultimo tentativo di governare nel quadro della costituzione repubblicana (...). (PENNACCINI 1993 : 112)

(272) Bismarck (...) decise di appoggiare le richieste di protezione, anche per ragioni militari e finanziarie (si ricorderà che le imposte indirette erano di pertinenza del governo

¹²⁸ Up. DE MAURO (1993 : 40-41), koji razlikuje 5 podvrsta govornog jezika, u stvari pet govornih situacija koje se razlikuju po stepenu u kojem govornici učestvuju u komunikaciji i po njihovom statusu u komunikaciji.

imperiale): (...).(GAETA-VILLANI 1980 : 266)

(273) Costoro certo **non furono** meno numerosi di quelli che di noi **potranno parlare**, anzi essi furono migliori, proprio perché nessuno di coloro dai quali si può ascoltare ricordato il nostro nome può abbracciare il ricordo di un solo anno. (SCHILARDI 1963 : 23)

Ne bismo bili skloni da ovakvu upotrebu FUT u biografskoj i istoriografskoj prozi tumačimo isključivo kao težnju autora da ‘oživi’ izlaganje; psihološku komponentu oživljavanja, opet, ne treba u potpunosti ni odbaciti. U vezi s ovim, primetno je da se oživljavaju samo neke radnje u samo nekim segmentima teksta. Ono što želimo da istaknemo je sledeće: da li se aktualizovanje jednog elementa teksta tiče samo tog elementa, ili se pak proces aktualizacije prenosi na celinu teksta? Prva pretpostavka (‘oživljavanje’ teksta) vodi u određeno fragmentovanje teksta, u alternaciju ‘aktuelno’ - ‘neaktuelno’ čiju motivisanost nije uvek moguće predvideti ili obrazložiti. Odnosno: jedino što možemo da zaključimo jeste da će se FUT, odnosno/ili CONDP, upotrebiti za neke postcedentne radnje, a za neke neće. Procesi koji određuju selekciju Vremena verovatno su izvan domašaja lingvistike. Možda zavise od subjektivne procene autora, od određenog “ritma” koji se želi postići koristeći određene oblike glagola, međutim, treba istaći i činjenicu da autor sam određuje redosled i raspored radnji u svom izlaganju. On stvara neku vrstu njihovog *zapleta* u kojem logička sekvenca radnji i stanja ne mora odgovarati njihovom rasporedu u tekstu.

Zatim, posebno pitanje predstavlja činjenica da FUT upućuje na temporalnu dimenziju prošlosti, tj. njime označena radnja locirana je u toj dimenziji. Ova pojava treba da nas navede na spekulaciju o tome kakve sličnosti postoje između dimenzije prošlosti i dimenzije budućnosti, kao i između sfere želja i dimenzije prošlosti (inače, morfološka sredstva za iskazivanje modalnosti veoma često se preuzimaju upravo od prošlih Vremena); ovakva razmišljanja nameću se na osnovu jedne od postavki koje smo u ovom radu usvojili, a to je da glagolska Vremena poseduju jedinstveno, homogeno značenjsko jezgro koje upućuje na jednu vrstu fenomena. Prema ovoj teorijskoj postavci, dimenzija prošlosti i dimenzija budućnosti, pošto imaju isti označitelj, moraju da imaju više toga zajedničkog nego što se na osnovu naše tradicionalne predstave o vremenu pretpostavlja.

Na kraju, možemo izneti i pretpostavku da prisustvo FUT u tekstu u kojem je noseće Vreme PREM zapravo govori više o samom tekstu i autorovom stavu nego o samom FUT. Ako se zna da (auto)biografski i istoriografski tekst po definiciji selektuju PREM kao noseće Vreme, onda sam taj PREM, zbog frekventnosti, teži da u suštini postane neobebežen i neutralan. Njegov primarni zadatak svodi se na to da on daje *semantičku* informaciju, a tradicionalno shvaćena temporalnost iskaza predstavlja podatak koji se kao potpuno redundantan povlači u drugi plan. U tom smislu, u tekstovima kao što su navedeni PREM postaje Vreme čija temporalnost, naglašena u drugim vrstama tekstova, biva neutralisana: PREM poprima - vrlo grubo rečeno - slična svojstva kakva poseduje PRES iz perspektive trenutka govorenja. Stoga, isto kao što FUT možemo da koordiniramo sa PRES, tako možemo da s njim koordiniramo i PREM.

Ovakva selekcija ne beleži se isključivo u biografskoj ili istoriografskoj prozi. I u jeziku savremene književnosti moguće je zabeležiti brojne primere nalik na ove koje navodimo niže:

(274) Ovviamente - si trovò a riflettere con un sollievo che non oseremo definire infinito, ma a questa parole si avvicinava -, l'adozione del fratellastro non era più necessaria; (...).
(ORTESE 1993 : 347)

(275) E il conte Alberighi mi disse che s'incaricherà lui di farmi avere il denaro ch'ella mi deve. (SVEVO, *Inferiorità*)

(276) In una società fortemente gerarchica, come quella romano-italica, la pressione dei ceti e dei gruppi inferiori per la parificazione dei diritti e per una diversa distribuzione del potere e della ricchezza si trasmetterà naturalmente attraverso i vari strati sociali fino a produrre la spinta di singoli personaggi alla partecipazione diretta al potere e al governo, come rappresentanti o, in qualche modo, delegati, sia pure non ufficialmente, dai gruppi esclusi. I Romani diedero ai protagonisti di questo processo, di cui riconobbero almeno la parte finale, il nome di *homines novi*. (PENNACCINI 1993 : 112)

U narednom primeru FUT je samo prividno koordiniran sa PREM, jer on zapravo stoji u direktnom govoru koji nije grafički obebežen:

(277) (...) amici milanesi consentitemi di ricordarvi_ un episodio della mia vita recente_ novembre millenovecentottantotto_ # mi trovo in visita in Polonia come presidente del senato_ desidero rec<armi> recarmi a Danzica per salutare Walesa il capo di Solidarnosc che e' ancora in guerra col regime si tratta di cinque mesi fa sei mesi fa appena_ in cui vi assicuro che recarsi a Danzica in mezzo agli infiniti ostacoli e difficoltà che il regime ufficiale poneva_ al capo di Solidarnosc non era un'impresa da poco_ ricordo quello che mi disse Walesa se io potrò andare in televisione_ la partita sarà vinta erano in quel momento avviate le prime trattative della tavola rotonda_ da cui doveva scaturire il compromesso_ # fra il regime di <?> Jaruzelsky e il partito di opposizione (...) (DE MAURO 1993)

Da se PREM može shvatiti kao barem delimično desemantizovano Vreme, pokazuje i upotreba priloga za vreme *ora* uz glagole u PREM (o prilogu *ora* raspravljalo se i u odeljku *IMP kao Vreme dimenzije sadašnjosti*). Up. sledeće primere:

(278) Parve ora ad Alfonso che gli altri presentati fossero stati invitati (...) (SVEVO, *Una vita*)

(279) Lo pregò ora di chiudere la finestra (...) (SVEVO, *Una vita*)

U proučenom korpusu nije zabeležen nijedan primer da u je zavisnoj rečenici čiji je *verbum regens* neki od *verba dicendi* u PREM upotrebljen FUT, dok su pak zabeleženi primeri upotrebe PRES u istoj poziciji (up. odeljak **Odnos PREM : PRES**). Bilo bi zdravorazumski očekivati da FUT može da se nađe u takvoj poziciji, jer je dimenzija sadašnjosti u zavisnoj rečenici već uvedena upotrebom PRES u iskazu (ili upotrebom PPROS, koji se takođe odnosi na dimenziju sadašnjosti).

Odnos PREM prema drugim Vremenima koja mogu iskazati relaciju postcedentnosti u dimenziji prošlosti

Prisustvo PREM u upravnoj rečenici proizvodi sintaksičke posledice koje su slične posledicama prisustva drugih Vremena kada je u pitanju iskazivanje ‘budućnosti u prošlosti’. Dakle, pored CONDP, i *infinito* i IMP mogu da obave tu funkciju, ali i TRAP *congiuntivo* (kada je reč o ‘predbudućnosti u prošlosti’: up., npr., primer br. 15). I *infinito* i IMP koji upućuju na postcedentnu radnju u odnosu na PREM u upravnoj mogu biti podržani nekim od modalnih glagola koji su u stanju da pomenutim Vremenima pruže nedvosmisleno prospektivnu orijentaciju. Tako, u sledećem primeru CONDP predstavlja gotovo obavezno rešenje, budući da bi sam IMP iskazao relaciju istovremenosti u dimenziji prošlosti, za razliku od primera (281), gde je IMP sasvim prihvatljiv, jer sam kontekst nedvosmisleno upućuje na relaciju postcedentnosti:

(280) Lo preferiva piuttosto dolce, benché amaro gli avrebbe fatto bene (ma la cosa non ci riguarda, anzi la nostra opinione, a questo proposito, non è interessante). (ORTESE 1993 : 340)

(281) A: se<nti> senti ti dico na cosa ti ricordi quel XYZ della -t- XYZ XYZ che facemmo quel pezzo_ duemilasettecentocinquanta per le lastre che poi eh Leo ti disse che_ XYZ l'avrebbe fatto Totò? (DE MAURO 1993)

Kada je reč o upotrebi IMP za iskazivanje ‘budućnosti u prošlosti’, možemo navesti primer u kojem se vidi kako glagol *dovere* doprinosi nedvosmislenom iskazivanju ideje postcedentnosti u okviru dimenzije prošlosti. Ta sposobnost očigledno proističe iz same semantike ovog modalnog glagola (koja upućuje na *obavezu*, *moranje* koje se odnose na samu postcedentnu radnju) nalazi primenu kako u jeziku književnosti, tako i u govornom jeziku:

(282) Ma se ti fossi occupata di leggere anche negli interessi di casa, avresti visto che papà Botta oggi sta in piedi solamente perché il sor Tognino lo sorregge col suo credito: e che se domani si dovesse venire a una liquidazione, non è certo il sor Tognino che deve del denaro a tuo padre e a tua madre. (DE MARCHI, *Arabella*)

Glagol *dovere* je u IMP *congiuntivo* zato što on pripada hipotezi koja iskazuje mogućnost, isto kao i sledeći primer, u kojem prisustvo IMP *congiuntivo* glagola *dovere* nije nužan uslov za prospektivno tumačenje glagola *avere*, već ima funkciju da signalizira smanjenu verovatnoću da će se radnja glagola *avere* ostvariti:

(283) B: ah infatti io la faccio in carta semp<lice> poi nel caso

A: eventualmente lei fa presto a regolarizzarli semmai **dovesse avere** dei problemi con la prefettura ma non credo insomma perché

B: va be' mi saluti la dottoressa e gli ricordi che sono il cognato di XYZ (DE MAURO 1993)

Naravno, u tumačenju ovakvih i sličnih primera uvek postoji prostor za nedoumicu da li su modalnost i futur (tj. ideja futura) različite, slične ili istovetne kategorije. U ovim primerima ideja moranja, neophodnosti koja je sadržana u semantici glagola *dovere*, pomerena je u drugi plan i sam glagol može se smatrati pre elementom futurske perifraze nego samostalnom leksičkom jedinicom. Takav futurski element se ne prevodi na srpski glagolom “morati” (up. već pomenuti Bertinetov primer *Le misure prese dovevano rivelarsi, alla resa dei conti, del tutto insufficienti*, koji se parafrazira sa CONDP glagola *rivelarsi*, bez *dovere*).

Kriterijumi pragmatičke prirode doprinose prihvatljivom tumačenju onih glagolskih oblika koji su upotrebljeni na neprimeren ili neuobičajen način. Naredni primer sadrži PREM glagola *avere* čija semantička vrednost odudara od uobičajene vrednosti ovog glagolskog oblika:

(284) E allo spuntar del sole, ecco il Nanetto gobbo e sbilenco, che conduceva per mano la Reginotta vestita da sposa, come quando era entrata nel bosco per l'Uomo selvaggio.

Figuriamoci che allegrezza!

Le feste e i banchetti **non ebbero** a finir più. Ma di nozze non se ne parlava, e della metà del regno nemmeno. (CAPUANA, *C'era una volta...*)

Frazeološki izraz *non ebbero a finir più* znači isto što i PREM *finirono*, s tim da je akcionalna vrednost izraza pojačana terminativnošću i punktualnošću samog oblika *ebbero*; usled asocijacije

izvršenost = završenost radnje (što je jedna od glavnih odlika PREM) i na osnovu *poznavanja sveta* (proslave kad-tad prestanu), iskaz deluje neobično. Neobičnost se ogleda u tome što je PREM upotrebljen na mestu gde je, po našem mišljenju, bilo prirodnije da se nađe IMP, kako nalaže strategija deskripcije koja je primenjena u rečenici koja sledi analiziranom iskazu.

1.3.3. Zaključak

Definisanje okvira upotrebe PREM i povlačenje teorijski prihvatljive i u praksi primenljive linije razgraničenja između ovog Vremena i drugih prošlih Vremena, naročito PPROS i TRAP, i dan danas predstavlja jednu od bitnih težnji i ciljeva većine studija koja se bave italijanskim glagolskim sistemom.

U razmatranju ovog pitanja učinjeni su značajni pomaci u pravcu odvajanja glagolskog sistema od kategorije hronološkog vremena. Od tvrdnji da se PREM koristi za iskazivanje radnji koje su se odvale do ponoći prethodnog dana do trenutka govorenja, pa do tvrdnji da se PREM koristi za radnje (ili stanja) čije se posledice ne osećaju u sadašnjosti, korak nije bio mali. Čini nam se da bi se moglo otići dalje i da bi se upotreba PREM mogla tumačiti i bez direktnog pozivanja na kategoriju hronološkog vremena, slično kao što smo pokušali i u slučaju drugih Vremena. Naglasak bismo postavili na pretpostavku da određeni vidovi komunikacije (tj. određene vrste tekstova - shvaćenih u najširem smislu) bivaju kodifikovani konvencionalnim morfosintaksičkim sredstvima. Navika da se određena vrsta teksta prima u određenom obliku i sa određenim Vremenima proizvodi naviku da se ona, povratno, na isti način i strukturira. Tumačenja koja se nude u vezi sa strukturiranjem teksta pomoću PREM zasnivaju se na prilogu “kada” (*kada se upotrebljava PREM?*), čime same sebe *a priori* navodimo na zaključak da postoji neki “trenutak” (koji se metaforično može shvatiti i kao neko “mesto”) u tekstu gde treba ili ne treba upotrebiti PREM. Stvari, ipak, ne deluju tako jednostavno i ne mogu se svesti na pitanje “kada”. Nedoumice oko pitanja “kada” treba upotrebiti PREM nisu apsolutno nelegitimne; treba, međutim, imati u vidu da se ovim pitanjem otvara mogućnost da se odgovori samo na jedan deo problema. Obuhvatniji domen upotrebe PREM može se problematizovati možda relevantnijem pitanjem, “gde” se ovo Vreme koristi, odnosno u kojim se vrstama tekstova tendencijalno javlja. Odgovor na pitanje *gde se upotrebljava PREM* dobrim delom zadire u

statističku nauku i dodiruje se zakona verovatnoće. Jedino što se može pouzdano reći jeste da se PREM javlja *tendencijalno* u određenim vrstama tekstova (u ovom radu, te vrste tekstova su navedene, ali spisak, naravno, ne može da bude kompletan ili zatvorenog tipa upravo zbog mogućnosti da se PREM upotrebi i u vrsti teksta koja nije “tipična” za PREM: takvo rešenje uslovljeno je autorovom namerom, njegovom subjektivnom odlukom). Pomenute vrste tekstova, sa svoje strane, govornici povezuju sa određenim stavom i namerom u procesu komunikacije. Može se pretpostaviti da se, usled stalnog uspostavljanja mehaničnosti i automatizama u jeziku, vrste tekstova i govornikove namere vezuju u neku vrstu uzajamno-povratne sprege (PREM u historiografskom tekstu = distanciranost i objektivnost kako u kazivanju, tako i u stavu pripovedača prema predmetu kazivanja); ali, ova konvencijom prihvaćena uzajamno-povratna sprega (npr.: izlažem/pišem biografiju = koristim PREM) između vrste teksta i govornikove namere ne isključuje mogućnost da se PREM upotrebi izvan za njega uobičajene vrste teksta. Zbog takvog indeterminizma, takvog postupka, i pripovedačeva namera i sam tekst poprimaju nove stilske dimenzije koje komunikacionoj situaciji daju posebne nijanse i vrednosti, što bi, čini nam se, moglo da bude predmet posebnog istraživanja.

1.4. Futuro semplice

FUT je prosto vreme koje se danas svrstava među Vremena indikativa, premda sa lingvističke tačke gledišta ostaje otvorena dilema da li FUT pripada indikativu, ili pak zasebnom načinu (drugim rečima, postavlja se pitanje da li je FUT *Vreme* ili *način*). Svakako, FUT ima i temporalna i modalna svojstva, budući da u sebi sjedinjuje oba navedena elementa (slično italijanskom CONDP, koji u svom morfološkom obliku objedinjuje i temporalnu i modalnu funkciju: up. SAVIĆ 1966).

Autori analiziranih italijanskih gramatika tumače ovo Vreme na uglavnom ujednačen način:

FOGLIATO - TESTA (1996: 361) navode kako FUT označava radnju koja tek treba da se ostvari.

FUT, po autorima, može takođe da izrazi:

- ordine o esportazione (*sic!*): **Farai** come ti ho detto
- esclamazione: *Non penserai di uscire con questo tempo!*
- dubbio: *Cosa starà facendo Paolo?*
- approssimazione: *Secondo me, Laura avrà circa vent'anni.*
- concessione: **Sarà** anche noioso, però è una brava persona

SILVESTRINI (1995 : 39) odmah napominje da FUT ne označava samo buduće radnje u odnosu na trenutak govorenja, već ima i "modalne" vrednosti, pri čemu temporalno upućuje na dimenziju sadašnjosti. FUT, dakle, iskazuje:

- **dubbio, supposizione, ipotesi, valutazione** (*Che ore saranno?*)
- **disaccordo, scarsa convinzione, probabilità** (*Sarà, ma io non ci credo!*)
- **sogni, fantasticherie, pensieri** (*Non so che farò: rimarrò calmo ad aspettarla; lei entrerà, camminerà...*)
- **didascalie** (*La scena si presenterà così:...*)

Što se "hronološkog" aspekta FUT tiče, on može da upućuje na određenu izvesnost i da iskazuje:

- **previsione** (*Domani pioverà di sicuro*)
- **intenzione** (*Domani andrò a pesca, cascasse il mondo!*)

DARDANO - TRIFONE (1997 : 323) predstavljaju FUT kao Vreme koje upućuje na događaj koji tek treba da se zbije (*arriverò domani*), ili pak može da ima vrednost imperativa (*farete esattamente come vi ho detto*). Autori završavaju svoje kratko predavljanje FUT i FUTA opaskom da ova dva Vremena mogu da iskažu sumnju, pretpostavku ili zaključak, čime poprimaju tzv. modalnu vrednost. U ovom odeljku sami autori ničim ne upućuju čitaoca na str. 497, gde nude dodatna objašnjenja vezana za FUT. Dakle, oni se na ovoj stranici posebno osvrću na modalne upotrebe FUT u govornom jeziku. FUT može da posluži da se iskaže pretpostavka:

A: “*Che ore sono*”

B: “*Mah, saranno le nove e un quarto*”

I FUTA poseduje ovakvu epistemičnu vrednost. Sa druge strane, FUTA može da poprimi dopusnu vrednost:

avrò anche sbagliato a reagire così, ma tieni conto che ero già molto nervoso;

avrà anche vinto lui, ma il suo avversario era sicuramente più forte.

SENSINI (1997 : 265) napominje da FUT može da ima temporalno i, u određenim kontekstima, modalno značenje. Njime se iskazuju:

approssimazione: “*Peserà (=secondo me pesa) almeno dieci chili*”

dubbio: “*Dove sarà Paolo?*”

ordine: “*Farete come vi ho detto e non parlerete della cosa con nessuno*”

FUT može takođe da posluži za **ublažavanje (attenuazione)** tvrdnje: “*Ti dirò che quel tipo non mi piace affatto*”, i da poprimi “valore **dubitativo-esclamativo**: “*Non crederai che sia stato io!?*”

SERIANNI (1989 : 474-475) ostiče da FUT smešta radnju u trenutak koji dolazi nakon trenutka govorenja. U pojmu posteriornosti, po autoru, razlikuju se nekolike nijanse obeležene sledećim etiketama:

a) *Futuro iussivo* (“*Ci andrai tu, Nina mia...*” - primer je preuzet sa str. 527), koji se još zove

imperativo categorico (Onorerai il padre e la madre)

- b) *Futuro attenuativo*. Po autoru, takav FUT “rappresenta una modalità in certo modo specularare all’imperfetto di modestia (...), attraverso cui «l’evento viene idealmente dislocato nel futuro del locutore, come a voler frapporre una distanza psicologica» tra l’enunciazione e la realizzazione di un fatto (BERTINETTO 1986 : 487). Kao i za IMP, i upotreba ovakvog FUT motivisana je željom govornika da ublaži svoj iskaz ili tvrdnju (“*le dirò subito che...*); takođe, sa FUT može da se nagovesti nečiji odgovor (“*Lei ammetterà che è tra gli uomini più ricercati del mondo*”), ili u umetnutim rečenicama, u kojima FUT ima funkciju da pobliže odredi ili ispravi određen termin (“*appena rimase solo, si trovò, non dirò pentito, ma indispettito...*”).
- c) *Futuro retrospettivo* (definiciija pripada BERTINETTU 1986 : 488; i primer koji sledi je njegov) stoji u konkurentskom odnosu prema *condizionale passato*, jer iskazuje posteriorni događaj u dimenziji prošlosti (...*fu una buona estate... Più tardi, Cosimo dovrà capire che...*).

Na kraju svog izlaganja, Serianni navodi da se, pored navedenih upotreba, FUT upotrebljava a da mu se ne pripisuju nikakve temporalne vrednosti: takav FUT naziva se *suppositivo*, ili *epistemico*, i iskazuje neizvesnost, nesigurnost u vezi sa radnjom ili stanjem u dimenziji sadašnjosti.

MORETTI (1992 : 230-231) sažeto ističe da FUT može da upućuje na **posteriornost** (Da Roma ti *porterò un regalino*), da može imati vrednost **imperativa** (“*Ora parlerai*”), da zamenjuje **PRES** (Che *starà* facendo Lucia *adesso?*) i da iskazuje **priznanje** (*Sarò ubriaco, ma vedo chiaro*), ali na analizira dublje ove fenomene.

BERTINETTO (1986 : 483-498) detaljnije diskutuje o FUT i navodi sledeće “etikete”: intenzionale / ingiuntivo, deontico, attenuativo, ipotetico, retrospettivo, onnitemporale / gnomico, epistemico, koje obrazlaže u svojoj studiji.

O FUT i njegovim odnosom prema drugim Vremenima raspravlja se u odeljcima posvećenim PRES, IMP, PREM i TRAP. Što se samog FUT tiče, već je istaknuta težnja

savremenog italijanskog jezika da se dimenzija budućnosti označi pomoću PRES; druga specifičnost FUT jeste tendencija da se on upotrebljava umesto FUTA, Vremena koje se u službi iskazivanja temporalnih relacija danas koristi i manje nego FUT¹²⁹.

1.4.1. Epistemična vrednost Futura

Na epistemičnu vrednost FUT treba staviti poseban naglasak, naročito u nastavi italijanskog kao stranog, budući da funkcija iskazivanja pretpostavke predstavlja danas najvažniju upotrebu ovog Vremena, možda i važniju od funkcije upućivanja na dimenziju budućnosti. Sledeći primeri ilustruju ovu modalnu vrednost FUT, ali sadrže i jedno specifično semantičko obeležje:

(285) Sono stati cinque minuti interminabili di buio e di silenzio. Era come se il mondo fosse stato inghiottito in un buco nero (...). **Ammetterai** che tutto ciò è un fenomeno paranormale... (CONTARINO 2001 : 61)

(286) Quello - mi sono detta - **avrà** tonnellate di peccati mortali sulla coscienza. (CONTARINO 2001 : 68)

Naime, epistimični FUT *ammetterai* i *avrà* u dva gornja primera razlikuju se od niže navedenih po tome što za parafraziranje njihovog semantičkog sadržaja poželjno je da se upotrebi glagol *dovere* (*devi ammettere*, *deve avere*). Ovaj FUT, dakle, može da sadrži u sebi određene deontičke elemente, koji su prilično upadljivi u primeru:

(287) (...) **non dimenticheremo** (...) altre meraviglie: come specchi di sublime altezza e purezza (...) che però moltiplicavano vertiginosamente tanta ricchezza e bellezza (...); (ORTESE 1993 : 247)

Parafraza FUT sa *dimenticheremo* pomoću PRES trebalo bi da bude: *non dobbiamo dimenticare*,

¹²⁹ Za detaljnija obaveštenja upotrebi FUT vidi BERTINETTO (1986) i WIBERG (2001).

čime bi se sačuvala deontičnost iskaza. Inače, deontičnost FUT posredno je potvrđena i u nekim gramatikama italijanskog jezika (npr. BATTAGLIA-PERNICONE 1998 :182), koje u okvir italijanskog imperativa svrstavaju i oblike futura, nazivajući taj glagolski oblik *imperativo futuro*, verovatno po uzoru na latinski jezik, u kojem takvo Vreme postoji i poseduje - za razliku od italijanskog - posebne nastavke. Pomenuti autori (: 224) za *imperativo futuro* navode primer:

“farai il tuo dovere”

uz koji možemo dodati i italijanski tekst prve Božije zapovesti:

(288) Io sono il Signore, tuo Dio, che ti ho fatto uscire dal paese d'Egitto, dalla condizione di schiavitù: ³non avrai altri dèi di fronte a me. ⁴Non ti farai idolo né immagine alcuna di ciò che è lassù nel cielo né di ciò che è quaggiù sulla terra, né di ciò che è nelle acque sotto la terra. ⁵Non ti prostrerai davanti a loro e non li servirai. (BIBBIA, www.liberliber.it)

I DARDANO-TRIFONE (1997 : 324) pominju futur imperativa, pri čemu navode samo primer:

farai quello che dico io!

Uzged, da napomenemo da i PRES može da ima pragmatičku vrednost imperativa, što može da potvrdi i sledeći iskaz:

ora ti metti a sedere e mangi!

ili njemu sličan. Ovakvim primerima udaljujemo se od oblasti morfologije i sintakse i prelazimo u domen pragmatike i govornih činova (za govorne činove up. Serl 1991), čime ne možemo da se bavimo na ovom mestu.

Da nije reč o uvek prisutnoj vrednosti FUT pokazuju i naredni primeri, u kojima nije moguće izdvojiti takav deontički element:

(289) Sarò sorda, ma in questa casa sono in ottima compagnia. (CONTARINO 2001 : 66) Non mi dirà che vuol mangiare. (CONTARINO 2001 : 68)

(290) Comunque, ora si sentirà più pulito e più leggero. (CONTARINO 2001 : 68)

Za parafraziranje semantičkog sadržaja gornjih primera neophodno je pribeći jezičkim

elementima poput *forse*, *può essere* i sl. (prvi primer), *volere* (drugi primer) i *senz'altro*, *sicuramente* (treći primer), čime se pokazuje da je modalni futur semantički razuđen oblik koji zaslužuje veću pažnju, detaljnije ispitivanje i precizniju sistematizaciju.

1.4.2. Futuro u komentaru

Komentar pisca / pripovedača predstavlja poseban problem tekstualne lingvistike; takav komentar, videli smo, može se kodifikovati pomoću PRES ili PPROS, ali i pomoću FUT, tako da se i ovo Vreme može naći u tekstu u kojem je, inače, zbog potreba strategije naracije, upotrebljen PREM, ili pak IMP kao posledica izbora strategije deskripcije. Up. sledeći primer:

(291) Non mi dimenticherò mai di quel giorno in cui lo conobbi né del modo con cui lo conobbi. (TARCHETTI, *Storia di una gamba...*)

ili ranije pomenuti primer:

(292) (...) non dimenticheremo (...) altre meraviglie: come specchi di sublime altezza e purezza (...) che però moltiplicavano vertiginosamente tanta ricchezza e bellezza (...); né le immagini di tanta festosità che realizzavano negli specchi la loro moltiplicazione ed erano (...) altrettante piccole meraviglie dell'arte orientale e francese; (...). (ORTESE 1993 : 247)

u kojem je deontički FUT ujedno u službi komentara.

Kada je reč o ideji budućnosti, treba istaći da i drugi glagolski oblici, pored samog FUT, imaju sposobnost da obave funkciju upućivanja na dimenziju budućnosti. Nije ovde reč samo o CONDP: naredni primer pokazuje kako i jedno Vreme koje se tradicionalno vezuje za dimenziju prošlosti (*imperfetto congiuntivo*) može da označi radnju lociranu u dimenziji budućnosti¹³⁰:

¹³⁰ Kako primećuje WIBERG (2001 : 60), na dimenziju budućnosti može se upućivati pomoću konjunktiva, kondicionala, perifraza sa modalnim glagolima + infinitiv, nekim zavisnim rečenicama (*subordinate completive*).

(293) E se mai vedessi che il mio Lorenzo ripiglia a passare di qui, metto sulla tua coscienza l'obbligo d'avvertirmene, ve'... (DE MARCHI, *Arabella*)

Ovaj primer upotrebe imperfekta konjunktiva, zapravo, i nije toliko 'izuzetan' po vremenskoj dimenziji na koju upućuje, budući da mnoge potencijalne uslovne rečenice, u kojima se ovo Vreme javlja, upućuju na sferu modalnog. Modalnost, kao što je već napomenuto, u lingvistici nije sasvim jasno razlučena od temporalnosti, od dimenzije budućnosti. Italijanski *periodo ipotetico della possibilità* prenosi stav koji se odnosi kako na trenutak govorenja, tako i na dimenziju budućnosti, zahvaljujući snažnim implikacijama na osnovu kojih se moguće ostvarenje radnje locira u neposrednoj ili daljoj budućnosti, u neki *non hic* i *non nunc* koji ne isključuje realizaciju predmetne radnje. Sličan zaključak mogao bi se izvesti i za naredne primere, preuzete iz govornog jezika. I oni mogu da se posmatraju kao hipoteze:

(294) A: (...) se poi volesse esaminare i tests tipo quelli del della <??> e del proficiency vedere come sono in effetti proposti. (DE MAURO 1993)

(295) D: io vado a fare questa commissione del pacco se dovessi perdere qualche minuto in piu'_ la raggiungo_ direttamente (DE MAURO 1993)

(296) Aveva voglia di un latte caldo. Ma c'era una fila lunga un chilometro davanti al distributore automatico. Sarebbe tornata al villaggio e avrebbe rivisto i suoi tre figli, questa era la magra consolazione. (AMMANITI 1999 : 334)

(297) Al matrimonio di Dupré non sarebbe andato più. (ORTESE 1993 : 123)

(298) Piuttosto, domattina alle otto, sali nella carrozza che si fermerà davanti a casa tua (...) e recati dove essa ti porterà. (ORTESE 1993 : 334)

(299) Non faremo porcherie, non ci rotoleremo come maiali sul tappeto del salotto, non commetteremo atti impuri. E se sarà l'ultima volta che lo vedo, pazienza. Vorrà dire che

soffrirò. Tanto, un po' di sofferenza in più.... (AMMANITI 1999 : 381)

1.4.3. Futuro i druga Vremena

O odnosu FUT i drugih Vremena raspravlja se u odeljcima posvećenim drugim Vremenima koja smo uzeli u razmatranje u ovom radu, budući da smatramo da ta Vremena imaju centralni značaj u našem bavljenju ovom problematikom. Samim tim posvećen im je veći prostor.

1.4.4. Zaključak

FUT je Vreme koje, prema tradicionalnoj definiciji, upućuje na temporalnu dimenziju budućnosti. Ono što može da nas zbuni u vezi sa FUT jeste sposobnost ovog glagolskog oblika da upućuje i na dimenziju sadašnjosti: naime, ako se pođe od pretpostavke da glagolski oblici poseduju jedinstveno značenjsko jezgro, onda nas ambivalentnost FUT postavlja pred zadatak da pokušamo da damo lingvističko objašnjenje za takvo ponašanje. U tom pokušaju može nam eventualno biti od pomoći činjenica da ne znamo šta je hronološko vreme i da samim time ne možemo da naučno operišemo tim pojmom: samim time, otvara se prostor za alternativna gledišta. Ovakvo nam stanovište čak i omogućuje da pokušamo da kategoriju hronološkog vremena izostavimo iz lingvističkog razmatranja upotrebe glagolskih Vremena, odustajući od, smatramo, u suštini metodološki nepouzdanog Reichenbachovog modela i njemu sličnih, koji se zasnivaju na osi vremena i na njoj raspoređenim sadašnjim, prošlim, budućim itd. radnjama, odnosno stanjima. Sa ovakvim polazištem, upotrebu FUT u savremenom italijanskom jeziku danas bismo mogli da posmatramo kao odraz pripovedačeve /govornikove težnje da radnje i stanja posmatra kroz prizmu veće objektivnosti, pridajući im manju psihološku aktuelnost i veću verovatnoću realizacije (na osnovu vlastite procene i vlastitog osećanja). Sličan postupak prisutan je i u kontrastu PREM : PPROS, ili IMP : TRAP, ili - kada je reč o "budućnosti u prošlosti" - IMP/*infinito presente* : CONDP. Ne ulazeći dublje u bit pitanja šta je to *budućnost* i na koji i kakav svet upućuje taj pojam, možemo samo da istaknemo da se na budućnosti, u nedostatku drugih parametara, (naročito "hronoloških" u tradicionalnom smislu), može gledati

kao na svet u koji projektujemo one naše želje i planove koje smatramo ostvarljivim, tj., čija je verovatnoća ostvarivanja veoma visoka. visoka verovatnoća ostvarivanja implicira i čvrst, odlučan stav u odnosu na samu radnju/stanje, tako da se ona, kada je iskazana sa FUT, doživljava i saopštava kao nešto za šta se govornik istinski zalaže. Samim time, FUT je glagolski oblik koji se u govornom jeziku nalazi u procesu povlačenja i biva zamenjen sa PRES, Vremenom koje je u stanju da kodifikuje težnju za psihološkim i afektivnim (dakle: subjektivnim) neangažovanjem kada je u pitanju realizacija određene radnje, i u ovoj činjenici leži razlika između PRES koji se odnosi na dimenziju budućnosti i samog FUT. Drugim rečima, govornik kroz FUT mentalno projektuje datu radnju u svet koji smatra i doživljava kao realan, izvestan, u kojem će sama radnja gotovo neizbežno da se realizuje, dok kroz PRES projektuje datu radnju u svet koji smatra potencijalnim, irealnim ili sl., podložnim izmenama planova i namera i sl., u svet za koji on ne želi da se založi (u svakom slučaju, u svet koji ima više sličnosti sa “svetom prošlosti”, koji isključuje promene - jer je to svet “konačnog stanja”, nego sa govornikovim “realnim” svetom). Ova neodređenost PRES zadovoljava potrebu govornika da se stalno ograđuje od onoga što iznosi, dok FUT svedoči o stavu ubeđenosti i uverenju govornika da će se radnja iskazana sa FUT realizovati. I kada je u pitanju tumačenje modalnog, ili epistemičnog FUT, možemo da ostanemo na istom stanovištu; upotrebom ovakvog FUT govornik projektuje radnju / stanje u svet koji smatra ostvarljivim, izvesnim. Sam pojam “smatranja” i “pretpostavljanja” kojim se barata kada se govori o epistemičnom FUT (on se, naime, naziva i FUT pretpostavke) navodi nas na pogrešan zaključak da se takvim FUT nešto *pretpostavlja* i smatra neizvesnim; po našem mišljenju, stvari su upravo obratne. Kao argument za takvu tvrdnju možemo navesti parafrazu za iskaz:

(300) saranno le cinque

koja bi mogla da glasi “devono essere le cinque”, čime upućujemo na realnost, neprikosnovenost tog podatka.

2. Složena Vremena

Složena Vremena koja ćemo uzeti u razmatranje su PPROS (*passato prossimo*), TRAP (*trapassato prossimo*), TRAPR (*trapassato remoto*) i FUTA (*futuro anteriore*). Opređelili smo se za ova Vremena indikativa jer su ona, delom, već bila predmet obimnijih proučavanja. Kako smatramo da polazišta tih studija nisu dovoljno utemeljena, smatramo našom obavezom da ta polazišta preispitamo i predložimo nešto drugačiju perspektivu gledanja na njih. Vremena konjunktiva ili drugih načina uzimaćemo u obzir sporadično, povodom onih upotreba ovih glagolskih oblika koja imaju atipičnu temporalnu (u tradicionalnom smislu) vrednost.

2.1. Passato prossimo

PPROS je složeno vreme koje se u savremenom italijanskom jeziku, naročito u njegovoj govornoj varijanti, najčešće koristi za upućivanje na radnje ili stanja koje pripisujemo dimenziji prošlosti. Što se njegovih aspektualnih odlika tiče, PPROS je jedno od tri prošla Vremena italijanskog jezika koja poseduju vidsko obeležje svršenosti (ono spada među perfektivna Vremena i obično se prikazuje, zajedno sa PREM i TRAP - o TRAPR ćemo govoriti niže, u odeljku posvećenom TRAP, u okviru analize sličnosti i razlika između TRAP i TRAPR - kao Vreme koje stoji u opoziciji prema IMP, jedinom prošlom Vremenu indikativa za koje se može reći da je apsolutno imperfektivno).

Kako je ovo Vreme prikazano u gramatikama italijanskog jezika?

FOGLIATO - TESTA (1996 : 361) o PPROS kažu samo sledeće:

“In genere, il passato prossimo indica che l’evento si è svolto in un tempo **recente** o mantiene legami di significato con il presente: ***Ho appena mangiato.** - **Hanno vissuto per due anni in Germania e non sanno il tedesco***”

SILVESTRINI (1995 : 59-60), o PPROS kaže:

“Il PASSATO PROSSIMO esprime un fatto avvenuto nel passato, ma che ha o può avere

un certo rapporto con il presente. Anzi alcuni lo definiscono persino “*presente anteriore*”¹³¹ che, a seconda della situazione comunicativa, assume un significato di *passato compiuto e non compiuto.*”

Ovakvo stanovište obrazlaže se sledećim primerima:

azione compiuta con effetti nel presente:

HO SCRITTO fino alle 11 (e ora sono stanco)

HO AVUTO i capelli lunghi fino a due settimane fa (sono come un'altra persona)

azione definita improvvisa:

FACEVO / STAVO FACENDO colazione, quando È ARRIVATO Luigi

ERO a letto e LEGGEVO, quando HA BUSSATO alla porta Paola

STAVO iniziando a studiare, quando Cristina mi HA TELEFONATO

U vezi sa poslednja tri primera, autori tvrde da se u zavisno-vremenskoj rečenici može upotrebiti i PREM “se giudichiamo l'azione un po' lontana”. Naravno, ne bismo se složili sa tvrdnjom da je kriterijum za upotrebu PREM temporalna udaljenost između iskazane radnje i trenutka govorenja, jer se odmah nameće potreba da se definiše hronološka granica pre koje valja upotrebiti PREM, a nakon koje PPROS. Autori odmah (: 60) dodaju drugi kriterijum koji opravdava upotrebu PREM u prethodna tri primera: PREM treba upotrebiti ako je događaj “distaccato dal presente”, sa čime se i mi slažemo ukoliko se izrazu “distaccato dal PRES” pripisuje vrednost ne hronološke, već mentalne i psihološke odvojenosti od trenutka govorenja. Inače, bilo bi zanimljivo čuti definiciju razlike između “azione un po' lontana ” i “fatto (...) distaccato dal presente”, jer se u jednom pokušaju davanja definicije implicira da je vreme nalik na nekakvu fizičku dimenziju kroz koju se možemo kretati (to je poznata metafora i taj se efekat ovde postiže prostornim pridevom *lontana*), dok se u drugom uopšte ne pominje odvojenost radnje od dimenzije sadašnjosti: na govorniku je, dakle, da proceni šta je *udaljeno*, a šta samo *odvojeno* od sadašnjosti, što nas dovodi do zaključka da je subjektivnost zapravo glavni kriterijum upotrebe PREM i PPROS.

¹³¹ Između ostalih, ovaj termin koristi i TEKAVČIĆ (1972 : 505).

Tek se uzgredno (str. 59, fusnota br. 2) pominje sposobnost PPROS da poprimi vrednost budućeg Vremena, sa primerom:

“Ancora un po’ di fatica e poi siamo giunti (cioè saremo giunti) al traguardo.”

DARDANO - TRIFONE (1997 : 322) o PPROS kažu:

“Questo tempo composto (...) esprime un fatto compiuto nel passato, ma che ha una qualche relazione con il presente, o perché l’evento descritto perdura nel presente:

due giorni fa ho preso una brutta influenza (e ancora ne soffro);

o perché perdurano gli effetti dell’evento descritto:

Giulia è nata il 21 settembre del 1983;

ho imparato l’inglese durante un soggiorno di studio negli Stati Uniti

Dodaju, na kraju, da ovo Vreme može da se odnosi na buduću radnju “anche senza l’accompagnamento di avverbi o di locuzioni avverbiali (...), presentando il fatto come compiuto nel futuro:

un ultimo sforzo e ho finito (=avrò finito)”

SENSINI (1997 : 263) za PPROS kaže:

“indica un fatto avvenuto in un passato molto recente:

Ieri ho incontrato Paolo.

oppure un fatto avvenuto in un passato anche molto lontano, ma i cui effetti perdurano ancora nel presente:

Carlo si è trasferito qui da Roma vent’anni fa.”

Autor posebno ističe činjenicu da temporalnost (daleka vs bliska prošlost) nije bitna kod upotrebe ovog Vremena, već se posmatraju posledice radnje, koje se mogu osetiti i u sadašnjosti: autor se, faktički, oslanja na mentalne i psihološke predstave u tumačenju upotrebe PPROS.

Dalje, SENSINI napominje da se PPROS koristi i kao relativno vreme kada je u upravnoj rečenici prošlo Vreme:

“Appena mi *ha visto*, è scappato via”

ili kada je u upravnoj PRES (naročito kada je reč o nižem, familijarnom registru):

“Appena *ho finito*, ti telefono”

Ovde PPROS očigledno ima vrednost budućeg Vremena. Stoga autor, zaključujući izlaganje o PPROS, konstatuje da bi poslednji navedeni primer, u formalnijim registrima jezika, u kojima se očekuje da se govornik u većoj meri pridržava preporuka gramatika, trebalo da glasi: “Appena *avrò finito*, ti telefonerò”.

U vezi sa relativnom vrednošću PPROS, možemo da navedemo naredni primer:

(301) *Amen*, tutto questo *è passato*, e Dio *ci ha voluto* bene. (DE MARCHI, *Arabella*)

koji može da bude emblematičan za veliki broj relativnih upotreba PPROS, kada se temporalna lokalizacija radnji iskazanih sa PPROS određuje uglavnom na osnovu našeg poznavanja sveta.

SERIANNI (1989 : 471-472) preuzima definicije sadržane u BERTINETTO (1986 : 429 i 437):

“Il passato prossimo qualifica (...) un’azione *a*) che è, sì, relativa al passato ma non è necessariamente anteriore al momento dell’enunciazione (...); *b*) e in cui emerge la “rilevanza attuale’ del processo (considerato psicologicamente attuale nei suoi perduranti effetti)”

Autor naglašava da se PPROS koristi zavisno od stepena aktuelnosti (*grado di attualità*) radnje; stepen aktuelnosti zavisi od mesta koje radnja zauzima na vremenskoj osi, jer

“Si è portati a rivivere più intensamente un fatto recente che non un fatto accaduto parecchio tempo fa.”

U poslednjoj definiciji naglasak je stavljen na psihološku procenu govornika, mada se i dalje pominje vremenska osa u službi metaforičkog prikazivanja vremena kao fizičke dimenzije.

Podseća se da je upotreba PPROS regionalno uslovljena i da se vremenska udaljenost radnje nikada ne shvata kao obavezujući činilac pri selekciji prošlih Vremena; nijedan predlog da se postavi jasna vremenska granica nakon koje bi PREM obavezno prelazio u PPROS nije prihvaćen. Serianni navodi predlog FORNACIARIJA (1881 : 172), koji kao trenutak razgraničenja

predlaže ponoć.

U vezi sa PPROS i njegovoj vrednosti, up. i Seriannijev primer *da giovane ho letto molto*.

MORETTI (1992 : 227-228) ističe da je glavna odlika PPROS perfektivnost: ovo Vreme uvodi svršene radnje koje su bliske sadašnjosti - bilo realno, bilo po njihovim posledicama (fizičkim, istorijskim, psihološkim itd.). Vezu PPROS sa dimenzijom sadašnjosti MORETTI nalazi u semantici pomoćnog glagola:

“Non si dimentichi che l’ausiliare che compone il passato prossimo è coniugato al presente”

Naravno, ako se ovaj kriterijum vezuje za PPROS, onda bi on trebalo da važi i za druga složena Vremena.

Autor navodi sledeće primere kojim obrazlaže svoje stanovište:

- Poco fa ti *ho telefonato*. (vicinanza reale al presente: *poco fa*)
- *È nato* settant’anni fa. (è ancora qui: proiezione fisica nel presente)
- Dante *ha scritto* la ‘Divina commedia’. (collegamento culturale col presente)

Zatim, PPROS se odlikuje mogućnošću da zameni FUTA, zahvaljujući zajedničkoj semantičkoj vrednosti antecedentnosti:

- Ti do questo libro quando l’*ho letto* io.
- Ci ho un piano che se mi riesce, prima di domani *sono scappato* (I. Calvino, ‘Il sentiero dei nidi di ragno’)

TEKAVČIĆ (1972 : 507-508) tvrdi da PPROS nastavlja jednu od funkcija latinskog perfekta, tj. funkciju perfekta u užem smislu, kakvu ima grčki perfekt. Ovo Vreme, dakle, označava perfektivne radnje koje stoje u odnosu antecedentnosti prema PRES()

U morfološkom pogledu, PPROS postavlja čitav niz problema pred korisnika:

- (a) izbor pomoćnog glagola;
- (b) upotrebu participa prošlog, koji je često nepravilan;
- (c) slaganje participa prošlog u rodu i broju sa subjektom, ili objektom u rečenici.

Treba istaći da, u svakom slučaju, upotreba bilo kojeg složenog Vremena postavlja pred govornika ove probleme. Međutim, PPROS se može prihvatiti kao osnovno polazište za morfološke probleme ove vrste, budući da je to u današnjoj Italiji najfrekventnije složeno Vreme; na osnovu te činjenice može se sa razumnom dozom verovatnoće pretpostavljati da se pomenute teškoće rešavaju, u fazi usvajanja jezika, u okviru PPROS, jednog od prvih Vremena koja deca (po i učenici italijanskog kao L2) moraju da nauče.

Što se aspektualnosti PPROS tiče, treba istaći da se ovo Vreme odlikuje, kao i PREM i TRAP, perfektivnim vidom (*aspetto perfettivo*, up. BERTINETTO 1986 : 190), s tim da poseduje i jednu posebnu aspektualnu vrednost: *aspetto continuo*¹³². Ovo vidsko obeležje predstavlja posebnost PPROS u odnosu na PREM i reklo bi se da je ono jedan od razloga što se u govornom italijanskom jeziku (i, povratno, u jeziku medija i drugih registara i domena upotrebe jezika koji posredno ili neposredno zavise od govornog jezika) PPROS uveliko raširio, nametnuvši se i u onim upotrebama za koje se, barem na osnovu ranijih definicija, može reći da su “rezervisane” za PREM¹³³.

Poseban problem vezan za PPROS predstavlja, dakle, izbor između PPROS i PREM. Na to se pitanje obavezno osvrću autori školskih gramatika, ali i lingvisti.

Pažljivije proučavanje tekstova govornog italijanskog jezika pokazuje da je problematika upotrebe jednog ili drugog prošlog Vremena podređena kriterijumima koji nisu u potpunosti temporalne prirode, ili možda nisu temporalne prirode uopšte. Jer, da je u pitanju distinkcija isključivo temporalnog karaktera, ne bi postojalo toliko nedoumica vezanih za upotrebu ova dva

¹³² Ovaj termin nema veze sa engleskim terminom *continuous*, kojem odgovara italijanski termin *progressivo*. Ukratko, *aspetto continuo* predstavlja sposobnost datog Vremena da se kombinuje sa priloškom odredbom za vreme tipa “da X tempo”. PREM takvu sposobnost nema. Šire o ovome, up. BERTINETTO (1986).

¹³⁰ Ne smatramo da je ovo mesto na kojem treba da otvaramo poseban niz problema vezanih za nametanje celoj Italiji standardnog italijanskog jezika kao jezika usmene komunikacije, a ne samo pisane, kako je to bilo do ujedinjenja Italije i dosta dugo nakon ujedinjenja (up. DE MAURO 1972). Posebno pitanje istorijske gramatike predstavlja problem kada se u raznim dijalektima Italije počeo upotrebljavati PPROS umesto PREM; u nekim dijalektima, kao što je sicilijanski, do te zamene nije još došlo, tako da i danas Sicilijanac može da, na italijanskom, pita: “Dove fosti?” nekoga ko je vrlo kratko bio odsutan (lično iskustvo autora) ili, kako navode DARDANO - TRIFONE (1997 : 322): “Arrivai un quarto d’ora fa”, uz komentar: “nel meridione si ricorre invece al passato remoto anche riferendosi a fatti avvenuti in un tempo vicinissimo al presente”.

Vremena; i primer koji je svojevremeno naveo SKUBIC (1970a : 361):

- Questa macchina io l'ho comprata nel 1953 per un milione; due mesi dopo uscì fuori un altro tipo per sole ottocento mila.

govori o tome da temporalne vrednosti Vremena mogu da poprime sekundarni značaj. U takvim slučajevima psihološki ili afektivni stav govornika određuju koje će se Vreme upotrebiti u datom kontekstu i u datoj konstelaciji afekata i subjektivnih stavova: u navedenom primeru, za govornika je posedovanje automobila (*l'ho comprata*) daleko relevantnije od pojave drugog modela (*uscì*). Ova kratka, preliminarna razmatranja o netemporalnim vrednostima Vremena nisu značajna samo za tumačenje upotrebe PREM i PPROS, već mogu da posluže kao polazište za preispitivanje značenjâ Vremena i za tumačenje njihovih uloga u jeziku. Sličan ovome je i naredni primer:

(302) Che cosa ha fatto Dio per me dal giorno che sono venuta al mondo? (DE MARCHI, *Arabella*)

Imajući u vidu rečeno, valja napomenuti da je situaciju u slučaju pretpošlih vremena nešto drugačija, budući da TRAPR opstaje jedino u jeziku književnosti¹³⁴, te drugi član opozicije, TRAP, ostaje lišen konkurentskog oblika prema kome bi trebalo da se i sâm određuje. Sledstveno tome, i sama oznaka “prossimo” u nazivu ovog Vremena gubi na značaju i ne upućuje više na bitne temporalne osobenosti ovog Vremena.

Ako se uzmu u obzir tradicionalni nazivi Vremena, onda na osnovu upravo rečenog proizlazi da je razumevanje semantičke vrednosti italijanskih Vremena prepušteno jezičkom osećaju govornika, njegovim navikama i onome što je u školi (ili na časovima italijanskog kao stranog jezika) mogao da nauči. Vraćajući se na distinkciju PREM : PPROS, treba da citiramo Palmierijeve reči: “l’opposizione ‘passato remoto’ vs ‘passato prossimo’ è il fatto di lingua più incerto e più mutevole dell’italiano moderno” (PALMIERI 1990 : 7): ovakvo stanovište predstavlja samo dokaz više za tvrdnju da je usvajanje pravila o upotrebi italijanskih Vremena i pravila o

¹³⁴ Poznato je da je u srednjevekovnom italijanskom jeziku situacija je bila obrnuta: *trapassato prossimo* bio je marginalno vreme po svojoj frekvenciji, dok se *trapassato remoto* upotrebljavao mnogo više, i to čak i nezavisnoj rečenici, što danas nije gramatički prihvatljivo.

slaganju vremena prikazano kao prilično složen proces. Ovakvo stanovište opravdava redovno i neizbežno pitanje koje izvorni govornik srpskog jezika sebi postavlja kada prevodi sa srpskog na italijanski jezik, odnosno kada samostalno gradi iskaz na stranom jeziku; to pitanje glasi: “da li treba da upotrebim PPROS ili PREM?” Opet, ukoliko se odgovor na pitanje kada se koristi jedno, a kada drugo prošlo vreme potraži od Italijana, neretko će se čuti ovakav, ili sličan, odgovor: “Pa to ni nama nije baš sasvim jasno”. O ovom pitanju pokušao je da dâ svoje viđenje i PESTELLI (1967 : 156), sa upadljivim proskriptivnim namerama. Taj stav nipošto nije retkost u popularnim publikacijama o italijanskom jeziku:

(303) Il passato prossimo è il “passato del presente”, ossia indica un’azione, stato o modo di essere già compiuto, ma considerato in relazione col presente. Quando non ci sia questa relazione, che può aver luogo in più modi ed essere anche vecchia di secoli, il passato prossimo ci sta a pigione. Pertanto: Dio *ha creato* a questi e questi fini, è detto bene; non così: l’altra sera l’Elvira mi *ha detto* così e così. Io ho una tresca con questa Elvira, il cui marito, giorni or sono, *mi salutò*. Ora costui, informato da una spia, mi apposta, ci azzuffiamo, perdo un occhio. Io guercio non dico che il marito dell’Elvira mi *accecò*, ma campassi gli anni di Matusalemme continuerò a dire che mi *ha accecato*, perché il fatto per così dire rimane e mi accompagna.

U vezi sa procenom o aktuelnosti ili neaktuelnosti radnje kao kriterijumom za izbor između PPROS ili PREM, PESTELLI (1967 : 155) kaže sledeće:

(304) Anche più frequente, specie nell’alta Italia, è lo scambio di questo disgraziato “tempo”, ingiustamente tacciato d’affettazione, col passato prossimo; sull’esempio dei Francesi che non fanno tra i due punta differenza. Pazienza dire: ieri *sono stato*, trasgredendo la regola che dopo le ventiquattro ore s’ha da usare il passato remoto (ieri *fui*); (...). Ma stampare in un libro per scolari (!) che a Canne Annibale *ha vinto* i Romani, è veramente troppo. Che cosa ha più che fare coi nostri interessi quella memorabile battaglia?

Naravno, ove Pestellijsve reči danas mogu da zvuče kao anahronizam, kao nekakvo purističko

zalaganje, ali su ilustrativne jer se i danas u mnogim školskim gramatikama mogu pročitati slična jezička uputstva i saveti (što smo, delom, videli u nekim gramatikama italijanskog jezika). Nezavisno od hronološke ili psihološke “blizine” ili “udaljenosti” radnje, autor / govornik bira Vreme vodeći računa o više faktora, a ne samo o jednom (temporalnom). Svako jezičko obraćanje je govorni čin koji mora da podleže određenim zakonitostima kako bi se poruka ispravno dekodifikovala. I izbor Vremena može predstavljati *složeni znak* u procesu komunikacije¹³⁵. U tom smislu, možemo izneti pretpostavku da udžbenik istorije namenjen đacima kojeg Pestelli pominje sadrži određeno stilsko rešenje (PPROS) čiji je zadatak, možda, da kroz aktualizaciju istorijskog događaja olakša usvajanje gradiva. Jezik izlaganja približen je govornom jeziku đaka, sama bitka biva smeštena u vidokrug učenikovog ličnog iskustva (utakmica, film, strip, sukob sa drugim učenicima...). U udžbeniku za učenike gimnazije nema više potrebe za takvim postupkom, zahvaljujući većoj jezičkoj kompetenciji korisnika udžbenika. No, kada je jezik manje kontrolisan, neizostavno se beleže slobodnije upotrebe Vremena. Primer:

(305) “Il 16 ottobre i cardinali **elessero** papa il cardinale di Cracovia, Karol Wojtyła, che **volle chiamarsi** Giovanni Paolo II e che **ha dimostrato** di possedere un’eccezionale personalità e un dinamismo apostolico davvero inconsueto e per taluni aspetti affascinante, che egli **mette** al servizio di un grande progetto di recupero dell’influenza della Chiesa sulle masse.” (GAETA - VILLANI 1980 : 599)

pokazuje kako udžbenik istorije, i historiografska nauka uopšte, teže da a priori selektuju PREM kao Vreme izlaganja, bez obzira na hronološke okvire događaja. Izbor pape Jovana Pavla II, 1978. godine, verovatno je bio istovremen sa trenutkom pisanja udžbenika iz kojeg je preuzet primer (taj udžbenik objavljen je 1980. godine), ali autori su se opredelili da svejedno uvedu novu informaciju tradicionalnim sredstvom historiografskog kazivanja, PREM. Nakon uveđenja nove informacije, primenjuje se proces aktualizacije radnje, približavanja čitaočevoj realnosti, prvo pomoću PPROS (koji, čini nam se, ovde više označava ‘sadašnje stanje’, gotovu

¹³⁵ “Tense choice is closely connected with the speaker’s attitude to the message reported.” NAKAYASU (1999)

sadašnjost¹³⁶ nego ‘prošlu radnju’), a zatim i pravim PRES (*mette*), koji se nikako ne može tumačiti kao istorijski prezent:

1. zbog konkretnih hronoloških podataka koje posedujemo o vremenu događaja i vremenu pisanja udžbenika;
2. jer PRES storico stoji uz Vremena dimenzije prošlosti (uglavnom PREM ili TRAP), a ne uz Vreme dimenzije sadašnjosti (PPROS iz gornjeg primera)

Delovalo bi krajnje neobično da se važna stanja ili radnje vezane sa dimenziju sadašnjosti navode - pa makar to bio i udžbenik savremene istorije - u PREM. Sama procena relevantnosti neke radnje ili stanja zavisi od socioloških i kulturnih uslova: ovde, konkretno, izbor novog pape, za hrišćane katolike, smatra se izuzetno važnim trenutkom; još važnijim se smatra njegovo delanje i uticaj na celokupno društvo, čime PPROS i PRES postaju jedina prikladna Vremena za ovakav tekst. Sličnu aktuelnost beležimo u narednom primeru:

(306) In questo contesto politico-sociale, i cui dati di fondo hanno continuato a farsi sentire fino alla seconda guerra mondiale, si svolse l’opera del governo unitario. (VILLARI 1979 : 237)

Sličnu situaciju kao u gornjem primeru nalazimo u ovim odlomcima reagovanja Oriijane Falači na napad na Kule bliznakinje u Nju Jorku (11. septembra 2001. godine):

(307) Mi chiedi di parlare, stavolta. Mi chiedi di rompere almeno stavolta il silenzio che ho scelto, che da anni mi impongo per non mischiarmi alle cicale. E lo faccio. Perché ho saputo che anche in Italia alcuni gioiscono come l’altra sera alla Tv gioivano i palestinesi di Gaza. “Vittoria! Vittoria!”. (FALLACI, Il Corriere della Sera)

(308) Devo anche dirti che alle guerre io ho sempre visto un numero limitato di morti. Ogni combattimento, duecento o trecento morti. Al massimo, quattrocento. Come a Dak To, in

¹³⁶ Za pojam *gotove sadašnjosti* up. KATIČIĆ (1981) i KATIČIĆ (1986).

Vietnam. E quando il combattimento è finito, gli americani si son messi a raccattarli, contarli, non credevo ai miei occhi. Nella strage di Mexico City, quella dove anch'io mi beccai un bel po' di pallottole, di morti ne raccolsero almeno ottocento. E quando credendomi morta mi scaraventarono nell'obitorio, i cadaveri che presto mi ritrovai intorno e addosso mi sembrarono un diluvio. Bè, nelle due torri lavoravano quasi cinquantamila persone. E ben pochi hanno fatto in tempo ad evacuare. (FALLACI, Il Corriere della Sera)

(309) Al massimo gli operai dissotterrano pezzettini di membra sparse. Un naso qui, un dito là. Oppure una specie di melma che sembra caffè macinato e invece è materia organica. Il residuo dei corpi che in un lampo si polverizzarono. Ieri il sindaco Giuliani ha mandato altri diecimila sacchi. Ma sono rimasti inutilizzati. (FALLACI, Il Corriere della Sera)

(310) Non li ho mai considerati soldati. E tantomeno li considero martiri o eroi, come berciando e sputando saliva il signor Arafat me li definì nel 1972. (Ossia quando lo intervistai ad Amman, luogo dove i suoi marescialli addestravano anche i terroristi della Baader-Meinhof). Li considero vanesi e basta. (FALLACI, Il Corriere della Sera)

(311) Non mi ha mai perdonato né le roventi differenze di opinione che avemmo durante quell'incontro né il giudizio che su di lui espressi nel mio libro "Intervista con la storia". (FALLACI, Il Corriere della Sera)

I PPROS može da u tekstu obavlja istu funkciju koju mogu da imaju PRES i FUT, tj. da iskažu pripovedačev komentar. Up. naredne primere:

(312) Bismarck, come si è detto, nel 1871 si appoggiava ai nazional-liberali (...). (GAETA-VILLANI 1980 : 265)

(313) Mentre così discutevano, si è detto come andassero volgendosi di quando in quando verso la povera casa che lasciavano lassù, alle loro spalle, sempre più piccola e solitaria. (ORTESE 1993 : 238)

U sledećem primeru PPROS iskazuje gotovost, završenost radnje kao neophodan uslov za realizaciju radnji iskazanih drugim rečenicama. Up.:

(314) Anche se gli uomini riuscissero a conquistare l'universo, resterebbero dei miserabili naufraghi alla deriva, se prima non **hanno fermato** il tempo. (CONTARINO 2001 : 71)

Pre nego o temporalnim relacijama, trebalo bi govoriti o logičnoj povezanosti u uzročno-posledičnom odnosu glagola *fermare* i *periodo ipotetico della possibilità*. Teško da se može ustvrditi kako PPROS iz gornjeg primera upućuje na dimenziju prošlosti. Pre se može pomisliti na opoziciju aspektualnog tipa, odnosno na činjenicu da ljudi treba prvo da efektivno zaustave vreme. I u govornom jeziku prisutna je takva aspektualna / logička opozicija. Up. primer zabeležen na ulici, lišen konteksta, ali dovoljno ilustrativan sam po sebi:

(315) (...) per evitare di aver sbagliato (...)

Glagol *evitare* je, po svojoj, prospektivan i teži da odbije složena Vremena, koja su po svojoj semantičkoj vrednosti perfektivna i upućuju na dimenziju prošlosti. Infinitiv prošli *aver sbagliato* upućuje - možemo implicirati - na uklanjanje posledica greške, a ne na samo činjenje greške, što bi iskazao infinitiv sadašnji (*sbagliare*). Ovo prošlo Vreme upućuje, ovde, na dimenziju budućnosti, slično kao i PPROS u prethodnom primeru, ali se čini da je temporalno lociranje radnji ovih Vremena u drugom planu; bitnija je sama intencija govornika, kanalisana kroz pomenutu aspektualnu opoziciju. Up. i naredni primer:

(316) «Bisogna che tu veda il sor Tognino, subito: cercalo per mare e per terra, finché **l'hai trovato** (...).» (DE MARCHI, *Arabella*)

Na sličan način može se posmatrati i naredni primer, u kojem PPROS glagola *tirare* takođe upućuje na radnju koja je postcedentna u odnosu na PRES glagola *sentire*:

(317) La vita è come l'acqua nella rete: tiri la rete, la senti gonfia, promettente, ma, quando l'hai tirata tutta, la trovi vuota. (CONTARINO 2001 : 67)

U narednim primerima uočljivo je kako veznik *e* ne dozvoljava da se u izlaganju slobodno kombinuju strategija naracije i strategija opisivanja:

(318) Due giorni più tardi ho detto a Roberta che volevo tornare a Lesvos, e lei è rimasta colpita dal desiderio di fuga che mi saliva tra le parole. (DE CARLO 1996 : 164)

(319) Abbiamo provato a farci venire in mente idee per la notte, ma sapevamo che non saremmo mai riusciti a ricreare lo spirito di quando eravamo un gruppo. (DE CARLO 1996 : 166)

(320) Il tipetto si è offerto di affittarci una stanza per la notte: appena Aurelio me l'ha riferito ho avuto un'immagine distinta di noi due che ci svegliavamo il giorno dopo con le borse e i portafogli spariti. (DE CARLO 1996 : 177)

Navedeni primeri, tj. navedene upotrebe PPROS nisu, doduše, problematične za izvornog govornika italijanskog jezika, već predstavljaju izvor teškoća za strance, naročito Slovene, kada treba da proizvedu sličan iskaz na italijanskom, ili kada treba da na taj jezik prevedu neki tekst sa svog maternjeg jezika (kada su Sloveni u pitanju, teškoće nastaju iz težnje da se osobine slovenskog glagolskog vida identifikuju sa osobinama pojedinih italijanskih Vremena; opširnije o ovom pitanju u MODERC 1996)

2.1.1. Passato prossimo i druga Vremena

Sintaksičke posledice prisustva PPROS u tekstu mogu se sagledati kroz prizmu odnosa prema sledećim najrelevantnijim Vremenima italijanskog glagolskog sistema (odnos PPROS prema PRES i IMP obrađen je u odeljcima posvećenim tim Vremenima):

- PPROS : TRAP

- PPROS : FUT

Odnos PPROS : TRAP

Ako se za PPROS smatra da je noseće Vreme izlaganja i da upućuje na dimenziju prošlosti (ili, u širem smislu, na “gotovu sadašnjost”), onda TRAP predstavlja, u tradicionalnom shvatanju, radnju koja se odvila pre radnje iskazane sa PPROS. Up. sledeće primere:

(321) Avevi detto che poteva essere pericoloso muovermi di casa? Lo avevi detto, no? E così è stato. (CONTARINO 2001 : 64)

(322) Si avvicina dunque una di queste ragazze, slanciata e disinibita, presa dall'euforia del ritmo ossessivo, magari fa il verso al ragazzo che **prima si era presentato**. Il verso, come **ora l'ho chiamato**, è come, oddio non è semplice da spiegare, è come un far cenno di sì col capo, accompagnato da una mano che sembra chiedere e l'altra che sembra negare. (SALTARIN, www.dadamag.it)

koji se mogu smatrati klasičnim obrascem upotrebe PPROS i TRAP. Po našem shvatanju, budući da se TRAP gradi pomoću IMP pomoćnog glagola, on iskazuje nepromenljivo stanje, uslov, okolnosti koje služe kao pozadina (okvir) za radnju / stanje iskazano sa PPROS. U nedostatku valjane definicije hronološkog vremena, skloni smo da radnje / stanja iskazane sa PPROS i TRAP smatramo neraskidivim elementima istog fenomena: ovakvo stanovište, uostalom, već je delom sadržano u tezi (up. SERIANNI 1989 : 347) da zavisna i nezavisna rečenica stoje, redom, u odnosu uzroka i posledice. Budući da uzrok i posledicu tendencijalno posmatramo kao relaciju sekvencijalnosti, čime se opet stvara prostor za “hronologizaciju” dveju radnji, želimo da još jednom naglasimo da smatramo da uzrok i posledica koegzistiraju, da jedan ne može da bude bez onog drugog. U tom smislu, up. sledeće primere:

(323) A settembre la situazione **è tornata** come l'anno prima, solo leggermente peggiore. Guido

era ancora via, non ha scritto né niente. Sua madre mi ha detto che era andato a Londra (...). (DE CARLO 1996 : 168)

Odlazak u London može se posmatrati kao *stanje* (odsustvo), slično kao radnja glagola *assimilare* u narednom primeru:

(324) Ci siamo abbracciati, dati pacche sulle spalle nel modo che avevamo assimilato tutti da Guido, ci siamo detti che piacere era rivederci. (DE CARLO 1996 : 166)

Slična konstatacija može se odnositi i na naredne primere:

(325) Mia madre non si è dispiaciuta all'idea che me ne andassi; sapeva quanto ero stato infelice fino a quel momento, in cerca inutile di significati. (DE CARLO 1996 : 185)

(326) Due giorni più tardi ho detto a Roberta che volevo tornare a Lesvos, e lei è rimasta colpita dal desiderio di fuga che mi saliva tra le parole. Le ho raccontato con poche omissioni cruciali i giorni e le notti che avevo passato insieme a Guido e agli altri, finché lei mi ha chiesto perché non le avevo proposto subito di tornarci, invece di seguirla a Paros così passivamente. (DE CARLO 1996 : 164)

(327) Ha fatto qualche passo verso il mio letto ed è scoppiata a piangere. Ha detto che suo marito aveva avuto un infarto alle undici di mattina ed era morto. (DE CARLO 1996 : 180)

U narednom primeru PPROS je antecedentan (vraćamo se, makar samo u jezičkom izrazu, na tradicionalnu terminologiju i tradicionalno sagledavanje problematike) TRAP glagola *pranzare*, što se kosi sa tradicionalnim definicijama ovih Vremena, po kojima bi radnja TRAP trebalo da bude antecedentna radnji PPROS:

(328) Ti va di venire a cena da me, domani sera?
Senti... io avevo appena pranzato... e credo che adesso andrò a vomitare... e tu, mi parli di

una cena!

Benitez non gli badò, e aggiunse:

Li hai visti, i peperoni? (CACUCCI 1997 : 173)

U ovom primeru TRAP treba shvatiti ne u njegovom pretpostavljenom temporalnom značenju, već kao glagolski oblik koji u dimenziji prošlosti ističe ono što je manje relevantno, ili se kao takvo prikazuje. Takav element iskaza nazivamo “pozadinom”: PPROS *ho appena pranzato* mogao bi da se tumači kao da u sebi nosi prizvuk zameranja zbog telefonskog poziva “u nepristojno vreme” (gornji primer predstavlja telefonski razgovor preuzet iz pripovetke). Ovako upotrebljen TRAP (mogao bi se zvati “TRAP di modestia”) psihološki deaktualizuje glagolsku radnju smeštajući je u sferu drugog plana dimenzije prošlosti. PPROS *li hai visti*, pak, odražava relevantnost informacije koju Benitez želi da pomene (on pita da li je sagovornik, na mestu zločina, video feferone). O sposobnosti TRAP da deaktualizuje glagolsku radnju, up. i odeljak posvećen TRAP. Sličnu situaciju beležimo i u narednom primeru:

(329) Ada non aspetta la mia risposta, non le interessa più. Corre alla mia finestra, la spalanca, spalanca gli scuri e guarda giù. Ha avuto uno scatto da pantera, ha fiutato che c'è qualcosa di divertente giù nel cortile, forse una baruffa, e si è precipitata. E io che mi ero quasi illuso che il mio lavoro le interessasse. Sto per dirle che è in camera mia, che poteva almeno chiedere il permesso (...) (SGORLON 1992 : 136)

Odnos PPROS : FUT

PPROS kao Vreme dimenzije sadašnjosti može da se kombinuje i sa FUT, premda se za “budućnost u prošlosti” iskazanoj sa PPROS češće koristi PRES (ukoliko se smatra da je realizacija postcedentne radnje /stanja izvesnija¹³⁷), odnosno CONDP (ukoliko je verovatnoća da se radnja / stanje realizuju manja). U korpusu smo našli nekoliko primera upotrebe FUT uz

¹³⁷ FUT, kao što smo rekli, iskazuje suviše veliku meru verovatnoće da bi se mogao nesmetano upotrebljavati uz PPROS, naročito ukoliko ne govorimo o sopstvenim planovima (u tom slučaju sumnja u rešenost da se postcedentne radnje realizuju ima osnova); čovek, govoreći o tuđim planovima, sasvim prirodno, teži da zadrži dozu neizvesnosti i neodređenosti.

PPROS. Up.:

- (330) A: del ridi pagliaccio però effettivamente eh io credo di avere letto proprio nel suo libro eh mi hanno detto che **sarà tradotto** fra l'altro in russo (...) (DE MAURO 1993)
- (331) (...) lo Scandicci ha esonerato l'allenatore Dorian Degli Innocenti che **sarà sostituito** dall'allenatore degli under diciotto Alpini (...) (DE MAURO 1993)
- (332) B: sì adesso vediamo io_ eh guardi ho fatto fare un'esercitazione perché eh c'erano molti tre a causa di un compito più difficile che era stato dato ecco allora per far recuperare questi che in fondo avevano avuto un compito più difficile degli altri ho fatto fare un compito di recupero per quelli che avevano al compito più difficile e per gli altri un'esercitazione # che **verrà valutata** positivamente o negativamente e **sarà** un voto all'orale insomma (DE MAURO 1993)
- (333) (...) dato che non possiamo scendere in piazza <??> magari partecipare al volantino molto ma molto limitato firmato da dieci persone a qualsiasi iniziativa serale come potrebbe essere magari una fiaccolata però questa non ha molto valore di giorno abbiamo proposto questo che verrà proposto anche domani all'assemblea cittadina (...) (DE MAURO 1993)

2.1.2. Zaključak

PPROS i PREM su dva Vremena koja pripadaju dimenziji prošlosti i predstavljaju veliki kamena spoticanja kada je reč o kodifikovanju upotrebe jednog, odnosno drugog od ova dva Vremena. Slično kao što smo ranije rekli u vezi sa PREM, i PPROS se tendencijalno upotrebljava u određenim vrstama tekstova, dok se u drugim vrstama tekstova javlja sa manjom frekvencijom i ne smatra se njihovim tipičnim morfosintaksičkim sredstvom za strukturiranje teksta. Odnosno, govoreći o PREM, bilo bi primerenije govoriti o diskursu nego o tekstu, jer sama reč *tekst* asocira na pismeni vid komunikacije, dok se PPROS, u svesti Italijana, doživljava

kao jezički element tipičan za usmenu produkciju. Naravno, ovakva podela (PREM = pismena forma, PPROS = usmena forma) samo približno odgovara vladajućem stanju u italijanskom jeziku, i svako zaključivanje zasnovano na ovakvoj dihotomiji nema dublje lingvističke utemeljenosti. PPROS je Vreme kojim se vlastitim osećanjima, mislima i radnjama daje naglašena doza afektivnosti i relevantnosti u kontekstu realnog, stvarnog sveta (tj., s obzirom na dimenziju sadašnjosti). Ovakvom definicijom čuva se deo tradicionalne definicije PPROS, po kojoj se ovo Vreme koristi za iskazivanje radnji ili stanja čiji efekti traju i osećaju se i u sadašnjem trenutku. Ovakva definicija, naravno, sadrži elemente temporalnosti za koje smatramo da ne doprinose objašnjavanju semantike i funkcije PPROS: štaviše, temporalističko shvatanje PPROS, koliko god pripadalo uvreženom pogledu na problematiku glagolskog sistema, doprinosi stvaranju utiska da ovo Vreme upućuje isključivo na tradicionalno shvaćenu dimenziju prošlosti. I dok se takvo gledište može, s jedne strane, zastupati upravo zbog jake tradicije u shvatanju PPROS, sa druge može se istaći pretpostavka da ovo Vreme zapravo upućuje u prvom redu na dimenziju sadašnjosti, tj. govornikovog / slušaočavog realnog sveta, iskazujući aktuelna stanja (koja, po jednom gledištu, jesu proistekla iz određenih radnji, ali same te radnje imaju relativan značaj u našem sagledavanju realnog sveta u kojem se prednost daje aktualnim procesima i stanjima).

Po drugom gledištu, PPROS iskazuje pozadinu (=uzrok u širem smislu) izlaganja koje upućuje na realni svet (svet *hic et nunc*); samo izlaganje profiliše se kao prvi plan (posledica u širem smislu).

2.2. Trapassato prossimo

TRAP je složeno vreme koje se odnosi na dimenziju prošlosti. U savremenom italijanskom jeziku koristi se kako u govornom jeziku, tako i u jeziku književnosti. Po svojim vidskim osobinama, TRAP je obeležen svršenošću iskazane radnje i, poput PREM i PPROS, stoji u aspektualnoj opoziciji prema IMP. Kako je ovo Vreme definisano u gramatikama italijanskog jezika?

FOGLIATO - TESTA (1996: 362) o TRAP kažu samo sledeće:

“Il **trapassato prossimo** indica che l’evento è successo in un tempo passato ed è **anteriore** a un altro, anch’esso passato: *Aveva promesso di venire e non lo ha fatto.* - *Tornai a casa di corsa perché avevo dimenticato la patente.*”

SILVESTRINI (1995 : 63-64), o TRAP kaže (i navodi primere):

“Esprime un’azione **passata avvenuta prima** dei fatti espressi nella reggente da uno (qualsiasi) dei cinque tempi passati:

HO SAPUTO solo ieri che TI ERI SPOSATA

Il professore CAPI che il ragazzo non AVEVA STUDIATO

Io lo SAPEVO che Maria ERA PARTITA

Lo AVEVO già SAPUTO che ERI STATO PROMOSSO

Dopo che mi FUI ACCERTATO che tutto ERA STATO MESSO in ordine, me ne andai”¹³⁸

Zatim dodaje (i navodi primere):

“Il trapassato prossimo può essere anche **sintatticamente indipendente**, ed avere un rapporto di logica dipendenza da un’azione sottintesa del passato.

¹³⁸ Uprkos formalnoj strani naziva ovih Vremena, u ovom primeru radnja TRAP je antecedentna radnji TRAPR.

- A. *Non ci AVEVO mai PENSATO* (ma tu mi hai fatto pensare alla cosa)
- B. *Questo me l'AVEVI già DETTO* (prima di questa volta)
- C. *Non AVEVO mai MANGIATO ostriche* (prima di ora)”

Dalje, podseća se da TRAP (sintaksički nezavisan ili zavisian) može da stoji uz PRES ili FUT u upravnoj rečenici, i navodi primere:

- D. *Verranno presto pubblicati i racconti che il padre AVEVA SCRITTO da giovane*
- E. *Questo è l'anello che mi AVEVA REGALATO il nonno (tanto tempo fa; forse ora il nonno è morto)*
- F. *Ecco il libro del quale ti AVEVO PARLATO (quella volta, tanto tempo fa)*¹³⁹

DARDANO - TRIFONE (1997 : 323) takođe napominju da se ovo Vreme upotrebljava za označavanje radnje koja se dogodila pre neke druge prošle radnje, i navode primer:

“mi ero appena addormentato, quando bussarono alla porta.”

Na istom mestu autori ističu i da TRAP može da poprimi i modalne vrednosti koje nisu svojstvene indikativu i navode primere:

1. trapassato prossimo ipotetico, usato colloquialmente nell'apodosi del periodo ipotetico, in luogo del condizionale passato:

se non mi fossi ammalato a quest'ora avevo già terminato gli esami;

2. trapassato prossimo attenuativo:

buongiorno, ero venuto per chiederle una cortesia.

U vezi sa neindikativnim vrednostima TRAP sadržanim u dva poslednja primera, autori predlažu sledeću pretpostavku:

“Questi valori modali, che ricalcano in parte quelli dell'imperfetto, sono dovuti con ogni probabilità all'influsso dell'ausiliare del trapassato prossimo, coniugato

¹³⁹ Autori ne ulaze dublje u problem koji nameću priloške odredbe za vreme u primerima (A,B,C) i (D,E,F): jedan te isti oblik odnosi se na izlaganje blisko kako dimenziji sadašnjosti, tako i dimenziji prošlosti.

all'imperfetto indicativo.”

Na osnovu ovakve pretpostavke ovih autora, moguće je izneti hipotezu da se u svakom složenom Vremenu oseća uticaj semantike pomoćnog glagola.

I SENSINI (1997 : 265-266) ističe da je TRAP relativno vreme, da označava 'pretprošlu' radnju, da se javlja kako u nezavisnim, tako u zavisnim rečenicama, uz IMP, PPROS ili PREM, i navodi primere:

“Ero stanco, perché *avevo viaggiato* tutta la notte. Quando sono arrivato, lei *era già andata* via.

Ero appena rientrata, quando squillò il telefono.”

Ista zapažanja navodi i SERIANNI (1989 : 473), s tim da ovaj autor pominje i mogućnost upotrebe *presente storico* u upravnoj rečenici, sa primerom preuzetim iz BERTINETTO (1986 : 449); taj primer u celosti glasi:

“Finalmente il maggiore Bracchi, che *si era allontanato* in cerca di ordini, ritorna. Ci muoviamo finalmente, ma torniamo indietro.” (M. Rigoni Stern, *Il sergente sulla neve*)”

MORETTI (1992: 229-230) o TRAP kaže da je to relativno Vreme i da se koristi uz određene temporalne referentne elemente sadržane u diskursu. Zbog toga je ovo Vreme tipično za zavisne rečenice, odnosno TRAP je Vreme kojim se gradi pozadina izlaganja; no, ova se tvrdnja poklapa se onim što kaže Moretti, budući da i zavisne rečenice služe upravo za građenje pozadine. Ova tvrdnja potkrepljena je primerom:

“Gli *regalai* il libro (prop. principale) che gli *avevo promesso* (prop. subordinata).”

Dalje, u svom izlaganju MORETTI kaže:

“Questo tempo esprime avvenimenti collocati per lo più nel passato, e anteriori ad altri pure passati.”

Pored nekog drugog glagola, referentnu tačku za TRAP može da uvede i neki drugi jezički element, bilo leksički, bilo gramatički. Zahvaljujući tome, TRAP može da stoji i u nezavisnim rečenicama:

“Vero è che nel frattempo *erano accadute* varie cose. (G. Bassani, ‘Il giardino dei Finzi-Contini’)”¹⁴⁰

TEKAVČIĆ (1972 : 508) prikazuje ovo Vreme u okviru diskusije o TRAPR i ističe njihove zajedničke osobine:

“I due *trapassati* esprimono entrambi l’anteriorità (terminata): il *trapassato prossimo* rispetto all’imperfetto, il *trapassato remoto* rispetto al passato remoto.”

Zatim zaključuje kako oba Vremena funkcionalno odgovaraju latinskom pluskvamperfektu. Na TRAP Tekavčić se vraća na str. 514 svoje studije:

“Il *trapassato prossimo* esprime l’anteriorità rispetto a un altro avvenimento passato, ma quest’ultimo non deve essere esplicitamente espresso, bensì può essere dato dal contesto o dalla situazione: *non aveva mai avuto il coraggio di dirlo, avevo studiato moltissimo per quell’esame ecc.*”

Autor primećuje i to da, za razliku od TRAPR, kod TRAP se ne insistira na završenosti (*terminatezza*) glagolom izražene radnje (TEKAVČIĆ 1972 : 514). Sposobnost TRAPR da iskaže posebnu aspektualnu vrednost (da istkane završenost radnje) i, posredno, naročitu logičku i semantičku vezu između vremensko-zavisne rečenice sa ovim Vremenom i upravne sa PREM, omogućuje ovom Vremenu da ostane u sistemu, pa makar gotovo isključivo u jeziku književnosti. S ovim u vezi, up. i MORETTI (1992 : 230), koji isto tako tvrdi da TRAPR “rispetto ai fatti espressi col passato remoto, (...) indica avvenimenti immediatamente anteriori”; naredni primeri, preuzeti od CAPUANE (*C’era una volta...*), potkrepljuju ove tvrdnje, budući da bi u njima TRAP označio slabiju temporalnu povezanost, ili slabiju uzročno-posledičnu vezu između upravne i zavisne rečenice:

¹⁴⁰ Ako se držimo tradicionalne sintakse, ne bi se moglo reći da je TRAP, u primeru koji navodi Moretti, deo nezavisne rečenice.

- (334) Dopo che quello ebbe mangiato e bevuto, la figliuola gli disse: (...)
- (335) Non ebbe finito di dir così, che il cavallo di bronzo si scosse, agitò la criniera, dette fuori un nitrito, e via con un salto per l'aria.
- (336) Dopo che la Regina ebbe comprato parecchie cose, domandò alla figliuola: O tu, non vuoi nulla?
- (337) Il giorno dopo, appena fu giunto nel luogo dov'era seppellita la Regina, picchiò sulla fossa e disse: (...)
- (338) Quando fu addormentato, il Re gli aperse la bocca e vide che avea davvero un dente soltanto, un dente d'oro.

Utisak neposredne veze između radnje upravne rečenice i radnje zavisne rečenice može se objasniti činjenicom da je TRAPR složeno vreme čiji je pomoćni glagol u PREM. Zbog prisustva PREM u TRAPR stvara se utisak sekvencijalnosti dveju radnji, slično kao kada u dve susedne rečenice stoje dva PREM:

- (339) Spaventato, stava per voltarsi; ma si ricordò della raccomandazione della zingara, e tirò diritto. (CAPUANA, *C'era una volta...*)
- (340) Il Re le turò le orecchie a quel modo, e lei partì. (CAPUANA, *C'era una volta...*)

TRAPR, dakle, naročito ističe završenost radnje: tO markirano akcionalno obeležje prisutno je, ali nije u toj meri upadljivo kod PREM. Sa druge strane, TRAP, zbog toga što se gradi sa pomoćnim glagolom u IMP (up. DARDANO-TRIFONE : 323), sadrži ideju nesvršenosti; ali, budući da je to složeno Vreme, ono sadrži i ideju svršenosti, te zbog toga TRAP predstavlja aspektualno hibridan glagolski oblik. TRAP ne može da obavlja one funkcije koje obavlja

PREM ili, sa neuporedivo manjom frekvencijom, TRAPR. TRAP, zbog svoje aspektualne hibridnosti i bliskosti sa IMP, pretežno označava drugi plan, pozadinu izlaganja, ne-aktuelno.

Sa druge strane, TRAP, pošto ne ističe posebno završenost radnje, teži da poprimi neutralnu vrednost u odnosu na ovu aspektualnu osobinu, koju u naglašenoj formi poseduje TRAPR. Budući da ljudski mozak teži da je osnovna težnja ljudskog uma da funkcioniše oslanjajući se na binarne opozicije, bilo ekstremno polarizovanih (tipa *crno - belo*), bilo gradualnih (tipa *crno - nijanse sivog - belo*), onda se može pretpostaviti da i opozicija TRAPR : TRAP teži da se polarizuje, i to tako što će TRAP poprimati semantičke vrednosti koje su sve udaljenije od vrednosti drugog člana opozicije (*završenost, svršenost*), a bliske *stanju, statičnosti*.

No, treba ipak imati u vidu da spekulacije o opoziciji TRAPR : TRAP imaju u sebi dosta "veštačkog"; naime, ta opozicija ograničena je na jezik književnosti, gde se ona jedino manifestuje, tako da može imati vrlo ograničeno dejstvo na govorni jezik Italijana, budući da su danas glavni izvori i propagatori jezičkih inovacija masovni mediji, naročito televizija. Sagledavanje TRAP i TRAPR kao oblikâ u međusobnoj opoziciji svojstveno je u prvom redu gramatici, jer se tu dva pomenuta Vremena, zbog sličnosti i nazivima i srodnosti u temporalnim funkcijama, dovode u tešnju međusobnu vezu nego što ona jeste u stvarnosti. Imajući u vidu činjenicu da se u savremenom italijanskom jeziku (mislimo u prvom redu na jezik televizije, radija, štampe; lična komunikacija putem elektronske pošte i poruka koje se razmenjuju putem mobilnih telefona [tekstualne SMS poruke], čini nam se da je isuviše nova pojava da bi imala značajnijeg inovativnog uticaja na jezik - mada i ti oblici komunikacije počinju da budu predmet interesovanja lingvista) za obeležavanje radnji koje pripadaju dimenziji prošlosti koriste IMP, PPROS, PREM i TRAP, smatramo da upravo u okviru međusobnih odnosa i različitih funkcija ovih Vremena treba tražiti specifične temporalne i aspektualne karakteristike TRAP.

2.2.1. Trapassato prossimo kao apsolutno / noseće Vreme

Emblematičan primer upotrebe TRAP kao apsolutnog Vremena, odnosno kao nosećeg

Vremena, može se naći u romanu Laure Bosio “I dimenticati”¹⁴¹. U tom romanu najfrekventnije prošlo svršeno Vreme nisu ni PREM ni PPROS, već TRAP. Ubedljivo najveći deo ovog bildungsromana pripovedan je glagolskim oblikom koji, po definicijama autora gore navedenih gramatika italijanskog jezika, u dimenziji prošlosti iskazuje radnju koja je antecedentna nekoj drugoj prošloj radnji (ili stanju) postavljenoj kao referentna tačka u Reichenbachovom smislu. I po najvećem italijanskom autoritetu kada je glagolski sistem u pitanju, Bertinettu, za svaki TRAP u tekstu uvek postoji (ili se njeno postojanje može pretpostaviti) referentna tačka u dimenziji prošlosti (it. *momento di riferimento*; engl. *reference point*); ta tačka može da bude eksplicitno navedena, a može i da se podrazumeva, tj. o referentnoj tački može se zaključivati na osnovu raznih vankontekstualnih elemenata. Sledeći taj princip, koji se zasniva na tradicionalnom, temporalističkom shvatanju Vremena, trebalo bi da pretpostavimo da je junakinja romana “I dimenticati” prikazana na više nivoa postojanja, ili u više životnih faza. Neki od tih nivoa nisu obuhvaćeni samim tekstom romana: oni su vankontekstualni i čitalac može da izvede zaključak (razmišljajući o načinu na koji spisateljica upotrebljava Vremena) da veći deo romana pripada ‘daljoj’, manje relevantnoj prošlosti junakinje. Međutim, o prošlosti koja bi funkcionisala kao ‘referentna tačka’ (i bila uvedena drugim, za tu funkciju uobičajenim prošlim Vremenima) gotovo da nema ni traga. U romanu PREM je prisutan samo marginalno, a i tada stiče se utisak da ne stoji u opoziciji prema TRAP. Prilikom pokušaja rekonstrukcije temporalne strukture romana treba pretpostaviti da su granice zbivanja (ili iskustva junakinje) takve da prevazilaze okvire ovog dela. Na osnovu takve analize zaključili bismo da tekst romana koji sadrži TRAP kao noseće Vreme obuhvata period sazrevanja, odrastanje junakinje; ostaje izvan okvira romana pretpostavljeni period zrelosti, a na zamišljenoj temporalnoj osi taj period predstavlja referentnu tačku. Taj postulirani period trebalo bi da ima PREM kao noseće Vreme. U okviru ovog razmatranja, čini nam se da je suvišno i nepotrebno je uzimati u obzir i sam trenutak govorenja, odnosno trenutak u kojem se priča ovog romana izlaže, ili čita: taj se trenutak uvek podrazumeva možemo da ga smatramo irelevantnim u ovoj diskusiji.

Na osnovu rečenog, treba zaključiti da bi referentna tačka romana trebalo da se nalazi izvan “vremena” samog romana. Ovo može da bude jedan od pristupa u tumačenju, zasnovan na izrazito temporalnom vrednovanju glagolskih Vremena; međutim, time bismo sebe doveli u

¹⁴¹ LAURA BOSIO, *I dimenticati*. Feltrinelli, Milano 1993

situaciju da objašnjenje za jezički fenomen tražimo izvan samog jezičkog materijala koji nam je ponuđen, dat na uvid. A pošto bi se uvid u zamišljeni svet ‘oko’ romana i u način na koji je taj svet indirektno kodifikovan u jeziku odnosio upravo na nešto što je zamišljeno, što može da bude plod mašte, ali i ishodište određenih želja, smatramo da bi takav postupak bio nedovoljno naučno utemeljen. Time stanovište kako svaki TRAP zavisi od neke referentne tačke u dimenziji prošlosti poprima relativno važenje. Drugim rečima, bilo bi prepušteno našem zdravom razumu da od slučaja do slučaja procenjujemo u kojoj meri treba da se oslonimo na naš zdrav razum u tumačenju (jezičkih) fenomena. Dodatnu nedoumicu mogla bi da predstavlja i činjenica da se u romanu ‘I dimenticati’ prvi, dakle ‘hronološki najstariji’, izvorni događaj (smrt oca glavnog lika), izlaže u PRES. Ako je u italijanskom, upotrebom specifičnog glagolskog oblika (PRES), moguće ‘približiti’ svesti čitalaca / slušalaca određenu radnju koja inače pripada dimenziji prošlosti, onda možemo da pretpostavimo da ovakvom procesu aktualizacije, u binarnim relacijama¹⁴², odgovara proces deaktualizacije koji se, u dimenziji prošlosti, kodifikuje pomoću TRAP.

TRAP u ovom romanu treba, očigledno, da tumačimo na osnovama drugačijim od temporalnih. Ovo se Vreme u svemu i po svemu ponaša kao ‘noseće’: gotovo se cela priča romana temelji na ovom Vremenu. Ono nosi u sebi jedan skup relevantnih informacija koje su opisane u gramatikama: to je Vreme prošlosti, perfektivno je (tj. postoji težnja da se ono tumači kao takvo), stvara određene odnose sa drugim prošlim Vremenima, naročito sa PPROS i PREM, itd. Polazeći od ovakvih premisa, čini nam se da TRAP treba posmatrati u svetlu psihološke ili afektivne informacije koju ovo Vreme nosi. Budući da u jeziku na raznim nivoima postoje načini i postupci da se kodifikuje primarna ili sekundarna informacija (npr. poseban red reči, subordinacija i koordinacija, pažljiva upotreba člana), treba prihvatiti da i među Vremenima postoje ona koja obično nose primarnu informaciju (PREM, PPROS) i ona koja obično nose sekundarnu (IMP, TRAP).

O TRAP se, inače, raspravljalo na više mesta¹⁴³ i ne pominje se da ovaj glagolski oblik

¹⁴² Zapravo, odnos *aktuelno* : *neaktuelno* (PRES : TRAP) treba upotpuniti i trećim, neutralnim članom (PREM), tako da nije dovoljno precizno govoriti o binarizmu kada u dimenziji prošlosti postoje tri načina na koji se govornik može postaviti u odnosu na informaciju.

¹⁴³ Opširno kod P.M. BERTINETTO, *Tempo, aspetto e azione nel verbo italiano*. Il sistema dell'indicativo. Crusca, Firenze 1986. Up. i P.M. Bertinetti, *Il verbo*, in SALVI - RENZI, *Grande grammatica italiana di consultazione II*. Il

može da se javlja kao noseće vreme. Po inerciji, očekivalo bi se da tu ulogu (ulogu *backbone*-a, po Fleischmanovoj terminologiji¹⁴⁴) preuzme PREM. IMP, kao što je poznato, nije u stanju da iskaže sled događaja, tako da ne može da se javi u funkciji “nosećeg vremena”¹⁴⁵. Logička osnovanost ovakvog sintaksičkog ograničenja IMP obrazlaže se u BONOMI - ZUCCHI (2001), gde autori pružaju pokušaj semantičke i logičko-formalne argumentacije za ovakvu vrednost PREM. Naravno, postoje i romani koji su građeni sa PPROS¹⁴⁶ kao “backbone”, ali to je, ipak, ređi slučaj i manje uobičajen stilski i morfosintaksički izbor. Naime, u savremenoj italijanskoj književnosti načelno se teži da se sačuvaju osnovni morfosintaksički elementi koji su tipični za žanr romana, ili - bolje rečeno - za književnu prozu (uprkos činjenici da je književna produkcija danas u Italiji ogromna i da je u tom obilju moguće naći najrazličitija jezička rešenja, koja su ponekad, po raznim osobenostima, i agramatična).

Ukoliko se prouči fabula romana Laure Bosio, postaje očigledno da događaji pripovedani sa TRAP nisu obavezno antecedentni u odnosu na druge, iskazane pomoću PREM; štaviše, mnogi događaji izloženi u TRAP postavljeni su na vremenskoj osi tako da su oni hronološki postcedentni u odnosu na događaje iskazane pomoću PREM. Drugim rečima, Reichenbachova osa vremena na kojoj se šematski prikazuju osnovne vrednosti glagolskih Vremena od male je pomoći za razumevanje i tumačenje ovakve upotrebe TRAP. Smatramo da više nego o “temporalnoj” dimenziji ovog Vremena, treba govoriti o njegovoj psihološkoj i afektivnoj vrednosti. Ova primedba, naravno, odnosi se i na druga Vremena koja su u ovom radu uzeta u razmatranje.

Jedan od utisaka koje čitalac stiče čitajući roman “I dimenticati” jeste utisak ‘statičnosti’. Razloge za takvu statičnost valja potražiti u prvom redu u vrlo ograničenoj upotrebi PREM (i PPROS, koji se - što je uobičajeno - koristi samo u dijalozima); brojni su opisi, izvedeni,

Mulino, Bologna 1991, str. 101-110. Up. i VEGNADUZZO, STEFANO, *Il piuccheperfetto: discorso indiretto e presupposizione*. Rivista di Linguistica, vol. 9, n. 2, 1997, str. 343-385, i M. SKUBIC, *Il valore del piuccheperfetto nella prosa italiana contemporanea*. Actele celui de-al XII-lea Congres International de Linguistica si Filologie Romanica, Bucuresti 1970, str. 487-495.

¹⁴⁴ SUZANNE FLEISCHMAN, *Tense and Narrativity*, Routledge, London 1990.

¹⁴⁵ Zapravo, postoji nekoliko vrsta i upotreba IMP koji stvaraju hronološki sled više događaja; međutim, reč je o ograničenim fenomenima koji su netipični za IMP. Up. *imperfetto ludico* u dece, kod. LO DUCA (1995 : 173-193).

¹⁴⁶ Da navedemo samo dva takva romana: “Il male oscuro” (Giuseppe Berto, Mondadori, Milano 1982) i “La poltrona” (Carlo Sgorlon, Oscar Mondadori, Milano 1968).

naravno, pomoću IMP, dok se kao “noseće vreme” romana uporno koristi TRAP. To se Vreme masivno i kapilarno koristi u celom romanu (sem u 1. poglavlju 1. dela, gde se opisuje smrt oca junakinje - i to sa PRES, što, s obzirom na tradicionalnu upotrebu Vremena, može da deluje apsurdno). Kako navodi BERTINETTO (1986 : 457-458), može se govoriti i o posebnim vrednostima TRAP: npr, ovaj autor, pored drugih (npr.: TRAP *esperienzale*), predlaže za TRAP i etiketu ‘valore prospettivo’, što ilustruje ovim primerom (: 458):

[40] (a) Mi ha detto che viene quando *ha finito*

(b) Mi disse che veniva quando *aveva finito*

Zatim, poznate su razne metaforične upotrebe TRAP, ali u organskoj celini kao što je ovaj roman, uporna upotreba TRAP i izdizanje ovog Vremena na nivo “nosećeg Vremena” trebalo bi da doprinese drugačijem sagledavanju vrednosti TRAP u odnosu na one vrednosti koje se mogu uočiti pomoću hronološki zasnovanog proučavanja primera izdvojenih od konteksta (pa čak i primera koji i nemaju dovoljno jasan kontekst da bi se o njima moglo nešto pouzdanije reći), i pomoću proučavanja zasnovanog isključivo na Reichenbachovom obrascu glagolskih Vremena i drugim, sličnim obrascima.

Da bismo bolje razumeli upotrebu TRAP u ovom delu, treba da uzmemo u obzir delo kao celinu, vrstu teksta u kojem je TRAP upotrebljen¹⁴⁷; svaki govornik, zahvaljujući svojim minimalnim jezičkim kompetencijama, u stanju je da prepozna i klasifikuje datu vrstu teksta. Za tip teksta kakav je roman, tradicionalno, u italijanskom jeziku očekujemo da “noseće Vreme” bude PREM; ređe, kao što smo rekli, takvu ulogu ima PPROS, još ređe PRES. IMP poseduje samo marginalnu (dakle: stilski obeleženu) sposobnost da omogući sekvencijalno raspoređivanje događaja, tako da se ne pojavljuje u ulozi “nosećeg Vremena”. TRAP, mada se inače koristi kao “apsolutno vreme” (i po toj osobini je sličan PREM i PPROS), u tekstovima je retko prisutan u količini i sa funkcijom kakve su zabeležene u romanu “I dimenticati”. Kada se sve ovo ima u vidu, kako onda tumačiti ovakav TRAP? Tip teksta kojeg nazivamo romanom navodi nas na

¹⁴⁷ Tip teksta može da bude kategorija sa elastičnim granicama, ali svejedno tip teksta svakako prepoznajemo intuitivnim putem (‘intuicija’ je zasnovana na skupu podataka i odlika koji su nam poznati nakon ponovljenog kontakta sa određenim vrstama teksta).

zaključak da TRAP u njemu treba da smatramo “nosećim Vremenom”, jer bez te kategorije roman kao jezička struktura ne može da opstane. Međutim, semantičke posledice koje upotreba TRAP stvara ne mogu se tumačiti isključivo na osnovu kriterijuma temporalnosti ili hronologije (jer, tražiti u kompleksnom tekstu romana za svaki TRAP, ili skup TRAP, odgovarajuću referentnu tačku na vremenskoj osi zahteva napor i koncentraciju koji su strani ili nedostupni prosečnom čitaocu. A ako nas zahtevi tumačenja ovakvog TRAP primoraju da ostavimo po strani pretpostavku o isključivo temporalnoj relevantnosti ovog Vremena, nameće nam se obaveza da iznađemo druge okvire unutar kojih ćemo obavljati istraživanje i tumačenja. Ukoliko, u tumačenju navedenog teksta, odustanemo od kriterijuma temporalnosti glagolskih Vremena, neophodno je da se oslonimo na druge elemente, koji će u manjoj meri biti predmet formalno-logičkog pristupa jezičkim fenomenima. Takve okvire mogli bismo da nađemo u skupu semantičkih osobenosti koje bismo mogli da nazovemo psihološka i afektivna dimenziji TRAP.

Sve u svemu, jedno od mogućih rešenja moglo bi da bude drugačiji pristup italijanskim Vremenima, naročito prošlim. Trebalo bi da se razlikuju primarna Vremena od sekundarnih Vremena naracije (među prve spadaju PREM i PPROS, među potonje TRAP i IMP). Drugim rečima, trebalo bi razlikovati Vremena koja su u stanju da obrazuju primarni fokus oko radnje i Vremena koja oko radnje obrazuju sekundarni fokus. Sekundarnom fokusu pripadaju manje značajne radnje, iz perspektive trenutka govorenja, dok primarnom fokusu pripadaju radnje koje predstavljaju suštinu, okosnicu (engl. *backbone*) priče, opet iz perspektive trenutka govorenja.

Manji značaj radnje može da se podudara s onim što se tradicionalno naziva temporalnom antecedentnošću radnje (ovom formulacijom ponovo se nalazimo u domenu Reichenbachovog shvatanja), ili s onim što bismo mogli da nazovemo neaktuelnošću događaja u odnosu na aktuelnost¹⁴⁸ koju iskazuje primarno Vreme. Može se govoriti o opoziciji manje vs veće aktuelnosti / značaja, pri čemu se, idealno, krećemo kroz trodimenzionalan materijalni svet u kojem su temporalnost i hronologija zapravo nuspojave, derivati određenog logičkog rasuđivanja, pogleda na svet, načina razmišljanja, a ne suštinski elementi tog sveta.

¹⁴⁸ Pod aktuelnošću podrazumeva se pertinentnost date radnje i njegova povezanost sa nizom drugih radnji koje čine okosnicu priče. TRAP smešten unutar niza više PREM nosi drugačiju semantičku vrednost u odnosu na PREM koji ga okružuju; međutim, ta razlika ne počiva obavezno na pojmu temporalne antecedentnosti.

Zaključak do kojeg svakako možemo da dođemo - na stranu fizika i metafizika - jeste da TRAP ima sposobnost da radnju prikaže kao neaktuelnu, ili manje bitnu, uzgrednu, za glavni tok priče. Poredeći srpski glagolski sistem sa italijanskim, primećujemo da je ova distinkcija veoma bitna, jer srpski ne poseduje morfološka sredstva za markiranje opozicije aktuelno : neaktuelno (sa značenjem koje smo ovim terminima dali u ovom radu) nalik na italijanska. Tako, osoba kojoj je srpski jezik maternji, kada mora da vrši transfer na italijanski jezik, nalazi se pred obavezom da na osnovu vlastite procene i rasuđivanja razluči stepen aktuelnosti i neaktuelnosti neke radnje koja u srpskom tekstu nije ničim obeležena. Kao što je poznato, reč je o složenom postupku tumačenja i procenjivanja koji je utoliko teži jer sama struktura srpskog glagolskog sistema (sa aspektualnošću izraženom na leksičkom nivou¹⁴⁹) utiče na izbor italijanskih Vremena (kako zbog samo prividnog paralelizma između odnosa glagolskih osnova u srpskom [*nesvršeno* : *svršeno*] i glagolskih Vremena u italijanskom [*imperfektivno* : *perfektivno*]). Jedno Vreme srpskog jezika, *perfekt*, praktično može da ima kao prevodne ekvivalente gotovo sva italijanska prošla Vremena¹⁵⁰.

Zbog ovakvog stanja stvari, deluje prihvatljivo činjenica da izvorni govornici srpskog jezika teže da krivo procene stepen aktuelnosti radnje u okviru teksta, čime se verzija teksta prevedenog na italijanski lišava potencijalno značajnih varijacija perspektive i tačke gledišta, odnosno lišava se onoga za šta smo upravo predložili da se nazove psihološkim i afektivnim vrednostima TRAP (ili, pak, postiže se efekat nepotrebnog i preteranog naglašavanja određenih elemenata iskaza). Uporna upotreba nekih Vremena u prevodu, neretko, doprinosi da se stvori utisak monotone proze, ujednačene (u negativnom smislu), jednodimenzionalne, bez ijednog piščevog 'iskoka' iz horizonta kojeg gradi PREM; u takvom izlaganju svaka radnja poprima isti značaj i biva suštinski neutralizirana; ona postaje, u isto vreme, i važna i nevažna, budući da nedostaju druga Vremena, koja će u okviru datog teksta pružiti informaciju o drugačijem psihološkom, afektivnom ili kakvom drugom vrednovanju pojedinih radnji. Drugim rečima, nedostaje ona psihološka *dubina*, *dimenzionalnost* teksta koju u italijanskom jeziku, u dimenziji

¹⁴⁹ Kategorije koje ta aspektualnost nameće - *trajnost* i *trenutnost* radnje - ne podudaraju se sa kategorijama koje su prisutne u italijanskom jeziku, a koje se mogu iskazati terminološkim parom *globalna optika* : *ne-globalna optika*. Up. MIKLIĆ (1981 : 68).

¹⁵⁰ Up. SAŠA MODERC, *Prevođenje srpskih prošlih vremena na italijanski*. Magistarski rad. Univerzitet u Beogradu, 1996; detaljan pregled ekvivalencija srpski *perfekt* - italijansko *Vreme* dat je na str. 109-110.

prošlosti, inače obezbeđuje postojanje više prošlih Vremena koja se pre semantički i funkcionalno diferenciraju nego temporalno.

Smatramo da sposobnost TRAP da radnju / stanje¹⁵¹ učini neaktuelnim, i razmatranja o tome kako TRAP poseduje posebne psihološko-afektivne vrednosti treba da bude u većoj meri predočena kako u italijanskim gramatikama, u kojima se sve češće i sve više insistira na vežbama i aktivnostima na raznim vrstama tekstova, tako i u radu sa studentima, možda već prilikom prvog susreta s ovim i drugim Vremenima.

Možemo da zaključimo da TRAP može da vrši funkciju nosećeg Vremena, što je već istaknuto u vezi sa romanom *I dimenticati* Laure Bosio. Navodimo samo još jedan primer teksta koji sadrži takav TRAP:

(341) Le conseguenze politiche furono immediate perché l'intervento dell'esercito regio rese operante la solidarietà di classe che già nelle cose esisteva tra conservatori e moderati piemontesi, lombardi, toscani e conservatori e moderati siciliani e napoletani. In realtà, i garibaldini non avevano affatto dato inizio ad una rivoluzione giacobina. Nel Regno delle Due Sicilie, la monarchia borbonica trovava i propri oppositori in elementi per la maggior parte moderati che avevano meditato sui fallimenti a catena di azioni improvvisate: in Sicilia l'opposizione moderata si collegava a quella popolare e contadina essenzialmente sulla base della tradizione autonomistica. Artigiani e contadini siciliani avevano potuto collaborare coi borghesi e coi nobili perché essi attribuivano la colpa della loro miseria al "governo" che era il governo di Napoli. Essi avevano atteso Garibaldi come un messia che dovesse riscattare una sofferenza vecchia di secoli: perciò, in un primo momento, erano accorsi entusiasti sotto le sue bandiere, erano insorti a Palermo, avevano visto balenare la prospettiva di giorni migliori quando fu abolita la tassa sul macinato (...). Ma, a questo punto, il moto contadino non si era arrestato ed era entrato in conflitto con gli interessi aristocratico-borghesi. (GAETA-VILLANI 1980 : 112-

¹⁵¹ Stanje se samo po sebi može smatrati neaktuelnim, ili manje relevantnim u odnosu na radnju, proces (stanje je, zapravo, manje informativni element izlaganja, dok radnja / proces pretpostavljaju upoznavanje sa novim elemenatima te su, samim time, informativni).

2.2.2. Trapassato prossimo kao relativno Vreme (u zavisnoj rečenici)

Naredni primer može se smatrati kanonskim za upotrebu Vremena:

(342) Volevo cercarti già stanotte, ma non l'ho fatto perché così **avevo cominciato** con tuo padre... È parecchio che dormo male, ma stanotte non ho chiuso occhio. (DI COSTANZO 1995 : 63)

naročito kada je u pitanju TRAP. Ovakav TRAP se gotovo automatski tumači kao glagolski oblik koji upućuje na antecedentnost njime iskazane radnje. Stvari, međutim, nisu uvek tako jednostavne za tumačenje.

Pošto u prirodi TRAP postoji i element imperfektivnosti uslovljen semantikom pomoćnog glagola, ovo Vreme prilično lako poprima relativnu vrednost, tj. podatno je temporalnom dizlociranju. Izgleda da aspektualno obeležje imperfektivnosti predstavlja značajan preduslov za mogućnost temporalnog dizlociranja nekog glagolskog oblika: malobrojnost primera relativnog PREM govori u prilog ovoj pretpostavci. Nije u tome izuzetak PPROS, jer on predstavlja aspektualno hibridan glagolski oblik, koji u sebi sadrži i specifično aspektualno obeležje *aspetto compiuto* (Bertinetto 1986 : 198), aspektualnom obeležju po kojem se ovo Vreme može smatrati relativno bliskim sa PRES, IMP ili TRAP. U svakom slučaju, bliskiji im je od PREM, i to je verovatno jedan od razloga što ovo Vreme teži da istisne PREM iz govornog jezika. U vezi sa imperfektivnošću TRAP, up. i naredni primer (koji je pertinentan ukoliko se prihvati da su TRAP i *congiuntivo trapassato* semantički srodni glagolski oblici):

(343) **Fossi stato malato**, avrei potuto capire; **fossi stato** un vecchio, e va bene. Ma nelle mie condizioni, è un tradimento, un misfatto. (CONTARINO 2001 : 66)

u kojem je starost "stanje", dakle element iskaza koji je u principu teško spojiv sa perfektivnim glagolskim oblicima. Možemo navesti i sledeći primer, u kojem TRAP glagola *scorgere* ima

relativnu vrednost, tj. antecedentan je drugom TRAP u iskazu:

(344) O, se l'aveva scorta, se ne era, caro Lettore, dimenticato (ORTESE 1993 : 241)

ili primer:

(345) La cuoca, che sonnechiava in cucina, venne fuori. Confermò anche lei che la signora, cinque minuti dopo che il signore era uscito, fattasi portare il mantello, era uscita anche lei dicendo: «Torno subito». (DE MARCHI, *Arabella*)

u kojem je TRAP prvog glagola *uscire* antecedentan TRAP drugog glagola *uscire*.

2.2.3. Trapassato prossimo kao Vreme antecedentnosti

“Prirodno” je svojstvo TRAP da, u tradicionalnom shvatanju, upućuje na radnju koja je antecedentna u odnosu na neku drugu prošlu radnju. Budući da se TRAP može smatrati i imperfektivnim Vremenom, on može da poprimi i relativnu vrednost, tako da nisu retki slučajevi kada ovo Vreme upućuje na radnju koja se odvila pre radnje nekog drugog TRAP. Možemo navesti sledeće primere kao ilustraciju ove pojave:

(346) (...) lui, Davide, avrebbe saputo con certezza che suo padre aveva disattivato il portatile non perché aveva deciso di morire, ma al contrario perché voleva vivere; (DI COSTANZO 1995 : 89)

Svojstveno je prirodi teksta da se sekvencijalno prvi TRAP smatra antecedentnim TRAP koji sledi; u gornjem primeru to očigledno nije tako. Slično je i u primerima:

(347) Suo marito...si era innamorato di una studentessa e, cosa che a tutti era sembrata incredibile, anche lei si era innamorata di lui. (BOSIO 1993 :28)

(348) Quando si erano incontrati, la damigella non c'era, ma poi era stata sempre là. E sempre,

sempre, aveva dovuto dividerlo con lei, in vita, senza contare lo scandalo del Cardillo, che era di Florida, e della cui triste fine Elmina non aveva mai potuto veramente discolarsi; e sopravvenuto infine l'Evento Eterno, avendo la Helm ritrovato don Mariano, la questione, tra i due coniugi, si era fatta velenosa. (ORTESE 1993 : 351-352)

Naredni primer pokazuje kako logički prihvatljiva sekvenca radnji iskazanih sa TRAP otklanja potrebu za dodatnim analizama:

(349) Padre Bayer lavora dal 1946 nella "Pontificia Commissione di soccorso" per l'assistenza ai prigionieri di guerra; nel 1950 fa carriera, e diventa segretario generale della Caritas Internationalis. "Don Carlos", descritto ancora oggi come una personalità di avventuriero, era stato anch'egli internato in quanto appartenente a un'unità di paracadutisti ed era fuggito dal campo di Ghedi, nell'Italia settentrionale. (KLEE 1993 : 119)

Ukoliko pristupimo tumačenju temporalnosti TRAP u ovim i sličnim primerima, možemo da zaključimo da se ono zasniva uglavnom na našem poznavanju sveta i na zdravom razumu. Ostaje pitanje da li se, u ovakvim slučajevima, može i dalje govoriti u tradicionalnom smislu o temporalnosti glagolskog oblika, ili pak treba odustati od takvog stanovišta i tumačiti glagolske oblike kao međuzavisne elemente relacije uzroka i posledice. Uzrok se može shvatiti i kao *uslov* koji omogućuje ispunjenje određene radnje, što postaje očigledno u slučajevima kada u dimenziji prošlosti postoje dva međusobno povezana "futura u prošlosti", od kojih je jedan (uslov) u *congiuntivo trapassato*, a drugi (posledica, izvesnost) u CONDP:

(350) Una volta che tutto fosse finito, Dario in un cimitero, nelle mani della polizia, o di chiunque altro, Davide sarebbe tornato alla vita. (DI COSTANZO 1995 : 114)

Gornji iskaz bio bi agramatičan da su upotrebljena dva CONDP. Slično je i sa vremenskim rečenicama sa *quando* ili *finché (non)*, u kojima zavisno-vremenska rečenica očigledno iskazuje uslov za realizaciju nezavisne rečenice. Up.:

(351) Quando alla fine lo **avessero raggiunto**, non avrebbe nemmeno avuto la forza di reggersi in piedi. (AMMANITI 1999 : 339)

(352) Essa non m'amava e non m'avrebbe amato almeno finché la sorella sua **m'avesse amato**. (SVEVO, *La coscienza di Zeno*)

U vezi sa poslednjim primerom, moramo da signaliziramo i upotrebu IMP uz veznik *finché* umesto *congiuntivo trapassato*, što predstavlja još jedan argument za tvrdnju kako IMP, svojom neodređenošću, upućuje na dimenziju irealnog. Up. primer:

(353) Alfonso rifiutò dicendo che sarebbe rimasto in quella casa finché **non lasciava** il villaggio. (SVEVO, *Una vita*)

2.2.4. Trapassato prossimo kao Vreme postcedentnosti

TRAP može da upućuje na radnju koja se odvija nakon neke druge radnje iskazane nekim od prošlih Vremena. Up. primere:

(354) Ciò **significava** che il rapporto tra forza lavoro giapponese e forza lavoro americana era di uno a nove: ricordo come fosse ieri il mio stupore nell'ascoltare che ci volevano nove operai giapponesi per fare il lavoro di un operaio americano. Successivamente, con lo sforzo bellico, la nostra produttività **era sì aumentata**, ma **rimaneva** pur sempre un ottavo di quella statunitense. (OHNO 1993 : 108)

(355) LUI - Forse **era una cameriera** che aveva lavorato da quelle parti. **L'avevano licenziata** e quando si è vista senza lavoro si è annegata. (MAZZUCCO 2001 : 55)

(356) Solo una volta la zia **lo aveva attaccato**, quando **fu necessario** vendere il pianoforte. (BOSIO 1993 :29)

(357) Anche lei del resto aveva cominciato a cambiare da quando era morto suo marito. (DE CARLO 1996 : 186)

Reč je o upotrebama TRAP u kojima je navodna temporalnost ovog glagolskog oblika potisnuta u drugi plan.

Naredni primer sadrži dva TRAP koji su temporalno dizlocirani u odnosu na ravan prvog TRAP u iskazu:

(358) Poi, qualcuno gli aveva detto anni addietro che doña Guadalupe era “guarita”... Ma a lui era mancato il coraggio di tornare a cercarla. (CACUCCI 1997 : 180)

Era “guarita” očigledno je antecedentna radnja, dok je *era mancato* postcedentna radnja u odnosu na *gli aveva detto*. Upravo pomenute temporalne distinkcije nisu morfološki ili sintaksički obeležene; nedostaju i leksički markeri - konstituent *anni addietro* odnosi se na prvi TRAP, tako da se zaključivanje o realnoj, ili prirodnoj sekvenci radnji oslanja na logiku, ili “poznavanje sveta”. Dakle, samo se za jedan od tri TRAP može sa dovoljno preciznosti, na osnovu čisto jezičkih podataka, govoriti o temporalnom lociranju, dok se kod tumačenja preostala dva TRAP aktiviraju nejezički činiooci. Slična pojava beleži se i sa *periodo ipotetico della possibilità* i *p.i. della irrealità*, koji se u indirektnom govoru morfološki podudaraju. Up. primere:

(359) Non c’era nulla da ridere, disse, quantunque White non avesse riso; se egli avesse goduto di tante protezioni come White, l’affare avrebbe preso tutt’altra piega. (SVEVO, *Una vita*)

(360) Mormorò (...) e si era proposto di dire, fermandosi al frizzo fatto da Macario, che se egli avesse avuto l’emicrania, il suono del piano gliel’avrebbe fatta passare. (SVEVO, *Una vita*)

koji se mogu tumačiti, redom, kao *p.i. della irrealità* i *p.i. della possibilità*. I u tom slučaju ispravno razumevanje iskaza prepušteno je nejezičkoj (vanjezičkoj) kompetenciji sablesednika.

Takav iskaz možda nije najjasniji sa čisto jezičke i formalne tačke gledišta, ali strah i opasnost od nesporazuma su sekundarni, jer je sama informacija o temporalnosti sekundarna, javlja se kao dodatno zaključivanje na osnovu primarne informacije: da nije tako, ta bi informacija bila prezentovana drugim Vremenom, Vremenom prvog plana (*foreground*), ili sintaksičkim sredstvom specijalizovanim za iskazivanje prvog plana: u slučaju pomenutih uslovnih rečenica, to svakako ne bi bio indirektni govor, već neka perifraza koja bi sačuvala distinkciju mogućnost : irealnost.

U nekim slučajevima TRAP se može tumačiti kao glagolski oblik koji iskazuje *stanje* koordinirano sa stanjem iskazano sa IMP. Upotreba TRAP diktirana je semantikom samog glagola (*sbirciare, assicurarsi* u 1. primeru, *arrivare* u 2.), tako da se ovo Vreme može posmatrati kao morfosintaksičko sredstvo za blokiranje iterativnosti onih glagola koji bi u IMP bili podložni takvom tumačenju. Up.:

- (361) Dov'è andato a finire il superuomo orgoglioso, sicuro di sé, spavaldo, che guardava tutti dall'alto in basso; il manager onnipotente che **aveva sbirciato** le carte della Provvidenza e **si era assicurato** un posto nella storia? (CONTARINO 2001 : 66)
- (362) Cerco di concentrarmi ma non mi ricordo dove ero arrivato, che argomento avevo per le mani scrivendo l'ultima scheda. (SGORLON 1992 : 139-140)

Upotreba TRAP može se tumačiti na sličan način i u narednom primeru:

- (363) «Ciò che importa maggiormente adesso è che lei salvi il suo onore» cominciò a dire la signora, volgendosi al giovine, e parlandogli col tono rispettoso, che **aveva sempre usato** con lui (...). (DE MARCHI, *Arabella*)

Zatim, u narednom primeru:

- (364) (...) ma la morte, capisci, la morte non puoi averla incontrata. **Non è mai accaduto. Non era mai accaduto.** (CONTARINO 2001 : 63)

može se uočiti kako PPROS može da se do te mere približi temporalnoj dimenziji sadašnjosti da antecedentnu radnju ili stanje treba iskazati pomoću TRAP. Tako biva i kada Italijan kori nekoga zato što ga ovaj nije poslušao, pa je nešto pogrešio:

(365) Te l'avevo detto (...)!

Ovakav iskaz moguće je tumačiti i pomoću Reichenbachove teorije, međutim nama se čini verovatnijim da varijacija TRAP : PPROS u ovakvim slučajevima pre može da se objasni distanciranim stavom govornika prema radnji nego specifičnim rasporedom trenutka govorenja (S), vremena događaja (E) i referentne tačke (R). Naime, Italijanu nije nipošto strano da nekoga prekori i rečima:

(366) Te l'ho detto (...)!

čime on svakako pokazuje veću meru uživljavanja u posledice nečijeg činjenja nego što je to slučaj u prethodnom primeru sa TRAP.

U tom smislu, moguće je razmotriti, uz ostale, i primer iz pesme "Sorrento":

(367) Un uomo abbraccia una ragazza /
che aveva pianto

ili TRAP u sledećem odlomku:

(368) L'organizzazione di soccorso per la fuga viene scoperta presto (e più tardi anche utilizzata) dal servizio segreto americano, il CIC (Army Counterintelligence Corps). Il 22 luglio 1946 dal campo di internamento di Rimini erano fuggiti 40 prigionieri, di cui 20 tedeschi, probabilmente anche lo *SS-Standartenführer* Walter Rauff. Già pochi giorni dopo il CIC rintraccia a Roma due degli evasi (...). (KLEE 1993 : 118)

Ovaj TRAP ima funkciju nosećeg Vremena, stoji umesto PREM i upotrebljen je kako bi se signaliziralo da predmetni događaj nije centar, *fokus* izlaganja, već povod, uzrok na osnovu kojega se priča dalje razvija. PREM bi označio radnju kao bitan element izlaganja, što TRAP ne čini. Slično je i u narednom primeru kada je reč o *fokusu*:

(369) Intanto, l'astro di Cesare, asceso a sommo fastigio, tramontò: nel 44 il pugnale di Bruto si era levato sul corpo del dittatore. (SCHILARDI 1963 : 38)

2.2.5. Trapassato prossimo i druga Vremena

Sintaksičke posledice prisustva TRAP u tekstu mogu se sagledati kroz prizmu odnosa prema sledećim relevantnim Vremenima italijanskog glagolskog sistema:

- TRAP : FUT
- TRAP : TRAPR

Odnos TRAP prema drugim relevantnim Vremenima obrađen je u prethodnim odeljcima.

Odnos TRAP : FUT

TRAP kao Vreme pozadine i drugog plana može da se kombinuje sa svim Vremenima kojima se iskazuje komentar, samim time i sa FUT kao Vremenu bliskom dimenziji sadašnjosti. Tako, u narednom primeru prisustvo TRAP ne remeti mogućnost upotrebe FUT, zahvaljujući i činjenici da istorijski PRES *comincia* jasno signalizira početak procesa aktualizacije:

(370) Dopo la “Disputa degli antichi e dei moderni”, quella che Momigliano aveva chiamato collaborazione tra storia e profezia comincia a indebolirsi e a mutare di segno. Tra XVIII e XIX secolo l'idea di previsione andrà ora a fare concorrenza, ora a collaborare con l'idea di progresso. (IACONO, *www.italicon.it*)

U historiografskoj literaturi rado se pribegava postupku aktualizacije, kako sa ciljem da se pažljivom upotrebom Vremena dimenzije sadašnjosti istaknu određeni događaji, tako i iz stilskih razloga, među kojima svakako dominira težnja da se razbije monotonija koja nastaje ovakvim izlaganjem u PREM. U sistemu govornog jezika istorijski PRES zauzima labilniji položaj, jer može da se shvati kao pravi, indikativni PRES, potencijalno dovodeći sagovornika u nedoumicu. Međutim, značajniju ulogu u selekciji FUT u zavisnoj rečenici čija upravna¹⁵² sadrži TRAP (ili neko drugo Vreme dimenzije prošlosti) ima stav govornika / pisca prema samoj radnji. Stav koji odražava uverenost verovatnije će uzrokovati kodifikovanje sa FUT, dok će se manjak uverenosti odraziti u kodifikovanju drugim Vremenima koja mogu iskazati postcedentnost. Stav uverenosti, u gornjem primeru, proističe iz govornikove mentalne transpozicije u vreme navedene rasprave: ostvarenje postcedentne radnje glagola *andare* može se prikazati kao izvesnost iz prostog razloga što autor zna da se ta radnja odista ostvarila. Reč je o izlaganju iz perspektive sveznajućeg pripovedača. Ne-sveznajući pripovedač ne može da koristi FUT, već pribegava glagolskim oblicima koji u svojoj semantici sadrže onu dozu ne-verovatnoće koja je neophodna u izlaganju o stvarima koje me poznajemo (takvi glagolski oblici su IMP i CONDP, koji upućuju na dimenziju irealnosti i samim tim su neodređeni u odnosu na dimenziju realnosti). U narednom primeru iz govornog jezika govornik, birajući CONDP, odražava svoju suzdržanost kada je u pitanju nastavljanje analize koja je prethodno bila odložena za taj dan:

(371) B: eh che gli abbiamo che_ XYZ mi disse che stamattina eh anzi XYZ ieri ha chiamato in XYZ anche a XYZ eh perché _ di questo problema e_ ci ha dato anche alcune indicazioni eh ed **eravamo rimasti** stam<attina> eh che stamattina **avremmo portato** avanti diciamo l'analisi e_ eh per la soluzione del problema stesso okay? (DE MAURO 1993)

Samo prepričavanje direktnog govora kao indirektnog (ovde: TRAP i CONDP) odražava odsustvo želje da se zauzme odlučniji stav po određenom pitanju. CONDP u iskazima ovakve vrste ne mora da se tumači isključivo kao sredstvo za iskazivanje 'budućnosti u prošlosti', već

¹⁵² Kada govorimo o upravnoj rečenici, mislimo ne samo na upravne rečenice u užem, sintaksičkom smislu, već na sve one rečenice koje se, sa logičkog i psihološkog aspekta, javljaju kao posebno značajne u izlaganju (uzimamo u obzir više semantički kriterijum, a ne čisto sintaksički, slično kao u slučaju gramatičkog i logičkog / psihološkog subjekta).

treba uzimati u obzir i druge morfološke elemente ovog složenog Vremena, a u prvom redu semantiku pomoćnog glagola (što je već učinjeno za TRAP).

U vezi s ovim, treba da podsetimo na stav da svako Vreme sadrži određeno semantičko jezgro; pa opet, vidimo da to isto Vreme poprima ono što se tumači kao ‘modalna’ značenja, odnosno svako Vreme može da prođe kroz ranije pomenuti proces temporalne dizlokacije. Ove dve premise stoje u međusobnoj suprotnosti, jer bi se time impliciralo da su i jedna sfera (sfera semantike glagola) i druga sfera (svet oko nas) zadate i da postoje odvojeno i nezavisno jedna od druge, dok bi bilo suvislo zamisliti da je data samo jedna sfera. Druga može biti odraz – ili kako već da se izrazimo – prve. Jedna se sfera (ona promenljiva), dakle, prilagođava drugoj (nepromenljivoj); uzimajući u obzir tradicionalna lingvistička tumačenja da je semantika glagola promenljiva, možemo da zaključimo da savremena nauka teži da jezik sagleda kao prilagodljivi odraz “stvarnosti”. Takvo poimanje proizvodi i tezu o ‘modalnim’ i drugim upotrebama glagolskih oblika. Sa druge strane, ako bi se semantička vrednost glagola pojmla kao konstanta, onda bi se podrazumevalo da dato Vreme (sa konstantnom semantičkom vrednošću) upućuje tendencijalno na uvek istu vrstu odnosa (temporalnog, aspektualnog, pojmovnog itd.), tj. da se sfera sveta oko nas određuje prema jeziku i njemu prilagođava. Prvi zadatak lingviste bi, u tom slučaju, bio da pobliže identifikuje konstantno u semantici Vremena i da na osnovu toga izvodi odgovarajuće lingvističke, ali i filozofske zaključke. U osnovi ovakvog gledanja na semantiku Vremena podrazumevalo bi se da čovek, svojim jezikom (pa onda i glagolskim oblicima kao delom jezika), određuje sebe, kako prema drugim ljudima, tako i prema prirodnom okruženju i relevantnim fenomenima toga okruženja (a među relevantne elemente okruženja možemo da svrstamo i pojam vremena). Pretpostavka koju ovde usvajamo, doduše bez objektivnih mogućnosti da je razrađujemo i dokazujemo, jeste da svakim svojim iskazom i izlaganjem govornik gradi i određuje svet oko sebe. Pojednostavljeno rečeno, uloga spoljnih nadražaja svodi se na to da su oni očekivan početni materijal za fizičku, mentalnu ili jezičku aktivnost. Konkretno: kada govornik / pisac, gradeći izlaganje, upotrebi npr. FUTA da označi pretpostavku vezanu za prošlost, odnosno kada upotrebi taj isti FUTA da označi antecedentnu radnju u dimenziji budućnosti, služi se jednim semantički konstantnim Vremenom da bi označio dve različite dimenzije: dimenziju prošlosti i dimenziju budućnosti (služimo se, opet, tradicionalnim metaforama). Dok se tradicionalna lingvistika usredsređuje na podvajanje semantike glagolskog

oblika, ostavljajući označene dimenzije kao apsolutne kategorije, jedan drugačiji pristup ovom pitanju upravo bi mogao da bude zasnovan na traženju onih zajedničkih osobina različitih temporalnih dimenzija koje omogućuju da budu označene jednim te istim Vremenom. To je zadatak koji lingvista može samo delom da ispuni, budući da se takvom postavkom iz korena remeti opšteprihvaćeni pogled na svet.

Odnos TRAP : TRAPR

Treba istaći da u savremenom italijanskom jeziku između ova dva Vremena ne postoje suštinske dodirne tačke ili sličnosti, budući da su ona funkcionalno i semantički upadljivo diferencirana. Ova dva Vremena, za razliku od para PREM i PPROS ne predstavljaju izvor nedoumica u jezičkoj produkciji. Ono što u vezi sa njima treba svakako istaći jeste činjenica da danas TRAPR u zavisno-vremenskoj rečenici iskazuje završni trenutak (završenost) radnje kojoj odmah, sekvencijalno, sledi radnja u nezavisnoj, čime se stvara tesna logička veza (i, tradicionalno, temporalna) između dva glagola i dve radnje (up. BERTINETTO 1986 : 478-482). Sa druge strane, TRAP ne stvara, na morfosintaksičkom nivou, efekat neposredne temporalne i uzročno-posledične povezanosti sa radnjom glagola u upravnoj rečenici. Takva povezanost može postojati, eventualno, na semantičkom nivou, ili se ona može pretpostaviti na osnovu poznavanja sveta. Sličnu pojavu opisali smo u odeljku 1.2.1.3 (*IMP i relacija postcedentnosti u odnosu na radnju iz dimenzije prošlosti*), i ona se tiče IMP, infinitiva i CONDP kao tri paralelna sredstva za iskazivanje 'budućnosti u prošlosti' od kojih svako ima svoja specifična semantička obeležja.

U starijim epohama italijanskog jezika situacija sa pluskvamperfektima bila je obrnuta: TRAP je bio marginalno vreme, dok se TRAPR koristio mnogo više, i to pretežno u nezavisnim rečenicama, gde je najverovatnije imao posebnu temporalnu i aspektualnu vrednost¹⁵³. Teorijski posmatrano, možda bi eventualni naziv *piuccheperfetto dipendente*, ili *legato* (ovim se pridevima upućuje na sintaksičke odlike ovog Vremena) ili sl. za tradicionalni TRAPR mogao da se suprotstavi nazivu *TRAP sciolto*, ili *assoluto* ili sl., tako da se već u samom nazivu istakne ono sintaksičko i semantičko obeležje koje predstavlja suštinsku razliku između ova dva glagolska oblika; međutim, sa praktične strane, sama činjenica da je TRAPR u povlačenju upućuje na

¹⁵³ Bertinetto (1986 : 478-482) i Ambrosini (1960-61 : 13-124).

zaključak da takva terminološka distinkcija ne predstavlja prioritetni zadatak.

2.2.6. Zaključak

TRAP se, tradicionalno, tretira kao relativno Vreme kojim se iskazuje radnja (ili stanje) koja se završila u trenutku kada je započela druga radnja, odnosno kada je nastupilo drugačije stanje. Međutim, kao što se moglo videti u prethodnim odeljcima, antecedentnost se ne mora posmatrati kao osnovna i glavna osobina TRAP. U nediferenciranoj dimenziji prošlosti, u tom svetu ne-aktuelnog i nemogućeg (sa stanovišta našeg sveta *hic et nunc*), TRAP poprima jednu semantičku vrednost koju možemo, makar radno i privremeno, nazvati *sekundarna pozadina*. Kako smo prethodno već istakli, mišljenja smo da i TRAP i IMP iskazuju stanja, bilo kao odsustvo procesa, bilo kao nerelevantnost, kao odsustvo rezultata procesa. Dok se stanje iskazano sa IMP tretira kao stanje koje je podložno izmenama (potencijalnost kao osnovno semantičko obeležje IMP može biti jedno od objašnjenja širokog spektra ‘modalnih’ upotreba ovog Vremena), stanje iskazano sa TRAP isključuje mogućnost da se to stanje promeni, što stvara dve posledice:

1. takvo stanje, zbog svoje ‘inertnosti’, privlači manju pozornost u procesu komunikacije, u kojoj su učesnici usredsređeni na događaje i procese, tako da mu osnovano možemo dodeliti atribut *sekundaran*;
2. samo odsustvo mogućnosti promene stanja tumači se - krivo, po našem mišljenju - kao perfektnost, tako da se TRAP tradicionalno uvrštava među perfektna Vremena.

U radu navedeni primeri upotrebe TRAP, ali i mnogi drugi, mogu da govore u prilog ideji da ovo Vreme treba posmatrati manje iz perspektive koja naglašava temporalnost glagolskih oblika, a više imajući u vidu relevantnost koju u okviru teksta poprima glagol konjugiran u TRAP.

Ovim osvrtom na TRAP sigurno nisu iscrpljena - zapravo, jedva su dodirnuti - sva pitanja i nedoumice vezane kako za vrednost TRAP, tako i za njegovo tumačenje. Ali, ova se

razmišljanja o glagolskim Vremenima mogu smatrati tek početnim lingvističkim spekulacijama.

2.3. Trapassato remoto

O TRAPR, njegovim temporalnim, semantičkim i stilskim vrednostima bilo je reči u prethodnim odeljcima, gde se o ovom Vremenu raspravljalo iz perspektive njegovog odnosa prema PREM i TRAP. Na ovom mestu želimo samo da signaliziramo da TRAPR, uprkos striktnim pravilima, ponekad ne stoji obavezno u zavisno-vremenskoj rečenici čija upravna rečenica sadrži PREM. Up. primere:

(372) Il rapporto tra lo storico e il profeta è la controparte ebraica del rapporto greco tra storico e filosofico. Ma, almeno dopo che Platone ebbe formulato a fondo l'antitesi tra tempo ed eternità, nel pensiero greco non poteva esserci collaborazione tra storia e filosofia, come c'era nel pensiero ebraico tra storia e profezia. (IACONO, www.italicon.it)

(373) Non è una coincidenza fortuita il fatto che il movimento nazionalistico antisemita nelle università tedesche sia cominciato dopo che Bismarck ebbe contribuito alla vittoria del protezionismo e si fu staccato dai liberali. (GAETA-VILLANI 1980 : 268)

Ukoliko se prvi primer posmatra normativno, i to iz perspektive IMP u upravnoj rečenici *poteva esserci collaborazione*, onda se umesto TRAPR pre mogao očekivati TRAP; i, iz obratne perspektive, mogao se očekivati PREM *poté esserci collaborazione* u upravnoj rečenici. Autor se slobodno opredelio da promeni strategiju izlaganja na mestu na kojem sintaksa italijanskog jezika to inače ne dozvoljava; prelazak na strategiju opisivanja olakšan je činjenicom da je ceo izraz *poteva esserci collaborazione*, sa akcionalne tačke gledanja, stativan (posebno je pitanje da li bi se ta stativnost suštinski zadržala i sa PREM *poté*: po našem mišljenju, ima prostora i za takvo tumačenje, premda ne možemo a da ne uvažimo činjenicu da perfekтивna Vremena nekih modalnih glagola upućuju na vrlo verovatnu *izvršenost* glagolske radnje: pitanje iskazivanja pozadine, drugog plana pomoću PREM - jer se ovde o tome radi - zahtevalo bi posebnu pažnju i prostor): autor zadržava pažnju na *stanju* u filosofiji nakon Platonovog razmatranja o vremenu i večnosti: to stanje je samo u posrednoj, 'labavoj' uzročno-posledičnoj i smisaonoj vezi sa

antecedentnom radnjom (*ebbe formulato*), dok bi PREM, naprotiv, iskazivao direktnu smisaonu i uzročno-posledičnu vezu sa radnjom glagola u TRAPR.

U drugom primeru TRAPR u zavisno-vremenskoj rečenici zavisi od *congiuntivo passato*, Vremena koje nema naročitih sličnosti sa PREM, a i samo se nalazi u zavisnoj rečenici.

2.3.1. Trapassato remoto i druga Vremena

O odnosu TRAPR i drugih Vremena raspravlja se u odeljcima posvećenim drugim Vremenima koja smo uzeli u razmatranje u ovom radu, budući da smo tim Vremenima, prirodno, dali veći prostor i značaj.

2.3.2. Zaključak

TRAPR je glagolsko vreme koje u savremenom italijanskom jeziku sreće prilično retko, a u govornom gotovo nikada. Upotrebu i vrednosti TRAPR interesantno je posmatrati u dijahronijskoj perspektivi i pratiti promenu sintaksičkih uslovljenosti njegove upotrebe i, samim time, promene u njegovoj semantici: takvo istraživanje, međutim, ne spada u neposredne zadatke ovog rada. TRAPR stvara utisak upadljive i naglašene distanciranosti u odnosu na predmet izlaganja (ovakvom utisku doprinosi i činjenica da je pomoćni glagol u PREM), i ono što treba istaći jeste činjenica da TRAPR predstavlja morfološko sredstvo koje snažno podseća na jezik književnosti i evocira obrasce književnog izlaganja. TRAPR, dakle, poseduje određen stilski naboj koji se može adekvatno iskoristiti u strukturiranju romana ili pripovetke, što savremeni autori i čine.

Na kraju, interesantno je primetiti da praktično ne postoji TRAPR za trpno glagolsko stanje¹⁵⁴ (npr. **dopo che fu stato comprato, si rivelò inutile*), što je pojava koju ne bi trebalo

¹⁵⁴ Odnosno, TRAPR *passivo* formalno postoji: prisutan je, npr, u tabeli pasivnih Vremena glagola *lodare* u DARDANO-TRIFONE (1997 : 296), ali nije praćen komentarom o upotrebi. Sporadične primere upotrebe pasivnog TRAPR moguće je naći putem Interneta; up.:

Dopo che fu stata legata al palo, un uomo alzò la mano e la folla si zittì. (OSCURO SIGNORE, www.digilander.iol.it) ili pomoću CD-ROMa LIZ 4.0, na kojem smo nakon pretrage celokupnog korpusa (tražili smo, doduše, samo kombinacije u kojima bi subjekt pasivnog TRAPR bio u jedini: *fu+stato* i *fu+stata*) našli samo sledeći primer, koji

objašnjavati nepoželjnim “gomilanjem” glagolskih oblika, budući da složeni, višočlani glagolski oblici ne predstavljaju stranu pojavu u italijanskom jeziku - up. trpni oblik CONDP:

(374) Attorno ai resti antropologici sono state raccolte molte decine di gusci di *Cerastoderma glaucum* (...), che sarebbero stati riversati nella fossa al momento della deposizione della bambina. (PESSINA 1998: 48)

Objašnjenje bi se moglo tražiti u pretpostavci da se trpno stanje italijanskog glagola iskazuje uvek složenim glagolskim oblicima, a složeni glagolski oblici tendencijalno upućuju na perfektivnost, tako da oblici pasivnog TRAPR stvaraju utisak nečega što bismo uslovno mogli nazvati *aspetto perfettivo sovrabbondante*. Reč je, naravno, o radnom nazivu, ali čini nam se da ovo pitanje zaslužuje posebnu pažnju.

očigledno ne pripada savremenom jeziku:

(...) ma poiché per più ore fu stato sospeso di quello dovesse fare, mandò (...) (GUICCIARDINI, *Storia d'Italia*, Lib. 14, cap. 8.3)

2.4. Futuro anteriore

FUTA je Vreme koje iskazuje radnju ili stanje u dimenziji budućnosti, a njihova se realizacija ne smatra neizvesnom, odnosno nije podložna promenama. Sa aspektualne tačke gledišta, reč je o perfektivnom glagolskom obliku. U gramatikama se redovno navodi kako se FUTA upotrebljava uz FUT u rečenicama koje upućuju na dimenziju budućnosti, pri čemu FUTA iskazuje radnju koja mora biti gotova pre nego što otpočne radnja iskazana sa FUT. Odnosno, FUTA je uslov koji određuje izvršavanje radnje iskazane sa FUT. Up. primer:

(375) Ma del tutto dubbia io vedo la via dei fatti di quel tempo: quando infatti tu **avrà** **raggiunto** l'età di 56 anni, a te solo e al tuo nome tutta la città si rivolgerà per ottenere aiuto, a te guarderà il Senato, a te gli Ottimati, a te gli Italici, a te i Latini; tu sarai l'unico cui si possa affidare la salvezza della città. (SCHILARDI 1963 : 32)

FUTA iskazuje neku vrstu "passato nel futuro" (DARDANO-TRIFONE 1997 : 323). U vezi sa upotrebom FUTA, SENSINI (1997 : 266) navodi primer:

Non appena *avrò finito* questo lavoro, andrò in vacanza

i napominje da FUT sve češće zamenjuje FUTA, "nel parlato e in testi anche scritti, di registro non particolarmente elevato". Ta je pojava, po Sensiniju, redovna kada ne postoji značajniji temporalni interval između dve radnje, ili kada su one očigledno istovremene. Ukoliko ne želimo da se služimo temporalnim metaforama, onda treba da kažemo da se FUTA koristi kada se želi naglasiti da njime iskazana radnja logički uslovljava drugu radnju (u nezavisnoj rečenici). Sa dva FUT iskazuje se slaba logička povezanost dveju radnji: one su suštinski napredne i verovatno nije u potpunosti ispravno tvrditi da se složena rečenica:

(376) Non appena finirò questo lavoro, andrò in vacanza

sastoji od, redom, vremensko-zavisne i nezavisne rečenice. Iz manje formalne perspektive

gledanja, moglo bi se tvrditi da ove dve rečenice imaju isti sintaksički rang, budući da su im predikati u istom glagolskom obliku. Ovakva teza svakako zahteva dublju analizu i argumentaciju. Vraćajući se tradicionalnim okvirima, treba istaći da navedene radnje možemo smatrati elementima istoga *skupa*. Odnos međusobne uslovljenosti FUTA i FUT unutar tog skupa ne bi trebalo označavati terminom *istovremenost*, jer bi se time stvarale nepotrebne asocijacije na tradicionalnu temporalnost. Pojam istovremenosti, zapravo, ne mora da ima dodirnih tačaka sa pojmom vremena ili temporalnosti, tako da bi bilo potrebno iznaći posebne termine za veze FUT-FUT i FUTA-FUT kako bi se izbegle zabune i dvosmislenosti. Radnja iskazana sa FUTA uslovljava izvršavanje radnje iskazane sa FUT, tako da možemo da tvrdimo da između njih postoji neka vrsta uslovljenosti, ili uzročno-posledične veze u širem smislu. Ova uzročno-posledična veza mogla bi se definisati kao relacija *uslova* (FUTA) i *posledice* (FUT) koja ima svoju jasnu jezičku realizaciju u morfosintaksičkim sredstvima kada se dimenzija “prebdućnosti” iz direktnog govora prebacuje u indirektan govor. Up.:

(377) Quando avrò finito i compiti, andrò a giocare.

Disse che quando **avesse finito** i compiti, **sarebbe andato** a giocare.

Up. i primer:

(378) (...): quali altre possibilità aveva il primo partito se non compattarsi sotto la sua guida pro forma nella speranza che quando **si fosse arrivati** al dunque la clientela media **scegliesse** di non alterare lo stato delle cose... (DI COSTANZO 1995 : 36)

u kojem se umesto COND glagola *scegliere* koristi IMP *congiuntivo*.

U tradicionalnoj formulaciji, FUTA se, uz to, sve više specijalizuje u tzv. modalnim upotrebama, tj. koristi se za druge temporalne dimenzije, naročito za izricanje sumnje ili nedoumice vezane za dimenziju prošlosti. Up.:

(379) Allora guardi. Si ricorda il modo un po' buffo con cui si usava fare l'inchino ai primi dell'Ottocento? **L'avrà visto** a teatro. (SALTARIN, www.dadamag.it)

(380) LA SPOSA - Non ti sei mai chiesto perché **avrà scelto** proprio la piscina del nostro palazzo? (MAZZUCCO 2001 : 49)

FUTA iskazuje nepromenljivo stanje koje pripada dimenziji zamišljenog sveta (*non hic / non nunc*) i nadovezuje se na činjenicu da mi do potvrde o takvom stanju potencijalno možemo da dođemo (dok nam dimenzija prošlosti nikada ne može ponuditi takvu potvrdu). Glagol *essere*, i kada je FUTA u pitanju, stvara određene probleme u tumačenju. U narednom primeru nalazimo se pred subjektom (*lui*) koji je u stanju da aktivno učestvuje u procesu (za razliku od drveta iz priče *L'albero che parla*):

(381) No, anche in futuro **non sarà stato** lui ad avermi ucciso, **sarà solo felice** che io sia morto.
(DREWERMANN 2000 : 14)

i po toj odlici perfektivno Vreme glagola *essere* načelno ne dolazi u konflikt sa našim poznavanjem sveta. Ono što može da iznenadi jeste činjenica da se posle glagola *essere* insistira na perfektivnosti i upotrebljava se *infinito passato* glagola *uccidere*. Ovim postupkom stvara se pomalo redundantan efekat, opravdan doduše činjenicom da se u iskazu ne gleda toliko na samo ubistvo koliko na posledice radnje, na stanje proizišlo iz čina ubijanja (direktnije se upućuje na društveni i moralni "status ubice" osobe koja je taj zločin izvršila - tj. koja će ga izvršiti, budući da ipak imamo posla sa FUTA).

FUTA može da ima i dopusnu vrednost, što ne iznenađuje, budući da je dopusna vrednost narednog i sličnih iskaza bliska epistemičnoj vrednosti FUTA:

(382) **avrò** anche **sbagliato** a reagire così, ma tieni conto che ero già molto nervoso
(DARDANO-TRIFONE 1997 : 497)

2.4.1. Futuro anteriore i druga Vremena

O odnosu FUTA i drugih Vremena raspravlja se, makar samo sporadično, u odeljcima

posvećenim drugim Vremenima koja smo uzeli u razmatranje u ovom radu, budući da smo tim Vremenima dali veći prostor i značaj.

2.4.2. Zaključak

Posmatrano iz tradicionalne perspektive, i FUTA, slično kao FUT, ima sposobnost da upućuje na bitno drugačiju temporalnu dimenziju od dimenzije na koju se primarno odnosi. Uz to, svršeni glagolski oblik tendencijalno vezujemo za pojam gotovosti, završenosti, prošlosti, tako da se pojava temporalne dizlokacije FUTA može tumačiti kao jedna od posledica ove tendencije. Treba primetiti da u svesti govornika, verovatno, značajnu semantičku ulogu igra sam pomoćni glagol, dok se “temporalna” orijentacija iskaza postiže odsustvom ili prisustvom jezičkog elementa koji ukazuje na nepromenljivost stanja na koje se iskaz odnosi (taj element je *particip prošli*).

Smatramo da bi i u slučaju FUTA trebalo o ovom Vremenu razmišljati kao o semantički homogenom glagolskom obliku koji uvek upućuje na istu dimenziju realnosti, s tom razlikom da FUTA izrazito naglašava nemogućnost da se realizuje bilo kakva promena kada su radnja ili stanje dimenzije budućnosti u pitanju. Kada je reč o dimenziji prošlosti, sličan odnos postoji između IMP i TRAP, o čemu je već bilo reči.

3. Zaključak

Pitanje o relativnoj vrednosti i upotrebi italijanskih Vremena morali smo, zbog obima i težine problematike, da svedemo na sagledavanje sintaksičkih i semantičkih fenomena koji se tiču najfrekventnijih glagolskih oblika i da se držimo uglavnom sistema indikativa, sa kraćim osvrtima na konjunktiv. Nakon svakog odeljka posvećenog nekom od selektovanih Vremena izložili smo kraća razmišljanja i utiske vezane za uočene pojave. Kako je ovaj rad zamišljen u prvom redu kao prilika da se na problematiku glagolskih Vremena pogleda iz drugačijeg ugla, iz perspektive koja relativizira značaj naše imanentne predstave o hronološkom vremenu u tumačenju glagolskog sistema, on će verovatno da deluje nekompletno u nekim svojim segmentima gde možda nisu uzeti u obzir svi pojavni oblici i sve upotrebe analiziranih Vremena. Čini nam se da je taj formalni nedostatak ovog istraživanja sekundaran u odnosu na osnovnu ideju koju zastupamo u samom radu. Ta ideja, naravno, zaslužuje još pažnje i njena valjanost treba tek da bude dokazana daljim proučavanjima koja treba - u optimističkim očekivanjima - da rezultiraju celovitom teorijom o glagolskom sistemu, koja će uzeti u obzir samo one elemente koji mogu da budu deo rigorozne naučne (i logičke) argumentacije.

Sada, dakle, na kraju rada trebalo bi da pokušamo da sažmemo zaključke iznesene na kraju svakog odeljka i da pokušamo da proizvedemo celovit i koherentan pogled na upotrebu italijanskih Vremena, polazeći od osnovnog stanovišta koje je usvojeno u ovom radu. Nešto što je ranije izneseno neminovno će biti ponovljeno i ovde; sa druge strane, možda nećemo ni na ovom mestu da uspemo da problem semantike glagolskog sistema sagledamo kao celinu i da damo valjan, koherentan odgovor sa specifičnom naučnom težinom. Takav nam se cilj čini možda i preambicioznim za jednu doktorsku disertaciju, jer po dometu više nalikuje na životno dostignuće nego na ishodište jednog, u suštini, propedeutičkog istraživanja. S obzirom na obim problematike, na složenost problema i na činjenicu da razmišljanja izložena u ovom radu zahtevaju u svakom slučaju dodatnu doradu i analizu, takav nedostatak možda i neće predstavljati kapitalnu slabost ovog rada i teze na kojoj je on zasnovan.

Prvi zaključak koji nam se nameće jeste da ova studija ne predstavlja toliko rezultat i u manjoj ili većoj meri definitivno ishodište naših lingvističkih interesovanja, već jednu od

obaveznih stanica u našem razmišljanju o čoveku i o njegovom jeziku. Studija se tiče u prvom redu italijanskog jezika, što je i prirodno, s obzirom na naša lična i profesionalna interesovanja. Međutim, trudili smo se da neke probleme vezane za glagolski sistem sagledamo u širim, opštelingvističkim okvirima, bilo pozivajući se na druge jezike (među kojima je u prvom redu srpski, putem povremenog kontrastiranja jezičkih pojava u italijanskom i srpskom), bilo tražeći tumačenja koja su možda bliža opštelingvističkoj problematici nego samoj italijanistici. Približavanje opštelingvističkim vodama prirodna je ambicija svake posebne lingvističke teorije, jer ona treba da ima opštu primenljivost na sve poznate jezike. Ipak, nastojali smo da se približimo suštini problema upotrebe Vremena oslanjajući se uglavnom samo na nama dovoljno dobro poznatim jezicima, izbegavajući da navodimo primere iz arealno ili tipološki dalekih ili manje poznatih jezika (navođenje primera iz manje poznatih ili egzotičnih jezika predstavlja gotovo opšte mesto velikog broja lingvističkih studija: dok takav postupak može da ima svoje naučno opravdanje u okvirima lingvističke tipologije, za ovaj bi rad “egzotični” primeri predstavljali nesvršishodno i nepotrebno opterećenje, budući da smo se trudili da naše razmišljanja usredsredimo na semantiku italijanskog iskaza i da se usredsredimo na kognitivnu dimenziju koja stoji u osnovi fenomena jezika i koja je zapravo uzrok mnogim pojavama u samom jeziku). Bavljenje jezikom treba da bude i bavljenje načinom na koji su, s jedne strane, u čoveku organizovani procesi primanja i obrade podataka iz spoljnog sveta, a sa druge strane treba da bude bavljenje načinom na koji su organizovani procesi iznošenja podatka u spoljni svet. Pored glagolskog sistema, i proučavanje drugih elemenata jezika može da doprinese dubljem sagledavanju zakonitosti prisutnih u procesu *input*-a i *output*-a, tako da glagolska Vremena moramo smatrati samo jednim od sredstava pomoću kojih bi se pozadina tih procesa bolje razumela.

Drugi relevantan zaključak do kojeg smo došli jeste da razmišljanje o glagolima i glagolskom sistemu ne treba organizovati isključivo u okvirima tradicionalnih, intuitivnih (pa i samim jezikom nametnutih) predstava o svetu oko nas. Više puta smo u radu istakli da naša razmišljanja ne mogu da se zasnivaju na pojmu hronološkog vremena, i to iz prostog razloga što ne postoji valjana, naučno prihvatljiva definicija tog pojma; naša intuitivna predstava, ili predrasuda, o pojmu hronološkog vremena može da posluži kao praktičan, razumljiv i prihvatljiv okvir za bavljenje glagolom. Ali, reč je o intuitivnoj predstavi, o pojmu koji nije prošao kroz

postupak naučnog ispitivanja i definisanja, pa bi samim tim trebalo da i rezultati razmišljanja zasnovanih na hronološkom vremenu budu sami po sebi nedostatni i neutemeljeni - koliko god da oni deluju "ugodno" zdravom razumu i da smo na takav način razmišljanja navikli. Dakle, imali smo priliku da se uverimo da se u svakoj studiji o glagolskim sistemima pojam vremena uzima zdravo za gotovo, on se smatra apriornom datošću koja poput nekakvog postulata neumoljivo usmerava naučnu i filozofsku spekulaciju u unapred određene pravce. Naš pokušaj da zamislimo svet u kojem ovakva predstava o vremenu ne igra tako značajnu ulogu, ili da čak zamislimo svet u kojem vreme, u suštini, ne postoji (već predstavlja rezultat određenog načina na koji se poima naše delanje i svet oko nas) svakako ne predstavlja lak zadatak, jer se takvim pogledom nameće potreba da se raskine sa uvreženim obrascima razmišljanja i poimanja sveta. Baveći se glagolskim sistemom italijanskog i srpskog jezika pružila nam se mogućnost da zaključimo kako se praktično sva Vremena mogu upotrebljavati kao relativna (dizlocirano), kako Vremena upućuju na ovo ili ono hronološko vreme u zavisnosti od govornikove namere ili od konteksta, nezavisno od tradicionalnih predstava govornikâ. Sama ova činjenica, sama neodređenost glagolskih Vremena trebalo bi da doprinese relativiziranju uloge pojma vremena u lingvističkim diskusijama.

Svakako se može primetiti kako su primeri navedeni u radu možda marginalni, manje frekventni u odnosu na standardnu, "kanonsku" upotrebu glagolskih Vremena i na njihovu prihvaćenu temporalnu semantiku. Pitanje navodne manje frekvencije primera upotrebe Vremena (a na tim se primerima zasniva ovaj rad) može se tumačiti i kao posledica uvreženog pogleda na svet i poimanja Vremena koji dopuštaju da se i na primere koje navodimo u ovom radu gleda kao na aberaciju (koja se onda objašnjava na razne načine, najčešće kao "modalna"¹⁵⁵ upotreba datog Vremena), ali zato nameću (putem mehanizama automatizacije i nekritičkog primanja sadržajâ, što čini sastavni deo jezika) 'ne-aberantne' primere kao jedinu prihvatljivu / prihvaćenu pravilnost. Jednom kada se asimiluje gledište koje zastupamo u ovom radu, nema razloga da se semantika glagolskih Vremena uopšte, odnosno svih upotreba određenih Vremena,

¹⁵⁵ Ako i ima modalnosti u upotrebi glagolskih oblika, ona je sadržana u psihološkom i afektivnom stavu govornika prema svom unutrašnjem i prema spoljnjem svetu, a jezik i glagolski oblici predstavljaju puko sredstvo kojim se govornikov stav iskazuje. U nedostatku hronološke dimenzije postojanja (sa tradicionalnom prošlošću, sadašnjošću i budućnošću), radnje i stanja koja su prisutna u govornikovom izlaganju treba shvatiti kao odraz njegovog psihološkog stava prema spoljnjem svetu.

ne preispita u ovakvom ključu.

Treći zaključak, pored skeptičnog stava u odnosu na opravdanost navike da se u analizi upotrebe glagolskih Vremena uzima u obzir hronološko vreme kao bitan parametar, jeste da smo u ovom radu nastojali da skrenemo pažnju na hipotezu o semantičkom jedinstvu glagolskih oblika. Konsekventno ovom opredeljenju, morali smo da negiramo opravdanost postupka fragmentacije značenja glagolskih oblika analitičkim postupkom kojim se žele objasniti razne (“modalne”) upotrebe glagolskih Vremena. Te razne upotrebe glagolskih Vremena mogu se smatrati aberacijom od pravila: međutim, u lingvistici ne tumače se uzroci takvih aberacija, već se daje njihova deskripcija putem raznih etiketa. Takve etikete, a neke od njih imali smo prilike da uvrstimo u ovaj rad, po našem mišljenju ne doprinose boljem razumevanju funkcije i semantike glagolskog oblika, već jednostavno usitnjavaju njegovu suštinu i kao da nas udaljavaju od razumevanja celine pružajući nam samo fragmentarne podatke prikazane kao objašnjenje. Hipoteza o jedinstvenom značenjskom jezgru svakog glagolskog Vremena povlači za sobom i potrebu da se njegovo označeno drugačije pojmi. Pred činjenicom da, npr., IMP može da upućuje na sve tri tradicionalne dimenzije vremena, mi u ovom radu nastojimo da taj fenomen i njemu slične pojave objasnimo pretpostavkom da tri pomenute temporalne dimenzije poseduju dovoljan broj zajedničkih karakteristika koje se označavaju jednim glagolskim oblikom - u ovom slučaju, sa IMP. Ostaje pitanje šta je zajedničko dimenziji prošlosti, sadašnjosti i budućnosti. Ovakva hipoteza, tj. njene implikacije o zajedničkim karakteristikama prošlosti, sadašnjosti i budućnosti (u slučaju IMP), u priličnoj meri se kosi sa uvreženim pogledom na svet, jer *de facto* izjednačuje, pa samim time i relativizira, a možda čak i negira svrsishodnost ideje da se naše postojanje shvati kao proces koji se odvija u vremenu. Savremena, odnosno zapadnoevropska predstava o razvoju i vremenu, na kojoj počiva naše poznavanje sveta, doduše, relativno je novijeg datuma i trebalo bi da je posmatramo sa onom dozom rezerve koja će nam dozvoliti da ovakva razmišljanja dodatno produbimo i da im nađemo adekvatne argumente.

Šta reći o najvažnijim Vremenima na kraju ovih razmišljanja? Grubo rečeno, možemo da zaključimo da se prošla Vremena (odnosno: Vremena dimenzije prošlosti) odnose na svet *non hic et non nunc*, koji za nas ne postoji u čisto fizičkom ili materijalnom smislu (ovo je važno da istaknemo, budući da se pojam vremena gotovo redovno poistovećuje sa prostorom i od njega, putem analogije, poprima obeležja materijalnog); tradicionalno shvaćena prošlost predstavlja

irealan svet koji postoji u našoj mašti, ili u našim sećanjima i sl. U italijanskom jeziku ovaj irealni mentalni svet nije segmentovan na različite vremenske planove, nivoe, dubine kako se to obično prikazuje u gramatikama italijanskog jezika. Mi bismo bili skloni da prošlost (tj. irealni, mentalni svet) shvatimo kao homogenu celinu, iz prostog razloga što nam se čini da u filozofskom smislu nema smisla stratifikovati nešto što nije. U takvoj optici, Vremena dimenzije prošlosti prestaju da upućuju na pojedine segmente te prošlosti (“bliža” ili “dalja” prošlost. “pretprošlost” itd.), već govore o stavu koji govornik ima o radnjama ili stanjima koja pripadaju toj dimenziji. Tako, PREM i PPROS obavljaju funkciju “nosećeg Vremena” (*leading tense*) u izlaganju koje se odnosi na irealni svet. Videli smo da i TRAP može da obavlja istu funkciju kao i PREM i PPROS. U tom smislu, razlika između ova tri Vremena može se shvatiti kao razlika u značaju koji želimo da damo radnjama ili stanjima o kojima pripovedamo. PPROS obaveštava da govornik pripisuje izrazitu relevantnost predmetu svog izlaganja (do te mere da se PPROS može smatrati Vremenom “gotove sadašnjosti”), i nosi primarnu informaciju (ta se informacija odnosi na prvi plan, *foreground*); TRAP obaveštava da predmet izlaganja ne poseduje naročitu relevantnost za govornika i da nosi sekundarnu informaciju (informacija se odnosi na pozadinu, *background*). PREM je standardno vreme izlaganja: zbog svoje frekvencije semantički je neutralisan, tako da danas služi za iskazivanje objektivnog, distanciranog stava govornika u odnosu na radnju ili stanje koje su predmet izlaganja. Za razliku od PPROS ili TRAP, PREM se odlikuje izrazitom sekvencijalnošću koja gotovo u potpunosti inhibira relativnu upotrebu ovog Vremena (to nije slučaj sa PPROS i TRAP; za ova dva Vremena bi se reklo da u suštini upućuju više na stanje nego na radnju, proces - a tumačenje o njihovoj sekvencijalnosti najverovatnije je podstaknuto aspektualnim odlikama participa prošlog). IMP kao Vreme kojim se označavaju stanja bi, na osnovu ovoga što smo upravo rekli, trebalo da bude bliži onom “dubinskom značenju” koje imaju PPROS i TRAP; u svesti savremenog govornika situacija je nešto drugačija: IMP je, danas, glagolsko Vreme koje upućuje na stanja, a nema one aspektualne odlike (perfektivnost) koje poseduju PREM, TRAP i PPROS - nema sposobnost da pruži celovitu i zaokruženu informaciju o predmetu izlaganja. Informacija koju daje IMP nije celovita i zaokružena: ovo Vreme upućuje na nešto što bismo mogli da nazovemo specifičnim terminom *ne-radnjom*, koja se nigde (ili nikada) ne ostvaruje, odnosno koja nigde ne poprima obeležje celovite i zaokružene informacije kakvu pak pružaju perfektivna Vremena. Možda je ovo

semantičko obeležje razlog zbog kojeg se IMP koristi za označavanje *ne-radnji* nezavisno od dimenzije vremena na koju se odnosi. Pomoću IMP govornik iskazuje da ne očekuje da radnja glagola može da pređe u status celovite i zaokružene informacije. IMP je, dakle, sličan PREM, TRAP i PPROS po tome što upućuje na dimenziju irealnosti (prošlosti), a razlikuje se od njih po tome što ne pruža celovitu informaciju o radnji ili stanju. Pošto u većoj meri upućuje na irealnost i pošto isključuje tradicionalno shvatanje temporalnosti (ni u Reichenbachovom grafičkom prikazu Vremena nema prostora za IMP: samim tim, obični govornici ga i ne shvataju kao “Vreme konkretnih događaja”), IMP se koristi za označavanje irealnosti uopšte (dakle, nezavisno od bilo koje temporalne dimenzije). PRES, sadašnje Vreme (ili: Vreme dimenzije sadašnjosti) odnosi se na jedini svet za koji govornik može (skeptici bi rekli: *sa velikom dozom verovatnoće*) da tvrdi da postoji. Ako se odbace dimenzije temporalnosti, onda i PRES prestaje da bude Vreme koje upućuje na neko “vreme”; on jednostavno obaveštava da glagolom iskazana radnja jeste i da je ona veoma relevantna za govornika. FUT i FUTA, buduća Vremena (preciznije: Vremena dimenzije budućnosti) odnose se na svet koji ne postoji, ali realizacija takvog sveta - za razliku od irealnog sveta dimenzije prošlosti - nije isključena, već se on prikazuje kao potencijalnost, kao nešto što je ostvarljivo i za šta se govornik može angažovati, založiti. U nemogućnosti, odnosno mogućnosti realizacije glagolom iskazane radnje leži razlika između dimenzije prošlosti i dimenzije budućnosti.

Ukoliko bi se, daljim istraživanjem i radom na ovom problemu eventualno ispostavilo da ovakav pogled na glagolski sistem ima svoju zasnovanost, ostaje otvoreno pitanje kakve bi teorijske konsekvence imala za lingvistiku ovakva tačka gledišta. Odstranjivanje vremena iz spekulacije o glagolima značilo bi da se taj pojam mora dosledno odstraniti i iz lingvističke spekulacije uopšte, tako da bi se onda otvorilo logičko pitanje šta raditi sa priložima za vreme, sa predložima koji iskazuju vremensku relaciju, sa datumima itd., kako uklopiti ove elemente iskaza u ovakav pogled na jezik i na svet. I, više od ovog u suštini stručnog problema, nameće se pitanje u kojoj bi se meri i na koji bi se način ovakav pogled na jezik odrazio i na poimanje sveta. Teško je i nezahvalno projektovati bilo kakva predviđanja, ali smatramo da ni gramatika bez dimenzije vremena ni svet bez vremena ne bi suštinski promenili - barem ne u dužem vremenskom periodu - tradicionalnu predstavu o svetu. A, uostalom, promena predstave o svetu za ogromnu većinu ljudi ne mora da ima praktične posledice: znamo da živimo na okrugloj

planeti, ali nam ta činjenica u svakodnevnom životu vrlo malo znači - sve svoje radnje bismo sasvim lepo obavljali i na ravnoj ploči...

4. Bibliografija

4.1. Studije i članci

1. ABRAHAM (1996), Werner A., *The Aspect-Case Typology Correlation: Perfectivity Triggering Split Ergativity*. U: **Folia Linguistica. Acta Societatis Linguisticae Europaeae**, vol. XXX/1-2, Mouton Publishers, The Hague 1996, str. 5-34
2. ABRAHAM (1999), Werner A., *How descending is ascending German? On the deep interrelations between tense, aspect, pronominality and ergativity*. U: **Tense-Aspect, Transitivity and Causativity. Essays in honour of Vladimir Nedjalkov**, edited by Werner Abraham and Leonid Kulikov. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia 1999, str. 253-292
3. ALEXIADOU (1996), Artemis A., *Aspectual Restrictions on Word Order*. U: **Folia Linguistica. Acta Societatis Linguisticae Europaeae**, vol. XXX/1-2, Mouton Publishers, The Hague 1996, str. 35-46
4. AMBROSINI (1960-61), Riccardo A., *L'uso dei tempi storici nell'italiano antico*. U: **L'Italia dialettale**, vol. XXIV (Nuova Serie, I), Pisa 1960-1961, str. 13-124
5. ANDERSON (1982a), Lloyd A., *Universals of Aspect and Parts of Speech: Paralels between Signed and Spoken Languages*. U: **Tense and aspect: Between Semantics and Pragmatics**. Ed. by Hopper, Paul J. Amsterdam/Philadelphia, Benjamins 1982, str. 91 - 114
6. ANDERSON (1982b), Lloyd A., *The 'Perfect' as a Universal and as a Language-Particular Category*. U: **Tense and aspect: Between Semantics and Pragmatics**. Ed. by Hopper, Paul J. Amsterdam/Philadelphia, Benjamins 1982, str. 227 - 264
7. ANDERSSON (1979), Richard, H. A., *Evolution of the past tense in Romance*. U: **Studia Linguistica**, anee XXXIII, I-II, 1979, sr. 120-129
8. AQVIST (1976), Lennart A., *Formal semantics for verb tenses as analyzed by Reichenbach*. U: **Pragmatics of Language and Literature** (Teun A. van Dijk ed.), North-Holland Publishing Company, Amsterdam - Oxford - American Elsevier Publishing Company, Inc. - New York, 1976, str. 229-236

9. ARMSTRONG (1981), David A., *The Ancient Greek Aorist as the Aspect of Countable Action*. U: **Tense and Aspect**. Edited by Philip J. Tedeschi and Annie Zaenen. Syntax and Semantics 14, Academic Press Inc., New York (etc.) 1981, str. 1-12
10. BAAR (1994), Tim van B., *Perfect, Prospective and Perspectivity*. **Tense and Aspect in Discourse**. Ed. by Co Vet & Carl Veters. Mouton de Gruyter, Berlin - New York, 1994, str. 147 - 159
11. BACHE (1982), Carl B., *Aspekt and Aktionsart: towards a semantic distinction*. U: **Journal of Linguistics**, vol. 18, Cambridge University Press, 1982, str. 57-72
12. BACHE (1994), Carl B., *Verbal categories, form-meaning relationships and the English perfect*. U: **Tense, Aspect and Action: Empirical and Theoretical Contributions to Language Typology**. Ed. by Carl Bache, Hans Basboll, Carl-Erik Lindberg. Mouton de Gruyter, Berlin, New York, 1994, str. 43-60
13. BANFI (1990), Emanuele B., *Infinito (ed altro) quale forma basica del verbo in micro-sistemi di apprendimento spontaneo di italiano-L2: osservazioni da materiali di sinofoni*. U BERNINI-GIACALONE RAMAT (1990), str. 39-50.
14. BATTAGLIA-PERNICONE (1998), Salvatore B.- Vincenzo P., **Grammatica italiana**. Loescher, Torino 1998 (prvo izdanje: 1962)
15. BAZZANELLA (1987), Carla B., *I modi dell'imperfetto*. U: **Italiano&Oltre**, Anno II (1987), n. 1, gennaio-febbraio, str. 18-22
16. BAZZANELLA (1994), Carla B., **Le facce del parlare**. La Nuova Italia, Firenze 1994
17. BECK-BUSSE (1995), Gabriele B.B., *Per una rilettura di 'Verbs and Times' di Zeno Vendler*. U: **Studi Italiani di Linguistica Teorica e Applicata**, Anno XXIV (1995), vol. 1, str. 43-58
18. BELIĆ (1958), Aleksandar B., **O jezičkoj prirodi i jezičkom razvitku**. Naučna knjiga, Beograd 1958 (1. izdanje: 1941/45)
19. BENNET (1981), Michael B., *On Tense and Aspect: One Analysis*. U: **Tense and Aspect**. Edited by Philip J. Tedeschi and Annie Zaenen. Syntax and Semantics 14, Academic Press Inc., New York (etc.) 1981, str. 13-29
20. BENTHEM (1994), J. van B., *Temporal Logic*. U: **The Encyclopedia of Language and Linguistics**, Pergamon Press, Oxford - New York - Seoul - Tokyo, vol. 9, 1994, str. 4553-4558

21. BERNINI (1990), Giuliano B., *L'acquisizione dell'imperfetto nell'italiano lingua seconda*. U: **Storia dell'italiano e forme dell'italianizzazione Atti del XXIII Congresso Internazionale di Studi (Trento - Rovereto, 18-20 maggio 1989)**, SLI 28, Bulzoni, Roma 1990, str. 157-179
22. BERNINI - GIACALONE RAMAT (1990), Giuliano B. / Anna G. R. (a cura di), **La temporalità nell'acquisizione di lingue seconde**. Atti del Convegno internazionale, Pavia, 28-30 ottobre 1988. Franco Angeli, Milano 1990
23. BERRETTA (1991), Monica B., *Parliamo del nostro futuro*. U: **Italiano & Oltre**, VI, n. 3 (1991), str. 135-140
24. BERRETTA (1992), Monica B., *Sul sistema di tempo, aspetto e modo nell'italiano contemporaneo*. U: **Linee di tendenza dell'italiano contemporaneo. Atti del XXV Congresso Internazionale di Studi della Società di Linguistica Italiana (Lugano, 19-21 settembre 1991)**, SLI 33, Bulzoni, Roma 1992, str 135-153
25. BERRETTONI (1972A), Pierangiolo B., *Funzione aspettuale e funzione narrativa dei tempi storici in un modulo dantesco*. U: **L'Italia dialettale**, vol. XXXV (Nuova Serie, XII), Pisa 1972, str. 25-49
26. BERRETTONI (1972b), Pierangiolo B., *La metafora aspettuale*. U: **Studi e saggi linguistici**, vol. XII, Pisa 1972, str. 251-259
27. BERRETTONI (1974), Pierangiolo B., *Appunti sul problema dell'aspetto verbale*. U: **Studi e saggi linguistici**, vol. XIV, Pisa 1974, str. 86-114
28. BERRETTONI (1976), Pierangiolo B., *Per un'analisi del rapporto tra significato lessicale e aspetto in greco antico*. U: **Studi e saggi linguistici**, vol. XVI, Pisa 1976, str. 207-236
29. BERRETTONI (1979), Pierangiolo B., *Sull'interpretazione localistica dei verbi di sensazione*. U: **Studi e saggi linguistici**, vol. XIX, Pisa 1979, str. 233-245
30. BERRETTONI (1982), Pierangiolo B., *Aspetto verbale e viaggi temporali. Sul contenuto semantico dell'aspetto progressivo*. U: **Studi e Saggi Linguistici** 22, 1982, str. 49-117
31. BERRETTONI (1983), Pierangiolo B., *A proposito di pluralità verbale*. U: **Studi e saggi linguistici**, vol. XXIII, Pisa 1983, str. 93-110

32. BERRETTONI (1986), Pierangiolo B., *Intervento di fattori tempo-aspettuali nell'interpretazione di strutture coordinate*. U: **Studi e saggi linguistici**, vol. XXVI, Pisa 1986, str. 187-219
33. BERRETTONI (1989a), Pierangiolo B., *An idol of the school: the aspectual theory of the Stoics*. U: **Rivista di Linguistica**, vol. 1, n. 1, 1989, str. 33-68
34. BERRETTONI (1989b), Pierangiolo B., *Further remarks on the Stoic theory of tenses*. U: **Rivista di Linguistica**, vol. 1, n. 2, 1989, str. 251-275
35. BERTINETTO (1980), Pier Marco B., *Nuovamente sull'imperfetto narrativo*. U: **Lingua Nostra**, vol. XLI, fasc. 2-3, giugno-settembre 1980, str. 83-89
36. BERTINETTO (1981), Pier Marco B., *Il carattere del processo ('Aktionsart') in italiano. Proposte, sintatticamente motivate, per una tipologia del lessico verbale*. U: **Tempo verbale. Strutture quantificate in forma logica. Atti del Seminario dell'Accademia della Crusca, 13-14 dicembre 1979, Firenze**, Presso l'Accademia della Crusca 1981, str. 11-87
37. BERTINETTO (1986), Pier Marco B., **Tempo, aspetto e azione nel verbo italiano**. Crusca, Firenze 1986
38. BERTINETTO (1989-1990), Pier Marco B., *Le perifrasi verbali italiane*. U: **Quaderni Patavini di Linguistica** 8-9, 1989-1990, str. 27-64
39. BERTINETTO (1990), Pier Marco B., *Perifrasi verbali italiane: criteri di identificazione e gerarchia di perifrasticità*. U: Bernini-Giacalone Ramat (1990), str. 331-350
40. BERTINETTO (1992), Pier Marco B., *Le strutture tempo-aspettuali dell'italiano e dell'inglese a confronto*. U: **Linee di tendenza dell'italiano contemporaneo**. Atti del XXV Congresso Internazionale di Studi, Lugano 19-21 settembre 1991, Bulzoni 1992, str. 49-68
41. BERTINETTO (1994a), Pier Marco B., *Statives, progressives, and habituals: analogies and differences*. U: **Linguistics**, vol. 32-3 (331), Mouton de Gruyter, Berlin - New York 1994, str. 391-423
42. BERTINETTO (1994b), Pier Marco B., *Temporal reference, aspect and actionality: Their neutralization and interactions, mostly exemplified in Italian*. U: **Tense, Aspect and Action: Empirical and Theoretical Contributions to Language Typology**. Ed. by Carl Bache, Hans Basboll, Carl-Erik Lindberg. Mouton de Gruyter, Berlin, New York, 1994, str. 113-137

43. BERTINETTO (1997), Pier Marco B., **Il dominio tempo-aspettuale. Demarcazioni, intersezioni, contrasti.** Torino, Rosenberg & Sellier, 1997
44. BERTINETTO, P.M., BIANCHI V., HIGGINBOTHAM J., SQUARTINI M. (eds.). **Temporal Reference. Aspect, and Actionality.** Vol. 1 e 2. Torino, Rosenberg & Sellier, 1995
45. BHAT (1999), D. N. S. B, **The Prominence of Tense, Aspect, and Mood.** John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia 1999
46. BICKEL (1997), Balthasar B., *Aspectual scope and the difference between logical and semantic representattion.* U: **Lingua**, vol. 102, n. 2-3, 1997, str. 115-131
47. BINNICK (1978), Robert I. B., *On the Underlying Tense of Deverbatives.* U: **Language** 54 (1978), vol 2, str. 289-299
48. BINNICK (1991), Robert I. B., **Time and the Verb: a Guide to Tense and Aspect.** Oxford University Press, 1991
49. BLOOM, LIFTER, HAFITZ (1980), *Semantics of Verbs and the Development of Verb Inflection in Child Language.* U: **Language** 56, 1980, str. 386 - 412
50. BONINO (1980), Antonio B., **Il traduttore.** New Technical Press, Torino 1980
51. BONNOTTE – FAYOL (1997), I.B – M. F., *Cognitive representations of predicates and the use of past tenses in French: a developmental approach.* U: **First Language**, vol. 17 (1997), n. 49, str. 75-101
52. BONOMI (1995), Andrea B., *Tense, Reference and Temporal Anaphora.* U: **Lingua e Stile** XXX/3, Il Mulino, Bologna 1995, str. 483-500
53. BONOMI (1997), Andrea B., *Aspect, Quantification and When-Clauses in Italian.* U: **Linguistics and Philosophy**, vol. 20 n. 5, October 1997, str. 469-514
54. BONOMI-ZUCCHI (2001). Andrea B. - Alessandro Z., **Tempo e linguaggio.** Mondadori, Milano 2001
55. BORTOLINI (1972), Ugo B., - Carlo TAGLIAVINI, - A. ZAMPOLLI, **Lessico di frequenza della lingua italiana contemporanea.** Garzanti-IBM, Milano 1972
56. BORTOLUZZI (1992), Maria B., *The Progressive Aspect: some Problem Areas in Comparing English and Italian.* U: **Studi Italiani di Linguistica Teorica e Applicata**, Anno XXI (1992), vol. 1-2-3, Pacini Editore, str. 179-197

57. BRAMBILLA AGENO (1971), Franca B. A., *Osservazioni sull'aspetto e il tempo del verbo nella "Commedia"*. U: **Studi di Grammatica Italiana**, Vol. I, Firenze 1971, str. 61-100
58. BRIANTI (1992), Giovanna B., **Périphrases aspectuelles de l'italien**. Berne; Berlin; Francfort-s; Main; New York; Paris; Vienne: Lang, 1992
59. BRINTON (1985), Laurel J. B., *Verb particles in English: aspect or aktionsart?* U: **Studia Linguistica**, vol. 39, n. 2, 1985, str. 157-168
60. BRINTON (1987), Laurel J. B., *The aspectual nature of states and habits*. U: **Folia Linguistica. Acta Societatis Linguisticae Europaeae**, vol. XXI/2-4, Mouton Publishers, The Hague 1987, str. 195-214
61. BRINTON (1988), Laurel J. B., **The Development of English Aspectual Systems**. Cambridge, Cambridge University Press, 1988
62. BRONCKART - SINCLAIR (1973) J. P. B. - H. S., *Time, tense and aspect*. U: **Cognition**, vol. 2, n. 1, 1973, str. 107 - 130
63. BURR (1989), Elisabeth B., *Il sistema verbale italiano e spagnolo. Indagine sulla lingua dei quotidiani*. U: **L'italiano tra le lingue romanze. Atti del XX Congresso Internazionale di Studi (Bologna, 25-27 settembre 1986)**, SLI 27, Bulzoni, Roma 1989, str. 253-276
64. BYBEE - PERKINS – PAGLIUCA (1994), J.B.-R.P.-W.P., **The Evolution of Grammar. Tense, Aspect and Modality in the Languages of the World**. [Joan Bybee, Revere Perkins and William Pagliuca]. Chicago, London, The University of Chicago Press, 1994
65. BYBEE – DAHL (1980), Joan B.- Osten D., *The Creation of Tense and Aspect Systems in the Languages of the World*. U: **Studies in Language**, vol. 13, n. 1, Benjamins, Amsterdam 1980, str. 51 – 103
66. CAENEPEEL (1995), Mimo C., *Aspect and text structure*. U: **Linguistics**, vol. 33-2 (336), Mouton de Gruyter, Berlin - New York 1995, str. 213-253
67. CAENEPEEL - MOENS (1994), Mimo C. – Marc M., *Temporal Structure and Discourse Structure*. U: **Tense and Aspect in Discourse**. Ed. by Co Vet & Carl Veters. Mouton de Gruyter, Berlin - New York, 1994, str. 5 – 20
68. CALLERI (1990), Daniela C., *L'acquisizione dell'imperfetto in bambini di madre lingua italiana*. U: Bernini-Giacalone Ramat (1990), str. 117-127

69. CAPANO (1982), Rosanna C., *Il passaggio dal 'past tense' al passato remoto ed imperfetto e viceversa dai punti di vista del tempo e dell'aspetto*. U: **Linguistica contrastiva. Atti del XIII Congresso Internazionale di Studi (Asti, 26-28 maggio 1979)**, SLI 20, Bulzoni, Roma 1982, str. 449-461
70. CARLSON (1981), Lauri C., *Aspect and Quantification*. U: **Tense and Aspect**. Edited by Philip J. Tedeschi and Annie Zaenen. Syntax and Semantics 14, Academic Press Inc., New York (etc.) 1981, str. 31-64
71. CASTELNUOVO (1991), Walter C., *Temporal perspectives*. U: **Rivista di Linguistica**, vol. 3, n. 1, 1991, str. 93-106
72. CASTELNUOVO (1993), Walter C., *Progressive and actionality in Italian*. U: **Rivista di Linguistica**, vol. 5, n. 1, 1993, str. 3-30
73. CENTINEO (1991), Giulia C., *Tense switching in Italian: the alternation between passato prossimo and passato remoto in oral narratives*. U: **Discourse-Pragmatics and the Verb** (ed. by Suzanne Fleischman & Linda R. Waugh). Routledge, London and New York 1991, str. 55-85
74. CHATTERJEE (1982), Ranjit C., *On Cross-Linguistic Categories and Related Problems: A Discussant's Notes on the Tense/Aspect Symposium*. U: **Tense and aspect: Between Semantics and Pragmatics**. Ed. by Hopper, Paul J. Amsterdam/Philadelphia, Benjamins 1982, str. 335 - 345
75. CHERCHIA (1997), Gennaro C., **Semantica**. Il Mulino, Bologna 1997
76. CHIUCHIÙ (1990), Angelo C. - Fausto Minciarelli - Marcello Silvestrini, **IN ITALIANO**. Corso multimediale di lingua e civiltà a livello elementare e avanzato. Edizioni Guerra, Perugia 1990
77. CHUNG-TIMBERLAKE (1985), Sandra Ch.-Alan T., *Tense, aspect and mood*. U: **Language typology and syntactic description. Vol. 3**. (Ed. by Timothy Shopen) Cambridge University Press, Cambridge (...) 1985
78. CHVANY (1990), Catherine V. C., *Verbal Aspect, Discourse Saliency, and the So-Called "Perfect of Result" in Modern Russian*. U: **Verbal Aspect in Discourse. Contributions to the Semantics of Time and Temporal Perspective in Slavic and non Slavic Languages** (edited by Nils B. Thelin). John Benjamins Publishing Company, Amsterdam-Philadelphia

- 1990, str. 213-235
79. COMRIE (1976), Bernard C., **Aspect: an introduction to the study of verbal aspect and related problems**. Cambridge, Cambridge University Press, 1976
80. COMRIE (1981), Bernard C., *Aspect and Voice: Some Reflections on Perfect and Passive*. U: **Tense and Aspect**. Edited by Philip J. Tedeschi and Annie Zaenen. Syntax and Semantics 14, Academic Press Inc., New York (etc.) 1981, str. 65-78
81. COMRIE (1985), Bernard C., **Tense**. Cambridge University Press, Cambridge etc. 1985
82. COMRIE (1986), Bernard C., *Tense in indirect speech*. U: **Folia Linguistica. Acta Societatis Linguisticae Europaeae**, vol. XX/3-4, Mouton Publishers, The Hague 1986, str. 265-296
83. COMRIE (1990), Bernard C., *The Typology of Tense-Aspect Systems in European Languages*. U: **Lingua e Stile XXV/2**, Il Mulino, Bologna 1990, str. 259-272
84. COMRIE (1994), Bernard C., *Tense*. U: **The Encyclopedia of Language and Linguistics**, Pergamon Press, Oxford - New York - Seoul - Tokyo, 1994, vol. 9, str. 4558-4563
85. COMRIE (1995), Bernard C., *Tense and Aspect*. U: **Syntax**, Walter de Gruyter - Berlin - New York 1995, str. 1244-1251
86. COUPER-KUHLEN (1987), Elizabeth C-K., *Temporal relations and reference time. Essays on Tensing in English*. U: **Vol I: Reference Time, Tense and Adverbs**. Ed. by Alfred Schopf, Linguistische Arbeiten, Max Niemeyer Verlag, Tübingen 1987, str. 7-25
87. DAHL (1971), Östen D., *Tenses and world-states*. U: **Gothenburg Papers in Theoretical Linguistics** 6, June 1971
88. DAHL (1973), Östen D., *Some suggestions for a logic of aspects*. U: **Logical Grammar Reports** 3, Göteborg, Jan. 1973
89. DAHL (1978), Östen D., *On the definition of the telic/atelic (bounded/non-bounded) distinction*. U: **Gothenburg Papers in Theoretical Linguistics** 36, March 1978
90. DAHL (1980), ÖSTEN D., *Nils B. Thelin: Towards A Theory of Aspect, Tense and Actionality in Slavic*. *Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Slavica Upsaliensia* 18, Uppsala 1978, 117 p. **Studies in Language**, vol. 4, n. 1, Benjamins, Amsterdam 1980, str. 164 - 168
91. DAHL (1981), Östen D., *On the Definition of the Telic-Atelic (Bounded-Nonbounded) Distinction*. U: **Tense and Aspect**. Edited by Philip J. Tedeschi and Annie Zaenen. Syntax and Semantics 14, Academic Press Inc., New York (etc.) 1981, str. 79-90

92. DAHL (1985), Östen D., **Tense and aspect systems**. Oxford, Blackwell, 1985
93. DAHL (1994), Östen D., *Aspect*. U: **The Encyclopedia of Language and Linguistics**, Pergamon Press, Oxford - New York - Seoul - Tokyo, 1994, vol. 1, str. 240 - 247
94. DAHL (1997), ÖSTEN D., Klein, Wolfgang. *Time in Language*. New York and London: Routledge 1994. U: **Studies in Language**, vol. 21, n. 2, Benjamins, Amsterdam 1997, str. 417 - 428
95. DE HOOP (1980), Helen de H., Nils B. Thelin, *Towards A Theory of Aspect, Tense and Actionality in Slavic*. *Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Slavica Upsaliensia 18, Uppsala 1978, 117 p.* **Studies in Language**, vol. 4, n. 1, Benjamins, Amsterdam 1980, str. 164 - 168
96. DARDANO - TRIFONE (1997), Maurizio D. - Pietro T.: **La Nuova Grammatica della lingua italiana**. Zanichelli, Bologna 1997
97. DE AGOSTINI (1997), Grande Enciclopedia De Agostini, Novara 1997
98. DE MAURO (1972) Tullio De M., **Storia linguistica dell'Italia unita**. Laterza, Bari 1972. 1. izdanje: 1963
99. DE MAURO (2000), Tullio De M., **Dizionario italiano De Mauro su CD-ROM**, Paravia-Bruno Mondadori Editori
100. DE SWART (1998), Henriette de S., *Aspect Shift and Coercion*. U: **Natural Language & Linguistic Theory**, Vol. 16, No. 2, Kluwer Academic Publishers 1998, str. 347-385
101. DECLERCK (1986), Renaat D., *From Reichenbach (1947) to Comrie (1985) and beyond*. U: **Lingua**, vol. 70, n. 4, 1986, str. 305-364
102. DECLERCK (1988), Renaat D., *The English Tenses in Discourse: Outlines of a Theory*. U: **Linguistica Antverpensia XXII**, 1988, str. 29-71
103. DECLERCK (1994), Renaat D., *On So-Called "Tense Simplification" in English*. U: **Tense and Aspect in Discourse**. Ed. by Co Vet & Carl Veters. Mouton de Gruyter, Berlin - New York, 1994, str. 77 - 98
104. DECLERCK (1995), Renaat D., *Is there a relative past tense in English?* U: **Lingua**, vol. 97, n.1, 1995, str. 1-36
105. DELANCEY (1982), Scott D., *Aspect, Transitivity and Viewpoint*. U: **Tense and aspect: Between Semantics and Pragmatics**. Ed. by Hopper, Paul J. Amsterdam/Philadelphia, Benjamins 1982, str. 167 - 184

106. DEPRAETERE (1996), Iise D., *Foregrounding in English relative clauses*. U: **Linguistics**, vol. 34-4 (344), Mouton de Gruyter, Berlin - New York 1996, str. 699-731
107. DESCLES – GUENTCHEVA (1990), Jean-Pierre D., Zlatka G., *Discourse Analysis of Aorist and Imperfect in Bulgarian and French*. U: **Verbal Aspect in Discourse. Contributions to the Semantics of Time and Temporal Perspective in Slavic and non Slavic Languages** (edited by Nils B. Thelin). John Benjamins Publishing Company, Amsterdam - Philadelphia 1990, str. 237-261
108. DEVOTO (1940), Giacomo D., *L'"aspetto" del verbo*. U: **Lingua Nostra**, Anno II, Fascicolo 2, marzo 1940-XVIII, str. 35-38
109. DIETRICH (1983), Wolf D., **El aspecto verbal perifrástico en las lenguas románicas**. Biblioteca Románica Hispánica. Editorial Gredos, Madrid 1983 (*naslov originala: Der perifrastische Verbalaspect in den romanischen Sprachen. Max Niemeyer Verlag, Tübingen 1973*)
110. DIK (1994), Simon C. D., *Tense, Aspect and Action*. U: **Empirical and Theoretical Contributions to Language Typology**. Ed. by Carl Bache, Hans Basboll, Carl-Erik Lindberg. Mouton de Gruyter, Berlin, New York, 1994, str. 23-42
111. DIKRO-TODOROV (1987), Osvald D.- Cvetan T., **Enciklopedijski rečnik nauka o jeziku**. Tom 1. i 2. Prosveta, XX Vek, Beograd 1987
112. DOLININA (1999), Inga B. D., *Distributivity: more than aspect*. U: **Tense-Aspect, Transitivity and Causativity. Essays in honour of Vladimir Nedjalkov**, edited by Werner Abraham and Leonid Kulikov. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia 1999, str. 185-205
113. DURST-ANDERSEN (1994), Per D-A., *Russian aspect as different statement models*. U: **Tense, Aspect and Action: Empirical and Theoretical Contributions to Language Typology**. Ed. by Carl Bache, Hans Basboll, Carl-Erik Lindberg. Mouton de Gruyter, Berlin, New York, 1994, str. 81-112
114. ĐUKIĆ (1996), Aleksandar, *Formalni korespondent i prevodni ekvivalent: gerund u italijanskom i njegovo prevođenje na srpskohrvatski jezik*. U: **Kontrastivna jezička istraživanja. V Simpozijum JDPL**. Novi Sad, 9-10 decembar 1994, Filozofski fakultet-JDPL, str. 49-56

115. EBERLE- KASPER (1994), Kurt E – Walter K., *French Past Tenses and Temporal Structure*. U: **Tense Systems in European Languages** (ed. by Rolf Thieroff and Joachim Ballweg), *Linguistische Arbeiten* 308, Max Niemeyer Verlag, Tübingen 1994, str. 149-171
116. EDGREN (1985), Eva E., *The progressive in English: another new approach*. U: **Studia Linguistica**, vol. 39, n. 1, 1985, str. 67-83
117. FARKAS (1997), Maria F., *Perfettività e imperfettività nell'ungherese e nell'italiano*. U: **Studi Italiani di Linguistica Teorica e Applicata**, Anno XXVI (1997), vol. 1, str. 151-163
118. FERNANDEZ PEREZ (1993), Milagros F.P., *Sobre la distinción aspecto vs. aktionsart*. U: **Estudios de Linguística**, n. 9, 1993, Departamento de Filología Española, Linguística General y Teoría de la Literatura, str. 223-251
119. FERRERI (1988), Silvana F., *Gli 'aspetti' del gerundio*. U: **Italiano & Oltre**, III, n. 1 (1988), str. 21-22, 31-32
120. FIELDER (1990), Grace, E. F., *Narrative Context and Russian Aspect*. U: **Verbal Aspect in Discourse. Contributions to the Semantics of Time and Temporal Perspective in Slavic and non Slavic Languages** (edited by Nils B. Thelin). John Benjamins Publishing Company, Amsterdam-Philadelphia 1990, str. 263-284
121. FILIP (194), Hana F., *Aspect and the Semantics of Noun Phrases*. U: **Tense and Aspect in Discourse**. Ed. by Co Vet & Carl Veters. Mouton de Gruyter, Berlin - New York, 1994, str. 227 - 255
122. FLEISCHMAN (1982), Suzanne F., **The Future in Thought and Language**. Cambridge, Cambridge University Press, 1982
123. FLEISCHMAN (1989), Suzanne F., *Temporal Distance: a Basic Linguistic Metaphor*. U: **Studies in Language**, vol. 13, n. 1, Benjamins, Amsterdam 1989, str. 1 - 50
124. FLEISCHMAN (1990), Suzanne F., **Tense and narrativity: from Medieval performance to modern fiction**. London, Routledge, 1990
125. FLEISCHMAN (1991), Suzanne F., *Verb tense and point of view in narrative*. U: **Discourse-Pragmatics and the Verb** (ed. by Suzanne Fleischman & Linda R. Waugh). Routledge, London and New York 1991, str. 26-54
126. FOGLIATO - TESTA (1996), Silvia F. - Maria Carla T.: **Italiano: l'uso e la grammatica**. Nuova Edizione. Loescher Editore, 1996

127. FORNACIARI (1881), Raffaello F., **Sintassi italiana** (ristampa anastatica con presentazione di G. Nencioni). Sansoni, Firenze 1974
128. GABBAY – MORAVCSIK (1980), D.G.-J.M., *Verbs, Events, and the Flow of Time*. U: **Time, Tense and Quantifiers. Proceedings of the Stuttgart Conference on the Logic of Tense and Quantification**. Edited by Christian Rohrer. Linguistische Arbeiten, Niemeyer, Tübingen 1980, str. 59-83
129. GIACALONE RAMAT (1990), Anna G.R., *Sulla rilevanza per la teoria linguistica dei dati di acquisizione di lingue seconde. L'organizzazione temporale del discorso*. U: **Storia dell'italiano e forme dell'italianizzazione Atti del XXIII Congresso Internazionale di Studi (Trento - Rovereto, 18-20 maggio 1989)**, SLI 28, Bulzoni, Roma 1990, str. 123.140
130. GIAMMATEO (1995), Mabel G., *El campo temporal en la semantica conceptual*. U: **Revista Española de Linguística**, Año 25, fasc. 1, 1995, str. 125-142
131. RAMCHAND (1997), Gillian Catriona R., **Aspect and predication: the semantics of argument structure**. Oxford, Oxford University press, 1997
132. GIORGI - PIANESI (1997), Alessandra G. – Fabio P., **Tense and Aspect: from Semantics to Morphosyntax**. New York, Oxford, Oxford University Press, 1997
133. GOOSENS (1992), Louis G., *Niels Davidsen-Nielsen, Tense and Mood in English. A Comparison with Danish. [Topics in English Linguistics 1]*. Berlin-New York: Mouton de Gruyter. 1990. X + 224 p. U: **Studies in Language**, vol. 16, n. 2, Benjamins, Amsterdam 1992, str. 486 - 491
134. GOOSENS (1994), Louis G., *The English Progressive Tenses and the Layered Representation of Functional Grammar*. U: **Tense and Aspect in Discourse**. Ed. by Co Vet & Carl Vetters. Mouton de Gruyter, Berlin - New York, 1994, str. 161 - 177
135. GRASSI (1966), Cesare G., **Problemi di sintassi latina**. La Nuova Italia, Firenze 1966
136. GRUPPO META (1992), **UNO**. Corso comunicativo di italiano per stranieri. Primo livello. Bonacci Editore, Roma, 1992
137. GUILLAUME (1993), Gustave G., **Temps et verbe**. Libraire Honoré Champion, Paris 1993 (1. izdanje: Pariz 1929)

138. GUTIERREZ – FERNANDEZ (1994), Angeles Carrasco G. - Luis Garcia F., *Sequence of Tenses in Spanish*. U: **Working Papers in Linguistics**, vol. 4, n.1, University of Venice, 1994, str. 45-70
139. GUTIERREZ ARAUS (1998), Mari Luz G.A., *Sistema y discurso en las formas verbales del pasado*. U: **Revista Espanola de Linguistica**, Ano 25, fasc. 2, 1998, str. 275-306
140. GVOZDANOVIĆ (1994), Jadranka G., *The Tense System of Russian*. U: **Tense Systems in European Languages** (ed. by Rolf Thieroff and Joachim Ballweg), *Linguistische Arbeiten* 308, Max Niemeyer Verlag, Tübingen 1994, str. 191-200
141. GVOZDANOVIĆ (1995), Jadranka G., *Western South Slavic Languages in a Typological Perspective*. U: **Tense Systems in European Languages II** (ed. by Rolf Thieroff), *Linguistische Arbeiten* 338, Max Niemeyer Verlag, Tübingen 1995, str. 181-194
142. HAMANN (1987), Cornelia H., *The awesome seeds of reference time*. U: **Essays on Tensing in English. Vol I: Reference Time, Tense and Adverbs**. Ed. by Alfred Schopf, *Linguistische Arbeiten*, Max Niemeyer Verlag, Tübingen 1987, str. 27-69
143. HARDER (1994), Peter H., *Verbal time reference in English: Structure and functions*. U: **Tense, Aspect and Action: Empirical and Theoretical Contributions to Language Typology**. Ed. by Carl Bache, Hans Basboll, Carl-Erik Lindberg. Mouton de Gruyter, Berlin, New York, 1994, str. 61 -79
144. HARDER (1996), Peter H., **Functional semantics: a theory of meaning, structure and tense in English**. Berlin, Mouton de Gruyter, 1996
145. HARKNESS (1987), Janet H., *Time adverbials in English and reference time*. U: **Essays on Tensing in English. Vol I: Reference Time, Tense and Adverbs**. Ed. by Alfred Schopf, *Linguistische Arbeiten*, Max Niemeyer Verlag, Tübingen 1987, str. 71-110
146. HASPELMATH (1997), Martin H., **From Space to Time: Temporal Adverbials in the World's Languages**. Lincom Europa, Munchen-Newcastle 1997
147. HATAV (1993), Galia H., *The aspect system in English: an attempt at a unified analysis*. U: **Linguistics**, vol. 31-2 (324), Mouton de Gruyter, Berlin - New York 1993, str. 209-237
148. HELLAND (1995), Hans Petter H., *A Compositional Analysis of the French Tense System*. U: **Tense Systems in European Languages II** (ed. by Rolf Thieroff), *Linguistische Arbeiten* 338, Max Niemeyer Verlag, Tübingen 1995, str. 69-94

149. HERWEG (1991), Michael H., *Perfective and imperfective aspect and the theory of events and states*. U: **Linguistics**, vol. 29-6 (316), Mouton de Gruyter, Berlin - New York 1991, str. 969-1010
150. HEWSON-BUBENIK (1997), JOHN, H. - VIT, B., **Tense and Aspect in Indo-European Languages**. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam-Philadelphia, 1997
151. HOPPER (1979a), Paul J.H., *Aspect and foregrounding in discourse*. U: **Syntax and semantics 12** (ed. by Talmy Givon), Academic Press, New York (etc.) 1979, str. 213-241
152. HOPPER (1979b), Paul J.H., *Some Observations on the Typology of Focus and Aspect in Narrative Language*. U: **Studies in Language**, vol. 3, n. 1, Benjamins, Amsterdam 1979, str. 37 - 64
153. HOPPER (1982), Paul J.H., *Aspect between Discourse and Grammar: An Introductory Essay for the Volume*. U: **Tense and aspect: Between Semantics and Pragmatics**. Ed. by Hopper, Paul J. Amsterdam-Philadelphia, Benjamins 1982, str. 3 - 18
154. HORNSTEIN (1990), Norbert, **As Time Goes By. Tense and Universal Grammar**. MIT Press, Cambridge, Massachusetts - London, England 1990
155. IMBS (1960), Paul I., **L'emploi des temps verbaux en français moderne**. Bibl. Française et Romane, Série A, I. Paris, Klincksieck 1960
156. JACKENDOFF (1996), Ray J., *The Proper Treatment of Measuring Out, Telcity, and Perhaps Even Quantification in English*. U: **Natural Language & Linguistic Theory**, Vol. 14, No. 2, Kluwer Academic Publishers 1996, str. 305-354
157. JACOBELLI (1953), Michele J., *Per una nuova terminologia dei tempi del verbo*. U: **Lingua Nostra**, vol. XIV, fasc. 4, dicembre 1953, str. 113-114
158. JAMES (1982), Deborah J., *Past Tense and the Hypothetical. A Cross-Linguistic Study*. U: **Studies in Language**, vol. VI, n. 3, Benjamins, Amsterdam 1982, str. 375 - 404
159. JERNEJ (1982), Josip J., **Konverzacijska talijanska gramatika** (II izdanje). Školska knjiga, Zagreb 1982
160. JEREMIĆ-TURCONI (1990), Tatjana J. - Sergio T., **Italijanski 2**. Kolarčev narodni univerzitet, Beograd 1990 (1. izdanje: 1977. godine)
161. JESPERSEN (1971), Otto J., **La philosophie de la grammaire**. Les Éditions de Minuit, Paris 1971 (1. izdanje, na engleskom jeziku: 1965)

162. JOHNSON (1981), Marion R.J., *A Unified Temporal Theory of Tense and Aspect*. U: **Tense and Aspect**. Edited by Philip J. Tedeschi and Annie Zaenen. Syntax and Semantics 14, Academic Press Inc., New York (etc.) 1981, str. 145-175
163. KAMP-ROHRER (1989), H.K.-C.R., *Temporal reference in French*. Typescript, University of Stuttgart, 1989
164. KAROLAK (1996), Stanislaw K., *Une methodologie d'analyse aspectuelle et l'aspect en bulgare*. U: **Ricerche Slavistiche**, vol. XLIII, 1996, La Fenice Edizioni, str. 321-353
165. KASHER-MANOR (1980), A.K.-R.M., *Simple Present Tense*. U: **Time, Tense and Quantifiers. Proceedings of the Stuttgart Conference on the Logic of Tense and Quantification**. Edited by Christian Rohrer. Linguistische Arbeiten, Niemeyer, Tübingen 1980, str. 313-328
166. KATERINOV (1992), Katerin K. - Maria Clotilde Boriosi Katerinov, **BRAVO**. Grammatica italiana per stranieri, livello elementare e avanzato. Edizioni Scolastiche Bruno Mondadori, Milano, 1992
167. KATIČIĆ (1981), Radoslav K., *Kategorija gotovosti u vremenskom značenju glagolskih oblika*. U: **Jezik**, god. 29, br. 1, Zagreb 1981, str. 3-13
168. KATIČIĆ (1986), Radoslav K., **Sintaksa hrvatskoga književnog jezika**. JAZU, Globus, Zagreb 1986
169. KINBERG (1991), Naphtali K., *Figurative uses, polysemy and homonymy in systems of Tense, Mood and Aspect*. U: **Lingua**, vol. 83, n. 4, 1991, str. 319-338
170. KLAJN (1996), Ivan K., **Italijansko srpski rečnik**. Nolit, Beograd 1996
171. KLEIN (1995), Wolfgang K., *A Time-Relational Analysis of Russian Aspect*. U: **Language**, vol. 71, n. 4, December 1995, str. 669-695
172. KLEIN - VATER (1998), Wolfgang K. – Heinz V., *The Perfect in English and German*. U: **Typology of Verbal Categories. Papers Presented to Vladimir Nedjalkov on the Occasion of His 70th birthday**. Ed. by Leonid Kulikov and Heinz Vater, Max Niemeyer Verlag, Tübingen 1998, str. 215 - 235
173. KRASINSKI (1995), Emily K., *The development of past marking in a bilingual child and the punctual-nonpunctual distinction*. U: **First Language**, vol. 15 (1995), n. 45, str. 239-276

174. KREISBERG (1982), Alina K., *Il tempo e l'aspetto in polacco e in italiano*. U: **Studi di Grammatica Italiana**, Vol. XI, Firenze 1982, str. 179-290
175. KRIFKA (1996), Manfred K., *Verkuyl, Henk J. A Theory of Aspectuality. The Interaction between Temporal and Atemporal Structure. (Cambridge Studies in Linguistics 64)*. Cambridge: Cambridge University Press. 1993. 393 pages. U: **Studies in Language**, vol 20, n. 2, Benjamins 1996, str. 443 - 454
176. KUCERA (1981), Henry K., *Aspect, Markedness, and to*. U: **Tense and Aspect**. Edited by Philip J. Tedeschi and Annie Zaenen. Syntax and Semantics 14, Academic Press Inc., New York (etc.) 1981, str. 177-189
177. KULIKOV (1999), Leonid I.K., *Split causativity: remarks on correlations between transitivity, aspect, and tense*. U: **Tense-Aspect, Transitivity and Causativity. Essays in honour of Vladimir Nedjalkov**. Edited by Werner Abraham and Leonid Kulikov. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia 1999, str. 21-42
178. KUTEVA (1995), Tania K., *Bulgarian Tenses*. U: **Tense Systems in European Languages II** (ed. by Rolf Thieroff), Linguistische Arbeiten 338, Max Niemeyer Verlag, Tübingen 1995, str. 195-213
179. LA FAUCI (1989), Nunzio La F., *Ausiliari perfettivi e accordo del participio passato in italiano e francese*. U: **L'italiano tra le lingue romanze. Atti del XX Congresso Internazionale di Studi (Bologna, 25-27 settembre 1986)**, SLI 27, Bulzoni, Roma 1989, str. 213-242
180. LAKOFF - Johnson (1980), George L. and Mark J., **Metaphors We Live By**. The University of Chicago Press, Chicago 1980
181. LANGACKER (1982), RONALD W.L., *Remarks on English Aspect*. U: **Tense and aspect: Between Semantics and Pragmatics**. Ed. by Hopper, Paul J. Amsterdam/Philadelphia, Benjamins 1982. str. 265 - 304
182. LARICCIA - SERAFINI - LORENZI (1981), Giovanni L. - M. Teresa S. – Franco L., *Tempo verbale, tempo cognitivo e tempo metrico nella soluzione di un problema*. U: **Tempo verbale. Strutture quantificate in forma logica. Atti del Seminario dell'Accademia della Crusca, 13-14 dicembre 1979**, Firenze, Presso l'Accademia della Crusca 1981, str. 177-189
183. LAVINIO (1984), Cristina L., *L'uso dei tempi verbali nelle fiabe orali e scritte*. U:

- Linguistica testuale. Atti del XV Congresso Internazionale di Studi (Genova - Santa Margherita Ligure, 8-10 maggio 1981)**, SLI 22, Bulzoni, Roma 1984, str. 289 - 306
184. LEACH (1961), Edmund R. L., *Computo primitivo del tempo*. U **Storia della tecnologia** (a cura di Singer, C. - Holmyard, E.J. - Hall, A.R. - Williams, T.I.), vol. I. Torino, Boringhieri (Edizione originale, 1984)
185. LEONE (1961), Alfonso L., *Alcuni appunti sui tempi del verbo*. U: **Lingua Nostra**, vol. XXII, fasc. 1, marzo 1961, str. 18-20
186. LIZ 4.0. **Letteratura italiana Zanichelli**. A cura di Pasquale Stoppelli ed Eugenio Picchi, Zanichelli 2001, CD-ROM, 4. izdanje
187. LO CASCIO (1981), Vincenzo Lo C., *Sulla traccia e il riferimento di 'prima'*. U: **Tempo verbale. Strutture quantificate in forma logica. Atti del Seminario dell'Accademia della Crusca, 13-14 dicembre 1979**, Firenze, Presso l'Accademia della Crusca 1981, str. 91-127
188. LO DUCA (1993a), Maria G. Lo D., *Tempo imperfetto*. U: **Italiano & Oltre**, VIII, n. 4 (1993), str. 248-250
189. LO DUCA (1993b), Maria G. Lo D., *Presenti e futuri imperfetti*. U: **Italiano & Oltre**, VIII, n. 5 (1993), str. 304-306
190. LO DUCA (1994a), Maria G. Lo D., *'Aspetti' da considerare*. U: **Italiano & Oltre**, IX, n. 1 (1994), str. 53-55
191. LO DUCA (1994b), Maria G. Lo D., *Dare il tempo al tempo*. U: **Italiano & Oltre**, IX, n. 2 (1994), str. 122-124
192. LO DUCA (1994c), Maria G. Lo D., *Si fa presto a dire "oggi"*. U: **Italiano & Oltre**, IX, n. 3 (1994), str. 153-155
193. LO DUCA (1995), Maria G. Lo D., *Imperfetto 'ludico' ed altri tempi: una prospettiva testuale*. U: Ramat-Crocco Galèas (1995), str. 173-193
194. LUCCHESI (1971), Valerio L., *Fra grammatica e vocabolario. Studio sull', <aspetto> del verbo italiano*. U: **Studi di grammatica italiana 1**, str. 179-270
195. MANES GALLO – BONNOTTE (1995), M.C.M.G. - I.B., *Sur je fonctionnement aspectuel des verbes: effet du co-texte et direction de predication*. U: **Studi Italiani di Linguistica Teorica e Applicata**, Anno XXIV (1995), vol. 1, str. 9-42
196. MARCHESI (1983), Bianca M. M., *Il preterito in alcuni prosatori italiani contemporanei*.

- U: **AUSP** (Annali dell'Università per Stranieri di Perugia, Edizioni Guerra), 4, str. 199-244
197. MARCONI (1994): Marconi, Lucia - Ott, Michela - Pesenti, Elia - Ratti, Daniela - Tavella, Mauro, **Lessico Elementare**. Zanichelli, Bologna 1994
198. MARTINE (1987), Andre M., **Indoevropski jezik i "Indoevropljani"**. Knjževna zajednica Novog Sada, Novi Sad 1987
199. MATTHEWS (1987), Richard M., *Present perfect tenses: towards an integrated functional account*. U: **Essays on Tensing in English. Vol I: Reference Time, Tense and Adverbs**. Ed. by Alfred Schopf, Linguistische Arbeiten, Max Niemeyer Verlag, Tübingen 1987, str. 111-176
200. MAZZOLENI (1992), Marco M., *"Se lo sapevo non ci venivo": l'imperfetto indicativo ipotetico nell'italiano contemporaneo*. U: **Linee di tendenza dell'italiano contemporaneo. Atti del XXV Congresso Internazionale di Studi della Società di Linguistica Italiana (Lugano, 19-21 settembre 1991)**, SLI 33, Bulzoni, Roma 1992, str. 171-190
201. MEHLIG (1996), H.R.M., *Some Analogies between the Morphology of Nouns and the Morphology of Aspect in Russian*. U: **Folia Linguistica. Acta Societatis Linguisticae Europaeae**, vol. XXX/1-2, Mouton Publishers, The Hague 1996, str. 87-110
202. MEREU (1981), Lunella M., *Le relazioni temporali nel discorso*. U: **Tempo verbale. Strutture quantificate in forma logica. Atti del Seminario dell'Accademia della Crusca, 13-14 dicembre 1979**, Firenze, Presso l'Accademia della Crusca 1981, str. 159-176
203. MICHAELIS (1994), L.A.M., *The ambiguity of the English present perfect*. U: **Journal of Linguistics**, vol. 30, Cambridge University Press 1994, str. 111-157
204. MIGUEL APARICIO (1992), Elena de M.A., **El aspecto en la sintaxis del español: perfectividad e impersonalidad**. Colección de Estudios, 37, 1992
205. MIKLIČ (1981), Tjaša M., **Kriteriji izbire med PERFEKTOM in IMPERFEKTOM v primerjavi s kriteriji izbire med DOVRŠNIKI in NEDOVRŠNIKI**. Italijansko-slovenska kontrastivna analiza. Filozofska fakulteta Univerze Edvarda Kardelja, Ljubljana 1981
206. MIKLIČ (1986), Tjaša M., *Strutturazione del testo tramite forme verbali (analisi contrastiva)*. U: **Scuola Nostra**, 17-18, Edit - Fiume (Rijeka), 1986, str. 119-163
207. MIKLIČ (1992a), Tjaša M., *Tendenze nella scelta delle forme verbali italiane in testi prodotti da apprendenti sloveni: in cerca di spie dell'interferenza*. U: **Linee di tendenza**

- dell'italiano contemporaneo. **Atti del XXV Congresso Internazionale di Studi della Società di Linguistica Italiana (Lugano, 19-21 settembre 1991)**, SLI 33, Bulzoni, Roma 1992, str. 475-492
208. MIKLIČ (1992b), Tjaša M., *La Consecutio Temporum in sloveno e in italiano: alcune osservazioni*. U: **L'Europa linguistica: contatti, contrasti, affinità di lingue. Atti del XXI Congresso Internazionale di Studi (Catania, 10-12 settembre 1987)**, SLI 30, Bulzoni, Roma 1992, str. 189-218
209. MIKLIČ (1996), Tjaša M., *Mogući doprinos kontrastivne analize u nastavi stranih jezika: problem izražavanja semantičko-logičnih relacija uslovljenosti*. U: **Kontrastivna jezička istraživanja. V Simpozijum JDPL**. Novi Sad, 9-10 decembar 1994, Filozofski fakultet-JDPL, str. 139-145
210. MIKLIČ (1999), Tjaša M., *Kontrastiranje realizacija jednog retoričkog postupka: slobodni neupravni govor (DIL) u datom italijanskom tekstu i u njegovim prevodima na slovenački, nemački i engleski jezik*. U: **Kontrastivna jezička istraživanja. VI Simpozijum JDPL**. Novi Sad, 29-30 maj 1998, Filozofski fakultet-JDPL, str. 277-288
211. MILLER (1978), George A. M., *Pastness*. U: **Psychology and Biology of Language and Thought** (George A. Miller-Elisabeth Lenneberg eds.). Academic Press, New York - San Francisco - London 1978, str. 167-185
212. MODERC (1996), Saša M., **Prevođenje srpskih prošlih vremena na italijanski**. Magistarski rad. Univerzitet u Beogradu, 1996
213. MODERC (2001), Saša M., *Valori affettivi e psicologici del trapassato prossimo*. U: **Italica Belgradensia VI**, u štampi
214. MOLENDIJK (1994), Arie M., *Tense Use and Temporal Orientation: The Passe Simple and the Imparfait of French*. U: **Tense and Aspect in Discourse**. Ed. by Co Vet & Carl Vetter. Mouton de Gruyter, Berlin - New York, 1994, str. 21 - 47
215. MORABITO (1992), Rosanna M., *L'incrocio aspettuale nel sistema aspetto-temporale della lingua croata (con riferimenti ad altre lingue slave)*. U: **Quaderni del Dipartimento di Linguistica**, 3, 1992, Università degli Studi di Firenze, str. 77-91
216. MORETTI (1992), Giovanni Battista M., **L'italiano come seconda lingua**. Vol 1. Guerra, Perugia 1992

217. MORETTI-ORVIETO (1980), **Grammatica italiana. Il verbo 2**. Editrice Benucci, Perugia 1980
218. MORETTI-ORVIETO (1984), **Grammatica italiana. Il verbo 1**. Editrice Benucci, Perugia 1984 (3. izdanje; 1. izdanje: 1979)
219. MOURELATOS (1981), Alexander P. D. M., *Events, Processes, and States*. U: **Tense and Aspect**. Edited by Philip J. Tedeschi and Annie Zaenen. Syntax and Semantics 14, Academic Press Inc., New York (etc.) 1981, str. 191-212
220. MOURIN (1956), Louis M., *L'imperfetto indicativo*. U: **Lingua Nostra**, vol. XVII, fasc. 3, settembre 1956, str. 82-87
221. MUNEN (1981), Žorž M., **Lingvistika i filozofija**. Bigz, XX Vek, Beograd 1981
222. NAKAYASU (1999), Minako N., *Tense Choice and Speech Acts*. U: **AILA 1999**, Tokyo (CD-ROM issue)
223. OGIHARA (1996), Toshiyuki O., **Tense, attitudes, and scope**. Dordrecht (etc.), Kluwer, 1996
224. OLIVEIRA – LOPES (1995), Fatima O. – Ana L., *Tense and Aspect in Portuguese*. U: **Tense Systems in European Languages II** (ed. by Rolf Thieroff), Linguistische Arbeiten 338, Max Niemeyer Verlag, Tübingen 1995, str. 95-115
225. PALMER (1986), Frank Robert P., **Mood and modality**. Cambridge University Press 1986
226. PALMIERI (1990), Vincenzo P., **L'opposizione 'passato remoto' vs 'passato prossimo' in italiano e 'aoristo' vs 'perfetto' in greco**. WM Edizioni 1990
227. PANEVOVA' – SGALL (1998), Jarmila P. – Petr S., *Verbal Categories, Meaning and Typology*. U: **Typology of Verbal Categories. Papers Presented to Vladimir Nedjalkov on the Occasion of His 70th birthday**. Ed. by Leonid Kulikov and Heinz Vater, Max Niemeyer Verlag, Tübingen 1998, str. 205 - 213
228. PECCIANI (1992-1993), Maria Cristina P., **PAROLA PER PAROLA**. Corso di lingua italiana per stranieri, Livello 1, Livello 2. Giunti Marzocco, Firenze 1992, 1993
229. PERCONTI (1996), Pietro P., *Il tempo come condizione che permette al linguaggio di dire ogni cosa. Un modello di spazializzazione del tempo*. U: **Lingua e Stile**, XXXI/3, Il Mulino, Bologna 1996, str. 377-391
230. PEREZ-LEROUX – SCHULZ (1999), A.P.L.-P.S., *The role of tense and aspect in the*

- acquisition of factitivity: children's interpretation of factive complements in English, German and Spanish.* U: **First Language**, vol. 19 (1999), n. 55, str. 29-54
231. PETERSON (1980), Thore P., *Christer Platzack, The semantic interpretation of aspect and aktionsarten. A study of internal time reference in Swedish.* U: **Studia Linguistica**, vol. 34, 1980, str. 197-202
232. PILETIĆ (1997), Milana P., **Vremenska distanca u prevodenju književnog teksta.** Filološki fakultet, Beograd 1997
233. PESTELLI (1967), Leo P., **Parlare italiano.** Longanesi & C., Milano 1967
234. PLUNGIAN (1999), Vladimir A.P., *A typology of phasal meaning.* U: **Tense-Aspect, Transitivity and Causativity. Essays in honour of Vladimir Nedjalkov.** Edited by Werner Abraham and Leonid Kulikov. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia 1999, str. 311-321
235. POGGIAGALLI (1999), Danilo P., **La sintassi nelle grammatiche del Cinquecento. Grammatiche e lessici pubblicati dall'Accademia della Crusca,** Firenze 1999
236. PUGLIELLI (1990), Annarita P., *Aspetti della temporalità.* U Bernini, G. / Giacalone Ramat, A., U: **La temporalità nell'acquisizione di lingue seconde.** Franco Angeli, Milano 1990, str. 351-364
237. RADANOVA (2001), Neli R., *Il Condizionale Composto nell'ambito delle forme composte nell'italiano. Valori modali, temporali e aspettuali.* **Italica Belgradensia 6**, u štampi, Beograd 2001
238. RADANOVA-KITOVA (1985), Neli R.-KUSCEVA - M. K.-VASILEVA, *Forme esprimenti un'azione futura rispetto a un momento di riferimento al passato nell'italiano e nello spagnolo contemporaneo.* U: **Rassegna Italiana di Linguistica Applicata**, Anno XVII, n.1, gennaio-aprile 1985, str. 1-31
239. RADANOVA-KUSEVA (1995), Neli R.-K., *L'interdipendenza tra azione e aspetto in bulgaro.* U: **Ricerche Slavistiche**, vol. XLII, 1995, La Fenice Edizioni, str. 401-442
240. RADICCHI - MEZZEDIMI (1989), Sandra R. - Meris M., **CORSO DI LINGUA ITALIANA.** Livello elementare. Bonacci Editore, Roma, 1989
241. RAKHILINA (1999), Ekaterina V.R., *Aspectual classification of nouns: a case study of Russian.* U: **Tense-Aspect, Transitivity and Causativity. Essays in honour of Vladimir**

- Nedjalkov.** Edited by Werner Abraham and Leonid Kulikov. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia 1999, str. 341-350
242. RAMAT-CROCCO GALÈAS (1995), Anna Giacalone R. - Grazia C.G. (eds.), **From Pragmatics to Syntax. Modality in Second Language Acquisition.** Gunter Narr Verlag Tübingen, 1995
243. RASO (2001), Tommaso R., *La scrittura a congresso.* U: **Italiano & Oltre**, 1/2001, str. 26-31
244. REED (1997), Lisa A.R., *Pronominalized aspect.* U: **Studia Linguistica**, vol. 51, n. 2, August 1997, str. 121-153
245. REICHENBACH (1947), H. R., **Elements of Symbolic Logic.** London, 1947
246. RENZI - SALVI (1991), Lorenzo R. - Giampaolo S., **Grande grammatica italiana di consultazione.** Tom II. Il Mulino, Bologna 1991
247. REYES (1990), Graciela R., *Tiempo, modo, aspecto y intertextualidad.* U: **Revista española de lingüística**, Año XX, Fasc. 1, str. 17-53
248. RICCI (1979), Paola R., **Il linguaggio della stampa quotidiana.** Giunti/Marzocco, 1979
249. RICOEUR (1984, 1985, 1988), Paul R., **Time and Narrative**, 3 vols., Chicago, University of Chicago Press (originalno izdanje: *Temps et récit*, 1983, 1984 i 1985, Paris, Seuil; prevedeno i kod nas: *Vreme i priča*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci - Novi Sad, 1993)
250. ROHLFS (1970), Gerhard R., **Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti. Morfologia.** Einaudi, Torino 1970
251. ROSEN (1996), Sara Thomas R., *Events and verb classification.* U: **Linguistics**, vol. 34-2 (342), Mouton de Gruyter, Berlin - New York 1996, str. 191-223
252. SALKIE (1987), Raphael S., *Osten Dahl, Tense and aspect systems.* Oxford, Blackwell, 1985. U: **Lingua**, vol. 72, n. 1, 1987, str. 79-99
253. SALKIE (1989), Raphael S., *Perfect and pluperfect: what is the relationship?* U: **Journal of Linguistics**, vol. 25, Cambridge University Press, 1989, str. 1-34
254. SAMARDŽIĆ (2001), Mila S., **Veznici i veznički izrazi u italijanskom jeziku.** Doktorska disertacija. Beograd 2001
255. SAMARDŽIĆ-MODERC (2001), Mila S. - Saša M., **Lecture, analisi, traduzioni.**

Praktikum za vježbe čitanja, tumačenja i prevođenja 2. Univerzitet Crne Gore, Nikšić
2001

256. SANT'AGOSTINO (1987), **Le confessioni**. Biblioteca Universale Rizzoli, Milano 1987
257. SATTA (1975), Luciano S., **La prima scienza**. Casa Editrice D'Anna, Messina-Firenze
1975 (1. izdanje 1971)
258. SAVIĆ (1966), Momčilo S., **Temporalni kondicional u italijanskom jeziku**. Doktorska
disertacija. Filološki fakultet Beogradskog univerziteta, Beograd 1966
259. SAVIĆ (1974), Momčilo S., *L'espressione del passato nei quotidiani delle lingue
balcaniche*. U: **Linguistica**, 14, Ljubljana 1974, str. 65-76
260. SAVIĆ (1979), Momčilo S., *L'uso dei tempi passati nei quotidiani pubblicati nelle lingue
romanze con particolare riguardo all'italiano*. U: **Linguistica**, 19, str.171-197
261. SBISÀ (1981), Marina S., *Tempo e aspetto nel presente dei verbi performativi:
considerazioni pragmatiche*. U: **Tempo verbale. Strutture quantificate in forma logica.
Atti del Seminario dell'Accademia della Crusca, 13-14 dicembre 1979**, Firenze, Presso
l'Accademia della Crusca 1981, str. 131-153
262. SCHIFFRIN (1981), Deborah S., *Tense variation in narrative*. U: **Language** 57, No 1,
1981, str. 45-62
263. SCHNEIDER (1999), Stefan S., **Il congiuntivo tra modalità e subordinazione**. Carocci,
Roma 1999
264. SCHNELLE (1980), Helmut S., *Pre-Tense*. U: **Time, Tense and Quantifiers. Proceedings
of the Stuttgart Conference on the Logic of Tense and Quantification**. Edited by
Christian Rohrer. Linguistische Arbeiten, Niemeyer, Tu:bingen, 1980, str. 329-354
265. SCHOPF (1987), Alfred S., *The past tense in English*. U: **Essays on Tensing in English.
Vol I: Reference Time, Tense and Adverbs**. Ed. by Alfred Schopf, Linguistische Arbeiten,
Max Niemeyer Verlag, Tubingen 1987, str. 177-220
266. SCHOSLER (1994), Lene S., *Did 'Aktionsart' ever "compensate" verbal aspect in Old and
Middle Frence?* U: **Tense, Aspect and Action: Empirical and Theoretical Contributions
to Language Typology**. Ed. by Carl Bache, Hans Basboll, Carl-Erik Lindberg. Mouton de
Gruyter, Berlin, New York, 1994, str. 165-184
267. SCHWARZE (1990), Christoph S., *I tempi verbali dell'italiano come sistema funzionale*,

- concettuale e formale*. U: Bernini-Giacalone Ramat (1990), str. 311-329
268. SCIARONE (1977), A. Giuseppe. S., **Vocabolario fondamentale della lingua italiana**. Minerva Italica, Bergamo 1977
269. SCIARONE (1995), A. Giuseppe. S., **Vocabolario fondamentale della lingua italiana**. Guerra Edizioni, Perugia 1995
270. SENSINI (1997), Marcello S., **La grammatica della lingua italiana**. Con la collaborazione di Federico Roncoroni. Mondadori, Milano 1997
271. SERIANNI (1989), Luca S., **Grammatica italiana. Italiano comune e lingua letteraria**. Con la collaborazione di Alberto Castelvechi. UTET-Libreria, Torino 1989
272. SERL (1991), Džon S., **Govorni činovi**. Nolit, Beograd 1991 (1. izdanje: Speech Acts, Cambridge University Press, 1971)
273. SHINOHARA (1999), Kazuko S., *Up-Down Orientation in Time Metaphors: Analysis of English and Japanese*. U: **AILA 1999**, Tokyo (CD-ROM issue)
274. SHIRAI, Y. - ANDERSEN, R.W., *The Acquisition of Tense-Aspect Morphology: a Prototype Account*. **Language**, vol. 71, n. 4, December 1995, str. 743-762
275. SHIRAI (1998), Yasuhiro S., *Where the Progressive and the Resultative Meet Imperfective Aspect in Japanese, Chinese, Korean and English*. U: **Studies in Language**, vol. 22, n. 3, Benjamins, Amsterdam 1998, str. 661 -692
276. SILNITSKY (1999), Georgij S., *Verbal temporalization in Russian and English*. U: **Tense-Aspect, Transitivity and Causativity. Essays in honour of Vladimir Nedjalkov**. Edited by Werner Abraham and Leonid Kulikov. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia 1999, str. 293-309
277. SILVESTRINI (1995), Marcello S. - Claudio Bura - Elisabetta Chiacchella - Valentina Giunti Armanni - Renzo Pavese: **L'italiano e l'Italia**. Guerra edizioni, Perugia 1995
278. SKUBIC (1970a), Mitja S., *Contributi alla storia del preterito nell'italiano*. U: **Razprave VII/8, SAZU, Razred za filološke in literarne vede**, Ljubljana 1970, str. 345 - 400
279. SKUBIC (1970b), Mitja S., *Il valore del piuccheperfetto nella prosa italiana contemporanea*. U: **Actele celui de-al XII-lea Congres International de Linguistica si Filologie Romanica**, Bucuresti 1970, str. 487-495

280. SKUBIC (1971), Mitja S., *Contributi alla conoscenza delle sorti del preterito nell'area veneta*. U: **Studi di Grammatica Italiana**, Vol. I, Firenze 1971, str. 117-177
281. SLABAKOVA (1997), Roumyana S., *Bulgarian preverbs: aspect in phrase structure*. U: **Linguistics**, vol. 35-4 (350), Mouton de Gruyter, Berlin - New York 1997, str. 673-704
282. SMITH (1981), Carlota S., *Semantic and Syntactic Constraints on Temporal Interpretation*. U: **Tense and Aspect**. Edited by Philip J. Tedeschi and Annie Zaenen. Syntax and Semantics 14, Academic Press Inc., New York (etc.) 1981, str. 213-237
283. SMITH (1983), Carlota S., *A Theory of Aspectual Choice*. U: **Language**, vol. 59, n. 3, September 1983, str. 479-501
284. SOLARINO (1991), Rosaria S., *Cambia il tempo?* U: **Italiano & Oltre**, VI, n. 3 (1991), str. 141-146
285. SOLARINO (1997), Rosaria S., *Trapassati ma vitali*. U: **Italiano & Oltre**, XII, n. 4 (1997), str. 237-238
286. SORELLA (1983), Antonio S., *Per un consuntivo degli studi recenti sul presente storico*. U: **Studi di Grammatica Italiana**, vol. XII, Firenze, 1983, str. 307-319
287. SORELLA (1984), Antonio, S., *Sull'alternanza passato prossimo / passato remoto nella prosa italiana moderna*. U: **Cultura e Scuola**, 90, str. 7-21
288. SPADEA (2001), Domenico S., *La titolistica online rispetto a quella dell'edizione cartacea: il caso di Repubblica e della Stampa*. U: **Quaderni di semantica**, 1/01 (Anno XXII, gennaio-giugno 2001, 1), 2001, str. 105-180
289. SQUARTINI (1990), Mario S., *Contributo per la caratterizzazione aspettuale delle perifrasi italiane andare + gerundio, stare + gerundio, venire + gerundio. Uno studio diacronico*. U: **Studi e saggi linguistici**, vol. XXX, Pisa 1990, str. 117 - 212
290. SQUARTINI (1995), Mario S., *Tense and Aspect in Italian*. U: **Tense Systems in European Languages II** (ed. by Rolf Thieroff), Linguistische Arbeiten 338, Max Niemeyer Verlag, Tübingen 1995, str. 117-134
291. SQUARTINI (1998), Mario S., **Verbal Periphrases in Romance. Aspect, Actionality and Grammaticalization**. Mouton de Gruyter, Berlin, New York 1998
292. STANOJČIĆ-POPOVIĆ (1997), Živojin S. - Ljubomir P., **Gramatika srpskoga jezika**. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd 1997. Peto, ispravljeno izdanje

293. STEVIĆ (2000), Slobodan S., *Uređena raslojenost italijanskog jezika*. U: **Filološki pregled**, XXVII 2000 2, Filološki fakultet, Beograd 2000, str. 105-113
294. STEVANOVIĆ (1991), Mihailo S., **Savremeni srpskohrvatski jezik II**. Naučna knjiga, Beograd 1991, V izdanje
295. STOLL (1998), Sabine S., *The role of Aktionsart in the acquisition of Russian aspect*. U: **First Language**, vol. 18 (1998), n. 54, str. 351-377
296. STUSSI (1960-61)), Alfredo S., *Imperfetto e passato remoto nella prosa volgare del Quattrocento*. U: **L'Italia dialettale**, XXIV (Nuova Serie, I), Pisa 1960-1961, str. 125 - 133
297. SWIGGERS (1982-83), Pierre S., *Temps et verbe dans la theorie grammaticale des encyclopedistes*. U: **Linguistica Antverpensia XVI-XVII**, 1982-1983, str. 47-60
298. SWIGGERS (1984), Pierre S., *Joe Larochette. Le langage et la realite II: L'employ des formes de l'indicatif en francais*. Munchen: Wilhelm Fink, 1980, 322 p. U: **Studies in Language**, vol. 8, n. 3, Benjamins, Amsterdam 1984, str. 415 - 438
299. TEDESCHI (1981), Philip J. T., *Some Evidence for a Branching-Futures Semantic Model*. U: **Tense and Aspect**. Edited by Philip J. Tedeschi and Annie Zaenen. Syntax and Semantics 14, Academic Press Inc., New York (etc.) 1981, str. 239-269
300. TEKAVČIĆ (1970), Pavao T., *Saggio di un'analisi del sistema verbale italiano*. U: **Lingua e Stile**, Anno V, n. 1, 1970, str. 1-23
301. TEKAVČIĆ (1972), Pavao T., **Grammatica storica dell'italiano. Volume II: Morfosintassi**. Il Mulino, Bologna 1972
302. THELIN (1990a), Nils B.T., *Verbal Aspect in Discourse: On the State of the Art*. U: **Verbal Aspect in Discourse. Contributions to the Semantics of Time and Temporal Perspective in Slavic and non Slavic Languages** (edited by Nils B. Thelin). John Benjamins Publishing Company, Amsterdam-Philadelphia 1990, str. 3-88
303. THELIN (1990b), Nils B.T., *On the Concept of Time: Prolegomena to A Theory of Aspect and Tense in Narrative Discourse*. U: **Verbal Aspect in Discourse. Contributions to the Semantics of Time and Temporal Perspective in Slavic and non Slavic Languages** (edited by Nils B. Thelin). John Benjamins Publishing Company, Amsterdam-Philadelphia 1990, str. 91-129

304. THIEROFF (1994a), Rolf T., *Inherent Verb Categories and Categorizations in European Languages*. U: **Tense Systems in European Languages** (ed. by Rolf Thieroff and Joachim Ballweg), *Linguistische Arbeiten* 308, Max Niemeyer Verlag, Tübingen 1994, str. 3-45
305. THIEROFF (1994b), Rolf T., *Perfect and Pluperfect in German*. U: **Tense and Aspect in Discourse**. Ed. by Co Vet & Carl Vettters. Mouton de Gruyter, Berlin - New York, 1994, str. 99 - 113
306. THIEROFF (1995), Rolf T., *More on Inherent Verb Categories in European Languages*. U: **Tense Systems in European Languages II** (ed. by Rolf Thieroff), *Linguistische Arbeiten* 338, Max Niemeyer Verlag, Tübingen 1995, str. 1-36
307. THIEROFF (1999), Rolf T., *Preterites and Imperfects in the Languages of Europe*. U: **Tense-Aspect, Transitivity and Causativity. Essays in Honour of Vladimir Nedjalkov**. Edited by Werner Abraham and Leonid Kulikov. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia 1999, str. 141-161
308. TIMBERLAKE (1982), Alan T., *Invariance and the Syntax of Russian Aspect*. U: **Tense and Aspect: Between Semantics and Pragmatics**. Ed. by Hopper, Paul J. Amsterdam-Philadelphia, Benjamins 1982, str. 305 - 331
309. TOČANAC (1996), Dušanka, *Aorist - upotreba i značenje u vremenskom i vidskom glagolskom sistemu*. U: **Kontrastivna jezička istraživanja. V Simpozijum JDPL**. Novi Sad, 9-10 decembar 1994, Filozofski fakultet-JDPL, str. 146-151
310. TRECCANI (1982), **Enciclopedia del Novecento**. Istituto della Enciclopedia Italiana, Roma 1982
311. VATER (1980), Heinz V., *Bernard Comrie, Aspect: An Introduction to the Study of Verbal Aspect and Related Problems*. Cambridge 1976, 142 p. U: **Studies in Language**, vol. 4, n. 2, Benjamins, Amsterdam 1980, str. 308 - 312
312. VEGNADUZZO (1997), Stefano V., *Il piuccheperfetto: discorso indiretto e presupposizione*. U: **Rivista di Linguistica**, vol. 9, n. 2, 1997, str. 343-385
313. VENDLER (1967), Zeno V., **Linguistics in Philosophy**. Cornell University Press, Ithaca, New York 1967
314. VENTRIGLIA (1978), Pietro V., **La lingua spagnola viva**. Roma 1978

315. VERKUYL (1993), Henk J.V., **A theory of aspectuality. The interaction between temporal and atemporal structure.** Cambridge Studies in Linguistics 64, Cambridge University Press, 1993
316. VERKUYL (1999), Henk J.V., **Aspectual Issues.** Leland Stanford Junior University, CSLI Publications, 1999
317. VET (1984), Co V., *Paul J. Hopper (ed.), Tense-Aspect: Between Semantics and Pragmatics, Typological Studies in Language 1, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 1982, ix + 350.* U: **Studies in Language**, vol. 8, n. 2, Benjamins, Amsterdam 1984, str. 290 - 303
318. VET (1991), Co V., *The temporal structure of discourse: setting, change, and perspective.* U: **Discourse-Pragmatics and the Verb** (ed. by Suzanne Fleischman & Linda R. Waugh). Routledge, London and New York 1991, str. 7-25
319. VET (1994), Co V., *Future Tense and Discourse Representation.* U: **Tense and Aspect in Discourse.** Ed. by Co Vet & Carl Veters. Mouton de Gruyter, Berlin - New York, 1994, str. 49 - 76
320. VETTERS (1994), Carl V., *Free Indirect Speech in French.* U: **Tense and Aspect in Discourse.** Ed. by Co Vet & Carl Veters. Mouton de Gruyter, Berlin - New York, 1994, str. 179 - 225
321. VIKNER (1994), Carl V., *Change in homogeneity in verbal and nominal reference.* U: **Tense, Aspect and Action: Empirical and Theoretical Contributions to Language Typology.** Ed. by Carl Bache, Hans Basboll, Carl-Erik Lindberg. Mouton de Gruyter, Berlin, New York, 1994, str. 139-164
322. VLACH (1981), Frank V., *The Semantics of the Progressive.* U: **Tense and Aspect.** Edited by Philip J. Tedeschi and Annie Zaenen. Syntax and Semantics 14, Academic Press Inc., New York (etc.) 1981, str. 271-292
323. VLAHOVIĆ (1996), Plemenka, *O pristupu gramatičkim odnosima aspekta i vremena u francuskom i srpskom jeziku.* U: **Kontrastivna jezička istraživanja. V Simpozijum JDPL.** Novi Sad, 9-10 decembar 1994, Filozofski fakultet-JDPL, str. 152-157
324. VOGEL (1996), Roos V., *From Consecutio Temporum to Aktionsart.* U: **Lingua e Stile XXXI/1, Il Mulino, Bologna 1996, str. 27-48**

325. VOGHERA (1992), Miriam V., **Sintassi e intonazione dell'italiano parlato**. Il Mulino, Bologna 1992
326. VUČO (1998), Julijana V., **Leksika udžbenika stranog jezika**. Univerzitet Crne Gore, Podgorica 1998
327. WALLACE (1982), Stephen W., *Figure and Ground: the Interrelationships of Linguistic Categories*. U: **Tense-Aspect: Between Semantics & Pragmatics** (Paul J. Hopper ed.). John Benjamins Publishing Company, Amsterdam / Philadelphia 1982, str. 201 - 223
328. WAUGH (1990), Linda R.W., *Discourse Functions of Tense-Aspect in French: Dynamic Synchrony*. U: **Verbal Aspect in Discourse. Contributions to the Semantics of Time and Temporal Perspective in Slavic and non Slavic Languages** (edited by Nils B. Thelin). John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia 1990, str. 159-187
329. WAUGH - ANTES – BAHLOUL (1984), *Dulcie M. Engel. Tense and text: A study of French past tenses. London and New York: Routledge (Croom Helm Romance Linguistics Series). 1990, 147p*. U: **Studies in Language**, vol. 8, n. 2, Benjamins, Amsterdam 1984, str. 192 - 201
330. WEE SEW (2000), Jyh W.S., *D. N. S. Bhat, The prominence of tense, aspect and mood* (Studies in Language Companion Series 49). Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins, 1999. U: **Journal of Linguistics** 36 (2000), str. 201-203
331. WEINRICH (1978), Harald W., **Tempus. Le funzioni dei tempi nel testo**. Il Mulino, Bologna 1978
332. WINDFUHR (1985), G.L.W., *A spatial model for tense, aspect, and mood*. U: **Folia Linguistica. Acta Societatis Linguisticae Europaeae**, vol. XIX/3-4, Mouton Publishers, The Hague 1985, str.415-461
333. WHORF (1956), Benjamin Lee W., **Language, Thought and Reality**. Cambridge and New York, 1956
334. WIBERG (2001), Eva W., *Il riferimento al futuro nel dialogo – un confronto tra italofoeni e apprendenti di italiano L2*. U: **Studi Italiani di Linguistica Teorica e Applicata**. Anno XXX, n. 1, 2001, str. 59-79
335. ZAMBORLIN (1999), Chiara Z., *Osservazioni su alcune difficoltà implicite nell'acquisizione dell'imperfetto italiano da parte di studenti giapponesi*. U: **Rassegna**

4.2 Izvori

- AMMANITI (1999), Niccolò A., **Ti prendo e ti porto via**. Bompiani, Milano 1999
- ANDRIĆ (1968), Ivo A., **Prokleta avlija**. Prosveta, Beograd 1968 (1. izdanje: 1954. godine). Prevodi na italijanski: Jolanda Marchiori, **Il cortile maledetto**, Bompiani, Milano 1962; Lionello Costantini, **La corte del diavolo**, Adelphi, Milano 1992.
- ANDRIĆ (1981), Ivo A., **Anikina vremena**. Prosveta - Nolit - Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd 1981. (1. izdanje: 1931. godine). Prevod na italijanski: Bruno Meriggi, **I tempi di Anika**, Bompiani, Milano 1966
- BENNI (2001), Stefano B., **Saltatempo**. Feltrinelli, Milano 2001
- BERGAMINI, Giovanni, **Cuori di pelle**. I RACCONTI DI DADAMAG (www.dadamag.it)
- BIBBIA, www.liberliber.it
- BREZZI (1985), Paolo B., **La civiltà del medioevo europeo**. Tom IV. Eurodes, Roma 1985
- CACUCCI (1997), Pino C., **Forfora e altre sventure**. Feltrinelli, Milano 1997
- CAPUANA, Luigi, **C'era una volta... fiabe di Luigi Capuana**. www.liberliber.it (1. izdanje: 1882. godine)
- CAVEZZALI-CIANTINI (1998), agenda Comix '98
- CONTARINO (2001), Giuseppe C., *La Clessidra*. **Sipario** n. 621, Anno LV, Milano, Marzo 2001
- CONTI (2000), Guido C., **Il taglio della lingua**. Ugo Guanda Editore, Parma 2000
- COSEDDU, Luca, **Al bar**. I RACCONTI DI DADAMAG (www.dadamag.it)
- DE CARLO (1991), Andrea De C., **Tecniche di seduzione**. Bompiani, Milano 1991
- DE CARLO (1996), Andrea De C., **Due di due**. Mondadori, Milano 1996 (1. izdanje: 1989)
- DE MARCHI, **Arabella** (elektronski tekst; 1. izdanje romana 1892. godine)
- DE MAURO (1993), Tullio DE M. - Federico MANCINI - Massimo VEDOVELLI - Miriam VOGHERA, **Lessico di frequenza dell'italiano parlato**. Etaslibri, Milano 1993
- DI COSTANZO (1995), Giuseppe Di C., **Lo sciacallo**. Einaudi, Torino 1995
- D'ORTA (1996), **Il maestro sgarrupato**. Mondadori, Milano 1996
- DREWERMANN (2000), Eugen D., **Giordano Bruno**. BUR Rizzoli, Milano 2000

- ECO (1988), Umberto E., **Il pendolo di Foucault**. Bompiani, Milano 1988
- FALABRINO (1994), Gianluigi F., **I comunisti mangiano i bambini**. Garzanti - Vallardi, Milano 1994
- FALLACI, Oriana F., *La rabbia e l'orgoglio*. Il Corriere della Sera, 7. oktobar 2001. (internet izdanje)
- FIORI (1993), Giuseppe F., **Uomini ex**. Antologia Einaudi, Torino 1993
- GAETA - VILLANI (1980), storia
- IACONO, Alfonso Maria, *La filosofia italiana del '900 e le idee occidentali di tempo storico*.
www.italicon.it
- KLEE (1993), Ernst K., **Nazisti in fuga**. Antologia Einaudi, Torino 1993
- LICANDRO-VARANO (1993), Agatino L.- Aldo V., **Come si diventa un "uomo-Lodigiani"**.
Antologia Einaudi, Torino 1993
- MAZZUCCO (2001), Melania M., *Dhulan. La sposa*. **Sipario** n. 623, Anno LV, Milano, Maggio 2001
- OHNO (1993), Taiichi O., **Raggiungere l'America**. Antologia Einaudi, Torino 1993
- ORTESE (1993), Anna Maria O., **Il cardillo addolorato**. Adelphi, Milano 1993
- PASOLINI (1989), Pier Paolo P., **Il sogno di una cosa**. Garzanti, Milano 1989 (1. izdanje: 1962)
- PAVIĆ (1996), Milorad P., **Gvozdena zavesa**. Draganić, Beograd 1996
- PENNACCINI (1993), Adriano P., **Gaio Giulio Cesare. L'opera e le opere**. Antologia Einaudi 1993
- PESSINA (1998), Andrea P., *I villaggi del grano*. Archeologia viva, Anno XVII, N. 72 n.s., Firenze 1998
- PIRANDELLO, Luigi, **La ragione degli altri**. LIZ 4.0 (1. izdanje; 1899. godine)
- SALTARIN, Alessio, **Vogue (O la tragedia del Principe di Danimarca)**. I RACCONTI DI DADAMAG (www.dadamag.it)
- SCHILARDI (1963), Anna S., prevod i uvodna reč za: **Il sogno di Scipione** (M. Tullio Cicerone). Edizioni Paoline, Bari 1963
- SGORLON (1992), Carlo S., **La poltrona**. Mondadori, Milano 1992 (1. izdanje 1968.)
- STAJANO (1993), Corrado S., **La mala signoria**. Antologia Einaudi 1993, Torino 1993
- SVEVO, Italo, **Inferiorità**. Commedie. www.liberliber.it (1. izdanje: posthumno, 1960. godine)

SVEVO, Italo, **La coscienza di Zeno**. LIZ 4.0 (1. izdanje: 1923. godine)

SVEVO, Italo, **La rigenerazione**. Commedie. www.liberliber.it (1. izdanje: posthumno, 1960. godine)

SVEVO, Italo, **Una vita**. LIZ 4.0 (1. izdanje: 1892. godine)

TARCHETTI, Iginio Ugo, **Storia di una gamba e altri racconti**. www.liberliber.it (1. izdanje: 1867. godina)

VASSALLI (1990), Sebastiano, **La chimera**. Einaudi, Torino 1990

5. Sadržaj

0. Uvod (1)

- 0.1. Predmet i cilj rada (1)
- 0.2. O pojmu vremena i poimanju vremena (14)
- 0.3. Apsolutna i relativna Vremena (23)
- 0.4. Izbor korpusa (33)
- 0.5. Izbor glagola (35)

1. Prosta Vremena (40)

1.1. Presente indicativo (41)

- 1.1.1. Presente indicativo kao Vreme dimenzije sadašnjosti (48)
- 1.1.2. Presente indicativo kao Vreme dimenzije prošlosti (53)
 - 1.1.2.1. *Presente storico* (54)
 - 1.1.2.2. *Presente kao Vreme komentara i opšte istine* (59)
 - 1.1.2.3. *Presente narrativo* (60)
- 1.1.3. Presente indicativo kao Vreme dimenzije budućnosti (62)
- 1.1.4. Presente indicativo i druga Vremena (65)
 - Odnos PRES : PPROS* (66)
 - Odnos PRES : TRAP* (68)
 - Odnos PRES : IMP* (70)
 - Odnos PRES : FUT* (71)
- 1.1.5. Zaključak (74)

1.2. Imperfetto (76)

- 1.2.1. Imperfetto kao Vreme dimenzije prošlosti (95)
 - 1.2.1.1. *Imperfetto i relacija antecedentnosti u odnosu na radnju iz dimenzije prošlosti* (95)
 - 1.2.1.2. *Imperfetto i relacija istovremenosti u odnosu na radnju iz dimenzije prošlosti* (102)
 - 1.2.1.3. *Imperfetto i relacija postcedentnosti u odnosu na radnju iz dimenzije prošlosti* (104)
 - 1.2.1.4. *Imperfetto storico* (107)
- 1.2.2. Imperfetto kao Vreme dimenzije sadašnjosti (108)
- 1.2.3. Imperfetto kao Vreme dimenzije budućnosti (114)
 - 1.2.3.1. *Impefetto kao Vreme dimenzije budućnosti u zavisnoj rečenici* (117)
- 1.2.4. Imperfetto i druga Vremena (124)
 - Odnos IMP : PPROS* (124)
 - Odnos IMP : TRAP* (125)
 - Odnos IMP : FUT* (129)
- 1.2.5. Slaganje vremena (129)
- 1.2.6. Zaključak (132)

1.3. Passato remoto ()

- 1.3.1. Passato remoto kao relativno Vreme (138)

1.3.2. Passato remoto i druga Vremena (150)

Odnos PREM : PPROS (157)

Odnos PREM : PRES (162)

Odnos PREM : PRES, u kojem je PRES u funkciji istorijskog/narativnog prezenta (164)

Odnos PREM : PRES, u kojem je PRES u funkciji piščeovog ili pripovedačevog komentara (165)

Odnos PREM : PRES, u kojem je PRES u funkciji prikazivanja “opšte istine” (166)

Odnos PREM : TRAP (168)

Odnos PREM : IMP (170)

Odnos PREM : FUT (174)

Odnos PREM : FUT i relacija postcedentnosti u dimenziji prošlosti (175)

Odnos PREM prema drugim Vremenima koja mogu iskazati relaciju postcedentnosti u dimenziji prošlosti (179)

1.3.3. Zaključak (182)

1.4. Futuro semplice (184)

1.4.1. Epistemična vrednost futura (187)

1.4.2. Futuro u komentaru (189)

1.4.3. Futuro i druga Vremena (191)

1.4.4. Zaključak (191)

2. Složena Vremena (193)

2.1. Passato prossimo (193)

2.1.1 Passato prossimo i druga vremena (205)

Odnos PPROS : TRAP (206)

Odnos PPROS : FUT (208)

2.1.2. Zaključak (209)

2.2. Trapassato prossimo (211)

2.2.1. Trapassato prossimo kao apsolutno / noseće Vreme (216)

2.2.2. Trapassato prossimo kao relativno Vreme (u zavisnoj rečenici) (224)

2.2.3. Trapassato prossimo kao Vreme antecedentnosti (225)

2.2.4. Trapassato prossimo kao Vreme postcedentnosti (227)

2.2.5. Trapassato prossimo i druga Vremena (231)

Odnos TRAP : FUT (231)

Odnos TRAP : TRAPR (234)

2.2.6. Zaključak (235)

2.3. Trapassato remoto (237)

2.3.1. Trapassato remoto i druga Vremena (238)

2.3.2. Zaključak (238)

2.4. Futuro anteriore (240)

2.4.1. Futuro anteriore i druga Vremena (242)

2.4.2. Zaključak (243)

3. Zaključak (244)

4. Bibliografija (251)

4.1 Studije i članci (251)

4.2 Izvori (280)

5. Sadržaj (283)

*Majori forsā cum timore
sententiam in me fertis,
quam ego accipiam.*